

längden (ytan el. volymen) vid 0°, med vilken en kropp utvidgas, då temp. ökas med 1°. För fasta kroppar är volymutvidgningskoefficienten 3 ggr stillre än längdutvidgningskoefficienten.

Utvisning, beslut av länsstyrelse el. K. M:t, varigenom utlänning förständigas att lämna riket o. förbjudes att utan särskilt tillstånd återvända. Best. i 6 kap. av utlänningsslagen.

Utvängstorp, kommun i ö Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Skarpemo); Slättängs laudsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 232 inv. (1947).

Utväxling, anordning medelst kuggjul, remmar o. dyl. för att omvandla en långsam rotationsrörelse till en hastig dylik el. tvärtom. Förhållandet mellan de bägge rotationshastigheterna benämnes äv. utväxling. Ex. Vid en cykel där bakhjulet gör 5 varv, då pedalerna göra 2 varv, är utväxlingen 5:2 el. 2.5. Jfr Växel.

Utzon-Frank [otsfån-], Akxel Einar, f. 1888, dansk skulptör, 1918 professor vid Konstakademien i Köpenhamn. Till formbildning o. ämnesval klassiskt inriktad. Repr. i Nat.mus.

Utö, t. Kommun i ö. Södermanland, Sthlms l.; Haninge landsf.distr., Södertörns doms. 170 inv. (1947). 2. Ö i Sthlms skärgård, 20 km s. s.v. om Dalarö, bildar huvuddelen av U. l. 2,3 kvkm. Från 1600-1, bröts järnmalm på ön i Utö järnmalmshuggror, nu nedlagda. Mycket besökt som sommarort.

Uusikaarlepyy [o'sikarlepy], finska namnet på Ny-Karleby.

Uusikaupunki [o'sika'ponki], finska namnet på Nystad.

Uusimaa [o'sima], finska namnet på Nyland. Uusi Suomi [o'si so'äini] (Nya Finland), finskspråkig tidning, samlingspartiets organ.

Efterträdde 1919 *Uusi Suometar*, vilken 1869 uppsattes som forts. på den 1847—66 utg. *Suometar* (Finlands dotter).

Uv, dets. som berguv.

Uva'ly el. Severnija U., Nordryska landryggen, höglåta i n.ö. Ryssland. 260—330 m ö. h. Bildar vattendelare mellan N. Ishavets o. Kaspiiska havets floder.

Uvered, kommun i n.v. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Järpås); I-äckö landsf.distr., Kinnefjärdings, Kinne o. Källands doms. 372 inv. (1947).

Uvortyr (fr. *ouverture*, egentl. öppning), ett instrumentalt stycke, som utgör inledningen till en opera. — Konsertertyren är ett fristående instrumentalt stycke i sonatform.

Uvetglas, specialglas, som genomsläpper ljus med våglängden 350 till 380 *mu*, sål. i ultravioletta området (ev. av spektrum).

Uviolglas, jenaglassortei, som 1 motsats till vanligt glas genomsläpper ultravioletta strålar med till en våglängd av ca 2,500 Å. Användas till kvicksilverlampor för medicinskt ändamål, s. k. u v i o l l a m p o r.

Uxmal [ochma'l], ruinstad i staten Yucatan, Mexico, s. om Merida. Lämningar av byggnadsverk, skapade av mayafolket.

Uz [ots], Johann Peter (1720—96), tysk skald, skrev anakreontiska sånger, fosterländska oden o. lärodiakter.

Uzhorod ros'härät, ung. Ungvár, stad i v. Transkarpatiska förvaltningsområdet, Ukraina, SSSR, på gränsen till Tjeckoslovakien. 35,000 inv. (1935).

Uzsokpasset [osj'äk-], pass i Karpaterna, mellan Ukraina o. Polen. 889 m ö. h. Skådeplats för häftiga strider under Första världskr.

u. å., förkortning för *utan* (tryck)år.

V w

V v, W w, antikva el. latinsk stil. *V v*, *W w*, kursiv. *Œ v*, *Œ w*, fraktur el. tysk stil.

Œ v, Œ w, gotisk stil.

V 1. Fornrom. taltecken = 5. — 2. Kem. tecken för en atom vanadin. — 3. Förk. av *vice*. — 4. Internationell förkortning av *volt*.

W 1. Kem. tecken för en atom volfram. — 2. Internationell förkortning av *watt*. — 3. Beteckning för Whitworthgंगा (se d. o. och Gंगा).

VV6, ordensällskap, stiftat i Göteborg 1851, med dotterloger i Sthlm, Malmö m. fl. städer.

VA, internationell förkortning för *voltampere*.

V. A., förkortning för lat. *vixit annos*, ... levde ... år.

Va, förkortning för staten *Virginia*.

Waadt [vat], tyska namnet på kantonen Vaud, Schweiz.

WAAF, förkortning för *Women's Auxiliary Air Force*.

Waage [vå'ge], Peter (1833—1900), norsk kemist, prof. i Kristiania 1866, uppställde tills. m. C. M. Guldberg den för kemien betydelsefulla lagen om massverkan 1867.

Vaagö [vå'gö], färingas V å g o y, en av de 4 största av Färöarna. 170 kvkm.

Vaal [val], biflod fr. h. (äv. ansedd som källflod) till Oranje, Sydafrika. 1,200 km. Gräns mellan Transvaal o. Oranjefristaten.

Waal [val], Rhens s. mynningsarm. van der Waals [fann där va'ls], Johannes D i e r i k (1837—1923), höll. fysiker, prof. i Amsterdam 1877—1908, nobelpristagare 1910. Uppställde en lag för sambandet mellan volym, tryck o. temperatur vid gaser, giltig äv. vid övergång i vätskeform.

Vaasa [va'sa], finska namnet på Vasa. Va banque [ba'sk'], fr. »banken går», »bank». Spel om hela insatsen i hasard; i överförd bemärkelse »allt på ett kort».

Wabash [wå'bæ'sj], biflod fr. h. till Ohio, ö. För. Stat., 960 km; segelbar ca 500 km. I nedre delen gräns mellan staterna Indiana o. Illinois. Genom W a b a s h-E r i e k a n a l e n i förbindelse med Eriesjön.

Va'cat, lat., är tom, obesatt; beteckning för orgelns blindregister.

Vaccin [vaksi'n] (av lat. *vacc'a*, ko), ett vanligen av bakterier berett preparat, som om det insprutas ger oemottaglighet för den sjukdom, av vars bakterie vaccinet är berett, el. ett lindrigare förlopp på sjukdomen. Insprutningen benämnes v a c c i n a t i o'n. — V a c c i n e'r a, inympa vaccin (i populär betydelse mot smittkoppor; jfr Skyddskoppsympning).

Vaccinium [vaks-], växtsläkte (fam. *Urticaceae*), c:a 100 arter buskar o. halvbuskar, huvudsakl. på n. halvklotet. Blomhylla sambladigt, översittande; bärrukt. Hit höra *V. vitis idaeae*, lingon, *V. uliginosum*, odon, *V. myrtillus*, blåbär.

Wace [ˈeːs], A 1 an, f. 187g, eng. arkeolog, 1934—44 prof. i Cambridge. Som direktör för British school of archaeology i Aten 1914—23 ledde W. betydelsefulla utgrävningar i Tessalien o. Mykene.

Wach, Adolf (1843—1926), tysk rättslärare, verkade som professor vid flera tyska universitet. Bl. arb. *Handbuch des deutschen Civilprozesstechts* (1885).

Wachau. 1. By 6 km s.ö. om Leipzig, där den avgörande striden stod under »folksklaktningen» 16 okt. 1813. — 2. Naturskön dalgång vid Donau mellan Melk o. Krems.

Vaoherot [vasjra], Étienne (1809—97), fransk filosof, prof. vid Sorbonne 1839, avsat för frisinade uttalanden i religiösa frågor 1852. V. var lärjunge till Cousin. Huvudarb.: *La métaphysique et la science* (2 bd, 1858).

Waoht am Rhein, Die [di vacht am rajn], ty., »vachten vid Rhen», tysk folksång med text av Max Schneckenburger o. musik av Carl Wilhelm; blev populär under Fransk-tyska kriget 1870—71.

Wachtmeister [vaktmeis-ter], sv. adlig ätt från 14v. land, adlad 1578.

1. **Wachtmeister**, Hans (1641—1714), greve, amiralgeneral, kungligt råd, Karlskronas grundläggare (från 1679) o. krigsflottans organisatör. W. var en av Karl XI:s främsta medhjälpare vid reduktionens framtingande. (Se bild.)

2. **Wachtmeister**, Carl Axel (1754—1810), sonsonson till H. W., greve, Sveriges »siste riksdrotts» (1787) o. förste justitiestatsminister (1809). En självständig natur sökte W. med viss framgång hävda riksdagens rättigheter under Gustav IV Adolfs regering. W. antog 1808 vid tillträde av fideikommisset Troll-Ljungby namnet Troll-e-W.

3. **Wachtmeister**, Claes Adam (1755—1828), broder till föreg., greve, amiral. Som befälh. över örlogsfloktan försummade W. att enligt order förena sig med den danska föreslaget på Köpenhamns redd 1801, varför han avsattes. Återfick senare sina ämbeten o. var invidig i 1809 års revolution.

4. **Wachtmeister**, Gustaf (1757—1826), broder till föreg., greve, general, var överbefälh. för den misslyckade expeditionen till Västerbotten 1809.

5. **Wachtmeister**, Hans Gabriel (1782—1871), son till Carl Axel W., efter 1810 Troll-e-W.; justitiekansler 1809—17. Memoarförfattare (*Anteckningar om minnen*, 2 dir, 1889).

6. **Wachtmeister**, Fredrik (1855—1919), sonson till G. W., greve, ämbetsman, politiker. Ägnade sig urspr. åt den diplomatiska banan samt åt skötseln av sina egendomar, generaldir. o. chef för Domänstyrelsen 1898—1905, preses i Konstakademien 1902—18, utrikesminister i Lundebergs ministär 1905 o. en av underhandlingarna i Karlstad s. å. W. var universitetskansler 1907—16 o. led. av FK 1894—1916.

Wack'enroder, Wilhelm Heinrich (1773—98), tysk författare, bidrog med arb. *Herxensgeriessungen eines kunstliebenden Klosterbruders* (1797) till den tyska romantiska målarskolans uppkomst.

1. **Wack'ernagel**, Philipp (1800—77), tysk hymnolog, 1800-t:s störste, rektor i Elberfeld, verkade för kyrkosångens pånyttfödelse o. skildrade i ett stort verk psalmdiktningens utveckling.

2. **Wackernagel**, Jacob (1853—1938), brorson till Ph. W., tysk-schweiz. språkforskare, en av sin tids främsta, särskilt inom indisk o. grek. filologi samt syntaxen i allmänhet. Prof. i Basel 1881, i Göttingen 1902, åter i Basel 1913. Huvudverk: *Altindische Grammatik* (3 bd, 1896—30) o. *Vorlesungen über Syntax* (2 bd, 1920—24).

Wacklin, Sara Elisabeth (1790—1846), finl. författarinna, känd genom sina kulturskildringar från n. Österbotten: *Hundra minnen från Österbotten* (3 dir, 1844—45).

Väclav [va'tslaf], tjekk. formen av Wenzel. Väclavské náměstí [va'tslafske nam'jesti], tjekk., Wenzeltorget (ty. *Wenzelplatz*), Prags förnämsta gata (torg).

Waco [ˈeɪˈkɑː], stad i mell. Texas, s. För. Stat., vid fl. Brazos. 56,000 inv. (1940). Baptistuniv., gr. 1845 (3,700 stud., 1947). Centrum i ett rikt bomullsdistrikt.

Vad, kommun i n. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Moholm); Tidans landsf.distr.. Vadsbo doms. 678 inv. (1947), därav i del av Tidans municipalsamhälle 253 o. i del av Moholms municipalsamhälle 12.

Vad. 1. Kättsmedel för fullföljd av talan mot undermått. Närmare best. i 50 o. 51 kap. rättegångsbalken. Den missnöjda parten skall till undermåttens inom tre veckor från det domen gavs inlämna vadeinlägga; i tvistemål fördras dessförinnan anmälan om vad inom en vecka. Jfr Besvär. — 2. Ställe, där vattendrag kan övergå utan användande av bro el. färja (vadställe). — 3. Not, fiskerskap, som användes vid sillfiske, — 4. Vadhällning.

Vada, kommun i s. Uppland, Sthlns 1. (past.adr. Brottyg); Valentuna landsf.distr., Sthlns 1s v. doms. 222 inv. (1947).

Vadai, land i Franska Ekvatorialafrika, mell. Sudan, ö. om Tsadjön. Omkr. 445,000 kvkm, 1 mill. inv. (muhammed. negrer, huvudsakl. Maba i ö.). Bergland med bördiga dalar o. vida stäpper. Odling av majs, hirs, bomull. Boskapsskötsel. Export av elfenben o. strutsfjädrar. Huvudstad: Abeschar. — W. var till slutet av 1800-t. ett mäktigt negerrike. 1903 definitivt under Frankrike.

Vadare, *Grallatores*, ordning bland fåglarna, innefattande former med oftast långa tarser o. underben. Näbben vanligen lång o. smal. Talrika arter över hela jorden. En stor del är flyttfåglar. Vistas oftast vid vatten. Hit ha sedan gammalt förts fåglar, som enligt nutida begrepp ej äro närmare släkt med varandra, o. ordningen är numera uppdelad.

Vadd, lager av bomull (el. andra löst uppluckrade fibrer), bestrukt med lim- el. gummi-lösning; anv. till stoppning av sängtäckna m. m.

Vadd etjåkko nationalpark, fjällområde (24 kvkm) n.v. om Torne träsk, Lappland.

Waddington [ˈædɪŋɡtɒn], W i l l i a m H e n r y (1826—94), fransk statsman av eng. härkomst, konseljpresident 1879. Deltog som utrikesminister i Berlinkongressen 1878 o. var ambassadör i London 1883—93. Myntforskare.

Vademe eum, lat., »gå med mig»; benämning på uppslagsböcker i skilda ämnen i fickformat, t. ex. *Therapeutisk vademeum*. Äv. namn på ett antiseptiskt preparat, tillverkat av Barnängens tekn. fabrik.

Vadensjö, kommun i n.v. Skåne, Malmöh. 1.

(past.adr. Landskrona); Rönnebergs landsf.-dist., Rönnebergs, Ousjö o. Harjagers doms. 204 inv. (1947).

Vaderiksdag, den nya riksdag, som sammanträdde sedan konungen upplöst lagtima riksdag o. förordnat om nya val.

Vadhjul, ett vanl. mellan två prämar uppsatt vattenhjul för utnyttjande av strömdrags rörelseenergi.

Wa'di, arab., flod, djup floddal med tvärbranta väggar; i flodnamm.

Vadmal, grovt, två-fyrskafat, hemvävt ylletyg, hårt valkat el. stampat, i äldre tid det viktigaste sv. allmogetyget.

Vadmalskriget, fi. S a r k a s o t a, benämning på ett ryskt infall i Kajana län, Finland, 1712 som hämnad för att ryska köpmäns handelsvaror blivit beslagtagna.

Vadmalsön (av V a l d e m a r s ö n), äldre namn på Djurgården.

Wadman, Johan Anders (1777—1837), skald. V. är mest känd genom sina humoristiska, icke sällan grovkorniga dryckesvisor men skrev äv. populära jägarvisor o. idyller (*Min lilla vrå bland bergen*). Saml. skrifter 1877, nya uppl. 1881 o. 1884.

Wad Me'dani, stad i Anglo-egyptiska Sudan, vid Rå Nilen. Omkr. 33,000 inv. Handelsort.

Vadsbo domsaga, Skarab. l., utgör ett tingslag o. omfattar Vadsbo härad med tingsställen i Moholm o. Mariestad. 49,617 inv. (1948). Domarens adr.: Mariestad.

Vadsbo härad, Skarab. l. omfattar 47 kommuner: Locketorp, Våring, Horn, Frösve, Säter, Berg, Lördala, Timmersdala, Böja, Lastad, Binneberg, Odensåker, Tidavä, Svenneby, Hjälsd, Mo, Vad, Flistad, Götunda, Ballefors, Eskesög, Beateberg, Ransberg, Mölltorp, Karlsborg, Tived, Udenäs, Halna, Fagre o. Trästena samt Utby, Ekby, Ek, Ullcrvad, Björnsäter, Leksberg, Torso, Hassle-Berga-Enåsa, Färed., Bäck, Töreboda köping, Fredsberg, Lyrestad, Hova, Algarås, Finnerödja o. Amnekärad. 49,617 inv. (1948). Vadsbro domsaga.

Vadsbro, kommun i mcll. Södermanland, Södermänn. l.: Valla landsf.-dist.. Öpnunda o. Villåttinge doms. 675 inv. (1947). Kyrka, anlagd från 1200-t., med senare tillbyggt kor o. sandstensportaler från mitten av 1600-t. o. med gravkor för återna Ryning o. Falkenberg. Kalkmålingar av Peter (r400-t:s mitt) o. från Vasarenässansen.

Wadstein, Elis (1861—1942), språkforskare, prof. i Göteborg 1900—28 (germanska språk), har bl. a. belyst kulturförbindelserna mellan Friesland o. Sverige under forntiden o. äldre medeltiden (*Norden och Västeuropa i gammal tid*, 1925, Hedeby, 1932).

Vadstena, stid i v. Östergötland, fstergötl. l., Vadstena landsf.-dist., Aska, Dals o. Borgebs doms., vid en vik av Vättern. 3,285 inv. (1948). Samrealskola. Länslasarett. Bl. byggnader märkas slottet, klosterkyrkan, det forna nunneklostret o. munkklostret (mim. folkhögskola), Märten Skinnares hus från omkr. 1519, »Biskopshuset» från 1473, Rödörnet från 1300-t. (förut tillhörande Rödörkan, som revs 1831) samt rådhuset, trol. från 1400-t. — Huvudnärningar äro handel o. hantverk. Spetsknypning har sedan gammalt idkats i V. — V. uppväxte i närh. av birgittinerklostret o. erhöi stadsprivilegier 1400. Stadsvapen, se

bild å föreg. spalt. — Namnet, som är belagt från 1200-t. (*Wastenum*), innehåller trol. ordet vad, 'vadställe', o. plur. av sten. Det skulle då ungefärligen betyda 'stenvad'.

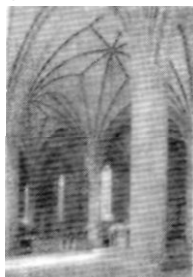
Vadstena adliga jungfrustift, pensionskassa för ogifta adelsdöttrar, grundad 1738. Förvaltats sedan 1822 av Riddarhusdirektionen.

Vadstena artiklar, överenskommelse 1587 mellan Johan III o. hertig Karl ang. de kungliga o. furstliga rättigheterna i den senares hertigdöme (Södermanland m. fl. landskap).

Vadstenabrakteaten, ett hängsmykke av guld (brakteat) från 500-t. med runinskrift, funnen i Vadstena 1774. I Statens hist. museum till 1938, då den förkörd. Jfr Brakteat.

Vadstenadiariet, i Vadstena kloster förda anteckningar för åren 1344—1545 rörande klostrets förhållanden o. äv. viktigare tilldragelser i riket. Viktigt källa för den senare medeltidens historia. Originalen i univ.bibl. i Uppsala.

Vadstena kloster, beläget i Vadstena vid Vättern, var som birgittinerordens moderkloster Sveriges mest inflytelserika klosterstiftelse o. åtnjöt internationellt anseende. Det grundades av Birgitta men organiserades först efter hennes död av dottern Katarina. Invigt 1384 blev det centrum för Nordens andliga odling under senare medeltid, bl. a. genom att i stor omfattning mångfaldiga handskrifter. Gynnat genom donationer, gåvor, avlatsprivilegier o. dyl. ägde klostret betyd. ekonomiska resurser o. utlånade stora summor, även till utlandet. Bortförändades av Gustav I vid den allmänna klostersektulariseringen men upphävs definitivt först 1795. Flera av klosterbyggnaderna äro bevarade. Klosterkyrkan (interiör, se bild) från början av r400-t. är en monumental treskeppig hallkyrka. Typen fick flera avläggare utomlands. Bl. inventarier märkas J. Junges triumfkruccifix (se d. o.), en S:ta Anna-grupp (omkr. 1427) o. framställningar av Birgitta samt två altarskåp till Birgittas förhållande av H. Ilesse (1459) o. J. Borman (början av 1500-t.). Från isoo0-t:s andra hälft är tumbagraven över hertig Magnus. — B. Berthelson, Studier i birgittinerordens byggnadsskick, i, 1946.

Vadstena slott uppfördes 1545—1620 med flera avbrott. Slottet, som under Vasatiden var residens bl. a. för Gustav I:s söner Johan o. Magnus, fick senare förfalla, användes som spannmålsmagasin, brännvinsupplag in. m., varför den rika inredningen förstörts. De praktfulla gavlarna höggos 1605 o.

1620, då Hans Fleming ledde byggnadsarbetena. Num. landsarkiv. Ett planschverk utgavs 1940.

Vadstenaspetsar, knypplade spetsar av närmast nederländsk typ, som tillverkats i Vadstena sed. mitten av 1700-t.

1. Wadström, Carl Bernhard (1746—99), mekaniker o. filantrop; ivrade för sv.

kolonisering i v. Afrika o. för negerslaveriets upphävande.

2. Wadström, Karl Bernhard Filo-uegros (1831—1918), präst, författare, samlare, en av Sv. Fosterlandsstiftelsens grundare; komminister i Klara förs., Sthlm, 1881. Samlade över 100,000 porträtt, varav största delen nu tillhör Norrköpings stadsbibliotek. Bl. arb. *Ur minnet o. dagboken, 1848—1897* (3 bd, 1898—1902).

Vadsö, stad i n.ö. Norge, Finnmark fylke, på s. sidan av Varangerhalvön. a.ö68 inv. (1946). Säte för fylkesmannen i Finnmark fylke. Fiske, utförelse av fisk, trån, guano, vilt o. skinn. Stad sed. 1833.

Vaduz [fadots'], huvudstad i Liechtenstein. 2,020 inv. (1941). Turistort.

V serieö, militär flygplats 12 km n.v. om Köpenhamn.

1. Wasrn, Carl Fredrik, d. ä. (1787—1858), son till en till Dalsland inflyttad norrmann, bruksägare, liberal riksdagsman i borgarståndet. Införde 1829 det s. k. länscashiresmidet i Sverige.

2. Wörn, Jonas (1799—1868), brorson till C. F. W. d. ä., militär, disponent för Uddeholms bolag, politiker; landshövding i Skarab. l. 1857—66. Tillhörde oppositionen mot Karl XIV Johan o. var 1844—48 konsultativt statsråd i Oskar I:s första, liberalt färgade ministär.

3. Wasrn, Carl Fredrik, d. y. (1819—99), son till C. F. W. d. ä., affärsman i Göteborg, mångårig riksdagsman; finansminister 1870—74. W. intog en utpräglat frihandelsvänlig ståndpunkt i 1880-t:s tullstrider.

Vaernes, militär flygplats 26 km ö. om Trondheim.

Vae [vaj] vic'tis, lat., »ve de besegrade», yttrande som skall ha fällt av gallerkonungen Brennus, i det han kastade sitt svärd i viktsskålen vid uppvägningen av den lösensumma han betingat sig för att avtåga från Rom 390 f.Kr. — Äv. titeln på en komedi av Plautus.

Wafd, egypt. nationalistparti, uppkallat efter en delegation (arab. *wafd*), som i London 1921 krävde oavhängighet för Egypten. Grundare o. ledare till sin död 1927 var Saad Zaghlul pascha, vilken efterträddes av Nahas pascha. Partiet har flera gånger bildat regering, men då det eftersträvar full egyptisk oavhängighet o. partidiktatur, försväradess dess maktutövning genom konflikter med engelsmännen o. konungen. W. hade 1948 inga platser i deputeradekammaren men var det största partiet i senaten. Jfr Saadister.

Waffen-SS, avdelning av SS (se d. o.) i Tyskland. Uppstod som kär 1937 ur koncentrationslägrens vaktmanskap o. var nära knuten till Gestapo, under vars chef (Himmler) den stod. Delar av W. medverkade vid fronterna o. i de okuperade länderna. Ombildades under Andra världskr. till en fullt självständig armékärgrupp under ledning av Sepp Dietrich.

Vafio, ort s. om Sparta, Peloponnesos, Grekland. Här utgrävdes 1889 en mynensk kupaigrav, varj bl. a. påträffades två guldbägare med drivna framställningar av tjurfångst o. rituella tjurspel, de praktfullaste kända älstran av fornkretiskt konstantverk på fastlandet.

Vaftrudnismal, isl. *Vaftrudnismal*, gudasaga i Eddan. Versformen är *höfjadsdtttr*. Handlar om en tävlan i lärdom mellan Oden o. jätten Vaftrudner. Viktigt källa till den fornnord. mytologi.

Vag (fr. *vague*, lat. *vagus*), svävande, obestämd. del Va'ga, Perino, egentl. Piero Buonaccor'si (r499—1547), ital. målare o. dekoratör. Han utbildade, närmast i anslutning till utsmyckningen av Vatikanens loggior, ett slags dekoration med samverkan mellan måleri

o. stuck, där grottesker, fruktgirlander o. ramverk starkt betonades. Efter Roms plundring (1527) var han verksam i Genua (Palazzo Doria) men återvände senare till Rom (dekorationer i San Angelo).

Vagabond [-bängdJ (av lat.), landstrykare, lösdrivare.

Vagabonderande strömmar, elektriska strömmar, som gå genom jorden mellan spänningsfötade skenor, jordledning o. dyl.

Vägan'ter (av lat. *cWrici vägan'tes*, kringströvande präster), under medeltiden präster, som i saknad av ämbete vandrade omkring från ort till ort; äv. benämning på vandrande studenter, som besjöngde vinet o. kärleken o. gicklade med prästerskapets svagheter i uppslupna latinska visor (s. k. *carmina burana*).

Vagel, populärt namn på inflammation o. varbildning i en körtel i ögonlocket.

Wa'gemann, E r a s t, f. 1884, tysk national-ekonom. Prof. i Berlin 1919, president för Statistische Reichsam 1923—33, grundare (1925) o. ledare av Institut fur Konjunkturforschung. Har gjort en betyd, insats på konjunkturforskningens område. Utg. från 1926 *Vierteljahrshefte zur Konjunkturforschung*.

Vagga. Krigsv. Den del av lavetten, varpå eldröret rekylar.

Vaggeryd, municipalsamhälle i v. Småland, Byarums kommun, Jönk. l. 1. 1920 inv. (1947). Mek. verkstad, snickeri- o. vagnfabriker m. m.

Vaggon [ˈa5ggˈn], eng. form för vagon. Vagi'na, lat., slida, moderslida. — V a g i - n a'l, som avser moderslidan.

Vagi'na gent'ium, lat., »folken moders-sköte», benämning på Skandinavien hos Jordanes (se denne).

Vagina'lsp'e'kulum, ett vid den gynekologiska undersökningen använt instrument, med vilket man vidgar moderslidan (vagina), så att bl. a. livmodermmunnen kan iakttagas.

Vagnborg, äldre fältbefästning, bestående av i rad ställda trossvagnar.

1. Wa'gner, Richard (i8,3—83), tysk tonsättare o. skald, förnyare på musikedramatikens område. W. sökte sammansmälta tonkonst, diktning o. skådespelarkonst till en ny konstart, som han kallade »Gesamtkunst». Hans stora musikedramer, till vilka han äv. skrev texten, kännetecknas av lidelsefull rörlighet, nydanad harmonik o. melodiföring med konstnärligt utformad recitativ- o. ledmotivsteknik samt färgstark instrumentation. Motiven till sina dramer hämtade han vanl. från medeltida sagocyklar:

Den flygende holländaren (1843), *Tannhäuser* (1845), *Lohengrin* (1850), cykeln *Nibelungenring* (1853), *Tristan och Isoide* (1859), *Mästersångarna i Nürnberg* (1868) o. *Parsifal* (1882). W. verkade för sina idéer äv. genom talrika skrifter samt genom den efter hans anvisningar byggda Wagnerteatern i Bayreuth (1876). W:s verk mötte först ett förbittrat motstånd men tillhörde nu den oftast spelade repertoaren på de flesta operascener. — W:s hustru, Cosi'na W. (1837—1930), dotter till Franz Liszt, utövade med sin intelligens o. viljekraft stort inflytande på W. o. ledde efter hans död med energi Wagnersfestspelen i Bayreuth.

2. Wagner, Siegfried (1869—1930), son till R. W., tonsättare, urspr. ingenjör o. arkitekt, från 1908 ledare av Wagnersfestspelen i Bayreuth; skrev operor med folksagomotiv. — Ledningen av festspelel övertog efter hans död av hans hustru Winifred W., f. Williams, vil-

ken som anhängare av nazismen strävade att ingjuta dess anda i festspele.

Wagner, Adolf (1835—1917), tysk nationalekonom, 1870—1916 prof. i Berlin; led. av preuss. kammaren 1882—85, av herrehuset från 1910. W. var den främste ledaren av den socialpolitiska skolan i Tyskland. Av hans stort anlagda *Lehr- und Handbuch der politischen öconomie* utkommo *Grundlegung* (2 bd, 1892—93), *Verkehrswesen und Verkehrspolitik* o. *Finanzwissenschaft* (4 bd, 1883—1901, tillägsband 1908).

Wagner, Otto (1841—1918), österrik, arkitekt, byggde företrädesvis privathus i en till empirien anknuten, av geometrisk klarhet präglad stil, stundom dock med bisarra enskildheter. Konstteoretisk författare.

Wagner von Jau'regg [ja'orck], Julius (1857—1940), österrik, läkare, prof. i psykiatri i Wien 1893—1928. Erhöll nobelpriset i medicin 1927 för sin upptäckt av malariamympingens terapeutiska betydelse vid paralysis générale.

Vagngrav, skyddsvärn för ammunitions-vagnar vid artilleriet.

Vagnhärad, stationssamhälle i ö. Södermanland, Södermani. l., vid Södra stambanan. Trosa-Vagnhärad kommun. 415 inv. (1946).

Vagnsfett, tjock mineralolja, som beredes genom att till en blandning av 100 delar mineralolja o. 20 delar hartsolja sätta 6 delar pulveriserad nysläckt kalk.

Vagnslastgods, sådant il- el. fraktgods, som har en vikt av minst 2.500 kg. Ar vikten lägre, benämnes godset styckegods.

Vagong' (av eng. *waggon*), järnvägsvagn; äv. benämning på stora med tältduk övertäckta lastvagnar.

Wa'gram el. Deut'sch-W., by i Österrike, n.ö. om Wien. 4.000 inv. 5 o. 6 juli 1809 besegrade Napoleon österrikarna vid W.

Wa'grien, landskap i Schleswig-Holstein, Tyskland, vid Östersjökusten. Beboddes urspr. av de slaviska vagrerna, stod under 1000-t. under tysk, 1115—31 under dansk, därefter åter under tysk överhöghet.

Va'gus (lat., *ner'vi va'gm*), lungmagnerven. Va'gus (*Va'gi luv'ius*) var enl. den gotiske historieskrivaren Jordanes en vattenrik flod i ö. delen av ön Skandza (Skandinavien), vilken utgjorde utlopp för en väldig sjö. Man har gissat på bl. a. Göta älv, Motala ström o. Norrström (som avlopp för Mälaren). Möjl. har ordet samband med fornsv. *vdgr*, 'våg'.

Vahabi'ter (v'ahhab'iter), en muhammedansk sekt i Centralarabien, stiftad på 1700-t. i anslutning till äldre strävanden inom islam att återinföra profetens enkla lära. Sekten vann utbredning bland beduinstammarna o. fick en politisk kärna i emiratet Nedjd, vars härskare vid 1800-t:s början bemäktigade sig Mecka o. Medina. Riket sönderföll sedan i växlande statsbildningar. 1924 gjorde sig vahabiterna ånyo till herrar i Mecka, o. emiren Ibn Saud av Nedjd införlivade 1927 konungariket Hed jas med sitt välde, vilket från 1932 kallas Saudi-Arabien (se d. o.). Jfr Hedjas o. Ibn Saud.

De Wahl, Anders, se sid. 351.

1. Wahlberg, Peter Fredrik (1800—77), naturforskare, 1836—65 prof. vid Karol. inst. Utgav talrika skrifter, de flesta botaniska.

2. Wahlberg, Johan August (1810—56), broder till P. F. W., forskningsresande, lärare vid Skogsinstitutet. W. företog två fleråriga färder till s. Afrika, varifrån han hemände utomordentligt stora, fullständiga samlingar, vilka nu förvaras på Riksmuseum. Dödad under en jakt av en uppretad elefanthane.

Wahlberg, Alfred (1834—1906), målare,

I en av de första betydande fri-luftsmålarna i den svenska konsten. Hans arbeten utgöras av lyriska månskensstämningar, solnedgångar o. högsommarbilder (*Landskap från Kolmården*, 1866, Nat.mus., se bild).

Wahlberg, Axel (1868—1938), bergsingenjör, från 1914 överingenjör vid Jernkontoret. Betydelsefulla insatser inom svensk järnhantvering o. handelspolitik samt vid tillkomsten av Statens materialprovingsanstalt. W. var initiativtagare till Svenska personalpensionskassan (S. P. P.).

Wahlbom, Carl (1810—58), målare. Främst

motiv ur sv. historien. Bl. arb. *Gustav II Adolfs död* (Nat.mus., se bild). Det bästa i W:s produktion utgöres av hans teckningar.

Wahlbom, Johan Gustaf (1824—76), tecknare o. xylograf; grundade skämttidn. *Söndagsnisse* (1862).

Wahlenberg, Göran (1780—1851), naturforskare, 1828 prof. i botanik o. medicin i Uppsala. Utgav bl. a. viktiga arb. över den sv. växtvärldens utbredningsförhållanden; en av den växtgeograf. forskningens grundläggare.

Wahlenberg, Anna (1858—r933), författarinna. W. skrev talrika romaner o. novellsamlingar, präglade av naturlighet o. stillsam humor, såsom *Med lyftad vinge* (1901), *Vardags-historier* (1908) o. *Drottningen* (1916).

Wahlman, Lars Israel, f. 17/4 1870, arkitekt, prof. vid Tekn. högskolan 1912—35. Bl. arb. *Gustav Adolfskapellet* vid Iutzen (1906—07), *Engelbrektskyrkan* i Sthlm (1910—14), *St. kyrkan* i Oslo (invigd 1925) o. *Östersunds kyrka* (1940).

Wahlstatt [va'lijatt], by i vojevodsk. Wroclaw, s.v. Polen (före 1945 prov. Ober-Schlesien, Preussen), där mongolerna 9/4 1249 besegrade en tysk-polsk här. I närheten segrade tyske fältmarskalken Blucher 7/8 1813 över fransmännen o. erhöi som belöning titeln furste av Wahlstatt.

Wahlstedt, Axel (1867—rg43), läkare o. myntforskare. Fältläkare 1917—27. Har bl. a. skrivit *Sveriges mynthistoria under konung Erik XIV:s regeringstid* (1913) samt *Den svenska plåtmyntningens historia* (1928).

Wahlström, Jonas (1814—85), författare o. publicist, bruksägare, liberal medl. av borgarståndet 1853—60; tog en ledande del i utgivandet av *Biographiskt lexicon*. Mångsidig kulturpersonlighet.

Wahlström, Lydia, f. 28/« 1869, historiker, författarinna, studierektor vid Ahlinska skolan i Sthlm 1900—34, professors namn 1939, har utg. hist. arb. (gustavianska tiden), skrif-

ter i religiösa o. sociala frågor (*Katolskt o. protestantiskt i medeltid o. nutid*, 1919, *Besöksens tid*, 1932) samt romaner (*Daniel Malmbrink*, 1918). Ordfr. i Stiftelsen Fredshögskolan 1940—46. (Se bild.)

Wahlund, Carl (1846—1913), språkforskare (romantist) o. donator. Docent i Uppsala 1875, prof.:s namn 1892. Skänkte sitt stora fornfranska bibliotek till Uppsala univ. jämte 30,000 kr. för dess underhåll samt sin gård i Uppsala till lokal åt Kalmar nation.

Wahlund, Sten, f. 8/3 1901, statistiker. Dir. för Sthlns stads statistiska kontor 1935—47, prof. vid Sthlns högskola sed. 1938. 1.ed. av FK (bf) sed. 1944— Arb. o. upplysningsverksamhet i befolkningsfrågor.

von Wa'hrendorff, Martin (1789—1861), tysk riksfriherre, ägare av Åkers styckebruk m. fl. egendomar i Södermanland; uppfann den första användbara bakladdningsmekanism för kanoner (patent 1837).

Waige'oe el. Wiak, ö bland Papuaöarna, Indonesien. 3,230 kvkm. Omkr. 6,000 inv.

Vaihinger [faj'-] Hans (1852—1933) tysk filosof, prof. i Halle 1894—1906, känd genom arb. *Die Philosophie des Als-Ob* (1911), vari V. söker påvisa, att vetenskap, religion m. m. ständigt arbeta, med nödvändiga men medvetet falska antaganden, fiktioner.

Waikato, längsta floden på Nya Zeeland, på Nordön. Längd omkr. 350 km.

Vaillant [vaja'ant], Wallerant (1623—77), höll. målare, den egentlige utbildaren av mezzotintgravören (uppf. av L. v. Siegen 1642).

Vaillant [vaja'ant*], Édouard Marie (1840—1915), fransk politiker, deltog 1871 i kommunardupproret o. flydde efter dess kvan- de till England. Återkommen 1880 bekämpade han boulangismen. Utgav från 1888 tidn. *l'homme libre*.

Wait and see [°e't °nd si'], eng., »vänta o. se», slagord för försiktig o. avvaktande politik, präglad av eng. premiärministern H. Asquith.

Waitz [väjts], Georg (1813—86), tysk havdatecknare o. politiker, en av de tongivande personligheterna inom sin tids tyska historieforskning. Klassisk är hans *Deutsche Verfassungsgeschichte* (8 bd, 1844—78). W. arbetade 1848—49 energiskt för sin hembygd Schleswig-Holsteins anslutning till en tysk enhetsstat.

Vaja, renhona.

Vajgati', ö i Norra Ishavet, s. om Novaja Semlja, från vilken den skiljes genom Kariska sundet, 3,703 kvkm. Bebyggd av samojeder. Jakt på pälsbärande djur. Radiostation.

Vaka, följa vågornas rörelse (om båt).

Vaka'matsu. 1. Stad i Japan, på n. Honshu. 46,000 inv. (1935). Tillv. av lackerade varor. — s. Hamnstad i Japan, på n. Kyushu. 73,000 inv. (1935). Kolexport.

Vakans [kangs'J (fr. *vacance*, av lat. *vaca're*, stå tom, vara ledig), obesatt tjänst. I den indelta armén sattes av besparingskäl vissa rotar o. rusthåll på vakans o. besparingarna användes för andra försvarsändamål (företärsvis avlönning åt vissa befalskategorier). — V a k a n t', utan innehavare.

Vakare, förankrat flöte, vanl. av trä el. kork. Wakayama, hamnstad i Japan på s.v. Honshu, s. om Osaka. 180,000 inv. (1935). Bomullshandel.

Wakefield [°e'k'fild], stad (eget grevskap) i n. England, grevsk. Yorkshire (West Riding), s. om Leeds. 58,000 inv. (1946). Spannmålsmarknad; textil-, kemisk o. maskinindustri. — Här-

stammar från rom. tiden. Bekant äv. genom Goldsmiths roman »The vicar of Wakefield» (Prästen i W.).

Wakefield [°e'k'fild], Edward Gibbon (1790—1802), britt, kolonialpolitiker, framträdde efter en stormig ungdom från 1830 som förkämpe för systematisk kolonisation i Australien, Canada o. Nya Zeeland. W:s idéer ha för det britt. väldet varit av stor betydelse.

Wake Island [°e'k aj'land], en sed. 1899 För. Stat. tillhörig ö i Stilla havet, omkr. 2,000 km s.v. om Midway Island. Mellanlandningsstation på flygrouten Hawaii—Guam—Filippinerna sed. 1935. Utbyggd till flyg- o. flottbas. W. attackerades av jap. flott- o. flygstridskrafter 7 dec. 1941 o. besattes av dessa 23 s. m. Åter- togs av de allierade 1943.

Vaksala, kommun i mell. Uppland, Upps. 1. (past.adr. Uppsala); Vaksala landst.distr., Upps. l:s s. döma. 1,353 inv. (1947). Kyrka från ixoo-t. med senogotiskakalkmålningar. Stort o. märkligt nederländskt senmedeltida altarskåp (detalj, se bild) med bilder bl. a. av Birgitta.

Vaksala härad, Upps. 1., omf. 2 kommuner: Vaksala o. Danmark. 2,519 inv. (1948). Upps. l:s s. domsaga.

Vakt, Mil. Truppstyrka, ut- satt på bestämd plats för bevakningsuppdrag (kasernvakt, lågervakt m. fl.). Den för- nämsta vakten i vissa garu- sonsorter benämnes högvakt. Halften av ett större fartygs besättning, vilken som regel är indelad i styrbords o. babords vakt. Jfr Sjövakt.

Vaktbricka, om halsen burens halvmån- formig metallbricka, avsedd såsom igenkän- ningsstecken för vakt-(dag-)havande befäl, leder sitt ursprung från officerarnas ringkrage under 1600- o. 1700-t.

Vaktel, *Coturnix coturnix*, liten, ljust grå- brun, svartspräcklig hönsfågel, i Sverige sporadisk på de odlade slätterna ända upp i Norrland. Stora delar av Europa o. Asien, därstädes föremål för ivrig jakt.

Vaktparad, populär benämning på under militärmusik avmarscherande (hög-)vakt.

Vaktskepp, i hamn till ankars liggande örlogs- fartyg för utövande av ett slags polistjänst.

Vakuol [-uäl] el. saft rum, i protoplas- makroppen i vissa celler ingående rum, fylla med vätska o. däri lösta ämnen (salter, socker, färg- o. garvämnen) samt fasta ämnen (stär- kelsekorn o. dyl.)

Vakuskop, vakuummeter, i vilken en gas- mängd komprimeras av kvicksilver, som rinner från en del av apparaten till en annan, då den vändes upp o. ned. Måtrincipen är densamma som för macleodmanometern (se d. o.).

VakuuMi la' la' uai'uur* uimrutni tomrum, rum ur vilket luft (d. annan gas el. ånga) ut- pumpats, så att trycket väsentligt understiger normalt lufttryck. Högvakuu innebär att trycket nedbringats under 0.01 mm kvicksilver- pelare.

Vakuumbroms, mekanisk bromsansordning, som drives med förtunnad luft Jfr Broms.

Vakuumindestning, indunstning, som med hjälp av vakuum genomföres vid lägre tem- peratur än som annars skulle vara möjligt. Användes särskilt för temperaturkänsliga lös- ningar.

Vakuumlod, ett av prof. Hans Pettersson o. dr B. Kullenberg 1940 konstruerat lod, med vilket havsbottensslam (sediment) kan upphäm-

tas, i form av en lodrätt utskuren cylinder med ånda till 20 tns längd. Till skillnad från andra liknande rörled har det en vakuummakare, som underlättar sedimentets inträngande.

Vakuummeter, apparat för mätning av vakuum. För mindre noggrann mätning ned till ett tryck av 1 mm kan användas ett kvicksilverfylt U-rör (se d.o.) med ena skänkeln slutet o. evakuerad. För lägre tryck och noggrannare mätning användas macleodmanometer, vakuskop o. mera speciella typer, som grunda sig på den förtunnade gassens minskade jonisationsströim i elektronrör el. dess minskade värmeledningsförmåga vid avtagande tryck.

Vakuumpump, dets. som luftpump. Jfr Pump. Vakuumtorkning, torkning under liknande betingelser som vakuumindunstning.

Vakuumentil, en ventil, som släpper in luft i behållare, om icke önskvärdt undertryck annars skulle uppstå, t. ex. transporttankar för vätskor (vid tömning) o. ångpannor (vid avsalvning).

Val, isl. *valr*, fornnordisk beteckning på de i striden fallna. Ordet lever kvar i sammansättningar, t. ex. *valplats*.

val, förkortning för *gramekvivalent*.

Val, 4 tjug = 80 st. (vanl. om strömming)

Valack' (ty. *Wallach*, efter *Valakiet*), kastretrad hings.

Valais, l. e [l'valä], ty. Wallis, kanton i s.v. Schweiz. 5,235 kvkm, 148,000 inv. (1941). Rhodéland, som går genom hela kantonen, är omgiven av väldiga berg med Alpernas högsta toppar o. talrika stora gletschrar. Säd-, vin- o. fruktodling. Bergsbruk (kol, kalksten m. m.). Mineralkällor. Turisttrafik. Huvudstad: Sion, ty. Sitten (9,400 inv. 1941).

Valak'er, slav. benämning på romanska folkstammar på n. delen av Balkanhalvön (Moldau, Valnkiet, Transsylvanien).

Valaki'et, rum. *Valahica*, område i s. Rumänien, n. och s. om Donau. Genom fl. Aluta delat i 2 provinser: S o. r. a V. el. *Muntania* (52,505 kvkm, 4,9 mill. inv. 1941), huvudstad: Bukarest, och Lilla V. el. *Oltenia* (24,078 kvkm, 1,7 mill. inv. 1941), huvudstad: Craiova. — *Historia*, jfr Rumänien.

Val'amo, grek.-ortodoxt kloster på öar i Ladoga, enl. traditionen grundat 992 av två munkar från Atos. Förstördes av sv. trupper under Jakob De la Gardie 1610—n, återupprättades under Peter I. Tillhörigt Finland blev V. genom Moskvafreden 1940 ryskt o. munkarna flyttade då till Pctsa kloster. 1941 återerövrades V. i oskadat skick från ryssarna. 1944 åter ryskt genom vapenstillståndet 13/9.

Val'and, förr använd namnform för Volund.

Val'ans spådom, sv. översättning av Voluspa.

Valar, *Ceta'cea*, ordning bland daggdjuren, innefattande ofta mycket stora, spöformiga vattendjur utan bakre extremiteter o. de främre ombildade till fenor. Stjartfena horisontaltälad. Alla hav. Indelas i bardvalar o. tandvalar.

Välaskialf, i nord. myt. en silversmyckad gudaboning, ägd av Vale (el. möjl. Oden).

Valbarhet, behörighet att väljas.

Walberg, Emanuel, f. * 1873, språkforskare, prof. i romanska språk i Lund 1910—38. Framstående textutgivare.

Valbo, kommun i ö. Gästrikland. Gävleb. l. (past.adr. Hagastrom); Gävle landsf.distr., Gästrikl. 6. rtouii. 12,231 inv. (1947)

Valbo härad, Älvsb. l., omfattar 9 kommuner: Lerdal, Rännelanda, Kåggård, Järbo, Högsäter, Färgelanda, Ödeborg, Törp o. Valbo-Ryr. 8,692 inv. (1948). Nordals, Sundals o. Valbo domsaga.

Valborg (ty. *Walpurgis*), katolskt helgon, enl. legenden dotter till en aneelsachsisk ädling; död 779 som abbedissa i Heidenheim (Wiirttemberg). Helgonförklarad 1 maj, V:s dag.

Den aftonen förut, valborgsmässoafton, firade värfesten har anor från forngertnansk, hednisk tid.

Valbo-Ryr, kommun i s. Dalsland, Älvsb. l. (past.adr. Ellenö); Valbo landsf.distr., Nordals, Sundals o. Valbo doms. 404 inv. (1947).

Valuat, lattrudd, 1 bada andarna spetsig båt, ursprungl. använd vid valfångst.

Walcheren, ö vid Hollands kust i prov. Zeeland, utanför Scheldes mynn. 209 kvkm, 55,000 inv. Skyddad från havet av dyner o. vallar. Fruktbar. Huvudstad: Middelburg. På s. kusten Vlissingen. V:s vallar skadades svårt vid allierade flygräder okt. 1944, därpå följde nov. s. å. de allierades landstigning o. landsättning av lufttrupper, varpå tyskarna bortdrovos.

WaTcker, Eberhard Friedrich (1794—1872), tysk orgelbyggare, öppnade 1820 fabrik i Ludwigsburg samt vann världsrykte genom sina uppfinningar, särsk. av kagellådan. Hans söner övertogo fabriken, vilken bl. a. byggt Skandinavien största orgel, Petrikyrkans i Malmö (1914, 73 stämmor).

Valdaj', kuperat skogsområde i n.v. Ryssland. På V. upprinna Volga o. Duna.

Walde, Otto, f. «A.», 1879. biblioteksman, förste bibl. vid Uppsala univ.bibl. 1919—44. Har bl. a. skrivit *Storhetidens litterära krigsbyten* (2 bd, 1916—20).

Val de Caéz, flygplats vid Belem.

WaldecK, till 1929 republik (tristat) i n. Tyskland. 1,055 kvkm, 99,000 inv. (1925). Huvudstad: Arolsen. — W. var redan i slutet av 1100-t. ett grevskap, stod från 1438 i länsförhållande till Hessen. 1712—1918 furstendöme, 1929 införlivat med Preussen, åt vilket statsförvaltningen överläts redan 1867.

Waldeok-Rousseau [-rosa], Pierre Marie (1846—1904), fransk statsman, urspr. advokat, konseljpresident 1899—1902. W:s största insats är republikens räddning ur den av Dreyfusskandalen föranledda krisen.

Valdemar (omkr. 1240—1302), *svensk konung*, Birger Jarls äldste son, valdes 1250 till konung efter morbrodern Erik »läse och halte». Först efter faderns död 1266 utövade V. själv regeringsmakten. Svag o. sedeslös kom V. snart i strid med sin energiske yngre broder Magnus (»Ladulås»), till vilken han 1277 måste avstå konunga värdigheten.

Valdemar (omkr. 1290—1318), *svensk prins*, konung Magnus Ladulås' tredje son, bistod troget brodern hertig Erik i dennes strid mot den äldste brodern, konung Birger, o. omkom liksom Erik efter Nyköpings gästabud.

Valdemar, *danska konungar*. — Valdemar I den store (1131—82), postum son till hertig Knut Lavard, blev konung 1157 efter häftiga fejder mot andra tronpretender. Under V:s styrelse hämtade sig Danmark snabbt efter borgarkrigens förödelse. V:s främste medhjälpare, den krigiske biskop Absalon, företog härfärer mot venderna o. erövrade Rugen. — Valdemar II Sejr (omkr. 1170—1241), yngre son till V. I, konung från 1202, förde under tvenne decennier en kraftig utrikespolitik o. underlade sig Nordtyskland o. Estland. Tillfångatogs 1223 av en tysk vasall o. tvangs lämna från sig de flesta besittningarna i Tyskland. Härefter vidtog ett omfattande inre reformarbete, vars viktigaste frukt är den år 1241 stadfästade jutska lägen. — Valdemar II Atterdag (omkr. 1317—75), yngste son till konung Kristofer II, konung från 1340, samlade målmedvetet o. slugt det söndersplittrade Danmark åter till ett rike, varvid bl. a. Sveriges konung Magnus Eriksson måste återlämna Skåne, Blekinge o. Halland (1361).

V. anses vara en av Danmarks allra yppersta regenter.

Valdemar (1858—1939). *dansk prins*, yngste son till konung Kristian IX, vice amiral, avdog 1886 ett andud att bliva furste av Bulgarien. V:s andre son, prins Axel (f. 11/8 1888), äktade 1919 prinsessan Margareta av Sverige.

Valdemarskatten, opera med musik av A. Hallen till libretto av A. Klínckowström med motiv från Valdemar Atterdags brandskattning av Visby; uppförd i Stockholm i:a ggn 1899.

Valdemarsudde, prins Eugens palats på Djurgården (jfr Vadmalson), uppfört 1903—04 efter ritningar av F. Boberg. Sed. 1948 är V. enl. prins Eugens testamentsbest. ett av Sthlms stad förvaltad konstmuseum.

Valdemarsvik, köping i Östergöt. 1. Valdemarsviks länslf.distr., Hammarkinds, Stegeborgs o. Skärkinds doms., vid Valdemarsviken. 3,092 inv. (1947). Samraskola. Garverier, trävaruindustri.

Waldén, Rudolf (1878—1946), finl. generallmajor, var officer i tsarryska armén, delfog i Finska frihetskriget som en av Mannerheims närmaste medarb. o. var därefter krigsmin. till 1919. Armébefälh. under Finsk-ryska kriget 1939—40. En av undertecknarna av Moskva-freden 13 mars 1940 o. vapenstillståndet 13 sept. 1944. Försvarsminister i ses ministärer 1940—44. — W. gjorde som industriman stora insatser för träförädlingen.

Waldén, Bertil f. 7/1, 1901, konsthistoriker, landsantikvarie i Örebro 1. 1934. Bl. arb. *Nicolas Millich o. hans krets* (1942).

Wal'denburg [-bork], po. Wal'brzych, stad i s.v. Polen, vojvodskapet Wroclaw (till 1945 prov. Xieder-Schlesien, Preussen), s.v. om Wroclaw. 73,000 inv. (1946). Glas- o. porslins-industri. Stenkolsgruvor.

Valden'ser, en omkr. n.76 av köpmannen Petrus Valdes el. Valdes från Lyon stiftad reformatorisk sekt, som sökte nå fram till en mera evangelisk kristendom. Bannlyst 1184 vann sekten, trots häftiga förföljelser, stor utbredning i v. och mell. Europa men uppgick vid reformationen till största delen i protestantismen. I Piemont kvarlevde dock valdensiska församlingar trots upprepade katolska försök att utrota dem. De erhöilo 1848 religionsfrihet, ha sedan spritt sig till äv. andra delar av Italien o. räkna f. n. omkr. 35,000 medlemmar.

1. Waldenström, Paul Petter (1838—1917), teolog o. politiker, lektor i Umeå 1864, i Gävle 1874—1905. W. anslöt sig tidigt till den av C. O. Rosenius ledda religiösa väckelserörelsen, vars huvudorgan, *Pietisten*, han utgav från 1868. I en rad skrifter angrep han äv. de kyrkliga försonings- o. nattvardslärorna o. erhöil 1876 varning för att ha hållit enskild nattvardsgång. Saken ledde 1878 till bildandet av Svenska Missionsförbundet, vars egentlige ledare han var till sin död (officiell frän 1904). Som led. av AK 1884—1905 (liberal »vilde», med åren alltmera konservativ) gjorde han sig känd som skicklig o. slagfärdig debattör. W. utgav en övers, av NT med förklaringar samt talrika uppbyggelseskrifter o. reseskildringar.

2. Waldenström, Henning, f. 14/1, 1877. brorson till P. P. W., läkare, prof. vid Karolinska institutet o. överläkare vid Vanförestalten 1936—42, har särsk. ägnat sig åt

behandlingen av ben-, ledgångs- o. ryggrads-tuberkulos.

3. Waldenström, Johan f. 6/i 1880, broder till H. W., kirurg, lasarettsläkare i Falun 1916—45. Med. hed.dr i Uppsala 1927. Deltog i Finlandsambulansen 1940.

4. Waldenström, Martin, f. 15 1881, son till P. P. W., jurist o. industriman, direktör i Skandinaviska Kredit AB. 1921—28, led. av dess styrelse sed. 1922, verkst. dir. för Trafik AB. Grängesberg—Oxelösund o. Luossavaara—Kiirunavaara AB. sed. 1930.

von Wal'dersee [-se], Alfred (1832—1904), tysk militär, generalstabschef 1888—91. Var 1900 överbefälhavare över samtliga stridskrafter, som de europeiska stormakterna, Förstat., o. Japan övertog till Kina med anledning av Boxarupproret (»världsmarskalken»).

Valdistrikt, område (del av valkrets), där röstberättigad äger utöva sin rösträtt.

Vald'via, hamnstad i mell. Chile. 50,000 inv. (1940). Skeppsvarv, järnindustri m. m. Waldman ['aldm'n], Milton, f. 1895, amerik. författare, bosatt i Englad, har skrivit breda o. färgrika historiska skildringar: *Elizabeth and Leicester* (1944; Elisabet o. Leicester, 1947).

Waldmuller [valt'-], Ferdinand Georg (1793—1865), österrik. målare, utförde porträtt o. barnbilder samt landskap med djärva ljus- o. luffteffekter.

Valdres, naturskönt område i Opland fylke i ö. Norge, kring Begnaälven. Livlig turisträffik.

Waldseemttler [val'se-] el. Wallze-muller, Martin (omkr. 1480—1522), tysk geograf. W. införde benämningen Amerika på den av Columbus upptäckta världsdelen (efter resebeskrivaren Amerigo Vespucci).

Valdsult, kommun i n.v. Småland, Jönk. 1. (past.adr. Stengårdshult); Mo landsf.distr., Tveta, Vista o. Mo doms. 146 inv. (1947).

Waldstätte [val'stätte], ty., »skogskantonerna», gemensam benämning på kantonerna Schwyz, Uri, Unterwalden o. Luzern vid Vierwaldstättersjön i Schweiz.

Waldteufel [val'täufel], Emil (1837—1915), elsassisk tonsättare, 1865 kejsarinnan Eugénies kammarpianist o. kejsarlig hovbaldirektör, känd genom flera hundra ånnu populära danser.

Val'e, pl. vale'te, lat., lev väl! farväl! Valence [-la'*=s], huvudstad i dep. Drôme, s.ö. Frankrike (Dauphiné), vid Rhône. 37,000 inv. (1936). Katedral från 1000-t.

Valencia [-länn'bia]. 1. landskap i ö. Spanien, vid Medelhavet. 24,130 kvkm, 2.2 mill. inv. (1940). — Fördom konungariket, 1319 förenat med Aragonien. Num. delat i provinserna Castellón, V. o. Alicante. — 2. Provins i mell. V. 1. 10,978 kvkm, 1,393,000 inv. (1946).

— 3. Huvudstad i V. 2, nära Guadalaviars mynn. 544,000 inv. (1946), landets tredje stad. Katedral från 1200-t., citadell från 800-t., talrika äldre byggnader i morisk stil. Univ., gr. 1246. Årkebiskopssäte. Stor sidenindustri m. m. Livlig export (hamn: El Grao). Under Spanska inbördeskriget var V. den republikanska regeringens säte (till mars 1939). — 4. Huvudstad i staten Carabobo, Venezuela, v. om den avloppslösa, natursköna Valencia sjön (523 kvkm). 49,000 inv. (1936). Bomulls-industri. Export av kaffe o. socker (hamn: Puerto Cabello). — 5. O s.v. om Irland, grevsk. Kerry. 26 kvkm, 2,500 inv. Kabel- o. meteorologisk station.

Valenciennes [-la'äsiänn'n], stad i dep. Nord, n. Frankrike (Artois), vid Schelde. 43,000 inv. (1936). Konstakademi, tavelgalleri. Beläget i ett av landets rikaste koldistrikt har V. en betyd. industri. Förr berömd tillv. av spetsar. — Under Första världskr. besatt av tyskarna

ända till */« 1918, då V. efter häftiga strider intogs av engelsmännen (»slaget vid V.»^{24/10-1911}). — Under Andra världskr. blev V. delvis förstört.

Valenciennes [-la⁹«siänn'], Achille (i794—1805), fransk zoolog, prof. i Paris. Arb. över blötdjur o. maskar samt tills, med G. Cuvier *Histoire, naturels des poissons* (22 bd, 1829—49).

Valens⁹ (av lat. *valtre*, gälla), urspr. det antal väte- el. andra i-värda atomer, som olika grundämnen el. atomgrupper förmå binda el. ersätta i kemiska föreningar, sål. dets. som grundämnenas atomvärde. I vidare bemärkelse de kemiska bindningar, som sammanhålla atomer el. atomgrupper i föreningarna. Dessa krafter äro av elektrostatisk natur o. bero på att atomer med positiva valenser (flertalet metaller) avgiva en el. flera elektroner (valenselektroner) till atomer med negativa valenser (många metalloider), s.k. jonbindning el. (heteropolär bindning. Kär pos. o. neg. atomgrupper ej kunna urskiljas (molekylbindning el. homopolär bindning, t.ex. flertalet organiska föreningar), anses de med valenser bundna atomerna ha 2 (el. vid dubbelbindning 4) elektroner, gemensamma, s.k. elektronparbindning.

Valens, romersk kejsare (omkr. 328—378), Valentinianus I:s broder o. från 364 medkejsare. Stupade vid Adrianopel i strid mot västgoterna.

Valentin fvala⁹ [tā*], egentl. Jean Boulogne [bolånj] (omkr. 1601—omkr. 1634), fransk målare, målade soldater, landsrykare o. tiggare som spela, gråla el. dricka. Äv. kyrkmålningar.

Valentin, Karl (1853—1918), musiker, recensent o. föreläsare, stiftade o. ledde flera stadsunderstödda orkestrar. V. tonsatte orkestrar, violin- o. pianosaker m. m.

Valentinianus, romerska kejsare. — Valentinianus I (321—375). Kejsare från 364, kämpade med framgång mot de anfallande germanerna men nödsakades inkalla mängder av germaner i den romerska hären o. sökte förgäves hejda det allmänna förfallet inom riket. — Valentinianus II (365—392), son till V. I, var blott tioårig vid faderns död, varför riket styrdes av hans moder Justina. Trol. mördades V. av Galliens stathållare Arbogastes. — Valentinianus III (419—455), västromersk kejsare från 425. Dödade med egen hand den framstående fältheren Aëtius, »den siste romaren», o. blev själv mördad av en senator.

Valenti'no d'A ntongueila, Rudolfo di (1895—1926), amerik. filmskådespelare av ital. börd. Överbeträffad filmidol i romantiska o. sentimentala schekfilmer.

Valenti'nus, helgon, biskop i Terni, rom. martyrd. 14 febr. omkr. 275; har givit sitt namn åt St Valenti'ns dag (14 febr.), som särsk. i England firas med urgamlä plägseder.

Valer'a y Alcalá Gali'a'no, Juan (1827—1905) spansk politiker o. författare; skrev dikter o. romaner, utmärkta av originell uppfattning o. språklig elegans (*Pepita Jimenez*, 1874, m. fl.).

De Valera, se sid. 351.

Valeria'na, växtsläkte (fam. *Valerianaceae*), över 200 arter örter o. buskar på n. halvklödet o. i Anderna. Stjälkblad motsatta. Krona trattlik med antydning till sporre, femflikad, jämte fodret översittande, ståndare 3. Nötrukt med fjäderpensel (det ombildade fodret). V. *officinalis*, vänderot (se bild), meterhögt ört med parbladiga blad o. rika

samlingar av vita el. rödlätta, väluktande blommar, allm. på ängar o. stränder. Läkeväxt (nervlugnande medel).

ValerianeITa, örtsläkte (fam. *Valerianaceae*), ett 50-tal arter, de flesta i Medelhavsområdet. Stam spåd, gaffelikt grenad, blad smala, motsatta, blommor små, ljusblå el. vita, huvudlikt gyttrade i grentopparna. V. *olitoria*, värsallat, på torra ställen i s. o. mell. Sverige; stundom odlad. Bladen ätas.

Valeria'nsyra, C¹⁰H¹⁶O⁴, en fettsyra, som uppträder i fyra olika isomera former. Viktigast är iso-valeriansyra, som finns i fri form i vissa växter, t. ex. lingon o. vänderot, samt som cstrar i eteriska oljor. Den framställes ur vänderot o. användes vid tillverkning av vissa nervlugnande medel.

Valeria'nus, romersk kejsare från år 253, var en fint bildad, klok o. duglig regent, vars regering var fylld av krig mot germanfolket o. perser. Tillfångatogs 260 av perserkungen Schapur, vilken händelse blottade rikets svaghet. Dog i fångenskapen.

Vale'rius, gammal rom. patricierätt, av vilken flera medlemmar gjort en insats i Roms historia. — Publius V. Pupili'coIa, d. 503 f.Kr., störtade enl. sägnen konung Tarquinius d. y. o. var konsul 3 gånger. — Marcus V. Messalla Barbatus, kusin till kejsar Claudius, fader till dennes gemål Valeria Messalina.

Vale'rius, Johan David (1776—1852), ämbetsman, skald o. skådespelare; kansliråd 1826. Började med akademiska lärodikter (*Sanningen, Tålmodet*) men nådde högst i *Visor och sångstycken* (1809—n), en saml. idyll. o. patriot. dikter. Lärjunge av Leopold utsatts V. för fosforisternas häftiga angrepp.

Valéry [-i], Paul (1871—1945), fransk skald. V. utgav 1895 ett kunskapsteoretiskt o. estetiskt arb. *Introduction à la méthode de Leonard da Vinci* (utvidg. uppl. 1919), vars filosofiska, matematiska karaktär äv. präglade hans hyperintellektuella o. förfinade diktkonst: *Une soirée avec M. Teste* (1896; En afton med herr Teste, 1935). I överensstämmelse med sin teori om dikten berättigande endast som uttryck för det osägbara avhöll V. sig sedan i sjuttion år från diktning. Med *La jeune Parque* (1917) följde emellertid en ny lyrisk verksamhetsperiod för V., betecknande ett avsteg från den extrema intellektualismen (*Cimetière marin*, 1920, *Charmes*, 1922, m. fl.). Hans diktning betecknar en förnyelse av den cartesianska traditionen i Frankrike. Av V:s talrika essäer föreligger på sv. ett urval (*Prosastycken*, 1934).

Wales [°e'ls], furstendöme i s.v. Storbritannien, förenat med England. 19,343 kvkm, 2,2 mill. inv. (1931). W. är ett kalt högländ, rikt på mineraler: järnmalm, koppar, tenn, bly o. kol. Betydande färavel. Befolkningen är av keltisk härstamning, har delvis uppbländats med angelsachsier men bevarar ännu ålderdomliga sedvänjor o. i mindre utsträckning keltiskt språk. W. indelas administrativt i 12 grevskap. — Landet kom under eng. inflytande redan i början av 900-t. men erövrades fullständigt först i slutet av 1200-t.

Wales [°e'ls], prins av, en titel, som från 1301 burits av varje engelsk tronföljare, som varit äldste son till regenten.

Wale'siska språket [°e'lsiska], dets. som kymriska språket.

Valetta, dets. som La Valetta.

Walewska-Wielopolska [-vjäl-], Marja-Jabanc, f. 1884, grevinna, polsk författarinna. Har skrivit noveller, romaner o. skådespel.

Walewski, Alexandre Florian Joseph Colonna (1810–68), son till kejsar Napoleon I o. den polska grevinnan Maria Anastasia Walewska, greve, fransk statsman under andra kejsardömet. V. var 1855–60 utrikesminister o. blev 1865 statsminister samt 1866 president i lagstiftande kåren. Han ansågs hysa frisinna önsket.

Valfader (av isl. *valr*, fallen i strid), i notd. myt. namn på Oden som härskare över de i strid fallna i Valhall.

Walfish Bay ['äll'fij be'], dets. som Walvis Bay.

Valfiskar, dets. som valar.

Valfiskin, lat. *Cetus*, stjärnbild på ömse sidor om ekvatorn, ö. om Vattnummen, med omkr. 162 för blotta ögat synliga stjärnor, däribland den märkliga Mira Ceti (jfr d. o.).

Valfiskfjäll benämnes i handeln det ovala, innanför huden belägna kalkskalet bos de tioarmade bläckfiskarna.

Valgmenighet, benämning på gruntvigianska friforsamlingar i Danmark. De äga genom lag av 1868 o. 1903 rätt att kalla egen präst mot villkor att bygga o. underhålla kyrka o. prästgård.

Valhall (isl. *Valhöll*), i nord. myt. den sal i Asgård, där alla fallna hjältar bo.

Walhalla, en marmorbyggnad i dorisk stil vid Donau, nära Regensburg, uppförd 1830–42 av Ludvig av Bayern o. tillägnad »den tyska nationalläran»; ritningar av L. v. Klenze.

Val'i'n, aminoisovalerians'3ra, en viktig aminosyra, som i mindre mängd ingår i de flesta äggviteämnen o. rikligare i kalcin o. keratin.

Valinge, kommun i mell. Halland, Hall. l. 1; Himle landsf. distr., Hall. mell. doms. 720 inv. (1047).

Waliszewski [-sjäffski], Kazimierz (1849–1935), polsk historiker, från 1868 bosatt i Frankrike. W. behandlade på polska o. från 1893 på franska de polsk-franska relationerna o. tsarernas Ryssland, såsom i *Le roman d'une impiratrice* (Katarina II), *Pierre le Grand* (1897; sv. övers. 1898). W. utgav äv. en rysk litteraturhistoria (*Littérature russe*, 1900).

Walk, stad på gränsen mellan Estland o. Lettland. Viktigt järnvägsknut.

Valkartell', samverkan vid val mellan två el. flera partier.

Valkebo härad, östergötl. l., omfattar 7 kommuner: Ledberg, Råpestad, Sjögestad, Vikingstad, Gammalkil, Nykil o. Ulrika. 6,170 inv. (1048). Linköpings domsaga.

Valkfett chålles ur tvåhålligt avloppsvatten från vävriker, ulltvälterier etc.

Valknop el. turkhuud, turbanliknande knut, mest för prydnad på fallrep o. 'styrrep.

Walk över ['äk äv'], eng., att vid tävling utan vidare få räkna sig en omgång till godo, därför att motståndaren uteblivit.

Valkrets, område, för vilket utses en (n-mansvalkrets); ej i Sverige) el. flera (flermansvalkrets) representanter.

Valkyrian (ty. *Die Walküre*), musikedrama med text o. musik av R. Wagner; uppfört i Stlm i a ggn 1895. Ingår som andra led i »Nibelungens ring».

Valkyrior (av isl., »den som korar dem, som skola stupas»), i nord. myt. Odens överjordiskt sköna tjänarinnor, som utse de kämpar, vilka skola falla på slagfältet. De deltaga äv.

i striden, ridande över luft o. hav, o. Destämma över segern.

Vall, kommun på mell. Gotland, Gotl. l. 1. (past.adr. Isums); Klintehamns landsf. distr., Gotlands doms. 300 inv. (1947). Kyrka från omkr. 1200 med dopfont från noo-t.

Vall. *Krigsv.* I en befästning av jord anordnat skydd mot beskjutning. Vallen kan anordnas omedelbart framför (bröstvärn), bakom (ryggvall) el. inuti (tvärvall) ett skyttevärn. — *Lambr.* Gräsvall; med fleråriga foderväxter besädd åkerjord.

Wall, Rudolf (1825–93), publicist, medarb. i Aftonbladet 1841–49; uppsatte 1864 *Dagens Nyheter*, som han ledde till 1889.

Valla. 1. Kommun i s. Bohuslän, Göteb. l. 1. (past.adr. Hjalteby); Tjörns landsf. distr., Orusts o. Tjörns doms. 1,436 inv. (1947).

2. Municipalsamhälle i s.v. Södermanland, Sköldinge kommun, Södermani. l., station på linjen Stlm–Katrineholm. 1,073 inv. (1947).

— 3. Gård i Ösmo kommun, Sthlms l., bekant för sin 1937 startade tillv. av dessertostar.

Vall'a, Lorenzo (1405–57), i tal. länd, stridbar humanist, uppvisade bl. a. oäktheten av kejsar Konstantins fögiegna gåvobrev till påvestolen (»Donatio Constantini»).

Wallace ['äll'os], sir William (omkr. 1270–1305), skotsk nationalhjälte. W. vann en glänsande seger över engelsmännen vid Stirling 1297 o. styrde en kort tid Skottland i den fängne konungen John Balliols namn. Tillfångatogs 1305 o. avlivades under tortyr.

Wallace fäll'is], sir Richard (1818–90), eng. konstnär. W:s förmåga konstsamling skänktes 1897 av W:s maka till eng. nationen, Wallace collection i London.

Wallace ['äll'os], Alfred Russel (1823–1913), eng. naturforskare o. forskningsresande. Framlade 1858, samma år som Darwin, ett med dennes teorier nästan helt överensstämmande arbete över arternas uppkomst. Bland andra arb. må nämnas: *The Malay archipelago* (1869), *The geographical distribution of animals* (1876), *Island life* (1880) o. *Darwinism* (1889).

Wallace ['äll'os], Edgar (1875–1932), eng. författare, tidigare krigskorrespondent, utgav detektivromaner (flertalet i sv. övers.).

Wallace ['äir'osi. Henry, f. 1888, amerik. politiker, jordbruksminister 1933–40, För. Stats vice-president 1941–45, handelsminister mars 1945–sept. 1946. Red. för tidskriften New Republic 1946–48. Som Roosevelts jordbruksmin. gjorde W. en betydande insats i New Deal-administrationen. Efter Roosevelts död började W. kritisera det demokratiska partiets utrikespolitik särsk. mot Ryssland o. tvangs avgå i sept. 1946. Han har därefter agiterat mot Truman doktrinen o. Marshallplanen o. var 1948 det s.ä. bildade framstegspartiets presidentkandidat.

Wall'ach, Otto (i »47–1931), tysk Kemist, prof i Göttingen 1889–1915. W. erhöi 1910 nobelpriset i kemi för sina banbrytande arbeten inom terpenernas o. de eteriska oljornas kemi.

Valladolid [valjadá-]. 1. Provins i n. Spanien (Gamla Kastilien), kring Duero. 8,171 kvktn, 351,000 inv. (1946). Bördigt slättland

(»Spaniens kornbod«). — 2. Huvudstad i V. 1, vid en bifl. till Duero. 133,000 inv. (1946). Katedral (ofullb.), kungl. palats från 1500-1.; ärkebiskopssäte. Univ. (från 1346). Cervantes'hus. Textilindustri m. m. — V. var på 1400—1500-t. rikshuvudstad.

Vallag. Så betecknas framför allt lagen om val till riksdagen av ¹⁹/j. 1920 o. kommunala vallagen av ¹⁹/e 1930, båda med senare ändr.

Valland, nordbornas namn på Gallien o. av Italien. Adj.: v a l l a n d.

1. **Wallander,** Wilhelm (1821—88), målare av Düsseldorfskolan. W. utförde bl. a. folklivsbilder från mell. Sverige o. Bellmans-motiv.

2. **Wallander,** Alf (1862—1914), brorson till W. W., konstnär, särsk. verksam inom konstindustrien. Han utförde äv. målningar: porträtt, blomsterstycken o. genremålningar.

3. **Wallander,** Sven, f. ¹⁹/« 1890, son till A. W., arkitekt, organisator o. ledare av Hyresgästernas sparkasse- o. byggnadsförening (H. S. B.) i Sthlm. Har som sådan gjort en stor insats i sv. bostadsproduktion. W. har utarbetat en ny stadsplan för Kungsgatan samt ritat *Norra Kungstornet* i Sthlm.

Wallasey [⁰ÄH⁰si], industristad (eget grevskap) i v. England, vid fl. Mersey invid Birkenhead mitt emot Liverpool. 99,000 inv. (1946).

Wallbeck-Hallgren, Torgny (1878—1925), tidningsman, tecknare, verksam i Sv. Dagbl. (1900—06) o. därefter i Sthlms Dagbl.; införde den satiriska veckokronikan (Veckans bilderbok). Signatur: W a l l e c k.

Wallbergs Fabriks AB., Halmstad. Grundat 1823, bolag 1857. Aktiekap. 2,136,000 kr. (1Q48). Ullspinneri, yllväveri o. filt- o. trikåfabr., tegelbruk, jordbruk. Verkst. dir. B. Skansberg.

Wallboard [⁰ÄH⁰båd], eng., träfiberplatta. Vallby, i. Kommun i s.ö. Skåne, Kristlanst. 1. (past.adr. Hattnenhög); Järrestads landsf.-distr. Ingelstads o. Järrestads doms. 944 inv. (1947). — 2. Kommun i s.ö. Södermanland. Södermani. 1. (past.adr. Eskilstuna); Österrekarne landsf.-distr., Livgedingets doms. 470 inv. (1947). — 3. Kommun i s. Uppland. Upps. 1. (past.adr. Enköping); Enköpings landsf.-distr. Upps. l:s 9. doms. ¹⁴⁰ inv. (1947).

Valida, kommun i n. Halland, Hall. 1. (past.adr. Norrby valida); Kungsbacka landsf.-distr., Hall. n. doms. 1,384 inv. (1947). Medelt. kyrka.

Waldén, Jonas Adolf (1807—72), publicist, utgav 1834—69 *Stockholms Dagblad*, som under hans ledning upparbetades till en av Sveriges förmästa tidningar. Efterträdades som red. av sonen John Vilhelm (1836—1906).

Valle, Pietro della (rs86—1652), ital. resenär. Företog 1616—26 en vidsträckt orientalsk resa. som han skildrat i 54 brev (utg. i 4 bd 1650—63), vilka utgöra en viktig källa för kännedomen om Orienten under 1600-t.

Valleberga, kommun i s.ö. Skåne. Kri⁰t⁰fati4t. 1. (past.adr. Glemmingebro); Löderups landsf.-distr., Ingelstads o. Järrestads doms. 1,117 inv. (1947). — Kyrkan, urspr. en rundkyrka från omkr. 1200, till- o. ombyggdes 1908—10. Kastal från 1000-t.

Valle härad, Skarab. 1., omfattar ro kommuner: Istrum, Oglunda, Eggby, Värnhem, Norra Sundby, Häggutn, Bolum, Stenum, Norra Ving o. Skärv. 4,468 inv. (1948). Skarabygdens domsaga.

Vallen, gods i Voxtorps kommun, Hall. 1. Nuv. huvudbyggnaden, delvis av medeltida ursprung uppfördes i börj. av 1800-t.

Wallén, Gustaf Teodor (1860—1948), målare. Bl. arbeten: / *byskolan* (1888), *Vid kajen i Marstrand* (1899). Äv. skulpturer.

Wallén, Sigurd (1884—1947), skådespelare, 1906 vid Södra teatern, Sthlm. 1909—18 o. 1929—32 vid Folkteatern, regissör hos Sv. filmindustri från 1932. Uppskattad som berättare av Albert Engströms skärgårdshistorier. Utgav 1944 memoarerna *Revydags*. (Se bild.)

Wallenberg, svensk släkt från Östergötland, känd från slutet av 1600-talet.

1. Wallenberg, Jakob (1746—78), präst, författare, känd genom sin humoristiska rese-schildring *Min son på galejan* (tr. 1781), som bibehållit sin popularitet till våra dagar.

2. Wallenberg, André Oskar (1816—86), brorsons son till J. W., bankman, politiker, stiftade 1856 Stockholms Enskilda Bank o. tog 1880 initiativ till bildandet av nuv. Svenska bankföreningen. Bemärkt led. av FK 1867—86 (partilös). \V. framträdde som nydanare på bankväsendets område o. tog verksam del i det praktiska affärslivet; en av det sv. näringslivets föregångsmän under 1800-t.

3. Wallenberg, Knut Agaton (1853—1938), son till A. O. W., finansman, politiker, kommunalman, donator. 1883—1915 led. av Sthlms stadsfullm., 1906—19 led. av FK, 1914—r7 utrikesminister i Hammarskjöldsk ministär. W. intog såsom ordf. i Stockholms Enskilda Banks styrelse en ledande ställning inom den sv. finansvärlden. \V. möjliggjorde genom en donation 1903 grundandet av Handelshögskolan; 1917 avsatte han vidare en fond på omkr. 20 mill. kr. (Knut och Alice Wallenbergs stiftelse) för sociala o. kulturella syften samt för att främja näringslivet inom landet.

4. Wallenberg, Gustaf (r863—1937), halvbroder till K. A. W., urspr. sjöofficer, affärsman, led. av AK 1900—07, envoyé 1906 (1920—30 i Konstantinopel).

5. Wallenberg, Marcus (1864—1943), broder till G. W., finansman, efterträdde K. A. W. 1938 som ordf. i Stockholms Enskilda Bank. W. deltog i stiftande eller reorganisation av ett flertal större industriella företag inom o. utom Sverige. Anlitad som svensk befullmäktigad vid underhandlingar om handelsavtal o. på ekonomiska konferenser.

6. Wallenberg, Oscar (1872—1939), broder till G. \V., affärsman, urspr. sjöofficer, verkst. dir. i AB. Tobaksmonopolet 1914. Känd som sakkunnig i trafikfrågor.

7. **Wallenberg,** Axel, f. >3/9 1874, broder till G. W., affärsman, diplomat, dir. för Wifstavarfs AB. 1916—ai. sändebud i Washington 1921—26.

8. **Wallenberg,** Jacob, f. "i« 1892, son till M. W., finansman, verkst. dir. i Sthlms Enskilda Bank r927—46, vice ordf. i styrelsen sed. 1946. Vice ordf. i Sv. bankföreningen r944—46.

9. Wallenberg, Marcus, jr, f. ⁵/_{in} 1899, son till M. W., finansman, vice verkst. dir. i Sthlms Enskilda Bank 1927—46, verkst. dir. sed. 1946.

1. Wallengren, Hans Daniel Johan (1823—94), zoolog, präst, utgav ett stort antal banbrytande arbeten över skilda insektsgrupper, främst över fjärilarna.

2. Wallengren, Hans (1864—1938), son till H. D. J. W., zoolog, prof. i Lund 1908—29, ägnade sig förträdelsvis åt studiet av urdjuren o. musslorna, vidare av skadeinsekter på sädeslagen. Utgav äv. jämte A. Hennig *Lärobok i biologi* (8 dir, 1909—30). Grundade ett havsbiologiskt laboratorium i Barsebäck.

3. Wallengren, Axel (1865—96), kusin till H. W., författare, fil. kand. i Lund 1886, tidsningsman. W. kan betraktas som typ för den lundensiska sekelslutestetisismen, vars pessimism återfinnes i hans allvarliga förskap. Hans betydelse ligger dock helt i den komiska diktning, som han under pseud. Falstaff Fakir publicerade i häftena *En kvar sin egen professor* (1894), *Lyckans lexikon* (1896) m. fl. (Falstaff Fakirs bästa, 1940). W:s komik utgår från de amerik. humoristernas o. den lundensiska spejargongen. Den blev W:s medel att förverkliga den fulländade skeptisismens inre frid, samtidigt som den kora att få stor betydelse för vår komiska diktning, särsk. i Strix o. Söndagsnisse.

4. Wallengren, Sigfrid (1876—1927), broder till A. W., professor i statskunskap o. statistik i Lund 1917. Utgav bl. a. arb. i folkrepresentationens historia. Förlikningsman i arbetstvister från 1917.

Wallenstedt, Lars (1631—1703), greve, landshövding, kungligt råd, president i Svea hovrätt, medlem av förmyndarregeringen för Karl XII. W. var en dugande ämbetsman med utpräglade sympatier för enväldet.

von WalTenstein [-litajn] el. Walldstein, Albrecht (1583—1634), österrik, fältherre o. statsman av tjeckisk släkt, hertig av Friedland, hertig av Mecklenburg, Trettioåriga krigets främste katolske härförare. 1625—30 kämpade W. som kejserlig övergeneral segerrikt mot Tysklands protestanter samt Danmark o. Siebenbürgen men framkallade genom sina truppers tygellöshet ovilja äv. bland de katolska furstarna o. avlägsnades från överbefälet kort före Gustav II Adolfs ingripande 1630. Han återfick detsamma 1632. I strid mot svenskarna förlorade W. detta år slaget vid Liitz, inledde förrädiska underhandlingar med kejsarens fiender o. mördades i Eger av sammansvurna officerare. W:s gåtfulla, på många sätt tydda personlighet är en av den nyare historiens markigaste.

Vallentin, Hugo (1860—1921), författare, publicist, redigerade Söndagsnisse 1894—1901, Puck 1901—09, därefter bosatt i London.

Vallentuna, kommun i S. Uppland, Sthlms l.; Vallentuna landsf.distr., Sthlms l:s v. doms. 2,139 inv. (r1947).

Vallentuna härad, Sthlms l., omfattar 6 kommuner: Hammarby, Fresta, Vallentuna, Vada, Ängarn o. Össeby-Garn. 7,554 inv. (1948). Sthlms l:s v. domsaga.

Vallen tunakalendariet, pergamenturkund

från 1198, anträffad i Vallentuna kyrka o. utgörande brottstycke av en handskrift med senare tillagda anteckningar om märkliga tilldragelser 1250—1500-t. Nu i Stat. hist. mus.

Walle'rius, Johan Gottschalk (1709—85), kemist o. mineralog, 1750—67 prof. i Uppsala, lantbrukskemiens egentl. grundläggare.

Vallerstad, kommun i v. Östergötland, Östergöt. l. (past.adr. Skänninge); Borensbergs landsf.distr., Aska, Dals o. Bobergs doms. 510 inv. (1947).

Wallert, Axel, f. «i 1890, målare, har bl. a. utfört takmålningar med mytologiska motiv i loggian till Sthlms stadshus, altartavlor, landskap, porträtt.

Vallés t-äss', Jules (1832—85), fransk författare o. revolutionsman; deltog i Paris-kommunen 1871; skrev den självbiografiska romanen *Jacques Vingtras* (1879—86).

Vallfärd, vandring (resa) till en helig ort. Vallgrav, grav kring medeltida borgar.

Vallgren, Ville (1855—1940), finl. bildhuggare, 1877—1913 bosatt i Paris. Bl. arb. *Topelius omgiven av barn* (1909) o. *Edelfeltstatyn* i Helsingfors (1927).

Wallgren, Åke (1873—1939), operasångare (basbaryton), från 1909 vid Operan, där han särsk. tolkade Wagnerroller.

Vallhagar, byliknande anhopning av husgrunder, »kämpgravar», m. fl. anläggningar på Gotland från äldre järnåldern, ödelagda omkr. år 500 e. Kr. 1946—47 föremål för omfattande utgrävningar under medverkan av arkeologer från alla nordiska länder.

Wallhof, by i Lettland, s.ö. om Riga, bekant genom Gustav II Adolfs seger över en överlägsen polsk truppsstyrka *I*, 1626.

Wallin, Johan Olof (1779—1839), ärkebiskop, skald. Utgången från ett fattigt underofficershem i Dalarna blev W. fil. mag. 1803; erövrade 1805 Sv. akad:s stora pris för dikten *Uppfostraren* o. 1808 ett pris på 200 dukater för en *Sång i anledning af Gustaf III:s ärestods aftäckande*. W. prästvigdes 1806, invaldes 1810 i Sv. akad. o. blev 1811 led. av psalmbokskommittén. 1818 blev han pastor primarius i Sthlm samt 1837 ärkebiskop. W. nedlade ett stort arbete inom undervisningsväsendet o. är Sveriges främste psalmdiktare; han var den väsentlige upphovsmannen till 1819 års psalmbok, där han själv skrev 128 psalmer. W:s övriga diktuung utveckledes från en något oinspirerad moralism till en kärnfrisk manlighet (dikter som *Skål för Georg Washington*, *Hemsjukan*, *Medborgarsång*). Berömd är hans *Dödens ängel*, som upplästes på Sv. akad:s högtidsdag 1839. Sin tids främste andlige väl-talare.

Wallin, Georg August (i8ri—52), finl. orientalist, prof. i Helsingfors 1851, företog på 1840-t. flera geografiskt o. språkvetenskapl. betydelsefulla resor i det inre Arabien.

Wallin, David, f. 'i 1876, målare. Har bl. a. utfört porträtt (*G. Mittag-Leffler*, *Henrik Schiick*) o. av olympiska guldmedaljörer.

Wallin, Sigurd, l. 'i 1880, kultur- o. konsthistoriker, intendent vid Nord. mus. 1924—46, fil. hed. dr i Uppsala 1932. Har bl. a. utgivit *Nordiska museets stilböcker*, *Nordiska museets möbler* (3 dir, 1931—35), arb. om uppsvenska målarskolor på 1400-t. (tills. m. H. Cornell) o. jämte Sigurd Erixson redigerat *Svenska kulturbilder*.

Wallin, Ellis, f. ¹⁰/_u 1888, målare. Före-

trädcsvi svenska o. franska landskap i olja o. tempera.

Wallinska skolan, högre läroverk för flickor i Sthlm, grundat 1831 av historieskrivaren A. Fryxell (skolans förest, till 1834) på initiativ av J. O. Wallin. Sammanslogs 1939 med Ahlinska skolan till Wallin-Ahlinska gymnasiet.

Wall's, tyska namnet på kantonen Valais, s.v. Schweiz.

1. WalTis, Ernst (1842—1919), historiker, tidningsman, redigerade *Illustrerad världshistoria* (6 bd, 1874—79; ny upplaga 1881—82).

2. Wallis, Curt (1845—1922), broder till E. W., läkare, nykterhetsivrare o. populär föreläsare; prof. vid Karol. inst. från 1884. Led. av AK (liberal) 1891—1911.

Wairisalperna, dets. som Penninsla alpna.

Wallisnëria, örtsläkte (fam. *Hydrocharitaceae*). 2 enhjörtbladiga, skildkönade arter. *V. spiralis* (tropiska trakter. Medelhavsområdet) växer nedsänkt på botten av sötvattenssamlingar. Blad gräslika. Honblomman neddrages under vattenytan före fruktmognaden genom spiralformig inrullning av det trådlika skaftet.

Wallis öarna [°äll-], ögrupp i Polynesien, Stilla havet, mellan Fiji- o. Samoaöarna. 96 kvkm, omkr. 4,200 inv. Består av en större ö, Nea (60 kvkm), samt korallöar. Export av kopra. Tillhör franska kolonien Nya Kaledonien.

Vallkärra, kommun i v. Skåne. Malmö. 1. (past.adr. Stångby); Lunds länf.distr., Torna o. Bara doms. 880 inv. (1947). Kyrkans absidmålning från slutet av 1100-t., finnes i Lunds Hist. mus.

1. Wallmark, Per Adam (1777—1858), publicist, författare, bekant för sin fejd mot fosforisterna i den av honom utgivna *Journal för litteraturen och theatern* (1809—13), fortsatt i *Allmänna journalen* till 1824, vars efterträdare *Journalen* upphörde 1836. Jfr Markalls sömnlösa nätter.

2. Wallmark, Ernst Adam (1834—1910), son till P. A. W., författare, teaterman, har översatt o. bearbetat en mängd utländska skådespel o. sångstycken.

Vallmo, arter av örtsläktet *Papaver*.

Vallmoollja erhålles ur fröna från den vita vallmon (kallpressas). Den är nästan vattenklar, torkar långsammare än linolja o. gulnar obetydligt. Användes i konstmalning.

Vallning, behandling av skidornas undersidor för att minska slitningen o. underlätta glidet. Genom grundvallning värmes tunn trätjärna in i träet, vid ytvallning strax före en löpning påstrykes olika blandningar, vallor, avpassade efter temperaturen o. snöns beskaffenhet.

Vallo'ner (noll. *walen*, fr. *wallons*), invånarna i s.ö. Belgien. Omkr. 3.5 mill. De äro av kelto-germansk-romansk härkomst o. tala en dialekt av nordfranskan. — Den på Gustav II Adolfs uppmaning till Sverige inflyttade valonske industriidkaren Louis De Geer inkallade efter år 1618 hundratals landsmän, vilkas ättlingar återfinnas vid järnbruk i n. Uppland o. ö. Värmland samt vid Finspång i Östergötland. De sv. valtonerna ha länge hållit sig relativt avsondrade från den övriga befolkningen; ur deras led ha framgått flera kulturpersonligheter (släkterna Anjou, Gilljam, Gauffin, Stille m. fl.).

Vallo'nsmede, äldre metod för tillverkning av smidesjärn ur tackjärn.

Wallot', Paul (1841—1912), tysk arkitekt, byggde *riksdagshuset* i Berlin (1882—94), som nedbrann 1933.

Vallo'ta, örtsläkte (fam. *Amaryllidaceae*). Enda art *V. purpurea* (Kaplandet), har stora

trattlika, något sneda, praktfullt röda blommor i toppen av en hög stängel. Omtyckt krukväxt (>amaryllis)).

Vallo'ton [valätä*"]. Felix (1865—1925), schweiz.-fransk målare o. grafiker, en träsnittets mästare o. förnyare.

Wallquist, Olof (1755—1800), biskop i Växjö 1787, statsman, var en av Gustav III:s främsta medhjälpare vid den stormiga 1789 års riksdag, ehuru han ej i allo gillade konungens åtgärder. Riksgäldskontorets inrättande s. ä. är huvudsakl. V:s förtjänst. Duglig stiftschef; av. urkundsutgivare.

Wallquist, Einar, f. [i] 1896, läkare, författare (>lappmarksdoktorn). Har i skönlitterär form framlagt läkarens syn på ödemarksproblemen i Sverige (*Kan doktorn komma?*, 1935, *Dagen oss förunnad*, 1941, *Möte med granne*, 1943, m. fl.; illustr. med egna teckningar).

Wallsend [°älsend], stad i n.ö. England, grevsk. Northumberland, vid Tyne's mynning mellan Newcastle o. havet. 44,000 inv. (1945). Stenkolsgruvor, metallverk, skeppsvarv. — W. var ändpunkten för Hadrianus' vall, varav namnet.

Vallsjö, f. d. kommun i mell. Småland, Jönk. l., fr. Vi 1947 inkorporerad med Sävsjö stad.

Vallstanäs, gods i Norrunda kommun, Sthlms l. Det tillh. under 1600-t. ätterna Oxenstierna o. Sparre o. var under 1800-t. fram till 1910 fideikommiss inom ätten von Schinkel. I parken korsvirkeshus från gustaviansk tid, urspr. inrett som teater.

Vallstena, kommun på mell. Gotland, Gotl. l. (past.adr. Källunge); Slite länf.distr., Gotlands doms. 341 inv. (1947). En reliefprövd fattigstock o. en stående St Olof (Gotlands fornsal) från höggotisk tid.

Wall street [°a'l stri't], gata i New York, vid vilken ligger fondbörsen, National City Bank m. fl. finansföretag. Anv. ofta som uttryck för den ledande amerikanska finansen el. fondbörsen.

Vallvik, fabrikssamhälle i s.ö. Hälsingland, Söderala kommun, 870 inv. (1946). Sulfitt- o. sulfitsprittfabrik. Äg. Sulfitt AB. Ljusnan.

Vallört, arter av örtsläktet *Symphytum*.

Valla stift, adligt jungfrustift på Själland, gr. 1737 av drottning Sofia Magdalena. Inrymt i ett slott, som delvis är uppf. under renässansen o. barocken o. återställdes efter en eldsvåda 1893. (Se bild.)

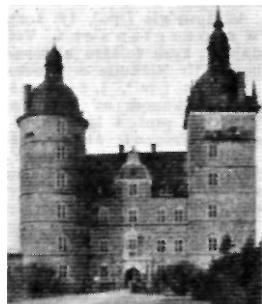
Valmtak, tak med fall åt fyra sidor.

Valmundsön, äldre namn på S. Djurgården.

Valmy [-mi'], by i n. Frankrike, dep. Marne, bekant genom en betydelsefull strid under revolutionskrigen, utkämpad där 10/9 1792.

Valnötsträd, arter av trädsläktet *Juglans*. Val o. is [val'a'], landskap i n. Frankrike, Ile-de-France, omfattande dep. Oise o. Aisne.

Valois [val'a'], fransk konungaätt, en gren av kapetingiska huset, som regerade 1328—

1589. Bland dess främsta medlemmar märkas Ludvig XI (1461—83) o. Frans I (1515—47). En sidolinje regerade i hertigdömet Bourgogne 1361—1477.

Valo'na, stad i s. Albanien, vid Valonabukten av Adriatiska havet. Omkr. 10,000 inv. Viktig, väl skyddad hamn med livliga förbindelser med Italien.

Valorisatio'n, stegring av varas pris genom avsiktlig begränsning av utbudet (lagring, planmässig förstöring av varupartier m. m.).

Valparaiso [-ra'j-], stad i mell. Chile, vid Valparaisobukten av Stilla havet. 216,000 inv. (1940). Industri- o. handelshögskola. Landets förnämsta handels- (import-) o. industristad. Kolgruvor i närh. — Flera gånger svårt hem-sökt av jordbävningar.

1. Walpole, [°all'på'l], Robert, earl of Orford (1676—1745) eng. statsman, innehade 1715—17 o. 1721—42 såsom finansminister en ledande ställning inom ministären, efter 1730 äv. som ledare av utrikespolitiken. W., som tillhörde whigpartiet, var Englands förste parlamentariske premiärminister, fredsvänlig, praktisk o. till sin läggning utpräglad konservativ, men utan alla ideella intressen.

2. Walpole, Horace (1717—97), son till R. W., eng. författare o. politiker, gisslade i sin litterärt värdefulla brevväxling (*Letters*, utg. 1903—05) samtidens darskaper o. politiska stridigheter. (Se bild.)

Walpole [°äir'på'l], sir Hugh Seymour (1884—1941), eng. författare av realistiska o. halvt romantiska romaner (*The green mirror*, 1918; *Förtrollade av livet*, 1926), *Judith Paris* (1937). *The journey* (1932) o. *Vanessa* (1933).

Valpsjuka, en hos unga hundar (2—18 mån.) uppträdande infektionssjukdom med okänd orsak. Dödlighet omkr. 50 %. Sjukdomen an griper i sht sleminnorna o. kännetecknas bl. a. av egendomligt hudutslag under buken o. på lårrens insidor.

Walpur'gis [-po], ty. form för Valborg. — Walpurgisnacht, Valborgsmässonatten, då enl. tysk folktro häxorna rida till Blocksberg. Jfr Blåkulla o. Blocksberg.

Valras [-ra'], Leon (1834—1910), fransk nationalekonom av den matematiska skolan, 1870—92 prof. i Lausanne. Huvudverk: *Elements d'économie pure* (1874—77, flera uppl.).

Valrav, förr kallad sp e r m a c e t i, en vaxart, som erhålles ur huvudskålen av olika valar, särskilt kaskeloten. Vit, halvfast massa; användes vid tillverkning av finare hudkrämer o. salvor.

Val'Iross, *Kosma'rus rosma'rus*, ett mycket stort, med väldiga betar väpnat sälldjur, som vid rörelse på land kan böja bakfötterna fram under kroppen. N. Ishavet.

Vals, en med lagrad axel försedd cylinder av trä, sten el. metall; användes i valsverk, tryckpressar m. m.

Vals, en från Österrike härstammande pardans i 3/4 takt, som förekom redan på 1780-t. (bl. a. i Mozarts »Don Juan», 1787) o. från Böhmen spreddes till övriga Europa omkr. 1800.

Walsall [°älsål], stad (eget grevskap) i mell. England, grevsk. Staffordshire, i kol- o. industridistriktet u. om Birmingham. 109,000 inv. (1946). Gruvor o. storindustri (järn- o. metallverk m. m.).

Valsdamm, dets. som ruilldamm.

Valsgärde, gård i Gamla Uppsala kommun, 8 km n. om Uppsala, fyndplats för ett orört gravfält med väl bevarade båtgravar från yngre folkvandringens- o. vikingatid med rika gravgåvor, bl. a. praktfullt utsirade, guldbeslagna svärd o. hjälmar (se bild). V., som började utgrävas 1928, har givit viktiga bidrag till kännedomen om Vendelkulturen o. den svenska skeppsbyggnadskonstens historia.

Walsingham [°all'shig'in], sir Francis (omkr. 1530—90), eng. statsman, en av drottning Elisabeths främsta medhjälpare. Yrkade på att England skulle föra en aktiv politik som protestantismens beskyddare, organiserade ett ryktbart spioneriväsen o. spelade i rättegången mot Maria Stuart en framskjuten roll.

Valshud, tunn oxidhinna, som vid valsning bildas på det glödande materialets yta under inverkan av luftens syre.

Valsjärn, järn, som undergått valsning (se d. o.). Vanl. avses en därför lämpad handelskvalitet.

Valskvarn, ett slags valsverk för krossning o. mälning.

Vals-les-Bains [vall le bä'"], kommun i s.ö. Frankrike, dep. Ardèche. 4,000 inv. Berömda mineralkällor (omkr. 50,000 kurgäster).

Valsning, smidbara metallers utpressning till plåt, profilerade stänger (järnväggsskenor m. m.) 0. dyl. uti valsverk. Vid valsningen upphettas metallen stundom o. undergår gradvis den önskade formförändringen mellan ett flertal valspar.

Valspråk, ord el. uttryck, som innefattar det huvudsakliga i en persons äskädning el. strävan. De sv. konungarnas valspråk (ex. »Brödras folkens väl») ha sedan gammalt anbragits i samband med riksvapnet, t. ex. på mynt o. medaljer.

Valstad, kommun i ö. Västergötland. Skarab. l. (past.adr. Folkabo); Slättängs landsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 383 inv. (1947). Kyrka från 1000-t. med intressanta reliefer i syd- o. västportalen.

Valsverk, arbetsmaskin för valsning (se d. o.), bestående av två el. tre motordrivna valar, lagrade över varandra ined reglerbara avstånd i valsstolar. I tre- el. trio-valsverk går materialet i två motsatta riktningar. Fyrvälsverk är ett två- el. duo-valsverk med ytterligare ett valspar som stöd för materialet.

Wal'tari, M i k a, f. ", 1908, finsk författare, har behandlat olika ämnen från detektivromaner till historiska o. samhällssatiriska skildringar: *Den stora illusionen* (1928; sv. övers. 1930), *Karin Månsdotter* (1942; sv. övers. 1943), *Ingen morgondag* (1944; sv. övers. s. ä.), *Sinuhc, egyptiern* (1945; sv. övers. 1946).

Val Tellina, ty. V e i t l i u, dalgång i n. Italien, prov. Sondrio, genomfluten av Pos biflod Adda. Mycket bördig (vin o. sydfruktar).

Walter [°ä'li't], eng. tidningsmannafamilj, grundare (1785) o. ägare av londontidningen *The Times*. Dess förnämste medlem var John W. d. v. (1767—1847), som 1803—10 var tidningens redaktör o. skapade dess stora politiska inflytande.

Wal'ter, Bruno, f. 1876, tysk-judisk dirigent, en av samtidens främsta. Generalmusikdir. i Miinehen 1913—23, ledare för Berlinoperan 1925—29, dirig. för Gewandhauskonserterna i Leipzig 1930—33, verksam i Wien till 1938, därefter i För. Stat. Har gästst Sthlm 1929, 1936, 1937 o. 1946. Utg. *Ett liv i musik* (1946). (Se bild.)

Wal'ter, Fried., f. 19.7, tysk kompositör. Har skrivit symfonier, kamarmusik o. operan *Drottning Elisabeth* (urpremiär i Sthlm 1939).

Walter Tomhänt (Walter Senzavehor), tvsk krigaig, som på 1000-t. var ledare för en korsriddardrupp före första korstagnet.

Waltham [ˈæltˌm], stad i Massachusetts, n.ö. För. Stat., v. om Boston, 44,000 inv. (1940). Bomulls-, ur- o. automobilindustri.

Walthamstow [ˈæltˌmstə], industriförstad till London i grevsk. Essex, vid en bifl. till Thames. 122,000 inv. (1940).

Waltharius ma'nu fortis, berömd medeltida dikt av munken Eckehart från St. Gallen.

Wal'ther, Jo hann (1496—1570), tysk musiker, Luthers rådgivare vid ordnandet av kyrkosången. Utgav den protest. kyrkans första sångbok *Geystlich Gesangkucheyn* (1524).

Wal'ther von der Vogelweide [fann där fågelväjde] (omkr. 1165—omkr. 1230), den tyska medeltidslitteraturens främste lyriker, född i Tyrolen; skrev innerliga sånger till naturens o. kärlekens lov samt tog i sina kraftiga *SprUche* del i de politiska stridigheterna till förmån för kejsarmakten o. riksenheten.

Valthorn (av ty. *Waldhorn*, skogshorn, jakt-horn), blåsinstrument, uppfunnet omkr. 1680 i Paris, bestående av ett högst 6 m långt, i flera cirklar böjt mässingsrör, nedtill försedt med ljudtratt, upptill med munstycke. Genom att handen införes i ljudtratten kunna tonerna fördjupas, »stopptoner»; medelst byglar, som förlänga el. förkorta röret, sänkes el. höjes stämningen. I det modernare ventil-valthornet ersätts byglarna av ventiler, med vilka utan användande av stopptonen en fullständig kromatisk skala kan åtkommes.

Valthornssnäcka, *Buc'inum unda'tum*, en av våra största snäckor; har kägelformigt, spiralvridet skal med vågiga tvärlister. Sista vindingen bukig. Allmän på västkusten.

Walton [ˈɔltˌn], I z a a k (1593—1683), eng. författare, urspr. köpmän; skrev den i många upplagor spridda *The compleat angles* (1653; Den fulländade fiskaren, 1945), som jämte regler för melning innehåller måsterliga naturskildringar samt friska o. okonstlade sånger o. dialoger.

Walton [ɔltˌn], William, f. 1902, eng. tonsättare o. dirigent. Har skrivit en konsert för allfioel, en symfoni, körverket *Belskazzar's feast* (Bellsassars gästabad) m. m. Gästade Sverige 1945.

Valtorp, kommun i mell. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Segerby); Gudhems landsf.distr., Skövde doms. 359 "V. (1947).

Valtrapp, täcke, som lägges över sadeln på en ridhäst. Tfr Schabrak

Valuta (av lat. *vale't*, gälla), värde (»få valuta för»); ett lands lagliga betalningsmedel.

Valutadumping, sådan försäljning till särdeles låga priser (uttryckta i importländernas mynt), vilken möjliggjorts av att exportlandets valuta är undervärderad.

Valutaklausu'l, i en växel intaget erkän-

nande av utställaren att han erhållit motpres-tation för växeln av remittenten (den person till vilken växeln utställs).

Valutakontoret, Riksbankens organ för handläggning av frågor rörande tillämpningen av valutaförordningen ¹/₂ 1940, som med stöd av valuta lagen ¹/₆ 1939 reglerar köp o. försäljning av utländska betalningsmedel, utförelse o. införelse av betalningsmedel o. värdepapper, skyldighet att avstå utländska betalningsmedel m. m. Kontorets styrelse utgöres av riksbankschefen med vice riksbankschefen som personlig suppleant samt högst 7 (f. n. 6) av K. M:t utsedda ledamöter jämte suppleanter. Verkst. direktör är f. n. vice riksbankschefen. Instruktion ¹/₂, 1940 med sen. ändr.

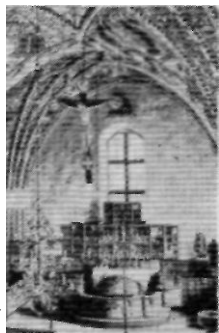
Valute'ra, beräkna ersättning, t. ex. ränta å insättning.

Valv. *Skjepps*. Den buktiga fartygssidan under akterspeglén på äldre fartyg o. vissa vachter. — *Bygg*. En av kilformiga stycken sammansatt, buktad betäckning över ett öppet rum. Olika slag äro tunnvalv, kloster-valv, korsvalv m. fl. Är valvet smalt i förh. till sin längd, kallas det bäge.

Val'vel (lat. *val'vula*), huvudsakl. av bindväv bestående klaffbildning i hjärta o. blodkärl.

Walvis Bay [ˈæll'vis be'], el. Wal'fish Bay, — 1. Valfiskbukten, bukt av Atlanten på Sydafrikas västkust. Besöktes först av valfångare, därav namnet. — 2. Område i Sydvästafrika. 969 kvkm. 2,208 inv. (1936). 3. Stad i W. 2, vid W. 1. Sydvästafrikas viktigaste hamn. Telegrafstation.

Valö, kommun i n.ö. Uppland, Sthlms l.; Frösåkers landsf.distr., N. Koslags doms. 1,262 inv. (1947). I den medeltida kyrkan takmålningar av Anders Martinsson från 1530-t. Övanligt välbevarad sengotisk interiör (se bild). St. Olofsbild fr. 1200-t.

Valö'r (fr. *valeur*, av lat. *val're*, gälla), värde; värdegraden av ljusstyrka i en färg el. av färgmättad i ett färgintryck. — Val'örstudie, konstverk, vari färg- o. ljus-intrycket är det väsentliga.

Vamlingbo, kommun på s. Gotland. Gotl. l.; Hemse landsf.distr., Gotlands doms. 536 inv. (1947). Kyrka fr. i200-t:s mitt. Vidrummigt långhus. Väggmålningar o. altarskåp fr. mitten av 1300-t. Dopfont från 1400-t. av Byzantios.

Vamp, genom amerik. film gängse förkortning av vampyr, med betydelsen mänsklerska, sinnlig kvinnotyp, som lägger an på män för att utnyttja dem.

Vampire [vEemm'paj'], i-motorigt kraftflygplan med reaktionsmotor från eng. firman de Havilland Co.

Vampum el. v a m p u m, hos nordamer. indianer skivor av musselskal, vilka dels användes som mynt, dels fastsyddes på bälten (v a m p u m g'ördlar), där de bildade ett slags bildskrift, som framställde episoder ur stammens historia el. dyl.

Vampyr', i slavisk folktro avliden människas våldnad, som om natten suger de levandes blod.

Vampyr'er, sedan gammalt namn på blod-sugande fladdermöss av fam. bladnäsor från Central- o. Sydamerika. Det släkte, som nu går under namnet *Vampyrus*, lever dock av insekter o. frukter, men flera andra äro blod-

sugare, ehuru de gamla historierna om deras farlighet äro ytterst överdrivna.

Van [fann], höll., av (i adelsnamn).

Van. 1. Sjö i ö. turk. Mindre Asien. 3,662 kvkm. Utan synligt avlopp. — 2. Stad vid V. 1. 9,400 inv. (1935). Enligt sägnen grundlagd av den mytiska assyriska drottningen Semiramis. Lämningar av det forna Urartuvaldet. 909—1021 sätet för ett nationellt armeniskt rike. Skådeplats för massaker på armenier 1896, 1908 o. 1915.

Vanadi'n el. vana'dium, 2-, 3-, 4- o. främst 5-värt metalliskt grundämne. Kem. tecken V, atomvikt 50,95 (renelement, se d. o.), atomnr 23, spec. vikt 5,7, sinälp. 1,715°. Förekommer i växtvärlden, i stenkol (ex. Billingen i Sverige), i thomasslagg (ända till 2 % vid Crusotverken i Frankrike). Användes som tillsats i ringa mängd i vanadinstål, som härigenom får stor hållfasthet o. goda hårdningsegenskaper (s. k. snabbsvavstål). Vanadiulorening användas som katalysatorer vid vissa oxidationsförlöpp, ex. framställning av anilinsvart o. svavelsyra.

Va'nadis (»gudinnan av vanernas ätt»), i nord. myt. namn på Fröja.

Va'nadis, en år 1862 byggd träångkorvett, som 1883—85 utförde en världsomsegling. Sedermera logementsfartyg vid flottans station i Stuhl. Blev 1943 upphuggen.

Vanbrugh [va:n'br'], sir John (1666—1726), eng. arkitekt o. författare, uppförde *Blenheim Palace* (i Oxfordshire), *Howard Castle* o. *Haymarket Theatre* i tung barock. Skrev farsartade lustspel.

Vancouver [v'anko'v⁰]. 1. Ö utanför Canadas v. kust, tillhörande Britt. Columbia. 32,000 kvkm, 122,000 inv. (1941). Bergig (upp till 2,280 m ö. h.) med skogar samt malm- o. kolgruvor. Fiske. På V. ligger Britt. Columbias huvudstad Victoria. — 2. Stad i Britt. Columbia, v. Canada, vid mynningen av Fraser River. 275,000 inv. (1941), med förstäder 410,000 (1946). Ändpunkt för Canadian—Pacific-järnvägen. Canadas huvudhamn på denna kust med livlig handel o. betydande industri.

Vandal [va'n'daU], Albert (1853—1910), fransk historiker, professor, skrev bl. a. *Va'nement de Bonaparte* (2 bd, 1902, 1907; sv. övers.: Bonaparte och Brumaire, 1906, Bonaparte förste konsul, 1917), ett vetenskapligt o. stilistiskt högtstående verk över statskuppen 1799 o. upprättandet av Konsulatet.

Vanda'lerna, ett germanfolk, som i början av 400-t. bröt upp från sina dåvarande boplatser på västra Balkan. Efter strider mot romare o. germanfolk i Frankrike o. Spanien (»Vandaliscn», nuv. Andalusien) övergingo de till N. Afrika, där deras rike, som hade Kartago till huvudstad, ägde bestånd 429—534.

Vandalism', rå o. hejdlös förstörelse av konstverk o. dyl., är ett uttryck, som anses återgå på vandalernas plundring av Rom år 455 e.Kr., varvid betydande konstvärden förstördes.

Vande Graaff-maskin, se Elektricitetsmaskin. Vandel, Sigurd (1875—1947), dansk målare. 1920 prof., 1940—45 dir. vid Konstakad. i Köpenhamn. Interiörer med figurer (*Afteninteriör*, 1907).

1. Vandenberg [v'fenn'd'nbog], Arthur, f. 1884, amerik. republikansk politiker, senator 1928, ordförande i senatens utrikesutskott 1947—49. Var jämte T. Connally utrikesmin. Byrnes specielle rådgivare på Pariskonferensen juli—okt. 1946 o. har därefter i kongressen verkat för amerik. ekonomiskt stöd åt Västeuropa. Jfr Vandenbergresolutionen.

2. Vandenberg, II o. y. t. f. 1899, brorson till A. V., amerik. flyggeneral, deltog med utmärkelse i Andra världskr. som gen. Doolittles stabschef under fälttåget i Nordafrika 1942—43 o. därefter som befälh. för 9:e flygkåren. Sed. 1948 chef för För. Stat:s flygvapen (efter general Spaatz).

Vandenbergresolutionen, en av den amerik. senatens A. Vandenberg introducerad o. av senaten i juni 1948 antagen resolution, i vilken bl. a. föreslås, att För. Stat:s regering i samråd med kongressen undersöker möjligheterna för För. Stat:s deltagande i regionala pakter, som äro vitala för västra halvklotets försvar. I resolutionen förordas dessutom, att vetorätten i FN:s säkerhetsråd borttages i alla frågor, som röra fredlig bilaggnag av konflikter o. inval av nya medlemsstater. Jfr Brysselpakten o. Västunionen.

AB. Vandenbergshs Margarin. Stuhl. Grund. dat 1920. Aktiekap. 2,5 rail. kr. (1948). Verkst. dir. J. H. Bruyn.

Vanderbilt [v'enn'd'bilt], amerik. millionärsfamilj av höll. börd, som förvärvat sin förmögenhet främst genom skeppsrederiörelse o. järnvägsdrift. Släktens främsta voro Cornelius V. (1794—1877), förmögenhetens grundare, o. dennes son William Henry V. (1821—85), »järnvägskung», som ansågs vara sin tids rikaste man.

Vanderlyn [vaenn'd'lin], John (1776—1852), amerik. målare, utförde *Columbus landstiger i Amerika* på Capitolium i Washington samt porträtt, bl. a. *Washington*.

Vandervelde [fr. utr.: va'edärväld'], Émile (1866—1938), belg. statsman o. socialvetenskaplig skriftställare, urspr. advokat, prof. i Bryssel 1924, socialdem. deputerad från 1894, under lång tid det belg. socialistpartiets ledare o. ordf. i den socialistiska internationalen, regeringsmedl. 1916—21 o. 1925—37 (konseljpresident en kort tid 1925, utrikesminister 1925—27). Repr. Belgien i N. F. o. medverkade vid Locarnoavtalens avslutande. Bl. arb. *Le socialisme contre l'Etat* (1918; Socialismen mot staten, 1919).

Wan'dervogel [-fågel], ty., flyttfågel, benämning på tysk fotvandrare. Wandervogelorganisationen (gr. 1901), vars medlemmar brukade till fots genomströva Tyskland o. olika europeiska länder, uppgick därefter i den nat.-soc. ungdomsrörelsen.

Van Diemens land [fann di'm-], annat namn för Tasmanien.

Van Dine [vtenn dajn], S. S., pseudonym för Willard Huntlington Wright (se denne).

Vandrande blad, tropiska växtätande insekter (rätvingar), vilka till det yttre i hög grad likna blad, varigenom de bliva mycket svåra att upptäcka. (Jfr Mimicry.) Mest omtalad är *Phyllocnistia siccalis* från Ostindien. (Se bild.)

Vandrande jude, art av ört-släktet *Tradescantia*.

Vandrande juden el. Jerusalemsskömakare, benämningar på Ahasverus.

Vandrande njure, en lägeförändring hos ena njuren, vanl. den högra, som består uti att njuren är sänkt o. kan kännas under revbensbågen el. i nedre delen av buken. Förekommer vanl. hos kvinnor, särskilt hos dem som fött barn. De besvär, som orsakas av den vandrande njuren, äro vanligen lindriga smärtor o. obehag av obestämd art. Ibland uppträda dock svåra »njurkolik»-smärtor, enär urinledaren tillkläms övergående. Upprepas detta ofta, kan njurbäckensutvidgning uppstå.

Vandrande pinnar, insekter (rätvingar) med kropp o. ben långa, smala, nästan jämntjocka, till färg o. utseende starkt påminnande om torra kvistar. Stillasittande äro de därför mycket svåra att upptäcka. Varna länder, äv. s. Europa. (Se bild.)

Vandraregräshoppor el. sträckgräshoppor, i skilda världsdelar levande gräshoppor, vilka periodvis uppträda i oerhörda massor förstörande all växtlighet, som kommer i deras väg. Äv i Europa förekommande arter ha två vid ett par tillfällen visat sig i s. Sverige.

Vandrarhem, härbärgen med mycket låg logiavgift, upprättade av Svenska turistföreningen sed. 1933. Det första, öppet äv. vinter-tid, tillkom 1942 i Sigtuna.

Vandring, anordning, varmed dragare (mäniskor el. djur) i kretsgång vrida en axel, vars rotation genom kugghjulsutväxling öfverföres till en maskin, pump, tröskverk el. dyl.

Vandring el. plankvandring, plankbeläggning på en bro.

Vandringsbibliotek, boksamling, som utsändes från centralbibliotek till olika platser på landsbygden för viss kortare tid.

Vandringsceller, beteckning för vissa former av vita blodkroppar, vilka t. ex. kunna tränga igenom de finare blodkärlsväggarna o. bege sig till en infektionshärd i botande syfte.

Vandringsduva, *Columba (Ectopistes) migratoria*, en stor skiffergrå duva med brunaktigt bröst o. nästan vit undersida; förekom för i flockar på millioner i Canadas o. n. För. Stat. skogar, nu utrotad.

Vandringsmuseum, samling av museiföremål, som utsändes från central institution till olika platser på landsbygden för viss kortare tid.

Vandringsmyror, i Afrikas o. Amerikas varma delar förekommande myror, som ej ha fast bostad utan ständigt befinna sig på vandring, varvid de angripa allt åtbart, både växter o. djur. Särskilt de afrik. Dory/us-arterna skildras som förskräckliga plågoris.

Vandringspris, idrottsprof, som icke omedelbart förvärfvas av segrare utan först efter visst antal segrar av samme person (och förening) blir dennes egendom. Priset kan också vara st. a. n. d. i. g. t. vandringspris.

Vandringsrätt, dets. som brunrätta.

Vandringsrättare, lantbruksskunniga personer, anställda hos hushållningssällskapen för att besöka mindre jordbrukare o. ge råd o. anvisningar.

Vandringsstjärna, äldre beteckning för planeten till skillnad från fixstjärna.

Wandsbek, stadsdel i Hamburg. Före 1937 stad. Industri.

Wandsworth [°ans°p], stadsdel i s.v. London. 264,000 inv. (1945).

Vandycckrage [fann dejk-], stor herrkrage, buren på 1600-t. o. ofta avbildad på målningar av A. van Dyck.

Vane [ve'ni], slr Henry (i6r3—62), eng. puritansk politiker, var på 1640-t. under några år underhussens ledande man men bröt senare med Cromwell o. drog sig 1653 från politiken. Det oaktagt avrättades han efter restaurationen som högförrädare.

Vane [van'ni], s. Sullivan, f. 1888, eng. dramatiker, har i dramat *Outward bound* (1924) Till främmande hamn, 1925, uppf. i Sthlm s.ä.) en teosofisk inställning.

Va'ner, i nord. myt. gudomligheter, som urspr. voro fiender till åsarna men därefter försonades med dessa o. utbytte gisslan (Njord från vanerna o. Höner från åsarna).

Vanfrejd, förr straffpåföljd, som medförde minskning i medborgerliga rättigheter.

Vanförevård. I Sverige finnas flera anstalter (Stockholm, Hålsingborg, Göteborg, Härnösand, specialävd. dessutom vid ett par lasarett), där framför allt obemedlade el. mindre bemedl. vanföra personer erhålla vård, bandage, proteser etc. o. där de i stor utsträckning få lära sig ett för dem lämpligt yrke. Anstalterna samarbeta med Pensionsstyrelsen o. Riksförsäkringsanstalten.

Wanganui [°änn'gänjo], stad på s. Nordön, Nya Zeeland. 28,000 inv. (1947).

Wang Ching-wei (1884—1944) kinesisk politiker. Urspr. advokat var W. en av Sun Yat-sens närmaste rådgivare. Han tillhörde Kuo-min-tangs vänsterflygel. 1932—35 utrikesminister. 1938 begav han sig till Indo-Kina, varifrån han påyrkade fred med Japan. Med anledning härav avskedades han från alla sina poster o. uteslöts ur Kuo-min-tang jan. 1939. Jan. 1940 bildade W. i Nanking en jap. bulvanregering. »Republiken Kinas nationalregering», o. nov. s. å. utropades han till president i den del av Kina, som hade ockuperats av Japan.

Vangsbro härad, Västmanl. 1., omfattar Västerfärnebo kommun. 3,133 inv. (1948). Västmanl. mell. domsaga.

Vangstycken, sidostycken, som uppbära stegen på trappor.

Vanhävd föreligger, då jordbruket s.ä. vanskötes, att dess vidmakthållande äventyras el. då för jordbruket erforderliga byggnader bortföras el. lämnas utan underhåll. Enl. lag 30/1 1947 skola lantbruksnämnderna hålla uppsikt över att brukningsdel, omfattande mer än två hektar odlad jord, ej vanhåvas. I vissa fall finnes möjlighet till tvångsinlösen av vanhåvad jordbruksegendom.

Vanilj', drog o. krydda, beredd av frukten av *Vanilla planifolia*.

VanilTa, växtsläkte (fam. *Orchidaceae*), 60 tropiska arter. V. *planifolia*, vanilj (ö. Mexiko), har gröna, på trädstammar klättrande stjälkar med tjocka, läderartade, skiftesvis motsatta blad o. luftrotter. Grönaktiga blomställningar ur bladvecken. Frukten, en intill 20 cm lång kapsel (t.v. å bilden), skördas omogen o. underkastas ett invecklat torkningsförfarande, genom vilket den högt skattade aromen framkallas. Odlas i tropikerna (bl. a. på Antil-lerna, Réunion, Java).

Vanill'in, en aromatisk aldehyd, som ingår i ringa mängd (ca 2 %) i vanilj o. betingar dess angenäma lukt o. smak. Framställes tekniskt genom oxidation av eugenol (i olja av kryddnejlikor) el. ur sulfutill. Användes som fullgod ersättning för vanilj. Är kemiskt närbesläktad med piperonal.

Vanitas, lat., fåfänglighet. — Vanitas vanitatum, fåfänglighetens fåfänglighet (Pred. r. 2).

Vankiva, kommun i n. Skåne, Kristianst. 1.; Hässleholms ländsdistr., V. Göinge doms. 1,205 inv. (1947).

Vanlande, enl. Ynglingasagan en uppsalakonung, som på sin trollkunniga gemåls tillskyndan kvävdes till döds av en mara.

Van Loon [van'lä'n], Hendrik (1882—1944), holl.-amerik. journalist o. förf. Utgav en rad underhållande populärvetensk. skrifter, bl. a. *The story of mankind* (1921; Mänsklighetens historia, 1924), *The story of the bible* (1923; Bibeln underbara värld, 1928) o. *Van Loon's geography* (1932; Geografi för alla, 1933).

Vanna, lågt rektangulärt tråg av eldfast lera,

som placeras i ugn tillsammans med de glarna vid smältningen för spegelglasfabrikation. Smältan överflyttas till vannan, där den får stå till dess att alla luftbubblor flutit upp. Jfr Vannugn.

Wann'e-Eickel [-ajk'-], stad i delstaten Nordrhein-Westfalen (prov. Westfalen, Preussen), Tyskland. 87,000 inv. (1939). Stenkolsgruvor, industri, hälsokällor.

Vannérus, Allén (1862—1946), filosof, docent i Götcb. 1901—02, amanuens i Kommerskollegium 1906—24. Bl. arb. *Principlära* (1926), som företräder en naturalistisk världsåskådning.

Värms [vann], huvudstad i dep. Morbihan, v. Frankrike (Bretagne), nära Atlanten. 24,000 inv. (1936). Talrika medeltidsbyggnader, främst katedralen, urspr. från 900-t. Arkeol. museum.

Wann'see [-se], utvidgning av fl. Havel mellan Berlin o. Potsdam. Vid W. en villastad med samma namn.

Vannugn, kontinuerligt arbetande smältugn för glasfabrikation. Smältningen sker direkt på ugnens eldfast murade botten, som utformats som en eller flera vannor (se d. o.).

Vansbro. 1. Kyrkobokföringsdistrikt i Järna kommun, Kopparb. 1. 3,057 inv. (1947). — 2. Municipalsamhälle i V. 1. 1,362 inv. (1947). Knutpunkt för järnvägslinjerna Kristinehamn — Mora o. Angelsberg — Vansbro.

Vansittart [v^onsitt^o], lord Robert, baron of Denham, f. 1881, eng. diplomat, var 1930—38 permanent understatssekreterare för utrikes-

ärenden o. innehade 1938—41 en nyinrättad post som diplomatisk rådgivare åt utrikesministern. V., som alltid bekämpat Tyskland, framstod efter 1941 som Tredje rikets främste veterskare o. yrkade på tyskarnas omskolning o. avmilitarisering efter freden, vilka synpunkter (vansittartism) han framlagt i *Lessons of my life* (1943; Mitt livs lärdomar, s. å.). V. har senare utgivit *Events and shadows* (1947).

Vanstad, kommun i s.d. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Asprödd); Sjöbo landsf.distr., Färs doms. 1,263 inv. (1947).

Vansö, kommun i n. Södermanland, Södermani. 1. (past.adr. Strängnäs); Österrekarne landsf.distr., Livgedingets doms. 599 inv. (1947).

Vant, masts el. stängs stöttning i sidled, består av två el. flera rep, vilka vart för sig kallas spant.

Vanu'a Levu, den näst största av Fijiöarna. 5,516 kvkm, 30,000 inv. Fruktbar bergö.

Vanucci [vanots'ji], Pietro, ital. målaren Peruginos egentliga namn.

1. Vanvitelli, Gasparo, egentl. Kaspar van Witte (1647—1736), flaml. målare, verksam i Italien, utförde utsikter av ital. städer, vanl. i gouache el. akvarell.

2. Vanvitelli, Luigi (1700—73), son till G. V., ital. arkitekt, uppförde 1752—54 slottet i Caserta, ett av Europas största.

Vanen, Västerdalälvens största biflod; mynnar ut vid Vansbro.

Vanas, fideikommisssegen-dom (inom åttan Wachtmeister) i Gryts kommun, Kristianst. 1., känd sed. 1440-talet. Slottet, som delvis är från medeltiden,

tillbyggdes 1566 o. senare; restaurerat 1904. Betyd., konstsamlingar.

Vanas udde vid Vättern i n. Västergötland. På V. är Karlsborgs fästnens belägen.

Va'paa Sa'na, daglig finsk tidning i Helsingfors, folkdemokratiskt organ.

Vapen. Kngsv. Man skiljer mellan eldvapen o. blanka vapnen. Eldvapnen äro handeldvapen (gevär, karbiner, kulsprutegevär, pistoler m. fl.), kulsprutor o. artilleripåsar samt närstridsvapen (gevärs- o. handgranater). Se plansch vid art. Eldvapen. De blanka vapnen utgöras num. av sabel o. bajonett. — *Herald.* Märke, som föres av därtill berättigad släkt, samhälle osv. Vapnet, som urspr. var ett personligt känneärke, sammansattes efter vissa heraldiska regler. De första kända vapnen äro från 1150-t. (i Sverige 1219). Jfr Riksvapen samt bilder till art. om de olika städerna o. landskapen.

Vapenbok el. vapenru 11 a, förteckning 1 ord o. bild över heraldiska vapen.

Vapenbrev el. adelsbrev, av regent utfärdad handling, som ger rätt att föra heraldiskt vapen av där fastställt utseende.

Vapendans, rituell dans, utförd med skarp-eggade vapen i hand.

Vapendragare (felaktigt försv. av ty. *Waffen-träger*, vapenbärare), dets. som vapnare.

Vapenflagga, flagga, bildad av heraldiskt vapens färger o. vapenbild.

Vapenför, för vapenutbildning duglig värnpliktig.

Vapenhus, utbyggnad framför ingången till en kyrka, vanl. vid s. väggen; anv. som förvaringsrum för kyrkobesökarnas vapen o. härrör i regel från senare delen av medeltiden.

Vapenkonung, medeltida härold, som vid torneringar granskade riddarnas heraldiska vapen o. dömde i vapentvister.

Vapenlöpnig, löpnig i full rustning (hjälm, sköld o. benskenor), ingick som led i de fongrek, olympiska spelen.

Vapenmantel el. vapentält, mantel kring ett heraldiskt vapen, vanl. uppknuten på sidorna o. upptill sammanhållen av en krona, som anger ägarens rang.

Vapenmästare av 1. o. 2. klass, civilmilitär befattningsshavare vid flygvapnet av fanjunkares resp. sergeants tjänsteställning.

Vapenofficer benämnes num. tygofficer.

Vapenrock, kortare uniformsrock, försedd med en el. stundom två knapprader.

Vapenslag el. truppslag, sammanfattande benämning för trupper, som ha likartad utrustning o. äro avsedda att användas på samma sätt.

Vapenstillestånd, överenskommet uppehåll i de krigiska operationerna mellan stridande länder. Fördrag om sådant stillestånd ingås oftast på viss tid (att ge andrum för fredsförhandlingar. Gäller stilleståndet blott viss krigsskådeplats el. vissa stridskrafter brukar det kallas vapenvila o. har då i regel ett mer begränsat syfte, t. ex. att begrava fallna.

Vapentag, gammal germansk sedvänja, bestående i att man symboliskt bekräftade en överenskommelse genom att lyfta sitt vapen o. därmed rörde vid domarens vapen el. deras, som deltagit i överenskommelsen.

Vapfthjortar, kronhjorten närtstående stora hjortar från Asien o. n. Amerika. En art är kanadahjorten, v a p i t i, *Cervus canadensis*.

Vapnö, kommun i s.v. Halland. Hall. 1. (past.adr. Halmstad); Harplinge landsf.distr., Hall. s. doms. 425 inv. (1947).

Va'porackumula'tor, dets. som ångaekumulator.

Vaporime'ter (av lat. va'por, ånga, o. grek.

me'tron, mått), avdunstningsmätare. — V a p o r i s a t i o'n, ångbildning. — V a p o r ö's, dunstig, oklar; i målarkonsten om ett framställningssätt, där formen upplöses i dimmiga toner.

Wapp'ers, Gustave (1803—74), baron, belg. målare. Historiska motiv o. porträtt.

Wappä'us, Johann Eduard (1812—79), tysk statistiker o. geograf, prof. i Göttingen 1854. W. utgav 7:e uppl. av *Handbuch der Geographie und Statistik* samt 1859—61 det banbryt. arb. *Allgemeine Bevölkerungsstatistik*.

Var el. var, enheten reaktiv voltampere. Jfr Reaktiv effekt.

Var, mer el. mindre tjockflytande gul el. gulvitt vätska, som uppstår i en del infekterade sar o. huvudsakl. består av vita blodkroppar, avstötta vävnadsceller o. bakterier (levande el. döda). Jfr Varbakterier.

Var [varr]. 1. Flod i s.ö. Frankrike (Provence), utfaller i Medelhavet v. om Nizza. 120 km. Icke segelbar. — 2. Departement i s.ö. Frankrike (Provence), vid Medelhavet, v. om V. 1. 6,023 kvkm, 371,000 inv. (1946). Huvudstad: Draguignan.

Vara, köping i mell. Västergötland, Skarab. l.; Vara landsf. distr., Åse, Viste, Barne o. I, aske doms. 2,520 inv. (1947). Järnvägsknut. Kommunal mellanskola, folkhögskola.

VARA, förkortning för Fästsveriges allmänna restaurangaktiebolag.

Varamobaden, strandbad med turisthotell n.v. om Motala.

Vara'ner, *Varanidae*, familj krokodillliknande ödlor, innefattande mycket stora, till över 2 m, långsträckt art med spetsigt huvud o. i spetsen kluven tunga. Afrika, S. Asien o. Australien. Jagas ivrigt för köttets o. skinnets skull, äggen ätas.

Varangerfjord, fjord i nordligaste Norge, intränger från ö. mot v. Längd 100 km. Vid n. stranden ligger Vadso.

Varbakte'rier, stafylokocker o. streptokocker, förekomma allmänt på hud, kläder etc. o. komma lätt in i sår, där de förorsaka inflammation, event. varbildning.

Warbeok [ˈɑ̀bək], Perkin (omkr. 1474—99), eng. tronpretendent, föregiven som till Edward IV; tillfångatogs 1497 vid ett landstigningsförsök i Cornwall; avrättad 2 år senare.

Varberg, stad i Halland, vid Kattegatt, n. 93*ⁱⁿ v. (1948). Kyrka från 1770-t. Kommunal mellanskola. Kommunal flickskola. Länslasarett. Fiske, stenhuggeri. God hamn. Mindre flygfält på Getetrön. — V., urspr. Getakärr, omtalas redan på 1000-t. V:s fästning, uppförd under senare delen av 1200-t., var under Kalmarunionen den förnämsta vid Kattegatt. Utdömd som fästning 1830 nyttjades anläggningen som fängelse 1848—81 o. för militära skolor 1902—12. Restaur. 1922—24. Stadsvapen, se bild. Namnet, skrivet *Wardbergh* 1305, innehåller urspr. ordet *vardhe*, 'vårdkas', o. berg.

Varbergs kontrakt, Göteborgs stift, Göteborg, 1., omfattar 14 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Varberg.

Warburg, Karl (1852—1918), litteraturhistoriker, prof. vid Göteborgs högskola 1899—1900, vid Stiiilns högskola från 1909, utgav bl. a. monografier över *Anna Maria-Lenngren* (2:a, omard. uppl. 1917), *Viktor Rydberg* (2 bd, 1900), *Carl Snoilsky* (1905), *Johan Gabriel Richelt* (2 bd, 1905) samt tills. m. H. Schiöck *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (21a, om-

arb. uppl., 5 bd, 1912—16). Äv. verksam som kritiker, från 1877 i Göteborgs Handelstidning. Liberal led. av AK 1905—08 intog W. en starkt självständig hållning. Kommunalman.

Wa'rburg [ˈbork], Otto, f. 1883, tysk läkare, direktör för Kaiser Wilhelm-institutet för cellforskning i Berlin 1930. Erhöll 1931 nobelpriset i fysiologi o. medicin för sin upptäckt av det gula andningsenzymet.

Warburgbiblioteket, ett av professor Aby Warburg (död 1929) i Hamburg hopbragt konstbibliotek, som 1936 överflyttades till London.

V ar bygel, skyddsbygel över avtryckaren på handeldvapen.

Ward [ˈɑ̀d], James (1843—1925), eng. filosof o. psykolog, representant för en spiritualistisk o. teistisk riktning. Bl. arb. *Naturalism and agnosticism* (2 bd, 1899).

Ward [ˈɑ̀d], Mary Augusta (1851—1920), eng. författarinna, skrev uppmärksammade sociala romaner (*Sir George Tressady*, 1896; Mellan tvenne kvinnor, 1904).

Var'dar, grek. A x i o s, flod på Balkanhalvön, opprinner på Särdag o. utfaller med delta i Salonikiviken. Längd 370 km. — Vid V. utkämpades under Första världskr. hårda strider mellan bulgarer o. serber 1915.

Varde, stad i v. Jylland, Ribe Amt, Danmark, 8,100 inv. (1945). Stad sedan 1200-t., äldsta kända privilegier från 1442.

Ward-Leonardsystemet, metod för varvtalsreglering med god verkkningsgrad inom vida gränser vid eldrift av valsverk, gruvspel o. dyl. En för tillgänglig strömatt avpassad motor driver en generator, som alstrar likström. Denna driver en likströmsmotor, som i sin tur driver maskineriet. Likströmmens spänning o. därmed varvtalet regleras med generatorns magnetiseringsström. Därjämte kan rotationsriktningen ändras. Jfr Leonardkoppling.

Var'dö, stad i n.ö. Norge, Finnmark fylke, på en ö vid Varanger halvöns ö. kust. 2,700 inv. (1946). Utförsel av fisk, tran o. guano. Stad sed. 1787. — I närheten fästningen Vardöhus, vars historia går tillbaka till 1200-t. Odelagt av bomber under Andra världskr.

Varek, namn på Pite älv i dess övre lopp.

Varekil, by i Ståla kommun på Örust. Tingsställe för Örusts o. Tjörns domsaga.

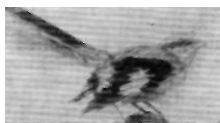
Vare'nies, Per Otto (1857—1940), historiker, statsrättslär, 1907—25 prof. i statsrätt med statskunskap jämte förvaltningsrätt o. folkrätt vid Sthlms högskola. Bl. arb. *Carl Johan och Danmark 1514* (1938).

Varenn'es-en-Argonne [-ränn' a"nargänn'], stad i n. Frankrike (Lothringen), dep. Meuse, 800 inv. (1938). — Den på flykt stadd Ludvig XVI med familj hejades där 27. 1791. — Omkr. V. utkämpades flera större strider under Första världskr. (»i:a slaget vid V» 2/8—5/9 1914, »2:a slaget vid V» 1/9—**» 1914). 1940—44 införlivad med Tyskland.

Vare'se, 1. Provins i n. Italien (Lombardiet). 1,197 kvkm, 382,462 inv. (1936), en av Italiens folktätaste, med 320 inv. på kvkm. V. är utpräglad industriprovins med betydande siden-, sko- o. möbeltillv. 2. Huvudstad i V. 1. med 56,000 inv. (1947)—4 kvkm s.v. om V. en sjö, Lago di V., 15 kvkm, med rester av förhistoriska påbyggnadsplatser.

Varfeber, feber, som uppstår i samband med att varbildning inträder.

Vårå'gel, *La'nus exU'bitor*, slötc svart, vit o. grå släkting till den vanliga törnskatan. Hos oss allmänast i Lappland o. Jämtland. Lever av insikter, även mindre

fåglar, möss o. dyl. Fångna vårfåglar användes förr av falkfångarna för att »varna», då falk var i närheten.

Varg, verkstadsuttryck för arbetsstycke, som måste kasseras på grund av misslyckat arbete.

Varg, *Ca'nis lupus*, stort rovgrittigt hunddjur, ovan gräspråklig, med inblandat gråvitt, gulaktigt o. svart. Hela Europa o. Asien, hos oss nu inskränkt till fjällområdena s. ut till Dalarna. Renhjordarnas svåraste fiende.

Warg, Christina (Kajsa) (1703—69), kokboksförfattarinna, vars *Hjeipreda i hushållningen för unga truentimber* (1755; 15 upplagor) länge var det sv. huvudarbetet om kokkonsten. Därifrån härstammar uttrycket: »man tager om man så hava kan».

Var'gas, Getulio, f. 1882, brasil. general o. politiker, avsatte genom en militär-revolt 1930 den dåv. presidenten o. övertog själv makten. Genom en författningsändring 1937 blev V. republikens ständige president o. äv. diktator. V. störtades vid en oblodig statskupp okt. 1945 o. drog sig därefter tillbaka till privatlivet men har kvarstått som ledare för brasil. arbetarpartiet.

Wargentin, Per (1717—83), astronom o. statistiker. Vetenskapsakademiens sekreterare 1749, inlade stora förtjänster om den tidigt utvecklade sv. befolkningsstatistiken.

Varge'ring (av *värja*, försvara) kallades en reserv för indelta trupper, om vilken bestämmelser utfärdades upprepade gånger under 1700-t. Eu s. k. vargeringskarl skulle inträda i tjänst vid den ordinarie knektens avgång. Vargeringen upphörde 1811.

Varggrop. 1. Fallgrop, som förr användes vid vargjakt. — 2. Krigsv. Stormhinder, bestående av omkr. 15 m djup grop med i mitten nedslagen, upptill spetsad päle.

Varg i ve'um (av fnisl. ve, tempel), varg i helgedomen, tempelskändare; fredlös brottsling.

Wargla el. Ouargla, oas i s. Algeriet. Omkr. 15,000 inv., därav i staden W. 3,600. Dadelpalmodling.

Varglo, en förr såsom skild form upptagen färgvarietet av lodjuret med strödda, ofta otydliga, mörka fläckar på kroppen samt två svarta längsband på ryggen.

Vargspindlar, *Lycosa*, släkte av medelstora spindlar, vilka ej spinna några nät utan fånga sitt rov genom att jaga det. Hit höra flera av våra vanligaste spindlar.

Vargöfallen, staten tillhörande vattenfall i Göta älv, nära utloppet ur Vänern. 3 m:s fallhöjd. Fallen arrenderas av Wargöns AB.

Vargöns, industriort i n.v. Västergötland, V. Tunhems o. Vassända-Naglums kommuner. 2,410 inv. (1946). Elektr. smältverk för mangan o. kisellegeringar samt karbidfabrik o. pappersbruk, alla ägda av Wargöns AB., grundat 1874, aktiekap. 9 mill. kr. (1948). Verkst. dir. H. de Verdier (sed. 1939).

Var'ia, lat., allehanda; litet av varje; namn på en 1898—1906 utkommande tidskrift.

Varia'bel (lat. *variabilis*), föränderlig, växlande. — Mat. Storhet, som antager växlande talvärden. Jfr Funktion.

Varia'bla stjärnor, stjärnor med växlande ljusstyrka, indelas i flera klasser, bland vilka märkas dubbelstjärnor, Mirastjärnor o. nya stjärnor (jfr Nova).

Var'ians lee'tio, lat., förk. v.l., avvikande lästert.

Variant', avvikande lästert; växelform.

Varia'rum re'rum vooa'bula, lat., »ord på diverse saker», latinsk-svensk ordbok, utg. i Sthlms 1538, den äldsta tryckta svenska ordboken.

Variatio delec'tat, lat., ombyte förnöjer.

Variatio'n (lat. *variatio*), förändring, omväxling. — Vari'e'ra, omväxla, avvika inbördes. — Vari'e'ande hopp, simhopp, utfört i förening med volt.

Varia'tor, kontinuerligt variabel växel med kilrem o. tudelade kilremskivor, vilka kunna öppnas mer cl. mindre, så att den verksamma diametern (den som remmen följer) kan varieras. — Äv. anordning som ändrar temperaturen i värmepannor efter utomhustemperaturen vid automatisk eldning (jfr Termostat).

Varieté, scenföreställning med omväxlande nummer, ss. dans, sång, akrobatik o. burleska sketcher.

Variete't, en inom de biol. vetenskaperna använd beteckning för sådana typer av organismer, vilka visa en konstant ehuru mindre betydande avvikelser från arten.

Varin [vara'w'], Jean (1604—72), fransk bildhuggare, en av Frankrikes främsta medaljgravörer; utförde äv. porträttbyster.

Varioloi'des (av lat. *vari'olae*, koppor, o. grek. «*dos*, likhet), en mild förlöpare form av smittkopi or.

Varione'ter, X. Inom radiotekniken använd spolanslutning med jämnt reglerbar induktans, in duktans v a r i o m e t e r, el. k o p p l i n g s g r a d, k o p p l i n g s v a r i o m e t e r. — 2. Dets. som stig- och sjunkhastighetsmätare.

Varja'g, under vikingatiden rysk benämning på till Ryssland inflyttade skandinaver, äv. skandinaver över huvud. Det till innebörden något oklara ordet torde ha haft fornsvensk härkomst («*väring*») samt urspr. bet'ett «*edsvuren*» el. «*gillesbroder*».

Varmlodiga djur, el. e g e n v a r m a djur, sådana djur, vilka oberoende av den omgivande temperaturen alltid bibehålla nästan samma kroppsvärme. Hit höra fåglar o. däggdjur.

Warmerdam [w'a'm'da:mm], Cornélius, f. 1916, amerik. idrottsman, världsrekordhållare i stavhopp med 4.77 m.

Varmförzinkning el. v a r m g a l v a n i s e r i n g, den metod att galvanisera (se d. o.), som utföres genom dopning i smält zink.

Warm'holtz [-halts], Carl Gustaf (1713—85), hessiskt hovråd, verksam i Sverige från 1745, samlare av historisk litteratur. W. sammanskrev en ypperlig förteckning över alla för honom tillgängliga tryckta o. handskrivna källor till Sveriges historia, geografi m. m., *Bibliotheca historica sveo-gothica* (utgiven i 15 delar 1782—1817).

Warming, Johannes Eugenius Bii-1 o w (1841—1924), dansk botanik, forskningsresande (Brasilien, Grönland, Västindien, Vene-zuela), prof. vid Sthlms högskola (1882—85), därefter i Köpenhamn. Utgav talrika arb. av högt värde inom de flesta av botanikens områden. Lärarboksförfattare.

Varmluftmotor, en föregångare till förbränningsmotorn med indirekt eldning, dvs. värme tillföres luften i cylindern utifrån efter kompressionsslaget i st. f. genom förbränning i cylindern. Den första praktiskt användbara varmluftmotor n konstruerades av John Ericsson. V. hade tidigare stor betydelse o. har, sedan den länge varit utslagen av den lättare förbränningsmotorn, åter tilldragit sig intresse, sedan Philips (i Holland) uppnått goda försöksresultat med en nykonstruktion, som såges vara ännu lättare i förhållande till effekten.

Varmlufts-system, centraluppvärmnings- o.

ventilationsanordning för större lokaler, såsom fabriker, kyrkor o. dyl., varvid luft, som uppvärms i därtill avsedd, i källaren belägen varmkammare, i samverkan med utifrån kommande friskluft får cirkulera genom rummen o. deras kanalförsedda väggar. Jfr Luftkonditionering.

Warm Springs [^oäm-], ort i Georgia, För. Stat., bekant för sina varma källor. President Franklin Roosevelt, som där hade sitt sommarställe, var donator till »Georgia Warm Spring Foundation», som upprättat ett institut för barnförämningspatienter.

Varmtrådsinstrument, elektriskt mätinstrument, i vilket strömmen passerar en spänd metalltråd, som utvidgas på grund av strömvärmet. Den buktas härvid genom åt sidan, o. denna rörelse överföres till en visare. Kan användas för såväl lik- som växelström.

Var'na, stad i ö. Bulgarien, vid Svarta havet. 70,000 inv. (1934). God hamn. Utförsel av lantbruksprodukter. Säte för grek.-ortodox metropolit. — V., som tidigare varit befäst, spelade en viktig roll under krigen mellan Ryssland o. Turkiet o. var under Första världskr. stödpunkt för den bulg. flottan.

War'neck, Gustaf Adolf (1834—1910), tysk protestantisk teolog, missionsvetenskapens grundare, prof. i Halle 1897. Huvudverk: *Abriß einer Geschichte der protestantischen Missionen* (1882; De protestantiska missionernas historia, 1903).

Warnemi'nde, badort i delstaten Mecklenburg, n. Tyskland, vid mynningen av Warnow, hamn för Köstock. 6,500 inv. (1933). Meteorologisk o. livräddningsstation. Fiskröckrier. Angfärjeförbindelser med Danmark (Gjedser). Flygplansfabrikerna »Heinkelverken» lägo mellan W. o. Rostock. — W. var 1631—1714 sv. besittning.

Warner [fän-], Charles Dudley (1829—1900), amerik. humoristisk författare. Bl. arb. *My summer in a garden* (1870; Sommarstudier i min trädgård, 1871).

Warner [^oän-], Rex, f. 1905, engelsk författare, diktare o. experimentella romaner, bl. a. *The aerodrome* (1941; Flygfältet, 1946), en suggestiv nutidsroman, o. *Why was I killed?* (1943). *The cult of power* (1946) är en essäsamling om bl. a. krigets problem.

Varnhagen von En'se [fa'-rn-], Karl-August (1785-1858), tysk diplomat, historisk o. biografisk skriftställare (*Goethe in den Zeugnissen der Mitlebenden*, 1824). — V:s maka, Rahel V. v. E. (1771—1833), var medelpunkten i den krets framstående tyska författare o. vetenskapsmän, som samlades i hennes hem. Hennes rika brevväxling är utomordentligt intressant. (Se bild.) Har tecknats av Ellen Key i en kongenial biografi 1908.

Värnhem el. Skarke, kommun i mell. Västergötland, Skarab. l.; Axvalls landsf.distr., Skarabygdens domsaga. 750 inv. (1947).

Värnhems kloster, cistercienserkloster i Valle h.d., Västergötl., grundat omkr. 1150, nedbränt av danskarna 1566. Klosterkyrkan, en 3-skeppig basilika (se bild), uppförd i kalksten på 1200-t., restaur-

rerades 1668—74 av M. G. De la Gardie samt 1918—23. Där ligger bl. a. Birger Jarl o. Jesper Svedberg samt flera medeltidskonungar begravna. Klosters övriga byggnader har utgrävs o. konserverats 1023—7. Friskulpturer av J. B. Dieussart o. N. Millich.

Varning, av offentlig myndighet meddelad tillrättavising (muntlig el. skriftlig) för mindre förseelser i tjänsten. Varning förekommer äv. i andra fall, t. ex. för lösdriveri.

Varningsfärg. Såsom varning mot angrepp tydes det förhållandet, att många helt ofarliga djur ha bjärta färger, vilka knappast kunna hava annan betydelse än att skrämma angriparen.

Var'nitsa, by i sovjetrepubl. Moldavien (Bessarabien), nära Bender. Vid V. uppförde Karl XII 1711 en bostad åt sig o. sina ämbetsmän. »Kalabaliken i Bender» utspelades i V. 1713.

War'now [f-nå], flod i n. Tyskland, Mecklenburg. Utmynnar vid Warnemi'nde. 128 km. Segelbar.

Warnsdorf, ty. Warnsdorf, stad i n. Böhmen, Tjeckoslovakien. 21,000 inv. (1939). Textilindustri.

Varnum. I. Kristinehamns landskommun, kommun i s.d. Värmland, Värml. l. (past.adr. Kristinehamn); Visnums landsf.distr., Östersysslets doms. 1,698 inv. (1947). — 2. Kommun i mell. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Rångedala); Ås landsf.distr., Borås doms. 330 inv. (1947).

Varnödlor, dets. som varanor.

Varola, kommun i ö. Västergötland, Skarab. l.; Gudhems landsf.distr., Skövde doms. 557 inv. (1947).

Város [va'rås], ung., stad.

Varp. 1. Varp el. ränning, de i en vägnads längdriktning gående trädarna, mellan vilka inslaget väves fram o. tillbaka. — 2. Dets. som notvarp. — 3. Ankare o. kabel, som utföres för att förhåla ett fartyg el. (till ankars) bringa dets. att intaga annat läge än vindrikt.

Varpa, förhåla (flytta) fartyg medelst varp.

Varpa, gammalt gotländskt spel med flata stenar, som skola kastas så nära en i marken nedslagen päle som möjligt.

Varpa, industinsapparater, vari avdunstningsytan ökats genom att roterande plåtskivor delvis doppa ned i lösningen. Användes särskilt för svartull i cellulosafabriker.

Varpning, dets. som varp 1.

Warrant [^oärr-ant], eng., fullmakt, garanti, säkerhet; bevis om deposition av varor i offentlig magasin.

Warren [^oärr-ön], Earl, f. 1891, amerik. jurist o. politiker (republikan), guvernör i Kalifornien sed. 1943.

Warren [^oärr-ön], stad i Ohio, ö. För. Stat., s.d. om Cleveland. 43,000 inv. (1940).

Warrington [^oärr-ingt-ön], stad (egot grevskap) i v. England, grevsk. Lancashire, vid fl. Mersey mellan Liverpool o. Manchester. 77,000 inv. (1946). Betyd. textil-, läder- o. annan industri.

Var'r'o, familjenamn inom fornrom. släkten Terentius. Dess mest bekanta medlemmar voro: 1. Caius Terentius V., konsul 216 f.Kr., besegrades av Hannibal vid Cannae. — 2. Marcus Terentius V., kallad Reatinus (116—27 f.Kr.), skriftställare, skall ha skrivit 74 arbeten i skilda ämnen; historia, fornrunskap, språk, filosofi, lanthushållning osv.; bevarade äro en avhandl. om äkerbruket samt en viktig skrift om latinska språket (*De lingua latina*).

Warsohau, tyska namnet på Warszawa.

Varsel (av fsv. vara, vänta sig). — 1. Dett o inträffade fenomenet, att någon tycker sig se el. höra en person anlända en stund innan denne verkligen kommer. Tillfredsställande förklaring av fenomenet torde ännu icke vara given. — 2. Underrättelse om arbetsinställelse vid ar-

betstvist, som enligt lag ²⁸/₆ 1935 skall lämnas motsidan o. förlikningsman senast på 7:e dagen före den dag, då installeringen skall börja. Meddelandet skall innehålla redogörelse för anledningen till arbetsinställsen. Underlåtenhet att ge varsel straffas med böter.

Varsläktet, *Rhombus*, ett släkte flundrefiskar. Hit höra piggar o. slätvar.

Varsoviegne [-sävänn], fr. masurkaliknande pardans i ³/₄ takt; modern i Frankrike under 2:a kejsardömet, i Sverige på 1860-t.

Warszawa [varsja'va], ty. Warschau. 1. Storhertigdömet W., polsk stat, grundad av Napoleon I tilsitfröden 1807 o. bestående av f. d. preussiska provinser, som en gång tillhört Polen, inalles omkr. 103,700 kvkm med 2.4 mill. inv. 1809 införlivades med hertigdömet Västgalizien med Kraków, omkr. 50,250 kvkm o. 15 mill. inv. 1813 besattes det av ryssarna. Avskaffades vid Wienkongressen 1815. — 2. Vojevodskap i mell. Polen 28,999 kvkm, 2,114,000 inv. (1946); industri, åkerbruk.

— 3. Polens huvudstad vid Weichsel. 478,000 inv. (1946). W. är beläget i Polens centrum o. är knutpunkt för 6 järnvägslinjer. Flygplats Okęcie. W. var, innan det 1939—44 blev förstört, landets främsta industristad näst Lodi o. hade univ. o. högskolor, många museer, bibliotek o. vetenskapliga institutioner. Vid W. stod 18—20 juni 1656 »tredagarsslaget» mellan Karl X Gustav o. Fredrik Vilhelm av Brandenburg å ena samt Johan Kasimir å andra sidan. Staden var 1914 medelpunkt för häftiga strider (»slaget vid W.» &₁₀—₁₀) o. intogs i början av aug. 1915 av tyskarna, vilka höllo densamma besatt till dec. 1918. — I sept. 1939 blev W. till stora delar förstört av tyskt flyg o. artilleri. Bl. a. demolerades domkyrkan (från 1000-t.) o. f. d. kungl. slottet (äldsta delar från 1300-t., utbyggt på 1600-t., framför slottet vasakonungen Sigismunds staty på en hög kolonn, se bild). I syfte att befria staden, då ryssarna stodo i W:s utkanter, igångsatte polska patriotarmén under general Por i aug. 1944 ett uppror, som varade 63 dagar till ³/₁₀ varvid W. delvis blev lagt i ruiner av tyska bomber o. artillerield. Samtidigt avstannade den ryska offensiven. Ryssarna intogo staden w/j 1945. Under Andra världskr. ödelades 44 % av W:s bebyggelse fullständigt, 15 % förstördes delvis o. 41 % skadades endast lätt cl. undgick förstörelse. W. håller på att återuppbyggas.

Warta, polska namnet på Warthe.

Warburg, medeltidsborg i n.v. Thüringerwald, Thüringen, nära Eisenach, uppf. av Thüringens lantgrevar under slutet av 1000- o. 1100-t. Huvudbyggnaden återställdes i sitt gamla skick 1838—67 (se bild). W. var 1521—22 Luthers bostad. — Sångarstriden på Warburg, en tävlan mellan namnkunniga tyska släktar år 1206 (ca 1207) skildras i medeltida sagor.

Warthe, po. War'ta, högerbiflod till Öder, upprinner i s.v. Polen, vilket land den genomflyter i en 627 km lång bäge, o. utmynnar vid Kiistrin i n. Tyskland. Sammanlagd längd 787 km. Segelbar 400 km.

Wartheland [-län], 1939—45 tysk riksdel (*Reichsgau*), utgjordes av från Polen 1939 erövrade områden. 43,905 kvkm, 47 mill. inv. Huvudstad: Posen (Poznań).

Vartofta härad, Skarab. 1., omfattar 40 kommuner: Luttra, Falköpings ö. landskommun, Karleby, Slöta, Kälvene, Vartofta-Åsaka, Vistorp, Yllestad, Näs, Hångsdala, Skörstorp, 6. Gerum, Mularp, Åsle, Tiarp, Kungslena, Homb, Varv, Dimbo, Ottravad, Suntak, Valstad, Kyombo, Vätak, Härja, Utvångstorp, Sandhem, Nykyrka, Bjurbäck, Habo, Gustav Adolf (Fiskebäck), Brandstorp, Daretorp, Velinga, Baltak, Acklinga, Agnetorp, Fröjered, Korsborea o. Fridene. 22,454 inv. (1948). Vartofta o. Frökinds domsaga.

Vartofta kontrakt, Skara stift, Skarab. 1., omfattar 27 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Dimboby.

Vartofta och Frökinds domsaga, Skarab. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Tidaholm o. omfattar Vartofta o. Frökinds häradar samt Tidaholms stad. Domarens adr.: Falköping. 30,268 inv. (1948).

Vartofta-Åsaka, kommun i mell. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Vartofta); Vartofta landsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 422 inv. (1947)-

Varubörs, moderna formen för varumarknad, på vilken affärer avslutas utan att varorna finnas tillstädes. Den egentliga börshandeln inskränker sig till ett fåtal varor, främst spannmål, kaffe, socker o. bomull. Med specialbörs förstås en börs, på vilken affärer göras blott i en enda artikel; förekommer företrädesvis i England o. För. Stat. Varubörs för enbart lantbruksprodukter (främst spannmål) kallas produktbörs.

Varulv, i folktron en människa, som genom trolldom tvingas att under vissa perioder (vanl. under månensnätter) uppträda som varg o. därunder gräver upp o. äter lik, bortför barn osv.

Varumärke, beteckning, som näringsidkare använder för att utmärka, att viss vara härleder sig från honom. Enl. lag av '7, 1884 kan varumärke skyddas genom registrering (i varumärkesregistret, hos Patent- o. registreringsverket).

Va'rua, ind. gud, i äldre vedisk tid en av de främsta gudagestalterna; dyrkades ofta tills, m. Mitra som en personifikation av natt-himlen o. som världsordningens herre. Senare vatten- o. havsgud.

Varus, Publius Quintilius, d. 9 e.Kr., rom. stathållare i Germanien, led mot germanerna under Arminius ett svårt nederlag i Teutoburgerwald o. tog därefter sitt liv.

Varuträsk, mineralrik fyndort mellan Bolind o. Skellefteå, Skellefteå landskommun, Västerb. 1., med litium som specialitet.

Varuväxel kallas till skillnad från finansväxel sådan växel, till grund för vilken ligger försäljning, vid vilken acceptanten har de mot växeln svarande varorna i sina händer o. genom deras försäljning erhåller det till växelns inlösen erforderliga beloppet.

Varv. 1. Kommun i mell. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Ekedalen); Tidaholms landsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 327 inv. (1947). — 2. Kommun i Östergötland, Östergöt. l.; Vadstena landsf.distr., Aska, Dals o. Bobergs doms. 581 inv. (1947).

Varv (höll. tverj), anläggning, utrustad med dockor, slipar m. m. för byggnad, reparation o. underhåll av fartyg.

Warwiek [°ärr'ik], stad i grevsk. Warwickshire, mell. England, vid AVOD. r.4,000 inv. (1945). Ett av landets ståtligaste slott, delvis från 1300-t., med rika konstskatter.

Warwick [°ärr'ik], Richard Neville (1428—71), earl av W., eng. partigångare, kallad »konungamakaren», fördev 1460 Henrik VI o. gjorde den unge hertig Edvard (IV) av York till eng. konung. Föll tio år senare i en strid mot denne.

Warwickshire [°ärr'iks'j], grevskap i mell. England, kring fl. Avon. 2,291 kvkm, 1,535,000 inv. (1931). Inom W. det stora kol- o. järnindustristridstr. Black Country (Svarta landet) med Birmingham som centrum. Huvudstad: Leatnington.

Varvig lera el. i s h a v s l e r a, en brungrå, stundom blågrå lera, bildad av lerslam från inlandsens älvar under senglacial tid, företer en tydlig skiktning, varav namnet. Enl. G. De Geer kan man anse varven utgöra årsskikt, varigenom studiet av den varviga leran givit upphov till en kronologisk bestämning av hitörande avlagringar.

Varv och Styra församling, omfattar Varvs kommun o. Styra kommun, Östergöt. l. 839 inv. (1947)-

Varvråknare, dets. som slagtäljare el. takometer.

Varvsdepartement, avdelning av svenskt örlogsvarvs förvaltning: artilleri-, torped-, ekipage-, min-, ingenjör- o. byggnadsdepartementen.

Varvtal, det antal varv en maskinaxel gör per tidsenhet, vanl. minut. Vid ett visst kritiskt varvtal uppträda starka vibrationer beroende på att axelns av rotationen förorsakade svängningar i sidled uppnå den frekvens, som motsvarar axelns egensvängnings-tal. I regel ligger maskinernas normala varvtal under men för centrifuger o. turbiner ofta i stället över det kritiska varvtalet.

Vasa, fi. V a a s a, stad i v. Finland (Österbotten), vid Bottniska viken. 30,700 inv. (1945). Säte för landshövdingen i Vasa län. Industri (bomullsfabrik, sockerbruk, ångkvarn, mek. verkstad m. m.): utförelse av trävaror o. lantbruksalster. Flygplats. Stadsrättigheter 161 r. V. hette officiellt Nikolaistad 1855—1917. Under Inbördeskriget 1918 var V. »det vita» Finlands centrum. Med anledning härav fick staden rätt att i sitt vapen föra Finlands frihetskors.

Vasa, prins av Vasa, titel buren av Gustav IV Adolfs sou Gustav efter avsättningen.

Vasaborg, Gustaf Gustafsson (1616—53), son till Gustav II Adolf o. en holländska, Margareta Slöts, överste, guvernör i Estland 1645, kungligt råd, utnämndes 1646 till greve af V. Han är begravnen i Riddarholmskyrkan. Hans ätt utslöcknade 1777. (Se bild.)

Vasa församling i Göteborg, 14,786 inv. (1947).

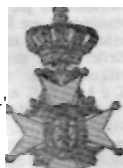
Vasall-, under länsväsendets tid benämning på person, som mottog jord i förläning av konung el. storman (länsherre) mot krigstjänstskyldighet.

Vasaloppet, en till minne av Gustav Vasas besök i Dalarna 1521 instiftad skidtävling mellan Salen o. Mora (90 km), anordnad årl. sedan 1922 första söndagen i mars.

Vasa län, fi. V a a s a n l ä ä n i, s.v. Finland, omfattar s. Österbotten, n. Satakunta o. n.ö. Tavastland. 41,562 kvkm, 611,000 inv. (1944). Städer: Vasa (residenstad), Kristinestad, K asko, Nykarleby, Jakobstad, Garnskarleby, Jyväskylä.

Vasamedaljen, förtjänstmedalj i guld el. silver i s:e o. 8:e storl. Bäres i grönt band.

Vasaorden, i. Förtjänstorden, instiftad 1772 av Gustav III som vederinlä för förtjänster om näringarna o. för allmänna värv. 5 grader: kommandör med stora korset (förmästa sv. ordensgrad näst Serafimerorden), kommandör av i:a o. av 2:a klassen, riddare av i:a o. av 2:a klassen. Ordensstjärnan (se bild) är ett vitt, guldfinfat, krönt malteserkors; i detsa mitt en gyllene vase, omgiven av ett rött band med inskriften: »Gustaf den Tredje Inst. MDCCI.XXII». Bäres i grönt band. — 2. Kungl. slup, byggd 1774 av V. H. af Chapman, förstörd vid Galärvarvets brand 1921. Genom Insamling bekostades utförande av en noggrann kopia, vilken överlämnades till konungen, som använde den första gången vid invigningen av Sthlms stadshus midsonimaraftonen 1923. (Se bild.) — 3. Den största sv. försenningen i Kör. Stat., 55,000 medl., 453 loger (1941). Grundad 1896 i New Haven, Connecticut. Var urspr. sjuk- o. begravningskassa, numera allm. understödsförening bl. amerikansvenskarna. Loger äv. i Canada o. Sverige (Stklm., Göteborg, Malmö o. Vänersborg). Utg. månadsbladet *Vasa-Stjärnan*.

Vasa'ri, Giorgio (1511—74). »tal. arkitekt, målare o. konstskriftställare. Bl. arb. *Uffizierna* (se d. o.) o. manieristiska väggmålningar i Palazzo Vecchio i Florens. Hans skrift *Vite de' pli eccellenti pittori, scultori ed architetti* (1550; Berömda renässanskonstnärers liv, 1926) har den största betydelse för vår kunskap om de enskilda ital. konstnärerna o. de skolor de tillhörde.

Vasastaden, stadsdel i n. Sthlm.

Vasastil, renässansstil (särskilt i byggnadskonsten), som förekom i Sverige under Vasakonungarnas tid. Dess utövare voro i regel nederländare el. tyskar.

Vasastjerna, Jarl, f. 1896, finl. vetenskapsman o. diplomat, prof. i tillämpad fysik i Helsingfors 1925—46, minister i Sthlm 1940—43.

Wasatchbensen [°ä's'0j-sj-el. °ässtsj-], bergskedja bland Klippiga bergen, Nordamerika. Högsta topp: Timpano Peak (3,643 m).

Vasateatern, teater i Sthlm, öppnad 1886, ledd 1895—1928 av A. Ranft, 1929—31 af F. Engelke, 1931—35 av Gösta Ickmaw, 1935—36 av H. Roek Hausen o. Per Lindberg, därefter av Martha Lundholm.

Vasatecknet, lägre grad av Vasaorden. Stjärna av silver.

Vasatiden, skedet 1521—1654 i Sveriges historia, då regenterna tillhörde Vasaätten. Perioden till 1611 brukar kallas äldre Vasatiden.

Vasaätten, svensk frälseätt, vars anor kunna följas tillbaka till 1300-t.; sköldemärket erhölet efter hand utseende av en »stormvase», faskin. Tjrspr. tillhörande lågadeln räknades ätten mot medeltidens slut till landets förmåligaste. Gustav (I) Krikskon Vasa blev stamfader för en kunglig Vasaätt i Sverige (1523—1654) o. hans sonson Sigismund (III) grundlade en kunglig polsk Vasadyasti (1587—1668). Bland

ättens äldre medlemmar märkas: i. Kristiern Nilsson (Vasa), d. 1442, riksråd o. drots, slottsherre på Viborg, intog under Engelbrektsresningen en i huvudsak kungatrogen hållning, samverkade med Karl Knutsson i kampen mot Erik Puke men bröt sedan med den förre, för vilken han dock nödgades vika. — 2. Se Kettill Karlsson (Vasa). — 3. Erik Johansson (Vasa) (omkr. 1470—1520), sonson av K. N., var under hela sitt liv Sturarnas anhängare o. avrättades vid Stihms blodbad. Gustav I:s fader.

Vas'co da Ga'ma (omkr. 1460—1524), portug. amiral, vicekung av Indien 151 Q. upptäckte 1498 sjövägen till Indien o. gjorde härigenom Portugal till en av Europas stormakter. Färden har besjungs av Camões i nationaleposet »Os Lusíadas». (Se bild.)

Vasektomi' (av lat. vas, kärl, o. grek. *ektomé*, utskärning), en steriliseringsoperation, som utföres (ofta i rashygieniskt syfte) på män o. består däri att en del av sädesledaren (vas deferens) bortskäres.

Vaseli'n, en saltvart massa, som erhålles ur återstoden vid destination av bergolja. Den användes i medicinen, som smörjmedel för maskiner, till läderfett m. m. En sämre sorts vaselin framställs genom upplösning av paraffin i färglös mineralolja.

Vase'nius, Valfrid (1848—1928), finl. litteraturhistoriker, utgav bl. a. en finsk litteraturhistoria samt en bred levnadsteckning över Zacharias Topelius (6 dir, 1912—30).

Wash, The [ö' 'äsi'], vik på ö. kusten av mell. England. Uppfyllt av sandbankar.

Wash., förkortning av Washington.

Washburne [ö'äsi'bon], Mount, berg i Yellowstone National Park, För. Stat., 3,153 m. Berömd utsikt.

Washington [ö'äsi'ingt'n], George (1732—99), amerik. statsman, bördig från Virginia, var i egenskap av överbefälhavare i befrielsekriget (1775—83) o. sedermera staternas förste president (1789—97) den egentlige skaparen av den nordamerikanska unionen. Som president förde W. en försiktig neutralitetspolitik o. undvek under revolutionskrigen en brytning med England. W:s förmåga att samla o. sammanhålla var enastående. »Den förste i kriget, den förste i freden, den förste i sina länsmäns hjärtan.»

Washington [ö'äsi'ingt'n], B o o k e r (omkr. 1859—1915), amerik. pedagog, neger, en av banbrytarna för ngerunderv. i För. Stat. Utgav bl. a. självbiografien *Up from slavery* (1901; Upp från slaveriet, 1904).

Washington [ö'äsi'ingt'n], 1. Förk. Wash., en av Amerikas Förenta Stater (sed. 1889), i n.v. vid Stilla havet. 173.150 kvkm, 1,736,000 inv. (1940). Genom Kaskadbergen delat i två delar, den v. skogsland med kustklimat, den ö. torrt men bördigt prärieland. Jordbruk o. bopskätsel, fruktodling, skogs- o. bergsbruk (kol, metaller). Framstående sågverksindustri. 2 univ. Huvudstad: Olympia, största staden Seattle. Se karta till Am. För. Stat. — 2. Huvudstad i Amerikas Förenta Stater, vid Potomacfloden. Utgör med kringliggande område District of Columbia, som styres di-

rekt av kongressen. 663,000 inv. (1940). Vackert belägen, välbyggd stad med breda avenyer o. stora parker. Främsta byggnader: Kapitolium (1825, inrymmer kongressen o. högsta domstolen; se bild), Kongressbiblioteket, Vita huset (presidentens bostad), finansministeriet m. fl., Washingtonobeliskeu, av marmor, 169 m hög, John Ericsson-monumentet, invigt av kronprins Gustaf Adolf 1926, Washingtonuniv. o. flera andra univ., Carnegie Institution. Flygplats National Airport. — W. grundades 1790 för att bli huvudstad o. uppkallades efter För. Stat:s förste president.

Washingtondeklarationen (av. kallad Förenta nationernas pakt), benämning på en i Washington 1/1 1942 av 26 stater undertecknad deklaration, i vilken varje signatär-makt förpliktade sig att använda alla sina ekonom. o. milit. resurser mot axelmakterna o. att icke ingå separat vapenstillestånd el. fred utan föra striden till slut. Jfr Förenta nationerna.

Washington Island [-aj'l'nd], ö i Stilla havet, Polynesien. Tillh. Gilbert och Ellice Islands Colony. 15 kvkm, 123 inv. (1939).

Washingtonkonferensen, en på anmodan av För. Stat:s president Harding i Washington nov. 1921—febr. 1922 hållen politisk konferens. Dess syften voro dels rustningsbegränsning (deltagare: För. Stat., Storbritannien, Frankrike, Japan o. Italien), dels Stilla havs-politiska förhandlingar (deltagare: de ovannämnda jämte Kina, Belgien, Nederländerna o. Portugal). Ledande roller vid konferensen spelades i synnerhet av För. Stat:s utrikesminister Hughes, britt, ombudet lord Balfour, franske konseljpresid. Briand o. jap. omb. amiral Kato. — I fråga om rustningsbegränsningen uppnåddes resultat endast betr. rustningarna till sjöss. I avtal mellan För. Stat., Storbritannien, Japan, Frankrike o. Italien fastställdes för en tid av femton år proportionstal för dessa länders slagskeppsflottor (ungefärligen respektive 5, 5, 3, 1 1/3 o. 1 1/3). För slagskepp bestämdes en maximistörlek av 35,000 ton o. 40,6 cm kanonkaliber, för kryssare 10,000 ton o. 20,3 cm kanonkaliber, s. k. Washingtonkryssare. I fråga om örlogsfartygen under 10,000 ton samt ubåtar träffades endast vissa detaljavtal av mindre betydelse. Därjämte avtalades vissa inskränkningar i fråga om framtida utbyggande av marinbaser o. befästningar vid Stilla havet. — Konferensens betydelse för Stilla havspolitikken bestod väsentl. i en utjämning av det tidvis rätt spända förhållandet mellan För. Stat. o. Japan, Den brittisk-japanska alliansen, som ägt bestånd sedan 1902 ersattes med ett särskilt Stilla havsfördrag. I fråga om Kina avslöts det s. k. niomaktsfördraget (se d. o.). Jfr Flottkonferenser.

Washingtonkonventio'n'en, en vid internationella arbetskonferensen i Washington 1919 antagen konvention om arbetstidens begräns-

ning inom industrien till 8 timmar om dagen o. 48 timmar i veckan.

Washita [ˈʌʃlʰitaː], flod i mell. För. Stat., biflod till Mississippis bifl. Red River. 880 km.

Wasilew'ska, Wanda, f. 1905, polsk författarinna o. kommunist, ordf. i polska patriotförbundet i Moskva 1943 o. i polska nationalrådet juli 1944- Bl. senare arb. romanen *Järtecknet* (1943).

Vasili', Comte Paul, författarnamn för Juliette Adam.

Vaskmalm, malm, vars bergartshalt är så stor, att den måste krossas före anrikningen.

Vaskning, äldre metod för anrikning av malm den våta vägen, särskilt av guld; skedde i tråg, på vars botten guldet på grund av sin tyngd avlagrades, medan slammet bortgick med vattnet.

Vaskulär, tillhörande blodkärlsystemet.

Wasman, Friedrich (1805–86), tysk målare, utförde porträtt, interiörer o. tyrolska landskap. Hans dagbok utgavs 1915 (*Ein deutsches Künstlerleben*).

Vasmer [fass-], Max, f. 1886, tysk slavist, prof. i Ryssland 1916, i Leipzig 1921, i Berlin 1925 o. i Sthlm sed. 1948. V. har särskilt behandlat slav. ornamn. Utg. av *Zeitschrift für slavische Philologie* sed. 1925.

Vasnetsov [-säf], Viktor Mihajlovitj (1848–1919), rysk målare. Huvudverk: *freskerna i Vladimirkyrkan* i Kiev, utförda i bysantinsk stil.

Was noch nie da'gewesenes, ty., någonting enastående, makalöst.

Vasomotoriska nerver (av lat. vas, kärl. o. motor, som sätter i rörelse), till autonoma nervsystemet hörande nerver, som reglera blodkärlens vidd.

Vasopressin, dets. som pitressin.

Va'sov, Ivan (1850–1921), bulg. lyriker o. romanförfattare, skildrade bulgarernas frihetskamp 1876 i *Podigoto* (1888; Under oket, 1893).

WASP [ˈʌsp], förkortning för Women's Airforce Service Pilots, amerik. flygets kvinnliga piloter under Andra världskr.

Vass, art av grässläktet *Phragmites*.

Vassbuk, annat namn på skarpsill.

Wassén, Anders, f. 1890, bakteriolog, läkare i Saniaarexpeditionen 1921–22, förest. för Göteborgs bakteriolog. laboratorium sed. 1924. Med. hed.dr i Lund 1936.

van Wassenaer [fann vasena'r], Jacob (1610–65), baron, hertig till Obdam, höll. amiral, skickades 1658 till Danmarks undsättning i kriget mot Sverige o. nådde Köpenhamn efter sex timmars strid i Öresund mot den av Carl Gustaf Wrangel anförda svenska flottan. Stupade i ett sjöslag mot engelsmännen.

Wass'ermann, Jakob (1873–1934), tysk författare av judisk börd. Utgav en rad efter naturalismens teknik byggda romaner, bl. vilka märkas *Die Geschichte der jungen Renate Fuchs* (1900; Renate Fuchs, 1902), *Das Oänsemännchen* (1916; Gåsgubben, 1922), *Christian Wahnschaffe* (1919; sv. övers. 1920), *Der Fall Maurizius* (1928; Fallet Maurizius, 1930) samt en skildring av Caspar Hauser (1908; Sin tids gåta, 1927).

von VVassermann, August (1866–1925), tysk läkare, prof. i experimentell terapi i Berlin 1902, dessutom direktör för Kaiser Wilhelms-institutet i Dahlem från 1913, upphovsman till en metod för serumdiagnos av syfilis, Wassermanns reaktion (förk. W. R.), som num. användes över hela världen.

Vass'ijaure naturvetenskapliga station, belägen invid Abisko i n. Lappland. 386 m ö. h. Vid stationen pågå geofys. o. biol. arbeten.

Vassla el. vass l e, den vätska som återstår av mjölken, sedan fett o. ostämnet avlägsnats. Den innehåller så gott som alla mjölkens salter o. omkring 4.5–5 % mjölksocker. Användes till svinfoder o. mesostillverkning.

Vassunda, kommun i mell. Uppland, Sthlns l. (past.adr. Knivsta); Knivsta landsf.distr., Sthlns l:s v. doms. 524 inv. (1947).

Vassända-Naglum, f. d. kommun i n.v. Västergötland, Älvsb. l. Inkorporerades 1945 med Trollhättan o. Vänersborg.

Vastenjaure, fjällsjö i Lule älv. Jokkmokks kommun, Norrb. l., mell. Sarekfjällen o. norska gränsen. 88 kvkm, 548 m ö. h., 134 m djup.

Vaterbom (av höll. water, vatten), bom, som till ankars utsatts från farttyg för förtöjning av båtar. Användes på segelfartyg även för spridning av underleddesegel.

Waterbordsplåt, dets. som stringerplåt.

Waterbury [ˈætʰbri], stad i Connecticut, ö. För. Stat. 99,000 inv. (1947). Betyd, metall- o. urindustri.

Waterclerk [ˈætʰklak; sv. utt. vaterklerk], eng., skeppshandlars ombud.

Waterford [ˈætʰfɔrd]. 1. Grevskap i s. Eire, prov. Munster, vid Atlanten. 1,868 kvkm, 76,000 inv. (1943). Bergigt, slätt i s.ö. Boskapskötsel huvudnäring. — 2. Huvudstad i W. i, vid fl. Suir. 27,000 inv. (1943). En av Irlands bästa hamnar. Livsmedelsindustri; skeppsbyggen, fiske.

Waterhouse [ˈætʰhaʊs], Alfred (1830–1905), eng. arkitekt, uppförde *South Kensingtonmuseum* (1873–80) i London, collegebyggnader i Oxford o. Cambridge m. m.

Waterloo [eng. utt. ˈætʰlo], 1. By i mell. Belgien, prov. Brabant. 6,700 inv. (1936). Vid W. o. de närbelägna byarna Mont-Saint-Jean o. La Belle-Alliance besegrades Napoleon is/8 1815 av Wellington o. Blücher. — 2. Stad i Iowa, mell. För. Stat. 52,000 inv. (1940). Handel o. industri.

Waterproof [ˈætʰpɹof], eng., vattentätt; vattentätt, impregnerat tyg (i överrockar).

Vaterstg (av höll. water, vatten), stötning av bogspröten underifrån, vanl. bestående av kuttingar till förstaven.

Watertown [ˈætʰtəʊn], stad i staten New York, ö. För. Stat., vid Black River. 33,000 inv. (1940). Kvärn-, maskin- o. pappersindustri.

Watt ord [ˈætʰfɔrd], stad i s.ö. England, grevsk. Hertfordshire, n.v. om London. 67,000 inv. (1945). Industri.

Vatlo'nium, lat-, profetia, spådom.

Vatika'nen, it. Palazzo Vaticano, det påvliga residenset i Rom, invid Peterskyrkan. Dess äldsta delar (Palazzo Vecchio) förskrivna sig från 1200-t. I huvudsak uppfördes det på

1500-t. efter ritningar av Bramante; Rafael smyckade ett antal av stanzerna o. San Damaso-gårdens då öppna loggior. Sixtinska kapellet, med bl. a. Michelangelos takmålningar, tillkom redan under Sixtus IV (invigt 1483). Biblioteket uppfördes av Fontana 1588. Genom Scala regia (av Bernini) är palatset förbundet med Peterskyrkan. Vatikanen sedd från Peterskyrkan, se

bild å föreg. sida. — Vatikanen, som innehåller i omkr. 1,000 rum o. är påvens suveräna besittning, rymmer utom bostad för påven o. ämbetslokaler äv. stora konstsamlingar, grundl. av Julius II, bibliotek samt det påvliga arkivet, sed. 188r öppet för forskningen.

Vatikanconciliet, rom.-kat. kyrkomöte i Rom 1868—70 under Pius IX:s ledning, fastställde 1871 r 870 i några hundra prelaters närvaro läran om påvens ofelbarhet.

Vatikanstaten, officiellt Stato della Città del Vaticano, enligt konkordatet av 7/2 1939 mellan ital. staten o. påven Pius XI ett under påvens absoluta suveränitet lydande område i v. delen av Rom, på h. Tiberstranden o. den forna vatikanska kullen. 44 ha, 970 inv. (1943), varav 652 med medborgarskap. V. upptas till största delen av Vatikanpalatset med trädgårdar o. Peterskyrkan samt av böningshus o. administrationslokaler o. begränsas, utom mot Petersplatsen, av kraftiga murar från medeltiden o. renaissance. Under påven, vilken innehar den absoluta makten, i står en guvernör, som har exekutiva befogenheter o. endast är ansvarig inför påven. Ett kardinalskollegium fungerar som påvens rådgivare o. det förrättar val av ny påve. V. har diplomatisk representation i 46 länder, genom nuntier (i större stater) o. internuntier (i mindre stater). Genom encyklikor till de katolska biskoparna meddelar påven riktlinjer för kyrkans utpträdande i politiska frågor. V. har eget postväsen o. eget mynt, som gäller äv. i Italien, egen domstol, egen tidning (L'Osservatore Romano), radiostation o. järnvägsstation o. har garanterats neutralitet i krig. Jfr I,ateranför dragen.

Vat/najökull, Islands största jök. 8,500 kvkm. Högsta punkt 2,119 m ö. h. Sed. 1900 har V. haft sju utbrott, det sista i sept. r 945.

Vatns'delasagan, fornisl. ättesaga, vars handling utspelas på 800—1000-t.; kulturhistoriskt högst värdefull.

Watson [ˈætt'sn], John (1850—1907), eng. präst o. författare, utgav betydande teologiska skrifter (*The life of the Master*, r 900; *Vår Frälsares levnad*, s. ä.) men är mest känd som skönlitterär författare under författarnamnet Ian MacLaren med skildringar från skotskt lantliv (*Beside the bonnie briar bush*, 1894; *Vid den blommande rosenbusken*, 1914).

Watson [ˈætt'sn], John Broadus, f. 1878, amerik. psykolog, behaviorismens främste representant. Prof. vid Johns Hopkins Univ., Baltimore, 1908—20. Bl. arb. *Psychology from the standpoint of a behaviorist* (rgrg), *Behaviorism* (1925), *Ways of behaviorism* (1928).

Watson [ˈætt'sn], Robert W. Seton-W., f. 1879, skotsk historiker o. reseskildrare, Balkankännare, prof. i London 1922—45, i Oxford sed. 1945. W. har, delvis under författarnamnet Scotus viator, författat en rad samtidshistoriska verk. präglade av slaviska sympatier o. kritisk inställning mot Österrike-Ungern. Bl. senare arb.: *Britain in Europe 1789—1914* (1937), *Britain and the dictators* (1938), *Munich and the dictators* (1939), *From Munich to Danzig* (1939) o. *History of thezechs and slovaks* (1943).

Watt [ˈætt'], James (1736—1819), skotsk mekaniker, fulländade ångmaskinen genom en rad epokgörande uppfinningar såsom kondensorn, sliden m. fl. (Se bild.)

Watt, förk. W, efter James Watt uppkallad enhet för effekt (särskilt elektrisk) $\Rightarrow$ r joule per sekund.

I Denna effekt förbrukas t. ex. i en elapparat för likström, om spänningen är r volt o. strömstyrkan 1 ampere, 1,000 watt = 1 kilowatt. Jfr Kilovoltampere o. Hästkraft.

von Watt (latiniserat V a d i a n u s), Joachim (1484—1551), schweiz. reformator o. humanist, genomförde reformert gudstjänstordning i St Gallen 1527.

Watteau [vata'], Antoine (1684—1721), fransk målare av flamländsk börd. Med sina av lätt vemod präglade parkbilder med musicerande ungdom inför han i konsten nya stämningvärden, som bebåda rokokon. Bl. arb.: *Av-*

resan till Cythere. W:s sista betydande målning är *Konsthandlaren Gersaints skylt* (detalj, se bild). Monografi av A. E. Brinkmann (1943).

Vatten, kemisk förening av väte o. syre med sammansättn. H₂O (jfr Vätesuperoxid); vätet utgör 11,2 % av vikten. Vattnets täthet är störst (= 1,0000) vid 4°, vilket innebär att 4-gradigt vatten utvidgas vid såväl uppvärmning som avkylning. Angbildningsvärmet vid kokp. (100°) är 539 kalorier. Vatten i naturen innehåller alltid en del lösta ämnen; regn o. snö dock endast obetydliga mängder ammoniumutrat o. -nitrit samt luft o. koldioxid. Havsvatten innehåller i genomsnitt 3,5 % salter, varav 2,7 % koksalt. Kall- o. grundvatten innehåller ofta kalciumbikarbonat o. -sulfat; sådant hårt vatten är olämpligt till tvätt, emedan tvål o. såpa bildar svårslösig kalktvål, o. ger i ångpannor besvärlig pannsten. varför det ofta måste avhärdas medelst jonbytare (kalkfisker) el. genom fällning med soda el. dyl. Kemiskt rent vatten erhålles genom destillation. — Tungt vatten, den tunea väteisotopen«, deuteriums, förening med syre, D₂O, ingår i ytterst ringa mängd i vanl. vatten o. anrikas i återstoden vid elektrolysis. Ilar frysp. 3,8°, kokp. 101,4°, största tätheten (vid 4°) utgör 1,000, dvs. ca 1 % mer än för vanl. vatten. Ännu tyngre vatten utgöra deuteriums föreningar med de sällsynta syreisotoperna i¹⁶ o. i¹⁸O. Jfr Deuterium, Väte o. Vattenrening.

Vattenbaggar, DyWscidae, en familj av ovala, platta, oftast mörka, i vatten levande skalbaggar med breda, starkt häriga simben. Såväl larver som fullt utvecklade lever på rovar.

Vattenblink, art av örtsläktet *Hottonia*.

Vattenbök, av vattendomstol förd bok för antecknande av de uppgifter rörande företag enl. vattenlagen, som stadgas i nämnda lag. Vattenboken föres i 4 avdelningar, den första rörande anläggningar för tillgodogörande av rinnande vatten samt dammbyggnader, den andra rörande farleds- o. flottledsärenden, den tredje rörande torrläggningsföretag samt den fjärde rörande vattenfäktar.

Vattenbräck, utgjutning av vätska (genom infektion, slag osv.) mellan hinnorna, som omge tcsstiklarna (stenarna).

Vattendelare, landhöjd mellan flodområden.

Vattendomstol, specialdomstol för handläggning i första instans av mål enl. vattenlagen. Domstolen består av i vattenrättsdomare såsom ordf., 2 vattenrättsnämndsmän samt 2 vattenrättsingenjörer. F. n. (1948) finnas 4 vattendomstolar: Norrbygdens, Österbygdens, Söderbygdens o. Västerbygdens.

Vattenenergi, läges- o. rörelseenergien hos vattendrag o. vattenfall, vilken tillgodogöres medelst vattenhjul o. turbiner.

Vattenfallsrätt, särskilt slags nyttjanderätt för viss tid till vattenfall, som tillhör kronan. För upplåtelsen gälla i stort sett samma regler som för tomrätt. Inskrivning av o. inteckning i vattenfallsrätt kan ske efter samma regler som gälla för tomrätt. — Vattenfallsrättsbok, vid under rätt för uppslagsbok rörande inskrivningar o. inteckningar i vattenfallsrätt.

Vattenfallsstyrelsen, under kommunikationsdepartementet lydande centralt ämbetsverk med uppdrag att omhänderväsa tillgodogörandet av statens vattenfall samt förvaltningen av statens trafikkanaler. Instruktion av 15/6 1939 med sen. ändr.

Vattenfärg, benämning på färger, som kunna användas med vatten. Motsats: olje- o. lackfärger.

Vattengas, brännbar gas, som bildas då vattenångan ledes över glödande kol el. koks. Genom en kemisk reaktion bildas därvid en blandning av lika volymer vätsga o. koloxid. Användes dels karburad som tillsats till stadsgas (jfr Vattengasverk), dels direkt, ofta kallad blågas, vid svetsning o. lödning.

Vattengasverk, anläggning, som ofta finnes vid större gasverk för framställning av vattengas ur koks, bl. a. som snabbstartad reserv. Tidvis pressas luft genom koksen, så att erforderligt driftvärme erhålles genom förbränning. Därjämte karbureras ofta vattengasen med olja, så att dess värmevärde m. m. skall mera överensstämma med stadsgaseus. Jämte väte o. koloxid ingå då mindre mängder koldioxid, kväve o. kolväten. Jfr Stadsgas o. Ängning.

Vattenglas, vattenlösliga silikat av natrium el. kalium. Erhållas som glasliknande stycken genom att smälta soda el. pottaska med kvartsand. Natronvattenglas kommer i handeln som en simmig lösning, vilken användes till limning av papper, impregnering av trä o. tyg mot eldfara, äggkonservering m. m.

Vattenglaslärger, målarfärger, vilkas binde-medel utgöres av kalivattenglas.

Vattenglidare el. hydroglissör, flatbottnad, mycket bred, grundgående farkost med flygmaskinsmotor o. luftpropeller. Har stor användning på floder i Afrika o. Sydamerika.

Vattengräsugga, *AseWus aquatilis*, i sötvatten allmänt förekommande, 12—14 mm långt gräsuggsliknande kräftdjur. Äggen bäras av honan i en hinnaktig säck på bröstet. (Se bild.)

Vattengången, del av fartygssidan närmast över o. under vattenlinjen.

Vattenhjul, skovelhjul, vilket av strömmande vatten sättes i rörelse o. därigenom kan driva kvarnar, sågverk m. m. Jfr Vattenturbin.

Vattenkastare, dets. som vattenpost.

Vattenklosett (eng. *water closet*), förk. W. C., klosett med spolningsanordning o. vattenlås.

Vattenklöver, art av örtsläktet *Menyanthes*.

Vattenkonst, i dekorativt svfte anlagd fontän el. kaskad. Jfr Fontän.

Vattenkraftföreningen, Svenska, i Stlm bildades 1909 för att främja ett rationellt utnyttjande av landets vattenkraft. Tjtg. sed. 1910 en publikationsserie.

Vattenkraftslånefonden, enl. beslut vid 1919 års riksdag inrättad fond, ur vilken menigheter, bolag, föreningar el. enskilda kunna erhålla lån för finansiering av företag för vattenkraftens utnyttjande. Utlåning sker mot 4 % ränta o. (efter en amorteringsfri tid av 3 år) amortering under högst 40 år. Fonden förvaltas av Statskontoret.

Vattenkraftverk, turbinanläggning för omvandling av ett vattenfalls rörelseenergi till elektrisk energi, består av en dammbyggnad för reglering av fallhöjden o. vattentillgången, tillloppskanaler o. turbinledningar för vattnets införande till turbinerna med största möjliga hastighet samt kraftstationsbyggnaden, innehållande de elektriska generatorerna.

Vattenkretsare, *Gyrini'dae*, familj av skalbaggar med de 2 bakre benparen fenlikt tillplattade o. bätförmitt bakåt avsmalnande kropp. De vistas på vattenytan, där de simma i oregelbundna kroklinjer, ögonen äro avdelade i 2 delar, av vilka den undre tjänstgör som vattenöga, den övre som luftöga.

Vattenkräfta, svårartad karbunkel i kinden, vanl. hos svaga barn; oftast dödlig.

Vattenkvalster, *Hydrachni'dae*, små, i sötvatten vanliga, mer el. mindre klotrunda kvalster, till färgen ofta röda. Talrika arter o. släkten. Störst är den allmänna *Hydrachna cruceWta*, 4—5 mm. Larverna parasiter på vatteninsekter.

Vattenlagen, förk. V.L., lag, utfärdad 2/6 1918 med allmänna regler för den svenska vattenrätten, vilken lag 1919 kompletterats med ny flottning lagstiftning m. m., 1920 med bestämmelser om torrläggning av mark genom dikning, vattenavledning el. invallning samt om kloakledningar, 1939 med bestämmelser om vattentäkt samt 1941 med föreskrifter om avloppsvatten o. tillsyn ur fiske-, naturskydds- o. hälsovårdssynpunkt.

Vattenledning, anläggning, varigenom ett större samhälles invånare tillförs vatten av tillbörlig renhet. Härtill uppfordras sjö-vatten, vanl. med pumpar, vilket passerar reningsbassängernas filterbädd av fin sand samt därpå genom rör, tunnlar el. akvedukter till större högt belägna vattenreservoarer (vattentorn) för att därifrån under självtryck i rör distribueras till förbrukarna. Jfr Vattenrening o. Hydrofor.

Vattenlinje, skärningslinjen mellan ett fartygs sida o. vattenytan.

Vattenloppor, *DapVnia*, små från sidorna hoptryckta hinnkräftor med kroppen omsluten av två musselskalsliknande bildningar. Simma med hjälp av de stora antennerna. Allmänna i sötvatten.

Vattenlås, anordning, varigenom en rörledning spärras av en vätskeansamling, vanl. för att hindra illaluktande gaser att tränga ut (t. ex. ur avloppsrör). Vanligast är det S-formade vattenlåset.

Vattenlöpare el. skräddare, *Hydrometri'dae*, familj av skinnbaggar, anpassade för liv på vattenytan. Leva av döda insekter.

Vattenmelon, art av örtsläktet *Citrullus*.

Vattenmål, mål o. ärenden, som enl. vattenlagen skola handläggas vid vattendomstol, n kap. 17 S innehåller bestämmelser »om vad till vattenmål är att hänföra».

Vattennäbbmus, *Ne'omys fo'diens*, en i n. och mell. Europa, hos oss sparsamt över hela landet förekommande liten insekttätare, ovan svart till brun, undertill vit till gulgrå. Träffas mest vid klara vatten. Simmar o. dyker utmärkt. Härfransade simfötter.

Vatten och bröd, en redan i medeltidens

lagstiftning förekommande straffform, till sin huvudsakliga karaktär ett kroppsstraff. I 1864 års strafflag förekom denna straffart allenast såsom förvårdningsstraff. Avskaffades helt 1884.

Vattenormar el. havsormar, *Hydrophinae*, underfamilj giftiga ormar vid Indiska oceanens o. Stilla havets kuster. Kropp kort, hoptryckt från sidorna; stjärt ärbladslig. Skickliga simmare o. dykare. Leva av fiskar o. groddjur.

Vattenpass, anordning för noggrann bestämning av vägrät riktning, består av ett svagt böjt, vätskefyllt glasrör innehållande en luftblåsa, som alltid ställer sig i det krökta rörets högsta punkt. Röret infattas i en hållare med planslipad botten o. injusteras så, att luftblåsan intager samma ställning, när hållaren, ställd på ett vägrätt underlag, vrides ett halvt varv.

Vattenpest, art av örtsläktet *Helodea*.

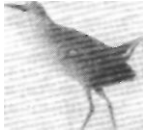
Vattenpipa, dets. som nargileh.

Vattenpolo, bollspel, som utföres i vatten med stor, luftfylld boll av två 7-mannalag, som sträva att driva in bollen i varandras mål.

Vattenpor, beteckning för små öppningar i hudvävnaden på växters blad, genom vilka flytande vatten understorm avges. Förekomma över nervändarna i bladkanterna.

Vattenpost el. vattenkastare, ett på gata el. gård uppsatt, kranföret för vattenavtappning. För tillkoppling av brandväsendets slangar placeras vattenposter i trummor under gatorna. Trummorna tillslutas av järnluckor, vilka äv. vintertid lätt anträffas tack vare på husväggarna placerade avståndsuppgifter.

Vattenrall, *RaWus aquatica*, i Svea- o. Götaland täml. allmän, mörkfärgad, medelstor vadare med nattligt, undan gömt liv bland vass o. starr. Närmast släkt med kornknarren, vilken den liknar i kroppsform.

Vattenregal'et, ett av grundregalerna (se d. o.).

Vattenrening omfattar i regel filtrering genom sandlager för att avlägsna uppslammade ämnen o. behandling med klor el. vissa klorföreningar, ss. hypoklorit, för att döda bakterier. Äv. avhårdning av hårt vatten (jfr Vatten) kan räknas hit. — Kloakvatten, som slappes ut i floder o. sjöar, förbättras småningom (själverning) genom att organiska ämnen oxideras o. fasta partiklar sjunka till botten.

Vattenrätta, annat namn på vattensork.

Vattenrätt, sammanfattningen av de rättsregler, som bestämma jordägarens rätt till vattnet på egen grund. Behandlas i vattenlagen.

Vattenrättsdomare, benämning på ordföranden i vattendomstol. — Vattenrättsingenjör, vattenrättsnämndeman, bisittare i vattendomstol. — Vattenrättssekreterare, vattenrättsmanuens, lagkunniga tjänstemän vid vattendomstol.

Vattenrörspanna, ångpanna, i vilken eldytan huvudsakligen består av vattenfyllda rör, som utvändigt bestrykas av förbränningsgaserna. Jfr Tuber o. Ångpanna.

Wattenscheid [-sjajt], stad i delstaten Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland (prov. Westfalen, Preussen), i Ehurs kol- o. industridistrikt. 61,000 inv. (1939).

Wattensilke, art av alggruppen *Heterocontae*.

Vattensalk, skakning av havets vattenmassa, orsakad av jordskalv på havsbotten.

Vattenskorpio, annat namn för klodyvel.

Vattenskott, beteckning för sådana snabbt växande skott, som framgå ur adventiva el.

sovande knoppar på äldre stamdelar. Utvecklas ofta på de grundstammar, som använts för förädling, men böra då avlägsnas.

Vattensork, vattenrätta el. mullsork, *Arvicola terrestris*, vår största sork, allmän över hela landet, särsk. på ångsmarker i o. vid vatten, mörkbrun till svartglänsande. Kroppslängd 16,5—20 cm, svans 9,9—11,8 cm. Svårt skadedjur.

Vattenspindel, *Argyro-ne'ta aquatica*, medelstor, i vatten levande, brun spindel. För andningen är den småludna bakkroppen omgiven av luft, som ombytes o. som äv. samlas i en nere i vattnet spunnen klocka, spindelns bo o. förvaringsplats för äggen. Lever av små vattendjur. Allmän i Sverige.

Vattensändsrör, nivå-rör (se d. o.), som visar hur högt vattnet står i en ångpanna. Skall vara försett med splitterskydd o. märke vid högsta o. lägsta tillåtna vattensänd.

Vattensämpel el. filigra'n, i papper (sedlar, frimärken, skrivpapper) anbragta genomskinliga teckningar, bokstäver o. dyl. för utmärkande av papperets äkthet el. som prydnad.

Vattensvin, *Hydrockae'rus capyba'ra*, den största nu levande gnagaren (längd intill 1,9 m), lever flockvis vid floderna o. i sumptrikterna i ö. Sydamerika. Klumpiga, nästan svanslösa djur, vilka röra sig långsamt på land men simma utmärkt. Tärna delvis förenade med simhud. Leva av vattenväxter o. dyl.

Vattenturbin, kraftmaskin med ett av rinnande vatten drivet skovelhjul, till vilket vattnet ifrån ett vattenfall ledes genom en s. k. trycktub. Trycktuben kan sluta med ett munstycke, som riktar vattenstrålen mot skovelhjulet, strålturbin, vilket därvid under det framskridande vattnets tryck drives runt. Vattnet kan även ledas in i hjulets välvda skopor för att först därefter utströmma, varvid hjulet drives fram av reaktionstrycket, reaktionsturbin. Den viktigaste strålturbintypen är den för höga vattenfall avsedda Peltonturbinen, medan Francisturbinen är den mest använda reaktionsturbinen. Jfr Kaplan-turbin.

Vattentäkt, anläggning för tillgodogörande av grundvatten.

Vattenuur, dets. som klepsydra.

Vattenvärde för en kropp (t. ex. kärlet i en kalorimeter) är den mängd vatten, som har samma värmekapacitet som kroppen.

Vattenödlor, *Salamandri'nae*, underfamilj av svansgroddjuren; hos oss större vattenödlan, *Molge palustris*, o. mindre vattenödlan, *M. vulgaris*, den förra ända upp i Lappland, den senare till Jämtland. Leva om våren o. försommaren i grunda sötvatten, senare på land. Övervintra i murkna stubbar, under stenar o. dyl. Hanen på våren i vacker lekdräkt med fransad ryggkam (se bild).

Vattenöverdomstol, domstol i andra instans i vattenmål. Såsom sådan fungerar Svea hovrätt, som vid utövandet av denna verksamhet består av 4 hovrättsledamöter o. en ledamot av Kammarkollegium. Vid behandling av vissa enklare ärenden har hovrätten sin vanliga sammansättning.

Wattimme, förk. Wh, energienhet = 3,600 joule el. 36 miljarder erg. Motsvaras av effek-

ten i watt under x timme. Vanl. användes den 1.000 ggr större enheten kilowattimme (kWh).

Wattimmemätare, dets. som kilowattimmemätare (se d. o.) > ehuru med gradering i watt-timmar. Vid nära konstant nätspänning kunna äv. anpverettimmemätare användas, t. ex. elektrolitytmätare (se Voltameter).

Valtkoppor, en vanl. ofarlig smittsam sjukdom, som kännetecknas av lindrig feber samt små, vattenklara, snabbt torkande hudutslag. Starkt smittosamma.

Wattmeter, instrument för uppmätning av effektförbrukningen i en elektrisk kabel. Består av en fast spole, genom vilken kabelströmmen går, o. en i den förre vridbar spole, vars ändrar stå i kontakt med var sin av kabelns trådar. Den vridbara spolens vridning regleras av en spiral fjäder o. avläses på en i watt graderad skala medelst en vid spolen fästad visare.

Vattnets blomning, gröna, rödaktiga el. blåskiftande färgningar av sjöars o. dammars vatten under sommaren. Beror på massutveckling av vissa alger, huvudsakl. blågröna.

Vattrat tyg el. moaré, tyg, vars yta visar skimrande, vägförmiga el. flammiga strimmar, framställda genom mångling mellan heta valsar av det fuktade tyget.

Watts [°atts]. Isaac (1674—1748), eng. präst; har genom samlingarna *Hymns* (1707) o. *Psalms of David* (1719) förvärvat sig rykte som Englands folkäraste psalmdiktare.

Watts [oatts], George Frederick (1817—1904), eng. målare av den preraphaelitiska riktningen. W. utförde en rad staffliertavlor med djupt idéinnehåll (*Dödens ängel* o. *Hoppet*, se bild, nu i Tate Gallery, London); fresker (bl. a. *Laagskipningens skola*, 1859, i Lincoln's Inn) o. porträtt av sin samtids främsta personligheter i England. W. var en tid (1864) gift med skådespelerskan Ellen Terry. Monografi av M. S. Watts (1—3, 1912).

Watts-Dunton [°atts-dann't'n], Walter Theodore (1832—1914), eng. författare, nära vän med Tennyson, Rossetti o. Swinburne, utövade som kritiker ett betydande inflytande på den samtida eng. lyriken.

Wattsekund, förk. Ws, dets. som joule.

Vattumannen, lat. *Aquarius*, djurkretsens n:e tecken; stjärnbild med omkr. 100 för blotta ögat synliga stjärnor, de 5 ljusstarkaste av 5:e storleken.

Vattuskräek, 1 yss'sa el. r'a'b'ies, akut smittsam djursjukdom, särsk. vanlig hos hundar, som genom ett bett kunna överföra smittämnet äv. till människor. Inkubationstid vanl. 1—2 månader. Ger sig till känna genom svåra nervsymtom, ofta med häftiga raserianfall, som efterträdas av förlamning o. död efter 5—10 dagar. Smittämnet är ett virus. Ett verk-samt serum (vaccin) mot sjukdomen framställdes på 1880-t. av L. Pasteur. — Vattuskräek förekommer f. n. icke i Sverige; utförliga bestämnelser till förhållande av dess införande o. spridning äro givna i författ. av ^{9/12} 1898.

Vattusot, gammalt namn på tillstånd, vid vilka en ökad vattensamling uppträder i organismen o. ger sig till känna med vätskeutjutingar i buk- o. brösthålan. Orsakas vanl. av hjärt- el. njurlidande.

Wat Tyler [°ätt taj'l'], eng., »Tegelbäraren»,

upprorsledare 1381, inryckte med sina bonde-skaror i London o. tilltving sig av den unge Rikard II löfte om reformer men dödades under förhandlingar av en bland konungens män, varefter resinneen rann ut i sanden.

Vatu'tin, Nikolaj Fjodorovitj (1905—44), rysk generallöjtnant (1941); deltog i tysk-ryska kriget först i den ryska motoffensiven vid Vjasma dec. 1941, därefter i försvaret av Stalin-grad 1942, ledde sed. offensiven i Ukraina (segrare vid Vorosjilovgrad »/2 1943, vid Harkov ^{29/5} o. Kiev ^{6/8} s.ä.) i över Polens förkrigsgräns o. inringade jämte general Konjev tyskarna vid Kanev febr. 1944.

Watz, Antonius, d. 1603, tysk stuckatör, 1580 byggmästare vid Uppsala slott, där han utförde en del av inredningen. Smyckade bl. a. Jagielloniska gravkapellet i Uppsala domkyrka.

Vau, art av örtsläktet

Reseda.

Vauban [våbane'], Sébastien le Prestre (1633—1707), markis, fransk marskalk, nybyggde på uppdrag av Ludvig XIV ett 30-tal fästningar o. förbättrade över 300. V. anses vara en av alla tiders främsta militäringenjörer. Av. ekonomisk skriftställare.

Vaucluse [våkly's]. 1. Departement i s.d. Frankrike (Provence), mellan Rhône o. Durance. 3.578 kvkm, 250.000 inv. (1946). Huvudstad: Avignon. — 2. By i V. 1, ö. om Avignon, bekant såsom Petrarcas vistelseort 1337—53.

Vaud, Pays de [pei' d' vâ'], ty. Waad t, kanton i s.v. Schweiz, n. och ö. om Genèvesjön. 3.209 kvkm, 343.000 inv. (1941), mest fransktalande protestanter. I ö. Bernerallperna, i v. Jura, däremellan bördig höglätt. Vinodling. Boskapskötsel. Urindustri. Ett av landets förnämsta turistområden. Huvudstad: Lausanne.

Vaudeville [vådvill'], fr., dets. som vådevill.

Vaudoyer [våd'aje'], Leon (1803—72), fransk arkitekt, uppförde från 1852 katedralen i Marseille (fullb. 1893) i bysantinsk stil.

de Vaugelas [d' vâgla' el. -lass'], Clau de Favre (1585—1650), fransk språkman, ivrade för franska språkets ans genom utrensning av främmande o. triviala uttryck. Redaktör för Franska akademins ordbok.

Waugh [°å], Evelyn, f. 1903, engelsk författare, journalist, har dels skrivit allvarliga arbeten, där hans katolska livssyn tar sig uttryck: *Brideshead revisited* (1945; En förlorad värld, 1946), *The loved one* (1948; Den käre bortgångne, s. ä.), dels kvicka underhållningsromaner med motiv bl. a. från Abessinien: *Black mischief* (1932; Okynniga svartingar, 1935), *Scoop* (1938; Press-stopp, 1947).

Vaughan Williams [vå'n °ih'i'jms], Ralph, f. 1872, eng. tonsättare, har skrivit symfonier, körverk med orkester, kammar- o. orgelmusik.

Vauquelin [våklä'n's], Louis Nicolas (1763—1829), fransk kemist, upptäckte grundämnena krom o. beryllium. En av skaparna av den kemiska analysen.

Vaurien [våriä'n's], fr., dagdrivare, odåga. Vautel [våtäl'], Clément, f. 1876, fransk tidningskäsör o. författare. Komiska romaner, bl. a. *Mon curé chez les riches* (1923; Vårn kyrkoherde hos de rika, 1927) o. *Je suis un affreux bourgeois* (1926; Bara en borgare, 1927) samt journalistminnen (*Mon film*, 1941).

Wauters, Emile Charles (1846—1932),

belg. målare. Utförde bilder ur Belgiens historia (*Maria av Burgund avlägger ed i Bryssel 1477*, rådhuset i Bryssel) samt porträtt.

Vautier [våtje'], Benjamin (1829—98), Schweiz, målare. Hans alstring omfattade huvudsakl. skildringar ur bondelivet.

Vaux [vå], starkt fort n.ö. om Verdun, n. Frankrike, besatt av tyskarna juni—nov. 1916 o. ånyo ¹⁶/₁₅ 1940.

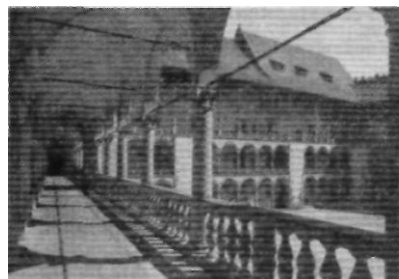
Vauxhall [våkshåll], stadsdel i inre London på h. Thamesstranden. 1660—1859 fanns där en berömd förlustelsepark; sedermera benämning på liknande anläggningar på annat håll, bl. a. i Sthlm (i Kungsträdgården) 1796—1801.

Vaux-le-Vicomte [vå 1° vikå^t'], slott i n. Frankrike, dep. Seine-et-Marne. Det uppfördes 1655—61 av Nicolas Fouquet med hjälp av

L- Lcveau, Ch. Lebrun m. fl. o. betr. trädgården av A. Le Nôtre (se bild på Fransk trädgårdsstil). V., som under 1900-t. är mönstergillt restaurerat, blev en av den franska barockens förebilder o. gav Ludvig XIV idén till utbygget av Versailles. — Monografi av J. Corde (1924).

Wawel, höjd i Kraków, vid v. stranden av Weichsel, med kuogl. slott (borggården, ett av de förmästa proven på italienpåverkad renässans n. om Alperna, se bild) samt domkyrka

(från 1320-t.). I den sistnämnda finnas kungagrifter, o. där vila äv. stoffen av Kościuszko, Poniatowski, Mickiewicz, Slowacki o. Pilsudski («Polens Panteon»).

Wavell [°ei°v°l], lord Archibald, viscount of Cyrenaica and of Winchester (1943), upphöjd till earl 1947, f. 1883, eng. militär, general (1940), fältmarskalk (1943). Deltog i Boerkriget o. Första världskr., varunder han som militärattaché 1916—17 följde den ryska armén i Kaukasus o. 1917—18 deltog i Allenbys fälttåg i Palestina. Generalmajor 1933 var W. 1937—38 chef för de britt. trupperna i Palestina o. fransjordanien samt utsågs juni 1939 till överbefälh. i Mellersta Östern. Han ledde

vintern 1940—41 en segerrik offensiv mot Grazianis ital. armé i Cyrenaica. som dock våren 1941 följdes av ett bakslag. Från juni 1941 var W. överbefälh. i Indien o. anförtröddes äv. försvaret av Irak o. Iran med ett kort avbrott jan.—mars 1942 som överbefälh. för de förenade britt., amerik. o. nederl. land- o. flygstridskrafterna i sydvästra Stilla havsområdet med högkvarter på Java. Vicekonung i Indien 1943—47. W. har bl. a. utgivit *The Palestine Campaigns* (1938), *Allenby in Egypt* (1943) o. *Allenby. Soldier and statesman* (1946). — Biografi över W. av R. J. Collins (1948).

Wawrin'sky, Edward (1848—1924), politiker, tillhörande en från Böhmen inflyttad slakt, målsman för nykterhetsrörelsen o. fredssträvandena, livförsäkringsman. Var 1897—1908 medlem av kommissionen för fredsbyrån i Bern o. 1905—20 chef för den internationella storlogen av Godtemplarorden. Led. av AK 1891—1911 (liberal) o. av FK 1912—21 (sociald.).

Vaxduk, vävnad, bestruken med en blandning av linoljefernissa, feta läcker o. finmalet korkmjöl.

Växer, ur växt- o. djurriket härstammande produkter, som huvudsakl. utgöres av estrar av fettsyror o. en- el. tvåvärda högmolekylära alkoholer. De äro rätt beständiga o. spjälkas mycket svårare än fetterna. Bland dem märkas valrav, bivax, ullfett o. karnaubavax.

Vaxholm (urspr. Mariestad), stad i s.ö. Uppland, Sthlms l., Värmdö landsf.distr., S. Roslags doms., på öar vid segelleden till Sthlm. 3,032 inv. (1948). Kommunal mcllanskola. Badort. Förläggingsort för Vaxholms kustart.reg. (KA 1). Stadsprivilegier 1652. Stadsvapen, se bild. — Namnet, som skrivs *Vaxelholmen* 1551, kommer trol. av *Vaxöholmen*, där förra leden är önamnet *Vaxön* (1551). Förra leden i *Vaxön* är trol. gen. av ett ord *vax*, 'vårdkas'.

Vaxholms fästning vid inloppet till Sthlm, 19 km från staden, började anläggas 1549 på Vaxholmen i sundet mellan Vaxön o. Rindön o. har under de följande århundradena förstärkts o. utökats med batterier o. fästningsanläggningar på de närliggande öarna (Vaxö, Rindö, Värmdö, Kammarholmen m. fl.). Jfr Oskar-Fredriksborg.

Vaxholms församling omfattar Vaxholms stad o. delar av Värmdö kommun.

Vaxholms grenadjärregemente bildades 1902 genom sammanslagning av Värmlands fältjägarkår o. Hallands bataljon. Regementet, som utgjorde infanteribesättning i Vaxholms fästning, indrogs genom 1925 års härordning.

Vaxholms kustartilleriregemente (KA 1), *Vaxholm*, bildades 1902 genom utvidgning av Vaxholms artillerikår, som 1889 uppsatts av till Vaxholms fästning förlagda kompanier ur Svea o. Göta art.reg.

Vaxkabinett, förr benämning på samlingar av vaxplastik, plastiska framställningar i vax av personer, anatomiska preparater m. m.

Vaxmott, *GalWria mellonell'a*, ett medelstort (30—35 mm) nattfly med brunskiftande askgrå framvingar. Larverna leva i bikupornas växkakor. Allmän i Sverige. Svårt skadedjur.

Vaxmålari. 1. Dets. som enkaustik. — 2. Målning (vanl. väggmålning) med färger, vilkas bindemedel utgöres av flytande vax.

Vaxpalmer, arter av palmsläktena *Ceroxylon* o. *Copernicia*.

Vaxpropp, benämning på höggradig vaxansamling i hörselgången. Kan betydligt nedsätta hörseln.

Vaxskivling, arter av skivsvampsläktet *Hygrophorus*.

Vaxtaft, tunt siden, indränkt med linolja, i vilken man tillsatt blygläte. Är i det närmaste vattenättat o. användes inom sjukvården till omslag o. underlägg.

Vaxtavlor, trä- el. elfenbensplattor, vilkas ena sida överdrags med vax. Användes under antiken som skrivtavlor. Jfr Diptyk.

Vaxtempera, en lösning av vax i fransk terpentin, låter sig lätt emulgera i äggtemperabindmedel. Vaxtemperan ger färgerna ett visst djup. Efter torkning kan målningen genom frotering med en borste cl. trasa förlänas en viss glans.

Vaxön, ö i Sthlms skärgård, på vilken huvuddelen av staden Vaxholm är belägen.

W. C., förkortning för eng. *water closet*, vattentoilet.

V. D. M., förkortning för lat. *verbi divini minister*, det gudomliga ordets tjänare; präst.

Wealdenbildningen [ˈiɪldən], en mellan jura- o. kritsystemen i vissa delar av England o. n.v. Tyskland uppträdande, huvudsakl. av sandsten o. lera bestående sötvattensbildning.

Wealth of nations. The [døˈellb əv neɪʃənz] (eng., »folkens välstånd»), ofta använd förkortning av titeln på Adam Smiths berömda bok *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*.

Ve'ar, »de heliga», i nord. myt.; annat namn på gudarna.

Wear [ˈiːə], flod i n. England, grevsk. Durham. Upprinner på Penninerna o. mynnar i Nordsjön. Längd 104 km.

Weardale [ˈiːdəl], baronvärdighet inom eng. släkten Stanhope.

Webb [ˈebb], sir Aston (1849—1930), eng. arkitekt, har uppfört *justitiepalatset* i Birmingham o. fasaden till *Buckingham Palace*, London.

Webb [ˈebb], Sidney, från 1929 lord Passfield (se denne).

Webb [ˈebb], Richard W., amerik. författare, som tillsammans med Hugh C. Wheeler utgav pseudonymerna Q. Patrick, Patrick Quentin o. Jonathan Stagger skrivit ett stort antal detektivromaner, de flesta övers, till svenska: *Puzzle for fools* (1941; Mr Duluth nykrar till, s. å.), *The yellow taxi* (1946; Den gula taxin, s. å.), *Death and the dear girls* (1945; Silverflöjten, 1946).

1. We'ber, Ernst Heinrich (1795—1878), tysk anatom o. fysiolog, prof. i Leipzig 1821—71. W. samarbetade delvis med sina bröder fysikern Wilhelm W. samt läkaren Eduard Friedrich W. (1806—71) o. utförde bl. a. ytterst betydelsefulla nerv- o. sinnesfysiologiska undersökningar.

2. **Weber**, Wilhelm (1804—91), broder till E. H. W., tysk fysiker, prof. i Göttingen 1831, uppställde en märklig fjärkrafts teori för de elektrodyamiska fenomenen samt lade genom en serie avhandlingar, *Elektrodynamische Massbestimmungen* (5 dir., 1846—64), grunden till det absoluta måttsystemet.

We'ber, Georg (1808—88), tysk historiker, skrev bl. a. *Lehrbuch der Weltgeschichte* (1874; övers, till svenska; många omarb. uppl.).

We'ber, Albrecht Friedrich (1825—1901), tysk orientalist, prof. i Berlin 1867. Utgav banbrytande arb. om Indiens språk o. litteratur, särsk. vedä- o. praktlitteraturen. Utgav 1849—98 tidskr. *Indische Studien* (19 bd).

We'ber, Max (1864—1920), tysk sociolog. Prof. i Freiburg 1894, i Heidelberg 1897, i München 1919. Krävde o. sökte genomföra en av politiska o. sociala värderingar obunden samhällsforskning. Bl. arb. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* (3 bd, 1920—21), *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (1922), *Wirtschaft und Gesellschaft* (1921—22).

Véber [vebä'r], Jean, f. 1864, fransk målare, har utfört fantasifulla o. humoristiska parisbilder, sagobilder m. m.

von **We'ber**, Carl Maria (1786—1826), frih., tysk tonsättare, utpräglad romantiker, skrev bl. a. operorna *Friskvitten* (1821), *Euryanthe* (1823), *Oberon* (1826) samt pianokompositioner, såsom *Aufforderung zum Tanz*. (Se bild.)

Weber, förk. Wb, efter W. Weber uppkallad enhet (i mks-systemet) för magnetisk flux (se d. o.) = 100 millioner maxwell.

Veberöd, t. Kommun i s. Skåne, Malmöh. l.; Dalby landsf. distr., Torna o. Bara doms. 1,598 inv. (1947). — 2. Municipalsamhälle i V. l. vid Malmö—Simrishamns järnväg. 768 inv. (1947).

Webster [ˈebb'stə], John (f. omkr. 1575, d. efter 1624), eng. dramatiker, den främste av Shaksperes närmaste efterföljare, bl. a. känd genom de utmärkta kriminaldramerna *Vittoria Corombona* (1612; sv. övers. 1902) o. *The Duchess of Malfi* (1623).

Webster [ˈebb'stə], Daniel (1782—1852), amerik. politiker, berömd vältalare, utrikesminister 1841—43 o. 1850—52. W:s uppfattning av För. Stats: s författning fick stor betydelse under nordstaternas strid för unionens bevarande 1861—65.

Vecchi [vækki], Orazio (omkr. 1550—1605), ital. tonsättare, känd genom sina canzoner o. madrigaler samt lustspetsen *Amfiparnasso* (1594), ett slags föregångare till operan, vari solopartierna utfördes av flerstämmig kör.

de Vecchi [vækki], Cesare (1884—1944), greve, ital. officer o. fascistisk politiker, en av dem som ledde marschen till Rom. Guvernör i Ital. Somaliland 1923, ambassadör vid Vatikanen 1929, undervisningsmin. 1935, guvernör på Tolvöarna 1936—1940. Avrättades av neofascisterna.

Vecelli [vätijäiri], Tizians familjenamn. Veoh't [fächt], 1. Vattendrag i Nederländerna, tidigare en av Rhens mynningsarmar. — 2. Flod i Tyskland o. Nederländerna, upprinner i Westfalen o. utfaller i Zwolske diep, 190 km.

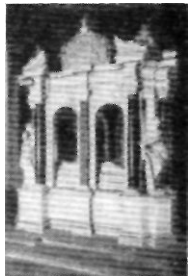
Vechta [fät'lat], stad i delstaten Niedersachsen, n.v. Tyskland (Oldenburg). 7,000 inv. — Besatt av svenskarna efter Westfaliska freden till dess krigsskadedåndet blivit betalt (1654).

Vecka, tidsperiod av 7 dagar; förekom redan hos egypter o. kalder o. har trol. sammanhang med månens faser. Den fornnord. veckan hade trol. 5 dagar. Franska revolutionskalenderns vecka hade 10 dagar (dekad).

Veckelbjörn, *Cercopithecus caudivovulus*, ett med tvätt- o. näsbjörnarna besläktat rovdjur i Central- o. n. Sydamerika. Har kattlikt huvud o. lång gripsvans. Skicklig klättrare; lever av frukter, fåglar o. små däggdjur. Nattdjur.

Veck'herlin, Georg Rudolf (1584—1651), tysk skald, en av den tyska renässanspoesiens föregångare, utbildade sonetten samt införde ode-, epigram- o. eklogdiktingen i Tyskland.

Veckholm, kommun i s. Uppland. Upps. l.; Håbo landsf. distr.. Upps l:s s. doms. 691 inv. (1947). Kyrka med ett flertal medeltida inventarier, bl. a. en förgylld praktfull kalk från 1200-t: s början o. ett senmedeltida altar-

skåp från Antwerpen. Det ofullbordade De la Gardieska gravkoret går tillbaka på ritningar av Nic. Tccsin d. ä. Johan De la Gardies gravmonument (se bild å föreg. sida) utfördes på 1660-t. av M. Hcbbel o. H. Jerling.

Veckkapitäl, ett geometriskt kolonnnkapitäl, som utbildades i den normandiska byggnadskonsten. (Se bild.)

Vecklarefjärilar, *Totri'cidae*, familj av småfjärilar, omfattande omkr. 230 sv. arter. Vingbredd 10—35 mm. larverna leva i hoprullade cl. hopspunna blad, i stammar o. frukter.

Vecko-Journalen, illustrerad veckotidning, sed. 1910 utgiven av Ahlén & Åkerlunds förlag.

Wecksell, Josef Julius (1838—1907), finl. författare. I sin av sinnessjukdom i förtid avbrutna produktion framträdde W. som en av Finlands främsta lyriker (*Valda ungdomsdikter*, 1860) o. dramatiker (*Daniel Hjort*, 1863).

von Vecsey [våk'ssaj], Ferenc (1893—1935) berömd ungersk violinist.

Ved, den vattenledande vävnaden i stammar o. rötter hos växterna, i vilken cellernas väggar ha inlagrat lignin (vedämne). Jfr Karlsträng.

Veda (sansk., vetande), sammanfattande namn på Indiens äldsta religiösa litteratur, vars flesta delar torde ha samlats under loppet av 2:a årtusendet f.Kr. Består av fyra samlingar el. s a m h i t a e r: 1) R i g v e d a, en samling offersånger, det äldsta litterära minnesmärke något indoeurop. folk avsett; 2) S a m a v e d a, urgammal sångstycken hämtade ur Riguea; 3) Y a j u r v e d a, ett slags handbok för offerbrädet, samt 4) A t h a r v a v e d a, en samling magiska sånger o. trollformulär. Till Veda i vidsträckt mening räknas äv. en rad utförliga prosaskrifter, utgörande kommentarer till o. spekulationer över de egentliga vedasamlingarna: Brahmana, aranyaka, upanishaderna o. sutraerna.

Vedareligionen, forindisk polyteistisk religion, vars huvudurkund är Riguea; föregångare till brahmanismen. Dess huvudhandling är det magiska offret; den förkunnar, att själen för ett liv efter detta i salig ro hos döds-guden Yama. Huvudgudar äro Dyaus (him-melsguden), Mitra (dagen), Indra (varens liv-givande gud) o. Varunda (natten).

Vedaspråket el. v e d s a n s k r i t, forindiskt språk, nära besläktat med men äldre än det egentliga el. »klassiska» sanskrit. Viktigt litteraturspråk.

Wedberg, Birger (1870—1945), jurist, justitieråd 1913—39, utgav bl. a. historiken *Konungens Högsta domstol 1789—1809* (1922) o. forts. för 1809—1844 (1940) samt *Karl XII på justitierönen* (1944). Jur. hed.dr i Uppsala 1927. Led. av Sv. akad. 1931.

Vedbo härad, Älvsb. 1., omfattar 15 kommuner: Tisselskog, Backe, Ödsköld, Steneby, Laxarby, Värvik, Torrskog, Artemark, Bengtsfors köping, Nössemark, Häbol, Dals-Ed, Töftedal, Rölunda o. Gesäter. 20,386 inv. (1948). Tössbo o. Vedbo domsaga.

Vedby, kommun i n.v. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Grämanstorp); Grämanstors landsf.distr., N. Åsbo doms. 1,713 inv. (1947).

Ved'bsek, fiskläge på ö. Själland, vid Öresund. 900 inv. Vid V. inskeppade Karl XII 1700 sina trupper.

Weddellhavet [°edd'l-], hav mellan Västantarktis i v., Syd-Orknöarna i n. o. Coats land i ö., uppträckt 1823 av J. Weddell (1819—77).

Veddige, kommun i n. Halland, Hall. 1.; Viske landsf.distr., Hall. n. doms. 1,693 inv. (1947).

Wedding-trip [°edd'ing-], eng., bröllopsresa. We'deking, Frank (1864—1918), tysk författare. Skrev sensationella o. brutalt naturalistiska sedeskildringar i dramatisk form, såsom *Die Büchse der Pandora* a (1904; Pandoras ask, uppf. i Sthlm 1923).

Vedel, latiniserat Vellejus, Anders Sörensen (1542—1616), dansk lärld, utgav en ypperlig översättning av Saxo (1575), en edition av Adams av Bremen kyrkohistoria (1579) o. danska kämpavisor (1591).

Vedel, Valdemar (1865—1942), dansk litteraturhistoriker, prof. i Köpenhamn 1918—33. Bl. arb. *Svensk romantik* (1894), *Renässansen söder och norr om Alperna* (1927) o. biografien *Holger Drachmann* (1909). Äv. kritiker o. essäist.

Vedel, Herman, f. 1875, dansk porträttmålare. Bl. arb.: *Harald Höfding* (1909) o. *Henning Berger* (1912).

1. Wedel-Jarlsberg, Johan Caspar Herman (1779—1840), greve, norsk statsman, arbetade från 1809 energiskt för Norges anslutning till Sverige o. tog verksam del i utarbetandet av Eidsvoldsförfattningen 1814. Var riksståthållare 1836—40.

2. Wedel-Jarlsberg, Frederik (1855—1942), norsk diplomat. Svensk-norsk minister i Madrid 1891—97, norsk minister i Madrid, Lissabon o. Paris 1906—21, i Paris 1921—30. Spelade en framträdande roll under unionskrisen o. vid Norges förvärv av Spetsbergen. Utgav minnen: *Reisen gennem livet* (1932).

Vedens härad, Älvsb. 1., omfattar 6 kommuner: Fristad, Borgstena, Tämta, Vänga, Bräred o. Sandhult. 9,125 inv. (1948). Borås domsaga.

Vederdöpare, dets. som anabaptister. Vederdöpnings teori, straffrättslig teori, enl. vilken straffet skall vara ett efter brottets grad av grovhet lämpat lidande, vilket tillfogas en brottsling o. utgör samhällets (i den förordelades ställe) utkrävda hämd. Motsats: preventionsteori.

Vederlag, den del som stöder de yttersta ändarna av ett valv. Vederlagstegel för ugnsvälv ha en mot valvet snett avskuren sida, vars vinkel avpassats så, att valvets tryck verkar vinkelrätt däremot.

Vedernamn, binamn, vanligen öknamn.

Vederpart, motpart.

Vederslöv, kommun i s. Småland, Kronob. 1.; Norrvidinge landsf.distr., Mell. Värends doms. 814 inv. (1947).

Vedettbåt (av it. *vedetta*, utkik), mindre örlogsfartyg för bevakning, ubåtsjakt, minsvepning m. m.

Vedeväg, brukssamhälle i mell. Västmanland, Linde kommun. 844 inv. (1946).

Vedgas, dets. som trägas.

Wedgwood [°edsj°odd], Josiah (1730—95), eng. keramik, grundare av en berömd porslinsfabrik i Stoke-upon-Trent, med vars alster (vaser, kameér, serviser m. m.) han upplivade klassiska former o. dekorationsmotiv. Flera betydande konstnärer voro knutna till företaget, bl. a. J. Flaxman.

Ve'disk, som avser el. tillhör veda.

Vedmått, rymdmått för ved, är 1) skogs-famn = 6 x 6 x 3 fot = 2.83 km; 2) brofamn (Sthlmsfamn) = 8 x 6 x 3 fot = 3.77 km; 3) kubikfamn = 6 x 6 x 6 fot = 5.65 km o. 4) meterfamn, ibland äv. betecknad stor-famn = 1.6 X 2.5 x 0.89 m = 3.56 km. Beteckn. äro rätt svävande. Num. mätes vanl. i km.

Wednesbury [°ensb'ri], stad i mell. England, grevsk. Staffordshire, n.v. om Birmingham. 32,000 inv. (1945). Kol- o. järngruvor; järn- o. maskinindustri.

Védines [-rinn'], Jules Charles T o u s -

s a i n t (1881—1919), fransk flygare; den förste som flog över Pyrenéerna; störtade o. omkom under flygning Paris—Rom.

V8dro, [vɛdrä'], ryskt rymdmått för våtar varor = $\frac{1}{10}$ botjka = 12,3 liter.

Vedum, municipalsamhälle i v. Västergötland, Laske-Vedums kommun, Skarab. l. 509 inv. (1947).

Vedut' (it. *veduta*), »utsikt», landskapsmålning, som avser att vara ett sant avbildande av ett bestämt ställe (byggnad osv.) i motsats till idylliska o. heroiska landskap.

Vedämne, dets. som lignin.

Weekend ['i:k-end], eng., »veckoslut», lantresa i rekreatiöns- el. nöjesyfte lördag middag — söndag kväll (el. måndag morgon).

van Veen [fann fen], Otto, kallad Veenius (1558—1629), nederl. målare, Rubens' lärare, utförde bibliska mål., porträtt m. m.

1. Weenix [ve'niks], Giovanni Baptistta (1621—60), höll. målare, utförde hamm-bilder, bibl. tavlor samt framför allt stilleben o. hösgrädsmotiv.

2. Weenix, Jan (1640—1719), son till G. B. W., höll. målare. Utförde huvudsakl. stilleben o. jaktstycken, vanl. med dämpad o. stämningsfull landskapsbakgrund. Äv. porträtt o. hamm-bilder.

Vefsenelven, älv i n. Norge, Nordland fylke, med flera vattenfall laxfiske.

Vega. Astr. Den ljusstarkaste stjärnan i stjärnbilden Lyrar.

Vega, ångfartyg, varmed A. E. Nordenskiöld o. L. Palander 1878—80 fullbordade Nordostpassagen. Till minnet av denna färd insamlades 1880 Vegafonden, som förvaltas av Svenska sällskapet för antropologi o. geografi. Av fondens årliga avkastning utdelar sällskapet på Vegadagen den 24 april dels Vegastipendiet som understöd för forskningsresor i mindre kända trakter, dels en guldmedalj, Vegamedaljen, åt personer, som på ett utmärkt sätt främjat den geografiska forskningen.

Vegeholm, gods i Strövelstorps kommun, Skåne. Det nuv. slottet uppfördes på 1530-t. o. restaurerades senast 1902.

Wege'lius, Martin (1846—1906), finl. musiker, från 1882 direktör för Helsingfors musikinstitut. W., som kraftigt bidrog till höjandet av tonkonsten i Finland, tonsatte i tysk romantisk stil körsaker, sånger m. m.

1. von Vegesaak [fej'sakk], Eberhard Ernst Gotthard (1763—1818), friherre, generallöjtnant, deltog med heder i Finska kriget 1788—90, Pommerska kriget 1805—07, Finska kriget 1808—09, Tyska kriget 1813 o. norska fälttåget 1814.

2. von Vegesack, Johan Fredrik Ernst (1792—1863), son till E. E. G. v. V., militär, dömdes 1833 för högförräderi på grund av ett uttalande i ett brev om prinsens av Vasa utsikter att bli svensk kung. Benåddes 1834.

Vegetabi'lier (av *vegetera*), produkter ur växtriket. — Vegetabilisk, som tillhör, avser el. är hämtat från växtriket. — Vegetabiliskt hår, konsthår, framställt av hampa o. lin; anv. till billigare peruker.

Vegetaria'n, person som hyllar o. tillämpar vegetarism. — Vegetarisk, som avser vegetarism.

Vegetarism' (av *vegetera*), en rörelse, som strävar för ett naturenligt, mänskligt levnads-sätt genom avhållsamhet i fråga om födoämnen ur djurriket. Uppstod i England på 1840-t. Svenska vegetariska föreningar bildades 1903 på initiativ av J. L. Saxon.

Vegetatio'n (av *vegetera*), växtlighet; växtliv. — Vegetationsperiod, tidrymd, var-

under en växt el. ett områdes växtvärld utvecklas, blommar o. sätter frö.

Vegetati'v (av *vegetera*), som sammanhänger med växternas liv el. växtvärlden. Beteckningen användes även om organ o. funktioner, som äro gemensamma för både växt- o. djurvärlden, såsom andning, näringsupptagande, utsöndring, fortplantning osv.

Vegetativa nervsystemet, dets. som automata nervsystemet.

Vegete'ra (av lat. *vegeta're*, upprätta, utvecklas), leva växtens liv, föra ett passivt, överksam liv.

Veglia [väll'ja], kroat. Krk. 1. Jugoslavisk ö i Quarnerbukten. 409 kvkm, 21,000 inv. Inlemrades $\frac{18}{5}$ 1941 med itvl. provinsen Fiume. — 2. Huvudstad på V. 1. 2,000 inv.

Wegmann, Bertha (1848—1926), dansk målarinna av schweiz. börd, målade huvudsakl. porträtt (*Moder med sitt barn*, Nat.mus.).

Vehi'kel (av lat. *vehiculum*, fordon), fordon, hjälpmedel. — Med. Vätska el. annat ämne, vari ett läkemedel kan lösas el. utsådas för att lättare tagas.

Wentje, Ernst, f. $\frac{17}{7}$ 1891, jurist o. affärsman, verkst. dir. för AB. Iföverken 1918, för Skånska Cement-AB. sed. 1929. Ordfr. i Sveriges industriförbund 1942—45. Led. av FK sed. 1945.

1. Weibull, Martin (1835—1902), historiker, 1883 prof. i Lund. W. hade den tidigare stormaktsiden o. Skånelandskapens historia till speciella forskningsgebit. Varm skandinav.

2. Weibull, Lauritz, f. $\frac{24}{12}$ 1873, son till M. W., historiker, 1919—38 prof. i Lund. Hans mest uppmärksammade arbeten beröra Nordens o. särsk. Danmarks historia under den äldre medeltiden. Urkundstugivare. Sed. 1928 utgavare av den hist. tidskr. *Scandia*. (Se bild.)

3. Weibull, Curt, 1. $\frac{17}{8}$ 1886, bror till L. W., historiker, prof. vid Göteborgs högskola 1927, dess rektor 1936—46. Fil. hed.dr i Oslo 1946. Hans arbeten beröra i huvudsak Nordens forntid o. äldre medeltid (bl. a. Saxo, 1915) samt Sveriges storhetstid (*Drottning Christina*, 1931). Bl. a. arb. *Bismarck och krigsutbrottet 1870* (1944). (Se bild.)

4. Weibull, Waloddi, f. $\frac{16}{5}$ 1887, officer o. maskintekniker, prof. vid Tekn. högskolan i läran om maskinelement 1924, i teknisk fysik 1941 (av AB. Bofors bestod personlig professor). Tekn. högskolans prorektor 1931, fil. hed.dr i Uppsala 1932. Utg. arb. om materials hållfasthet.

Weibullsholm, egendom i n.v. Skåne, Öra kommun o. Landskrona stad, med vetenskapligt bedrivna växtförädlingsanstalt, grundad 1870 av V. V. Weibull (1833—1903).

Weichsel [vajk'sel], po. Wisla, Polens huvudflod, flyter från Beskiderna i v. Karpaterna i en stor bäge till Östersjön, där den utmynnar med ett 2,000 kvkm stort delta med två huvudarmar, Egentliga W. till Danziger Bucht o. Nogat till Frisches Haff. 1,075 km. Flodområde c:a 200,000 kvkm. Översvämningar regelbundet det polska lälandet. Segelbar, ehuru av mindre betydelse som trafikled. Viktigaste bifloder är San o. Naw. Kanalförb. med Odern, Njemens o. Dnjeprs system.

Weichsel [vajk'sel], *Pru'nus tnaha'leb*, ett i s. Europa växande träd med en av kumarin väl-

luktande ved. Av grenarna framställas cigarrumstucken o. pipskaff.

Weidenhielm, Erik Oscar (1816—84), generallöjtnant krigsminister 1871—77, varunder förslag till generalstab antogs. Krigshögskolan upprättades o. Kriasarkivet bildades.

Weierstrass [vaj'-], Karl (1815—97), tysk matematiker, prof. i Berlin 1864. Bidrog bl. a. genom sina mäterliga föreläsningar till den moderna funktionsteoriens utveckling.

Weigelia, namn på växtsläktet *Diervilla*.

Wei-hai-wei, hamn i ö. Kina, prov. Shantung, på Shantungshalvön s.ö. kust. 738 kvkm, omkr. 170,000 inv. Befäst flottstation. 1895 taget från Kina av Japan, som 1898 måste lämna det till England, därefter arrenderat av England till 1930, då det återlämnades till Kina. Användes dock till 1940 som sommarstation för britt. flottan.

Weijne, Josef, f. 20/6 1893, socialdem. politiker o. ämbetsman, undervisningsråd 1939, statssekreterare 1945, ecklesiastikminister sed. 10/9 1946.

Weils sjukdom, infektionssjukdom, orsakad av en spirochet; sprides genom rättor, inkubationstid 6—12 dagar. Symtom feber, frysningar, muskelsmärter, ibland stark gulsot; njurarna angripas oftast. Sällsynt i Sverige.

Weimar [vaj'-], huvudstad i delstaten Thüringen (före 1920 huvudstad i storhertigdömet Sachsen-Weimar-Eiseach), s. Tyskland, vid Saales bifl. **Ilm**. 65,000 inv. (1939). F. d. storhertigtligt slott (se bild). Goethehus o. Schillerhus (bonibskadade under Andra världskr.); Goethe- o. Schiller- o. Nietzschearkiv; dubbelstaly av Goethe o. Schiller, vilkas gravar befinna sig i den s. k. furstegraven. Konstakadem. Industri. — I W. hade den tyska litteraturen sin största blomstring, då Goethe, Schiller, Wieland,

Herder m. fl. verkade där under storhertig Karl Aueust. — I W. sammanträdde 6/2—21/8 1919 en nationalförsamling, som gav Tyskland en ny författning (*»Weimarförfattningen»*, jfr Tyska riket). — I närh. av W. låg det nazistiska koncentrationslägret Buchenwald. W., som svårt härjades av flygbombardemang, intogs av amerikanerna 12 april 1945 men ingick juni s. å. i n-ska ockupationsområdet.

Weimaria'nerna, vedertagen benämning på de trupper, som under Trettioåriga kriget uppsatts av Bernhard av Weimar o. efter dennes död (1639) förde en ganska självständig tillvaro, förbundna än med svensarna (Baner), än med fransmännen. Splittrades 1647 genom ledarnas oenighet.

Weimarkoalitionen, den partigruppering, bestående av socialdemokraterna det katolska centumpartiet o. demokraterna, som genomdrev den tyska Weimarförfattningen av 1919. Sedermera ä. benämning på varje av dessa partier sammansatt regeringsmajoritet. Kallades av nat.socialisterna förkänande Weimarsystemet el. svstempartiera.

Weimarrepubliken, benämning på Tyska riket under åren 1918—33. Jfr Weimarkoalitionen.

Weinberger, Jaromir, f. 1896, tjekisk tonsättare, sed. 1939 i För. Stat. Operor, bl. a. *Swanda duddk* (Schwanda, Prag 1927).

Weingartner [vajn'-], **Felix** (1863—1942), österrik. dirigent, 1908—n o. 1935—36 direktör för Hovoperan i Wien, 1919—24 för Folkoperan i Wien samt 1927—35 konservatoriedirektör i Basel. Till 1927 var W. ledare för Wiens Filharmoniska orkester. Gästdirigent i Sthlm 9/3—1936 o. 1940. Verkade som skriftställare o. kompositör (operor, symfoniska dikter m. m.).

Veinge, kommun i s. Halland, Hall. 1.; Lahloms landsf. distr., Halls. doms. 2,506 inv. (1947).

Weininger [vaj'-], Otto (1880—1903), österrik. filosof, som med sitt huvudarb. *Geslecht und Charakter* (1903) väckte uppeend genom påståendet, att allt högre sjäsliv är förbundet med manliga egenskaper, medan det typiskt kvinnliga består i **sexualitet**.

Wein, Weib und Gesang [vajn, vajp ont gesang'], ty. »vin, kvinnor o. sång», slagord hämtat ur versraderna *Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang, der bleibt ein Narr sein Leben lang* (»den som ej älskar vin, kvinnor o. sång, förblir en narr sin levnad lång») i en visa tryckt 1775 i den av M. Claudius utg. tidskriften »Wandsbecker Bote».

Weismann [väjs'-], August (1834—1914), tysk biolog, prof. i Freiburg 1866. W. utgav en rad arb. på den moderna descendensteoriens o. ärftlighetens områden samt embryologiska o. cytologiska skrifter.

Weiss [väjs], Bernhard (1827—1918), tysk protestantisk teolog, prof. i Kiel o. i Berlin (1877), grundlig kännare o. tolkare av NT. Huvudarbete: *Lehrbuch der Einleitung in das Neue Testament* (1886).

Weiss [väjs], J z e f, f. 1873, polsk målare. Porträtt, landskap o. naketmaleri.

Weissenburg [väjs'-]. 1. Fr. **Wissembourg**, stad i n.ö. Frankrike, dep. Bas-Rhin. 5,300 inv. (1931). Vid W. utkämpades 9/8 1870 det första fältslaget under Fransk-tyska kriget. — 2. Stad i Bayern, på järnvägslinjen Augsburg—Nürnberg 8,300 inv. (1931). **Kurort**.

Weissenfels [väjs'-], stad i delstaten Sachsen-Anhalt, mell. Tyskland (prov. Sachsen, Preussen), vid Saale. 42,000 inv. (1939). Industri. — I slottet Augustusburgs kapell balsamerades Gustav II Adolfs lik.

Weizmann [väjts'-J, Chajim, f. i Ryssland 1874, judisk kemist o. sionistledare. Gjorde som chef för britt. amiralitetets laboratorier 1916—19 landet stora tjänster samtidigt som han med framgång förde judarnas talan hos britt. regeringen. Han medverkade till Balfourdeklarationen 1917 o. till uppförandet (1918—25) av ett judiskt univ. i Jerusalem, för vilket han är styrelscordf. sed. 1932. Han var 1921—31 o. 1935—46 president för den sionistiska världssorg. o. för Jewish Agency for Palestine. W. valdes maj 1948 till Israels president. Jfr Sionismen.

Weizsäcker [väjts'-], Karl Heinrich (1822—99), tysk protest. teolog, prof. i Tübingen 1861, forskare på urkristendomens område. Bl. arb. *Das apostolische Zeitalter* (1886).

Vejbystrand, badort vid Skälderviken, i Barkåkra kommun, Kristianstads l.

Vejde, art av örtsläktet *Isatis*.

Vejl el. **Ve i**, forntida stad i mell. Italien, 18 km n. om Rom, en av etruskernas viktigaste städer; erövrades 396 f.Kr. av romarna o. förvandlades till en obetydlig by (n. v. i s o l a F a r n e s c.). Vid utgrävningar från 193 ha betydande etruskiska o. rom. konstföremål o. andra fornlämningar påträffats i V.

Vejle. 1. Amt i Danmark, omfattande s.ö. Jylland. 2,350 kvkm, 190,000 inv. (1945). Städer: Vejle, Fredericia, Kolding. — 2. Huvudstad i V. 1, vid Vejle fjord. 27,000 inv. (1945). Industri. Stadsrättigheter 1327.

WVkerle, Sándor (Alexander) (1848—1921), ungersk statsman, statsminister 1892—94, 1906—10 o. 1917—18, genomförde flera frisinade reformer men förmådde ej lösa rösträtts- o. nationalitetsfrågorna. W:s tredje ministär avgick vid revolutionens utbrott, o. W. hölls i hårt fängelse under bolsjevikregimen sommaren 1919.

Vektor, varje fysikalisk storhet som blir fullt bestämd först genom angivandet av såväl storlek med tillhörande mattenhets som riktning, ex. kraft, hastighet o. acceleration. Återges geometriskt med en pil av bestämd längd o. riktning. Jfr Skalar.

Welander, E d v a r d (1846—1917), läkare, överläkare vid sjukhuset St Görans i Sthlm 1888, prof. i syfilidologi vid Karol. institutet 1909—11. W. gjorde en betydande insats vid bekämpandet av de veneriska sjukdomarna.

Veländer, E d y (Edvard), f. 1894, civilingenjör, professor o. verkst. dir. vid Ingenjörsvetenskapsakad. sed. 1941. Teknisk rådgivare i industriella frågor vid sv. beskickningen i Washington 1943—44. Skrifter i elektroteknik m. m.

Welanderbem, anstalter för barn med medfödd syfilis; uppkallade efter prof. E. Welander. Sådana hem finnas i Sthlm, Malmö, Göteborg (ha fått efterföljare i utlandet).

Vela'r (av lat. *velum*, gomsegl), konsonant, bildad mellan tungryggen o. mjuka gommen. Ex. k, g, tungrots-r (skorrande r).

Vela'rium, lat., saltat; på en fornm. teater ett täktat, som kunde spännas över teatern.

Velaybergen [v'la'-j], bergslagskap i ö. mell. Frankrike, dep. Haute-Loire, med omkr. 150 låga, utslucknade kratrar. Högsta topp: Bois de l'Hôpital (1,423 m).

Velazquez [velat'keβ], Diego, spansk upptäcktsresande, medföljde Columbus' 2:a exp. till Västindien 1493, ståthållare på Cuba 1511—24. Kom därunder i konflikt med Cortés.

Velazquez [velap'keβ], Di ego (1599—1660), spansk målare, en av århundradets främsta, hovmålare hos Filip IV. Med lidelsefri objektivitet o. spansk aristokratisk värdegränser har han i ett flertal porträtt återgivit denne o. hans förnäma omgivning. Figurer-na framställas utan attributer o. i otvungna ställningar. Koloriten är vanligtvis hällen i svart o. sil-vergrått samt rosa i dampor-trätten. Penselföring-en är bred o. fri. V. utförde även figurkomposition-er av historisk, religiös o. genre-artad karaktär.

Ur hans omfattande produktion må nämnas *Dryckesbröderna* (1628), *Bredas kapitulation* (Las lansas, omkr. 1647), *Väverskorna* (Las hilanderas, 1655, detalj, se bild), *Hovdamerna* (Las meninas, 1656), samtliga i Prado, Madrid, *Venus*, omkr. 1655, Nat. Gallery, London, o. slutl. porträttet av påven *Innocentius X*, 1650, Palazzo Doria, Rom. — Monografi av A. L. Mayer (1936).

Velbert [fäll'-], industristad i delstaten Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland (Rhenprovinsen, Preussen). 32,000 inv. (1939).

1. van de Veide [fann de fäll'de], William

d. ä. (1611—93), höll. marinmålare, eng. hovmålare. Bl. arb. *Slaget vid Öresund* 1658.

2. van de Veide,

Willelm, d. y. (1633—1707), son till föreg., höll. marinmålare, eng. hovmålare, skildrade vanl. havet i stilje med utsökt

luftbehandling. Huvudarb.: *Kanonsskottet* (Amsterdam; se bild).

3. van de Veide, Adrian (1636—72), broder till W. van de V. d. y., boll. målare, utförde djur-genrebilder.

van de Veide [fann de fäll'de], Henry Clemens, f. 1863, belg. målare, senare arkitekt o. konstteoretiker. Starkt påverkad av W. Morris' idé blev han på kontinenten banbrytare för Jugendstilen (l'art nouveau). Särsk. verksam inom konstslöjden (möbler o. inredningar, se plansch på Möbelkonst). Hans strävanden gingo ut på att införa en större sklighet.

Ve le, hopvecklade, vanl. jodoforminpuddrad gasremsa, som införes i sår för att hindra instängning av såravsondring.

Welf'er, tysk furstätt, som på 1000- o. 1100-t. under anslutning till påvemakten kämpade mot de hohenstaufiska kejsarna. En gren av ätten regerar i Storbritannien sedan 1714. — Under senare medeltiden användes ordet under formen *guelph* som beteckning på påvens anhängare i Italien, medan motpartiet kallades *ghibellini*. Efter 1866 var welfer namnet på det parti, som ej erkände Hannovers inkorporering i Preussen utan sökte hävda den fördrivna welfiska konungättens rättigheter.

Wel'haven, Johan Sebastian (1807—73), norsk skald, lektor i filosofi vid Kristiania univ. o. slutl. professor. W. debuterade med ett mot Wergeland riktat satiriskt kväde, som inledde den i studentföreningens organ förda s. k. »stumpefeiden». Denna fortsattes i W:s skrift *Henrik Wergelands digtekunst og polemik*, som besvarades av bl. a. den angripnes fader. 1834 utkommo hans satiriska sonetter *Norges dæmring*, vilka föranledde den s. k. »Eemringsteiden». 1839 utgav han en blid o. vacker diktsamling, som i likhet med de följande hör till det bästa av Norges romantiska lyrik. Hans dikt inspirerades delvis av hans kärlek till Camilla Collett, en syster till Wergeland.

Veli'kje Luki [-lo'ki]. 1. Förvaltningsområde i RSFSR, v. Ryssland, på gränsen till Lettland. 44,900 kvkm. — 2. Huvudstad i V. i, vid floden Lovat, 26,000 inv. (1933). Järnvägs-knut. Flygfält (mellanstation på linjen Sthlm—Moskva). Industri. Ockuperat av tyskarna 27 aug. 1941—1 jan. 1943.

Vellinga, kommun i ö. Västergötland, Skarab. l. (past.ädr. Tidaholm; Tidaholms landsf. distr., Vartofta o. Frökinds doms. 543 inv. (1947). Kommunal mellanskola.

Welins båtdävert, av ingenjör A. Welin (f. 1862) konstruerad fällbar dävert (kran) för hastigt utsättande av båtar.

Ve'lites (sing. *vel'es*), lätt infanteri i den romerska hären.

Wellander, Johan (1735—83), ämbetsman, skald, författade texten till den första svenska operan, *Thetis och Pelée*, medarbetade i Stockholmsposten samt Witterhetsnöjen (utg. av Utile Dulci) med tillfällighetslyrik i Dalins stil.

Wellander, Erik, f. 1884, språkvetenskapsskapsman, prof. i tyska vid Sthlns högskola sed. 1931, sakkunnig inom ecklesiastikdep. i skolfrågor 1924—26 o. 1929—30. Medl. av 1940 års skolutredning. Bl. arb. *Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen* (3 bd, 1917—28) o. *Riktigt svenska* (1939). (Se bild.)

Wellandkanalen [°eI't°nd-], kanal mellan Eriesjön o. Ontario, Canada, anlagd 1825—33, utvidgad 1913—30. Längd 43,5 km, djup 9 m.

Welldäckt (av eng. *well*, brunn) säges ett fartyg vara, vars översta däck är avbrutet av en öppen s. k. brunn.

Vellejus Pater'oulus, romersk krigare o. historiskrivare under Augustus o. Tiberius, författade ett verk, *Historia romana*, varav andra boken bevarats, behandlande Roms historia från 146 f.kr. till 29 e.kr.

Welles [°ells], Sumner, f. 1892, amerik. diplomat. Blev april 1933 bitr. utrikesminister, sändes s. m. som ambassadör till Havanna, där han spelade en framträdande roll under bilagandet av oroligheterna och olev dec. s. å. åter bitr. utrikesminister. Understatssekr. i utrikesdep. 1937—43, då han tvangs avgå efter en schism med utrikesmin. Hull. Febr. mars 1940 företog W. på Roosevelts uppdrag en resa till Europa, varunder han besökte Rom, Berlin, Paris o. London för att undersöka det polit. läget. Han har representerat Kör. Stat. vid flera viktiga internationella konferenser (bl. a. vid panamerik. konferensen i Rio de Janeiro 1942) o. är specialist på mellan- o. sydamerik. frågor. — W. har bl. a. utg. *The time for decision* (1944; Nu eller aldrig (1945)), *Where are we heading?* (1946) o. *We need not fail* (1948).

Welles [°ells], Orson, f. 1915, amerik. skådespelare, radio-, teater- o. filmregissör. Startade Mercurytheatre i New York med moderna iscensättningar av klassiska pjäser. Från 1939 äv. filmer, bl. a. *Citizen kane*, 1940, *Lady från Shanghai*, 1946, o. *Macbeth*, 1947.

1. Weilesley [°ells'li], Richard Colley (1760—1842), markis, eng. krigare o. statsman, var 1797—1805 generalguvernör över Ostindiska kompaniets besittningar i Främre Indien o. X809—12 utrikesminister. Bekämpade senare brodern A. W:s konservativa politik. Lordlöjtnant på Irland 1821—28 o. 1832—34.

2. Weilesley, Arthur, hertig av Wellington (1769—1852), broder till R. C. W., eng. härfare o. statsman. W. vann världsflykt under 1808—13 års framgångsrika fälttåg mot Napoleons arméer i Spanien o. höll den 18 juni 1815 stånd mot Napoleon vid Waterloo, tills den av Blicher anförda preussiska armén anlände. »Järnhertigen» var premiärminister 1828—30 o. ge-

nomförde härunder (1829) katolikernas emancipation, ehuru eljest starkt konservativ.

Wellhausen, Julius (1844—1918), tysk bibelforskare, prof. i Greifswald 1872, i Halle 1882, i Marburg 1885, i Göttingen 1892—1913. Banbrytande forskn. om Moseböckernas källor. Bl. arb. *Geschichte Israels* (1878).

Vellinge. 1. Kommun i s.v. Skåne, Malmöh. l.; Vellinge landsd. distr., Oxie o. Skytts doms. 1,847 inv. (1947). — 2. Municipalsamhälle i V. 1, knutpunkt för linjerna Malmö—Trelleborg o. Vellinge—Skanör—Falsterbo. 1,159 inv. (1947). Samrealskola.

Vellingk [f'ell-], Maurits (1651—1727), greve, general, riksråd. V:s bana som diplomat o. krigare förde honom redan under Karl XI till viktiga poster. Som generalguvernör i Bremen övade han 1711—14 ett utomordentligt inflytande på utrikes- o. finanspolitiken. Vid 1723 års riksdag var V. en av ledarna för holsteinska partiet. Han dömdes april 1727 för lustig liv, ära o. gods, för att han 1722 understött Fredrik I:s planer på konungamaktens utvidgning, men benådades till fängelse o. dog i juli s. å.

Wellington [°eH'ing't'n], huvudstad på Nya Zeeland, på s.v. kusten av Nordön. 183,000 inv. (1947). Univ. Utmärkt hamn, befäst. Skeppsvarv. Export.

Wellington [oeiring'fn], hertigvärdighet för den eng. fältherren Arthur Weilesley.

Wellit, benämning på ett av ing. Carl Munters uppfunnet värmeisolerande byggnadsmaterial av bitumenimpregnerad cellulosa med skikt av stillastående luft. Tillverkas i plattor.

Wellman [°eirm'n], William, f. 1896, amerik. filmregissör. Slog igenom med flygfilmer, har sen. bl. a. gjort äventyrsfilmer o. satirer (*Ingenting är heligt*, 1937) samt filmer med sociala motiv [*Möte vid oxoket*, 1944]. W. har en från, stram o. rörlig stil.

Vellore [-lã"] el. V e 11 ur, stad i s. Indien, prov. Madras, v. om staden Madras. 57,000 inv. (1931). Blomsterodling.

Wellpapp (av ty. *Welle*, våg), papp, vars ena sida har grova-räfflor; vågpapp; användes till packning för att skydda mot stötar.

Wells [°ells], stad :

i s.v. England, grevsk. Somersetshire, s. om Bristol. 5,700 inv. (1945). Katedralen, invigd 1239, har en särdeles rikt skulpturprydd västfasad (se bild). Gammalt biskopsresidens.

Wells [°ells], sir Thomas Spencer (1818—97), eng. kirurg, uppfann en metod att borttaga den ena el. bada äggstockarna (ovariotomi) vid vissa underlivssjukdomar.

Wells [°ells], Herbert George (1866—1946), eng. författare, skrev en rad fantastiska sociala romaner (*The invisible man*, 1897; *Den osynlige mannen*, 1914), verklighetsskildringar (*Ann Veronica* 1909; sv. övers. 1910; *Mr Britling sees it through*, 1916; *Mr Britling kommer till klarhet*, 1917) o. politiska uppsatser (*The future in America*, 1906; *Amerika och framtiden*, 1919) med socialreformatorisk tendens samt den självbiografiska politiska romanen *World of William Clis-*

sold (3 dir. 1926). Det världsbekanta historiska arbetet *The outline of history* (1920; Wells' världshistoria, 1923) är ett försök att reformera historieuppfattningen. Bl. senare verk självbiografien *Experiment in autobiography* (1935; övers. till sv.), *The late O/ Homo sapiens* (1939), *The new world order* (1940), varl. W. diskuterar en ny världsordning, samt *Babes in the darkling wood* (1941), en idéroman i dialogform.

Veloce [velätij'ed], it., musikter: snabbt.

Velocimeter (av lat. *ve'lox*, snabb, o. grek. *me'tron*, mått), instrument för reglering av propellermaskinernas varvtal på örlogsfartyg.

Velociped (av lat. *ve'lox*, snabb, o. *pes*, fot) el. cykel, ett (vanl.) 2-hjuligt åkdon som framdrives genom trampning. Den första velocipeden i egentlig mening konstruerades 1855 av fransmannen Michaux. Tjälarna voro i början anbragta direkt på hjulaxeln, varför drivhjulet en tid gjordes överdrivet stort (»hög-hjulningar»). Den moderna velocipeden med kedjeutväxling o. luftfyllda tingar konstruerades på 1880-t.

Velodrom [-drå'm], tävlingsbana för velocipeden o. motorsport.

Velours [v'ol'ør], fr., sammet.

Wels, stad i Österrike. 29,000 inv. (1946).

Velsen, stad i Nederländerna. 41,000 inv. (1947).

Vel'tervikt, viktclass i brottning (66—72 kg) o. i boxning (61.235—66.678 kg).

Welfschmerz, ty., »världssmärta»; världsleda, särskilt dess yttringar i diktningen under 1800-t:s förra del (Byron o. Heine).

Vel'um, lat., duk, segel. — 1. I rom.-kat. kyrkan dels en duk omkring ciboriet, dels ett kläde, som prästen har över axeln, då han fram-bär sakramentet. — 2. Tunt tyg, som spants för en ljuskälla för att åstadkomma ett behagligare sken. — 3. Solskydd över lokal utan tak. — 4. Gomseglät.

Vel'vet, eng., sammet.

Velwifschia, dets. som Tumboa.

Wel'äng (av fr.), det finaste pigmentet, berett av lamm- o. killingskinn; äv. vitt, olin-jerat skrivpapper.

Wembly ['emb'li], stad i s.ö. England, grevsk. Middlesex, förstad i v. till London. 118,000 inv. (1945). Stadion med plats för nära 100,000 åskådare.

Vemdalen, kommun i n. Härjedalen, Jämtl. 1.; Hede landsf.distr., Härjedalens doms. 1,239 inv. (1947). Märklig träkyrka, uppförd 1763, restaurerad 1920.

Vemmenhög's härad, Malmöh. 1., omfattar 24 kommuner: Simlinge, Lilla Isie, Ö. Torp, Hemmesdyngne, S. Aby, Ö. Klagstorp, Aspö, Källstorp, Lilla Beddinge, Tullstorp, Ö. Vemmenhög, V. Vemmenhög, önnarp, Gårdslov, Grönby, Böringe, Slimminge, Skurup, Skurups köping, Skenstorp, Hassle-Bösarp, Örsjö, Solberga o. Skivarv, 19,088 inv. (1948). Vemmenhög's, Ljunits o. Herrestads doms.

Vemmenhög's kontrakt, Lunds stift, Malmöh. 1., omfattar 21 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Vallby.

Vemmenhög's, Ljunits och Herrestads domsaga, Malmöh. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Ystad o. omfattar Vemmenhög's, Ljunits o. Herrestads härad. Domarens adr.: Ystad. 30,385 inv. (1948).

Ven, H v e u, ö i Öresund, omkr. 4 km v. om Landskrona, bildande kommunen S a n k t l b b i Malmöh. 1. 75 kvkm, 865 inv. (1945). Kusten är brant (intill 30—35 m höjd), det inre utgöres av en nästan trådlös plåt av det skånska slättlandets karaktär. Befolkningen lever huvudsakl. av åkerbruk o. fiske. 1879 erhöi ö in- o. utklaringsrätt. Mitt på ön finnas obetydliga

framgrävda rester av Tyge Brahes slott Tjraniborg (1576—80) o. observatorium Stjärneborg. — V. tillhörde Danmark till 1658 med undantag av åren 1332—60, då ön var svensk. o. avträdde till Sverige genom freden i Roskilde.

Ven (lat. *vena*), dets. som blodår.

Ven, arter av grässläktet *Agrostis*.

Vena, kommun i n.ö. Småland, Kalm. 1.; Hultsfreds landsf.distr., Sevede o. Tunälans doms. 2,633 inv. (1947).

Vena församling, omfattar Vena kommun o. Hultsfreds köping.

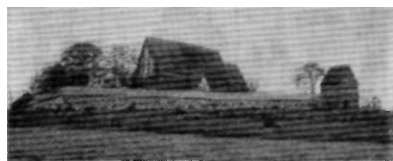
Venantius Fortuna'tus, omkr. 530—600, senlatinsk skald, f. i n. Italien, verkade efter 565 vid de galliska furste- o. biskopshoven, 591 biskop i Poitiers. Skrev en berömd dikt om en flodfärd på Meuse (»Mosella») samt religiösa hymner. V:s latin efterliknar klassiska mönster.

Wen-chou, stad i ö. Kina, prov. Chekiang, nära Wukiangs mynning. 631,000 inv.

Vendée [va'«de'], departement i v. Frankrike (Poitou), vid Atlanten. 7,016 kvkm, 394,000 inv. (1946). Till större delen skogland, i övrigt bördigt slätt- o. marskland. Huvudstad: La Roche-sur-Yon.

Vendéekrigen [va'ede'-], benämning på en rad monarkistiska bondeuppror mot franska revolutionsregeringen, framkallade i s. Bretagne, Poitou o. Anjou 1793 genom kyrklig agitation. Kuvades 1796.

Vendel, kommun i n. Uppland, Tjpps. 1.; Norunda landsf.distr., Upps. 1:s n. doms. 2,473 inv. (1947). Tegelstenskyrka (invigd 1310) med rika blinderingar. Kalkmålningar av »Hannes Yvan» från 1451—52 o. rester av 1300-t:s mål-

ningar. Vål bevarad kyrkogårdsmur med stig-luckor (se bild). Vid utvidgandet av kyrkogården 1881 o. senare påträffades ett flertal båtgravar med märkliga fornydd. I V. ligger Ottars hög, enligt en teori uppförd för Ottar Vendelkråka omkr. 525.

Vendelkulturen, en efter fynden i Vendel använd benämning på en svensk kulturgrupp under den yngre folkvandringstiden (600—800-t. e. Kr.). Vendeltiden. De märkligaste fynden ha hitintills gjorts i Valsgarde (jfr d. o.).

Vendémiaire [va'sdemia'r], »vinskördsmå-naden», första månaden i franska revolutionskalendern, 22 (24) sept.—21 (23) okt.

Wen'den, lett. C e s i s, stad i Lettland, vid fl. Gauja, 9,000 inv. (1935). Handel.

Vender, under forn- o. medeltiden tyskars o. skandinaverns namn på särsk. de mellan Öder o. Elbe boende slaviska stammarna. Till större delen germaniserades eller utrotades dessa redan under medeltiden. — Omkring 1540 upptog Gustav I i svenska konungatitlen epitetet V e n d e s k o n u n g (Vendes vapen, se bild), vilket förklaras av att venderna oriktigt identifierades med vandalerna, som enl. Jordanes besegrats av de från Skandina-vien utvandrade goterna.

Vendes artilleriregemente (A 3), *Kristianstad*, uppstod vid det stora artilleriregementets delning 1794—

Vendetfa, it., korsikansk blodshämnd. Ven'disk, som hör till el. härrör från venderna.

Vendiska språket, dets. som sorbiska (jfr Sorber). I vidsträcktare mening de forna vendernas språk.

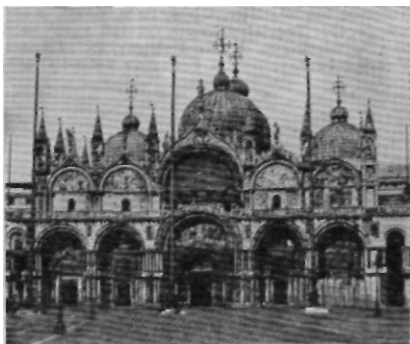
Vendöme [va'sdå'm], stad i mell. Frankrike (Orléanais), dep. Eoir-et-Cher, vid Loir. 9,000 inv. (1931). Flera medeltidsbyggnader.

Vendöme [va'sdå'm], Césár (1594—1665), son till konung Henrik IV o. Gabrielle d'Estrées, hertig, fransk storamiral, besegrade 1655 en spansk flotta vid Barcelona. Var 1626 o. 1641 innevald i sammansvärjningar mot Richelieu. — V:s sonson Louis Joseph V. (1654—1712) var en av Frankrikes skickligaste fältherrar under Spanska tronföljdskriget.

Vendysssel, dansk halvö, utgörande n. delen av Jylland.

von Wendt, Georg Willehad, f. 1876, finl. läkare, zoolog o. politiker, prof. i husdjurslära i Helsingfors 1910. Har utg. arb. i ras-hygien o. lantushållning. Som politiker tillhör han den sv. vänstern.

Vene'dig, it. Vene'zia [-tsia]. 1. Provins i n.ö. Italien, landskapet Venetien. 2,455 kvkm, 629,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i V. 1, belägen på öar i Laguna veneta i Adriatiska havet. 304,000 inv. (1947). V., som är genomdraget av kanaler (mest berömd är Canal graude), är rikt på märkliga byggnader.

der, bl. a. Markuskyrkan (invigd 1094) med praktfulla mosaiker (se bild), Dogepalatset (se bild sid. 368), förbundet med Markusängelset (uppf. 1571-'97 av A. da Ponte) genom en överbyggd gång, »Suckarnas bro» (se bild sid. 1720), San Markusbiblioteket (se bild sid. 1541) o. det rikt förgyllda palatset Cà d'Oro (slutet av 1300-t.). Bl. stadens nära 400 broar är Rialtobron (byggd 1588—92 av A. da Ponte) den märkligaste; bl. monument märkes Colleoni's ryttarstaty, utförd av Verrocchio (bild. sid. 297). Berömd arsenal. Säte för rom.-kat. patriark o. armenisk ärkebiskop. Vetenskaps- o. konstakademi. Univ. (gr. 1868; 6,000 stud., 1946). Stora konstsamlingar. Tillverkning av glas-, mosaik-, guld- o. silverarbeten, finare tyger, spetsar m. m. — *Hist. V.* har sitt namn av de illyriska veneterna, vilkas kustbygd, Venetia, omkr. 700 framträdde som ett slags politisk enhet o. omkr. 850 som självständig stat. Dess stormaktsställning på handelsområde dateras från slutet av 1000-t., då det Östromerska riket öppnades för V., o. stärktes mäktigt under korstågen. Sin största utsträckning erhöi det under latinska kejsardömet (1204—61); vidsträckt besittningar i Levanten hörde då under V. På 1400-t. utvidgade V. sitt välde i n. Italien o. spelade under 1500-

t:s många brytningar en betydande politisk roll ehuru dess ställning som handelsmakt nu försvagades. Cypern, som från 1489 varit i V:s besittning, avträdde 1573 till turkarna, som 1669 även erhöi Kreta, vilket alltifrån 1200-t. tillhört V. Under renässansen utvecklades här en utomordentligt hög kultur. Från omkr. 1720 spelade V. ej längre någon självständig roll. Dess besittningar delades 1797 mellan Frankrike o. Österrike; 1815 tillföll hela området Österrike o. ingick 1866 i det nya Italien. — V. styrdes under republikanska former av en med furstlig myndighet utrustad doge (av lat. *dux*, hertig), som delade makten med det aristokratiska Stora rådet. Vid sidan härav utvecklade sig särskilda utskott i senaten o. signorian. En hemlig överdomstol bildades av de tre statsinkvisitorerna. — V., som under Andra världskr. 1943—45^{var} ockuperat av tyskarna, utsattes då för allierade flygräder.

Vener (lat. *venae*), dets. som blodådror.

Venera'bel (lat. *venerabilis*), vördnadsvärd. — Venera'bile, lat., »det vördnadsvärda»; kat. benämning på hostian.

Venerati'on (av lat.), vördnad.

Venerologi', vetenskapen om de veneriska sjukdomarna.

Veneriska sjukdomar (av lat. *Venus*, kärleksgudinnan), gemensam benämning på gonorré, mjuk schanker, syfilis o. fjärde könssjukdomen (lymfogran ulo'ma inguina'le). Genom lag av 1918 stadgas skyldighet för veneriskt sjuka att underkasta sig läkarbehandling o. efterkomma läkares föreskrifter. Person, som lider av venerisk sjukdom i smittosamt stadium, äger blott efter tillstånd av K. M:t ingå äktenskap.

Vene'ter. 1. Fornkeltisk stam, bosatt vid Atlantkusten i nuv. Bretagne, underkuvades 56 f.Kr. av Caesar. — 2. Fornitalisk folkstam, invandrad från Illyrien vid början av järnåldern till n.ö. Poslätten, där den givit namn åt landskapet Venetien. Huvudort var *Patavium* (nuv. Padua). Veneterna anslöt sig på 200-t. f. Kr. till Rom. De utvecklade i förromersk tid en självständig kultur, den s. k. Estekulturen.

Venetia'nska skolan. 1. En grupp tonsättare verksamma i Venedig på 1600-t. Skolan grundades 1527 av Adr. Willaert o. nådde sin höjdpunkt under Andrea o. Giovanni Gabrieli. Den införde dubbel- o. trippelkörer samt kromatiken o. utbildade såväl piano- o. orgelspelet som de instrumentala konsertformerna. — 2. Beteckning på den koloristiskt märkliga målarkonst, som alltifrån Antonello da Messina o. Giovanni Bellini utbildades i Venedig.

Venetiansk terpent, kåda från vissa lärkträd i Adigeområdet, n. Italien. Jfr Terpent. Vene'tien [-tsien], it. Vene'to, landskap i n.ö. Italien, omfatt. prov. Padua, Rovigo, Treviso, Venedig, Verona, Vicenza. 13,602 kvkm, 4,5 mill. inv. (1943).

Vene'zia, ital. namnet på Venedig.

Vene'zia Giulia [dsjo'-], till 1945 landskap i n.ö. Italien, omfattande halvön Istrien o. den del av Dalmatien, som avträdde till Italien i freden i St-Germain 1919. V. indelades i prov. Gorizia, Pola, Trieste, Fiume o. Zara. 8,953 kvkm, 1,030,000 inv. (1943). Juni 1945 upprättade de allierade en demarkationslinje från en punkt s. om Trieste norrut genom Gorizia, varefter jugoslaverna fingo ockupera områdena öster därom, vilka slutligen avträdde till Jugoslavien i fredsdraget M/2¹ 1947.

Vene'zia Tridentina el. Trenti'n o. landskap i n. Italien, omfattande de italiensktalande delar av Syd-Tyrolen (Trentino o. Alto-Adige), som avträdde till Italien i freden i St-Germain rgrg. V. omfattar (1948) prov. Trient,

Bolzano, Belluno o. Udine samt den ej avträdade delen av Venezia Giulia. 25,540 kvkni, 661,000 inv. (1943).

Venezuela, Venezuelas Förenta Stater, sp. Estados Unidos de Venezuela, förbundsrepublik i n. delen av Sydamerika, vid Karibiska havet. 942,300 kvkm, 4 mill. inv. (1945), varav 12 % vita, resten mulatter m. fl. V. är ett högländ, genomdraget av Orinocofloden o. dess bifloder. Högsta topp Picacho Concha (i Sierra Nevada de Mérida) 4,700 m. Plantageodling (kakao, kaffe, kautschuk). Kom 1941 som oljeproducent närmast efter För. Stat. (04 % exporteras). Språk spanska. Enl. *författningen* av den 27/1947 styres V. av en president, vald för fyra år, o. en kongress på två kamrar: senaten med 46 medl. o. deputeradekamraren med iox medl. Presidenten o. kongressen väljas genom direkta val. En högsta domstol skall övervaka, att de av kongressen antagna lagarna stå i

på Kreta, grek. statsman, konseljpresident 1910—15, 1917—20, 1924 o. med korta avbrott (i landsflykt) 1928—33. V. förde en resultatrik panuelleuistisk politik, vars under Första världskr., utpräglad ententevänliga betoning bragte honom i harnesk mot konung Konstantin, vilken han drev i landsflykt 1917. V. måste själv lämna Grekland 1920, då Konstantin återkallades för att på V:s föranstaltande inom kort tvingas att abdikera. V. deltog i fredskonferenserna i Versailles 1919 o. Sévres 1920 o. var en av de första medl. av N. F:s råd. I mars 1935 var han själen i ett blodigt uppror, som misslyckades o. definitivt gjorde slut på hans politiska bana.

Venjan, kommun i mell. Dalarna, Kopparb. l.; Mora landsf. distr., Övansiljans dtjns. 1,693 inv. (1947), varav i Söromsjöns kyrkobokföringsdistrikt 743 o. i Venjans kyrkobokföringsdistrikt 950.

Venloo el. Venlo [fänn'lå], stad i s.ö. Nederländerna, prov. Limburg, vid Mause. 41,000 inv. (1947). Viktig järnvägsknutpunkt.

Vennberg, Karl, f. 11/4 '91¹⁰ författare, kritiker, kulturredaktör i Aftondtiden. 1946—47. V:s formellt modernistiska lyrik är en pessimistisk vidräkning med samtiden: *Hymn o. hunger* (1937), *Halmfackla* (1944), *Tideräkning* (1945).

van de Venne [fann de fänn'e], Adriaen (1589—1662), höll. målare, utförde porträtt, genrebilder o. landskap.

1. Wennerberg, Gunnar (1817—1901), skald, tonsättare, ämbetsman; lektor i Skara 1849—61, ecklesiastikminister 1870—75 o. 1888—91, varunder en rad sociala o. undervisningsreformer tillkommo; landshövud, i Kronob. 1. 1875. Från 1876 var W. led. av FK. Under sin studentid i Uppsala var W. medl. av studentsällskapet Juvenalerna o. skrev för detta sin berömda sångsamling *Oluntana* (1847—50, utg. 1851), vari han i form av duetter mellan »magistern» o. »glunt» skildrat episoder ur studentlivet. W. skrev äv. manskvarfetter (*Stå stark, Hör oss, Svea* m. fl.) o. tonsatte andliga sånger, främst en saml. *Davids psalmer* o. oratoriet *Jesu dom*. Medl. av Sv. akad. 1866.

2. Wennerberg-, Gunnar (1863—1914), son till föreg., konstnär, 1892—1908 konstnärlig ledare för Gustavsbergs porslinsfabrik. Komponerade vävnader i gobelängteknik, möbler m. m. samt blomstermålningar.

Wenner-Gren, Axel Leonard, f. s/8 1881, industri- o. finansman, grundade 1921 den internationella Elektrolux-koncernen. W. har gjort stora donationer (bl. a. till upprättandet av ett institut för experimentell biologi vid Shlms högskola, invigt 1939) o. 1937 grundat Wenner-Grenska samfundet med ändamål att främja vetenskaplig forskning o. gagna det nordiska arbetet. Samfundets fonder avkasta årligen omkr. 1 mill. kr. Styrelsen har sitt säte i Shlm o. består av 5 medl., bl. dem W. o. hans maka. W. vistades 1939 i Amerika.

överensstämmelse med författningen. V. består av 20 stater, 2 territorier o. ett förbundsdistrikt (huvudstaden Caracas). *Armé*. Allmän värnplikt med 3 års tjänstgöringstid. *Hist.* V. koloniserades av spanjorerna från 1520, ingick 1739—76 i vicekungariket Nya Granåda. Förenat med Colombia som oberoende republik 1819 (erkänd av Spanien först 1845); självständigt 1829. 1908 blev J. V. Gómez president o. utövade en faktisk diktatur till sin död dcc. 1935. Under hans maktperiod undergick V. en fullständig omdaning; de rika oljefyndigheterna började utnyttjas o. statsfinanserna sanerades. Under efterträdaren general I. Contreras återinfördes konstitutionella förhållanden; ny författning antogs 1936. Sept. 1940 inledde V. förhandlingar med För. Stat. om försvaret av västra halvklotet o. i jan. 1942 avbröt V. alla förbindelser med axelmakterna. Genom en revolution i okt. 1945 kom det demokratiska aktionspartiet till makten. 1946 valdes en konstituerande församling, i vilken aktionspartiet besatte en majoritet av platserna. En demokratisk författning utarbetades o. antogs 1947 o. dec. s. å. valdes demokratiska aktionspartiets ledare författaren Rómulo Gallegos till president. V. är till 1950 medl. av FN:s ekon. o. soc. råd.

Venia, lat., tillstånd, befoغنhet. — V. docend i, tillstånd att föreläsa vid universitet, docentförordnande.

Veni, vi'di, vi'ci, lat. »(jag) kom, såg, segrade», uttryck varmed Caesar skildrade ett krigsföretag till Mindre Asien 48—47 f.kr.

Venize'los, Eleutherios (1864—1936), f.

Vennersten, Axel (1863—1948), industriär (i textilbranschen) o. politiker (höger), led. av AK 1906—30, av FK 1921—36 (talman 1926—36), finansminister 1914—17 i Hammarskjöld's ministär, riksmarskalk 1936—47. Ombud vid handels-traktatförhandl. (Se bild.)

Vennerström, Ivar (1881—1945), tidsningsman o. socialdem. politiker, red. för Nya Norrland i Sollefteå 1912—16, led. av AK 1915—27, FK 1928—33, försvarsminister 1932—36, landshövding i Värml. 1. 1936.

Vennigarn, dets. som Vänngarn.

Wenn je'mand eine Reise tut, so kann er was erzählen [-aj'ne raj'se to't-], ty., »när någon gör en resa, har han något att berätta», ur en dikt av M. Claudius (se denne).

Vennöla, Juho Heikki (1872—1938), finsk politiker, prof. i nationalekonomi 1908, ledare av »framstegspartiet», statsminister 1919—20 o. 1921—22, utrikesminister 1922—24, finansminister 1930—31.

Venstre, benämning på politiska partier i Danmark o. Norge av väsentligen moderat konservativ karaktär.

Wenström, Jonas (1855—93), ingenjör, elektrotekniker, konstruerade 1881 en dynamo med vida större verkningsgrad än tidigare typ'r o. uppfann trefasssystemet (patent 1890) samtidigt med Tesla o. G. Ferraris. Grundade 1883 Elektriska AB. i Skthlm, som 1890 uppgick i ASEA, vars chefsingenjör W. blev. I Tekn. museet i Skthlm avtäcktes 1939 ett medaljongporträtt av W.

Ventil', avstängnings- o. regleringsorgan f. gaser o. vätskor. Vanligast äro tallriks-ventiler med en ventiltallrik, som tryckes mot ett ventilsäte (el. mellanliggande packning) av en skruv (i rörledn.) med ratt el. av en ventilfjäder (i kolvmaskiner). Ventilen öppnas då med organ, som verka på andra änden av den med tallriken förenade ventilspindeln. Ofta sker detta så att en kam på en roterande axel trycker på en ventilyftare (en hävarm) o. denna verkar på en ventilstång (en drag- el. tryckstäng), vars rörelse via en vipparm överföres till ventilspindeln. Skjutventiler ha två motstående säten, mellan vilka en dubbelsidig kilformad el. (på slussventiler) två raka tallrikar med mellanliggande tryckfjäder skjutes in, vanligen med skruv o. ratt men på Ohioventilen med hävarm. Trottelventil' är en skiva, som med en tväraxel vrides inuti ett rör, så att den står tvärs el. längs centrumlinjen. Klaffventilen har en svängande klaff, ev. belastad med vikt el. fjäder. Den öppnas av mediets tryck, liksom snark-ventilens fjädrande tunga el. fjäderbelastade skiva. Klaff- o. snarkventiler äro backventiler, ty de hindra bakåtsrömning. Membranventil' är en tallrikventil vars rörelse åstadkommes genom att tallriken är förenad med en membran, som genom något manöverorgan utsattes för en tryckskillnad (jfr Servomotor). Specialex., se Nålventil, Rosettventil, Säkerhetsventil o. Vakuumventil. Jfr Kik.

Ventilation (av lat. *ventus*, vind), luftning, luftväxling; undersökning av ett problem. — Ventiler, vädra, allsidigt granska, debattera; försvara en avhandling.

Ventila'tor, fläkt, som användes för ventilation.

Ventilavledare, anordning till skydd mot överspänningar på elektriska ledningsnät. Består av ett »gnistgap» (två elektroder med litet

inbördes avstånd) i serie med lämpligt motstånd, som förbindes med jord. Motståndet utgöres av ett poröst keramikmaterial med inlagrade korn av kiselkarbid o. gör litet motstånd mot höga spänningar men stort motstånd vid nätets normala spänning. Ett överslag i gnistgapet på grund av överspänning, ex. vid blixtnedslag, stocknar därför, så snart spänningen blivit normal.

Ventilrör, elektrorrör, använda som likriktare.

Ventimiglia [-mill'ja], stad i n. v. Italien, prov. Imperia, vid Tiguriska viken, nära franska gränsen. Starkt befast. 12,500 inv.

Ventlinge, kommun på s. Öland, Kalm. 1. 31. Mörbylånga landsf.distr., Ölands doms. 639 inv. (1943).

Ventöse [va'stås], fr. »stormmånaden», 6:e månaden i franska revolutionskalendern, omkr. 20 febr.—20 mars.

Ventral (av lat. *venter*, buk), buken el. buksidan tillhörande. Motsats: dorsal.

Ventrik'el (av lat.). 1. Magsäck. — a. Vatskefyllda rum i hjärnan. — 3. Hjärtats kamrar.

Ventu'ria, ett släkte kärnvampar. Jfr Fruktkorr.

Ventu'rör, ett rör med jämnt avtagande o. därefter åter ökande diameter. Om det genomströmmas av gas el. vätska, blir hastigheten störst o. statiska trycket (jfr Tryck) minst i den smalaste delen. Mätning av tryckminskningen medger beräkning av hastigheten o. mängden. Användes bl. a. som hastighetsmätare i flygeplan o. för att förbättra sugkraften hos injektorer. Jfr Pitotrör.

Wentworth [°ent'0p], Thomas (1593—1641), earl av Strafford 1640, eng. statsman, tillhörde först parlamentsoppositionen men blev från 1639 Karl I:s främste politiska rådgivare i kampen mot parlamentet, varför han förklarades i akt o. avrättades. Ståthållare på Irland

1633—39.

Wentzel, Nils Gustav (1859—1927), norsk målare. Motiv ur norska medelklassens liv.

Ve'nus. 1. I rom. myt. kärlekens, kvinnsönsketens o. det spirande naturlivets gudinna, vinodlingens beskyddarinna, motsv. grekernas Afrodite. Senare dyrkad som Roms stammoder. Jfr Afrodite. — 2. Den andra av de stora planeterna (från solen räknat). Medelavståndet från solen är 108 mill. km, omloppstiden är 225 dygn. Diametern är 0,6 av jordens, dess massa 0,82 o. täthet 0,93 av jordens. Rotationstiden är okänd (möjl. sammanfallande med omloppstiden). V. står skenbart alltid nära solen, varför den endast kan iakttagas morgnar o. aftnar. Då den går ned efter solen, kallas den aftonstjärna (grek. *Hesperos*), då den går upp före denna, kallas den morgonstjärna (grek. *Fos/foros*). Venus saknar månar.

Venusberget, ett i tyska medeltidssagor (ex. legenden om Tannhäuser) omtalat berg, där [n] Venus håller hov o. dit hon lockar vandrare till ett liv i njutningar.

Venustronen, dets. som Ludovisiska tronen. Wen'zel, tjeck. Václav, den helige [omkr. 908—929], hertig av Böhmen, mördades iv sin hedniskt sinnade broder Boleslav. Böhmens nationelle skyddspatron.

Wen'zel, tjeck. Václav, böhmiska konungar. — Wenzel II (1271—1305), blev 1278 Böhmens o. 1300 Polens konung samt 1301 Ungerns krona åt sin son. En av

Böhmens yppersta regenter. — **Wen z e l** IV (1361—1419), son till kejsar Karl IV av Luxemburg, blev efter faderns död 1378 Böhmens konung o. tysk konung, från vilken senare värdighet han på grund av sin indolens o. njutningslystnad avsattes 1400. Understöttdes Hussträvanden att tjeckisera Prags universitet.

Wen'zelkronan, böhmiska konungakronan, igjord 1347, uppkallad efter den helige Wenzel. Venö's, som står i samband med blodådror (vener). — **Ven öst** blod, det mörkfärgade, ikolsyrerika o. syrefattiga blod, som genom blodådrorna (venerna) föres från kroppens alla delar till högra hjärthalvan o. därifrån till lungorna. Motsats: arteriellt blod.

Vep'ser el. **tju d e r**, finskt-ugriskt folk, bosatt s.v. om Onega, Ryssland, talande det finsk-ugriska språket **v e p s i s k a**. Omkr. 30,000.

Veracruz [-kro'p]. 1. Stad i ö. Mexico, vid Mexikanska bukten. 71,896 kvkm, 1,615,000 inv. (1940). Låg, lagunrik kust, stäppland innanför, högfjäll i v. och s.v. (i Orizoba 5,500 m ö.h.). Odling av kaffe, tobak, bomull, socker, kakao, kautschuk m. m. Huvudstad: Jalapa. — 2. Stad i V. 1, vid kusten. 71,000 inv. (1940). Mexicos förnämsta hamn. Anlagd på den plats, där F. Cortés landsteg 1519.

Vera'trum, örtsläkte (fam. *Liliaceae*), 9 arter på n. halvklotet. Högvuxna, med stora, ovala el. lansettlika blad på stammarna. Blommor små 1 tätta klasar från stamspetsen o. de övre bladvecken. Mångbyggare. Frukten består av 3 balj kapslar. Rotstocken av *v. album* o. dess varieteter (Europa, n. Asien) lämnar prustrot, som har medicinsk användning.

Verb, klass av ord, vilka uttrycka en handling el. ett tillstånd o. kunna konjugeras. Ex. *hava, kunna, sid, giva, gå*.

Ver'ba forma'lia, nylat., noggrann ordalydelse.

Verba'l (av lat. *ver'bum*, ord), som består av ord: bokstavig, ordagrann; som hör till ett verb.

Verba'liter el. verb'a'ti m. lat., ordagrant. Verbalkontrakt, avtal, som ingås genom att parterna uttala vissa föreskrivna ord (*verba*). Förekom i stor utsträckning i romersk rätt o. även i äldre germansk rätt.

Verbalnot, skriftligt men icke undertecknat meddelande från en regering el. dess diplomatiska representant till en annan regering el. dess diplomatiska representant. Är på sätt o. vis att anse som en nedteckning av ett muntligt meddelande, därav namnet.

Verbas'cum, örtsläkte (fam. *Scrophulariaceae*), c:a 200 arter (Europa, Medelhavsområdet), högvuxna, grova, med stora ludna blad o. blommor i långa spiror. Krona delad i 5 nästan lika flikar. *V. tha'psus*, kungsljus, stundom över 1.5 m hög, ljusgrått filtuden, med stora, avlånga rotblad samt en lång o. smal saml. gula blommor. Torr, stenbunden mark.

Ver'ba vo'lant, scripta ma'nent, lat., »(de talade) orden flyga, det skrivna förblir»; det skrivna är mera bindande än det sagda.

Verbe'na, växtsläkte (fam. *Verbenaceae*), 80 huvudsakl. amerik. arter o. buskar. Krona sambladig, fe inflikad, svagt 2-läppig, ståndare 4 tvåväldiga, frukten en fyrdelad klyvfrukt. *V. officina'lis*, järnört, gammal läkewäxt, sällsynt i s. Sverige. Av stor betydelse i medeltidens trolldomsväsen. Andra arter o. hybrider omtycka trädgårdsväxter.

Ver'bi divi'ni minis'ter, se förkortat. **V. D. M.** Vercelli [-tsjäl'i]. 1. Provins i n. Italien (Piemont). 2,997 kvkm, 366,000 inv. (1936).

— 2. (Förntidens **V e r c e l l a c**), huvudstad i V. 1, vid Pos bifl. Scsia. 39,000 inv. (1936). Katedral från 1500-t. Sidenindustri. Spannmålsmarknad.

Verphojansk, stad i Jakut, n.ö. Sibirien,

vid fl. Jana. Omkr. 550 inv. I V. har lägsta temperaturen vid jordytan (— 70°). uppmätt. Jfr Köldpöler.

Vereinge'torix, en galler av arvernernas stam, ledde år 52 f.Kr. det stora upproret mot Julius Caesar. Besegrades o. tillfångatogs av denne vid Alesia o. avrättades i Rom.

Vercors [vårkä'r], pseudonym för Jean B r u l l e r, f. 1902, fransk författare, grundade tillsammans med P. de Lescure under tyska ockupationen förlaget *Les Editions de Minuit*. Bl. arb. *Le Silence de la Mer* (1942; Havets tystnad, 1946) o. *Les armes delanuit* (1948; Mörkrets vapen, 1948).

Ver da, ty., vem där?, tillrop från vaktpost. **Verdaguer** [-gårr'], Jacinte (1843—1902), katalansk skald, präst, vann berömmelse med sitt epos *La Atlantida* (1877), skildrande sagan om Atlantis med originell fantasi.

Ver'dandi (»vardande»), i nord. myt. en av nornorna.

Ver'dandi, studentförening i Uppsala, stiftad 1882 för radikal kulturpropaganda. Har verkat genom offentliga diskussioner, av vilka den första i sedlighetsfrågan (1887) väckte uppehåll, o. utgivande av *Verdandis småskrifter*, vilka äsyftat vetenskapens popularisering. Bland medl.: Karl Staaff (förste ordf.), Hj. Branting, M. Hellberg o. Hj. Ohrwall.

Wer'dau [-da'], stad i delstaten Sachsen, Tyskland, vid fl. Pleisse. 22,000 inv. (1933). Textil-, järn- o. maskinindustri.

Verden [fär'l]. 1. Stad i delstaten xiedersachsen, n.v. Tyskland (Hannover, Preussen), vid fl. Aller. 11,000 inv. (1933). Domkyrkan från 1200-t. Cigarrindustri m. m. — 2. Krets i Hannover fördom biskopsstift, grundat på 800-t. till Sverige 1648, blev då hertigdöme. Kom 1719 till Hannover, 1866 med detta till Preussen.

Werden, en med Essen 1929 inkorporerad stad i v. Tyskland, Rhenprovinsen, Preussen. I W:s benediktinerklöster (stiftat 778) antråffades på 1500-t. *Codex argenteus* (Silverbibeln).

Verdens Gång. 1. Norsk konservativ tidning 1868—1923. red. 1878—1910 var O. Thommessen. — 2. Norsk tidning uppsatt 1945 med Chr. A. Christensen (f. 1906) som redaktör.

Ver'di, Giuseppe (1813—1901), ital. tonsättare, en av Italiens största, vann tidigt världsrykte med sina operor *Rigoletto* (uppf. 1851), *Trubaduren* (1853) o. *La traviata* (1853), vilka sedan följdes av de av Wagner-reformen påverkade *Aida* (1871), *Otello* (1887) o. *Falstaff* (1892). De senare verken förena en ursprunglig melodisk aktivitet med fördjupad dramatisk gestaltningsskraft. Av övriga verk märkes särsk. *Requiem*. (Se bild.)

Verdikt' (av fr. o. eng.), en jurs utsago. Verdo-peroxid'a's, ett grönt enzym i de vita blodkropparna. Jfr Peroxidas.

Verdun [vårdo^{ne}]. 1. Stad i n. Frankrike, dep. Meuse, vid fl. Meuse. 19,000 inv. (1936). — Efter 1870—71 års krig utbyggdes V. till en utomordentligt stark fästning. Katedral (noot.). Industri. — V. fanns redan på rom. tiden. Genom fördraget i V. 843 delades franska riket, då V. kom till Lothringen. 1648 till Frankrike. Intogs av preuss. hären 1/11 1870. V. var under Första världskr. en av de viktigaste punkterna i de franska ställningarna. Redan s/å 1914 började striderna om V., men först i febr. 1916 igångsattes här en tysk offensiv. Efter framgångsrika men förlustbringande strider nådde tyskarna i aug. s. å. fästningens huvudförsvarslinje. Okt.—nov. 1916 återtog

dock fransmännen den förlorade terrängen. Såväl 1917 som 1918 fortsatte striderna. Genom »utnötningsoffensiven vid V.» led tyska armén en kraftförlust, från vilken den aldrig helt hämtade sig. — Under Andra världskr. intogs V. av tyskarna efter stormning ¹⁵/₈ 1940. — 2. Stad i prov. Quebec, ö. Canada. 67,000 inv. (1941).

Vere'lius, Olof (1618—82), forn- o. språkforskare, prof. i Uppsala 1662, riksantikvarie; förkämpe för en högpatriotisk uppfattning av Sveriges äldre historia o. lärofader till O. Rudbeck d. ä. V. författade ett isländskt lexikon (utg. 1691) samt utgav flera isländska sagor. Berömd latinare.

Werenskild, Erik (1855—1938), norsk målare o. grafiker. Utförde realistiska bondelivs-

skildringar (*Bondebegravning*, 1883—85; se bild), karaktärsfulla porträtt (*Björnson*, *Grieg*, *Ibsen* m. fl.), lyriska landskapsmålningar samt sagoillustrationer (*Asbjørnsens o. Moes samlingar*). — Monografi av T. Svedfelt (1947).

Veresjtja'gin, Vasilij Vasiljevitj (1842—1904), rysk målare. Ståmungs-måttade bataljmålningar, bl. a. från Rysk-turk. kriget 1877—78.

Wer'fel, Franz (1890—1945), österrik, skald, från 1940 bosatt i För. Stat. W:s religiöst betonade, bildstarka diktning omfattar lyrik (*Gesänge aus den drei Reichen*, 1917), romaner (*Verdi*, 1924, sv. övers. 1946, *Die vierzig Tage des Musa Dagh*, 1933; *De fyrtio dagarna på Musa Dagh*, *Das Lied von Bernadette*, 1942; *Sängen om Bernadette*, s. ä., äv. filmatiserad, *Horet die Simeone*, 1937; *Lyssna till rösten*, 1944, m. fl.) samt skådespel (*Spiegelmensch*, 1920, *Juarez und Maximilian*, 1924, *Der Weg der Verheissung*, 1936, *Jacobowsky und der colonel*, 1943; *Jacobowsky och översten*, uppf. i Göteborg 1944)–

van der Werff [fann-], Adriaen (1659—1722), höll. målare, hovmålare i Diisseldorf; utförde bibl. o. mytolog. tavlor samt porträtt.

Verga, Giovanni (1840—1922), ital. författare, grundare av den veristiska litteraturrörelsen i Italien, öövertärfad skildrare av den sicilianska allmogens. V:s främsta verk äro *Storia di una capinera* (1871), *Vita dei Campi* (1880, med novellen *Cavalleria rusticana*, på vilken Mascagni byggd sin opera med samma namn), / *Malavoglia* (1881; Familjen Malavoglia, 1926) o. *Don Gervasio* (1888).

1. Wergeland [-lann], Nicolai (1780—1848), norsk politiker o. författare. Anhängare av det wedelska partiet arbetade W. för förenig med Sverige. Skrev 1833 till förmån för sin son den märkliga skriften *Retferdig bedømmelse af Henrik Wergelands poesi og karakter*.

2. Wergeland, Henrik (1808—45), son till N. V., norsk skald. Skrev 1830 *Skabelsen, mennesket og Messias*, ett religiöst-filosofiskt epos. Welhavens hårda kritik gav upphov till W:s livslånga kamp mot denne. Redigerade 1835—37 *Statsborgeren*, där han publicerade sin temperamentsfulla polemik i sociala o. litterära ämnen. Blev 1840 riksarkivarie. Mottog av Karl Johan ett privat understöd, som ådrog honom beskyllningen för förräderi o. satte nytt liv i de gamla stridigheterna. W. fortsatte till sin död sitt upplysnings-

arbete o. producerade på senare år lyrik, lika harmonisk o. klar som hans ungdomsproduktion varit svulstigt o. obehärskad. Bl. hans arbeten märkas: *Joden* (1842), *Den engelske lods* (1844), *Det berriede Europa* samt ett flertal polemiska farsor.

Vergennes [vårsjänn], Charles Gravier (1719—87), greve, fransk diplomat o. statsman, var ambassadör i Sverige 1771—74 o. understödde Gustav III vid 1772 års statsvälkning. Därefter utrikesminister till sin död; motarbetade England genom att gynna de nordamerik. staternas resning.

Vergilius (Virgilius) (70 f.Kr.—19 e.Kr.), rom. skald, beskyddad av Maecenas o. Augustus. V:s ryktbaraste verk är den stora hjälteidiken *Aeneis* (Eueidcn), vari han med Homeros som förebild besjunger den som romarnas stamfader uppfattade Aeneas' öden från Tröjas fall till hans bosättning i Latium. Från ett tidigare skede av V:s liv härröra herdediktarna *Bucolica* o. den stora dikten till lantbrukets lov, *Georgica*, alla skrivna på hexameter. V. företräder inom den rom. litteraturen fulltonigast pieteten o. fosterlandskänslan. Ingen rom. författare övade ett så stort inflytande på medeltiden, som i V. såg en profet o. siare.

Vergniaud [värnjä], Pierre Victorien (1753—93) fransk revolutionsman, advokat i Bordeaux, girondistpartiets mest glänsande vältalare, bidrog genom sitt uppträdande kraftigt till kungadömet avskaffande, ehuru mot sin vilja. Avrättad.

Verhaeren [färha'ren], Emile (1855—1916), belg. skald. Inom V:s produktion, som präglas av socialt patos o. kärlek till hembygden, märkas diktsamlingarna *Les flamandes* (1883), *Les soirs* (1887), *Les débâcles* (1888), *Les flambeaux noirs* (1890) o. *Toute la Flandre* (1904—11). Äv. skådespel.

Verifie'ra (av fr.), fastslå riktigheten av. Verifikation, bekräftelse (av ett antagande); bestyrkande bilaga till räkenskaper (ex. kvitto).

Werin, Algot, f. »10 1892, litteraturhistoriker o. bokförläggare, docent i Lund 1923, professor i litt.hist. 1948, verkst. dir. i Gleerups bokförlag i Lund sed. 1934. Har skrivit arb. om C. J. L. Almqvist o. Esaias Tegnér, essäsamlingen *Svensk idealism* (1938) samt litteraturkritik (bl. a. i Ord o. Bild 1925—34).

Verism' (it. *verismo*), ital. beteckning på verklighetsskildrande diktning o. konst. Användes särsk. om den riktning inom operamusiken, som inleddes med Mascagnis opera *Cavalleria rusticana* o. vars främste representant var Puccini. Jfr äv. G. Verga.

Verita'bel (av fr.), äkta, sannskyldig. Veritas, lat., sanningen.

Ve'ritas, institut för klassificering av fartyg, grundat 1828; har nu säte i Paris.

Ve'ritas odium parit, lat., sanningen fram-

kallar hat, dvs. genom att skaffar man sig fiender. sanninen

Verkbly, orent räbly.

Verkmått, äldre sv. måttssystem (famn, aln, fot osv.), ersatt av decimalsystemet 1855.

Verkmästare, arbetsledare i fabrik, verkstad m. m.; civilmilitär befattningshavare vid flygvapnet av underofficers tjänsteklass.

Werkmäster, Jerk, 1. ¹/₁₀ 1896, konstnär, konstn. ledare vid Nittsjö kerain. fabrik sed. 1933; altarskåp, väggdekorationer, intarsia m. ni.

Verkningsgrad, förhållandet mellan utnyttjad o. tillförd energi för en maskin, som omvandlar en energiform till en annan. Vid omvandling av värme till mekaniskt arbete är den största teoretiskt möjliga verkningsgraden bestämd av termodynamikens andra huvudsats. På grund av värmeförluster blir den termiska verkningsgraden, dvs. förhållandet mellan i cylindern utvecklade o. värmeenergien i det förbrukade bränslet, mindre än den termodynamiska. På grund av friktionen utgör det utnyttjade mekaniska arbetet en viss bråkdel av det i cylindern utvecklade (mekanisk verkningsgrad).

Verkstadsföreningen el. Sveriges verkstadsförening, bildades 1896 o. är sed. 1917 en till Sv. Arbetsgivarefören. hörande sammanslutning av företagare inom den mek. verkstads- o. gjuteribranschen. Hade 1948 omkr. 1,000 medl.

Verkstadsklubb, sammanslutning av fackligt organiserade arbetare på en viss arbetsplats.

Verkstadsskolor, skolor för praktisk yrkesundervisning.

Verktygsmaskin, maskin för metall- cl. träbearbetning. Ex. svarv, borrar, fräs-, hyvel- o. slipmaskin.

Verlaine [värhVn], Paul (1844—96), fransk skald; förde från 1871 ett oroligt vagabondliv. V:s lyrik uttrycker ömsom lidelsefull sensualism, ömsom ödmjuk religiositet o. betecknar genom sin fria rytm en epok i den franska versens historia. Diktsamlingar: *Poèmes saturniens* (1866), *Fetes galantes* (1869), *Romances sans paroles* (1874), *Sagesse*

(1881) m.fl.

Verlet [väräl'], Raoul Charles (1857—1923), fransk bildhuggare. Bl. arb. monument över Sadi Carnot o. Guy de Maupassant.

Vermeer van Delft 'farmer fann-', Jan (1632—75), höll.

målare, en av Hollandets förnämsta konlorister o. inom sin genre en av alla länders främsta konstnärer. Genom Fabritius lärde han Rembrandts lasyrteknik men utbildade också ett slags pointilism. Han älskade, i motsats till R., ljusa färger o. utförde företrädesvis borgerliga interiörer, ofta med endast en ensam kvinna. Bland hans nämnas *Spetsknypperskan* (Louvre; se bild), *Flickan med pärlhalsbandet* (Berlin), *Dam som läser ett brev* (Dresden), *Konstnärns ateljé* (Wien; se Målarkonst) och stadsbilden *Utsikt över Delft* (Haag). — Monografi av A. B. de Vries (1945).

Verme'hren [fär-J, Frederik (1823—

iyio), dansk målare, lian utförde kulturhistoriskt värdefulla porträtt o. bilder ur danskt folk liv.

Vermejo [-niäch'd], högerbiflod till fl. Paraguay, Argentina; kallas i sitt övre lopp Rio Grande. r.200 km.

Vermicell'er (av lat. *vermiculus*, liten mask), makaroner i form av stjärnor o. trådar.

Vermigli [-mill'ji], Pietro, kallad Petrus martyren (1500—62), ital. reformationssman. Urspr. augustinemunk visade V. i en förklaring över Pauli brev reformatoriska tendenser o. hotades därför av inkvisitionen men flydde till Schweiz o. övergick till reformerta läran. Verkade senare som prof. i Oxford för reformationens genomförande i England.

Vermillon [-mija'w], det. som cinnobor. Wermldens Enskilda Bank AB., Karlstad. Grundad 1832. Grundfond 16.; mill. kr. (1948). Verkst. dir. A. D. Dahlin (sed. 1934).

Vermont [vörüa'v], förk. Vt, en av Amerikas Förenta Stater (sed. 1791), i n.ö. mellan Champlainsjön o. fl. Connecticut. 23,637 kvkm. 359,000 inv. (1940). Fyllt av de skogklädda Green Mountains (»Gröna bergen»). Jordbruk (hö, havre, rotfrukter, majs, korn, vete, tobak). Fruktodling. Skogs- o. trävaruindustri. Stenbrott (marmor, granit). Statsuniv. i Burlington. Huvudstad: Montpelier. Se karta till Am. För. Stat.

Ver'mut (ty. Wermut, malört), beskt, kryddat vin från Italien m. fl. länder.

Vernalisation, det. som jarovisering.

Verne [varrn], Jules (1828—1905), fransk författare. V:s om stark fantasi o. stora naturvetenskapl. insikter vittnande, spännande romaner åtnjöt på sin tid stor popularitet. Bl. dem märkas *Cinq semaines en ballon* (1863; Fem veckor i ballong), *De la terre à la lune* (1871; Från jorden till månen), *Les enfants du capitaine Grant* (1873—74; Kapten Grants barn), *Le tour du monde en 80 jours* (1873; Jorden runt på 80 dagar; äv. dramatiserad) m. fl.

Werner, Abraham Gottlob (1749—1817), tysk mineralog, den vetenskapliga geologiens egentliga grundare, lärare vid bergs-akademien i Freiberg 1775. W. ansåg jordskorpan bildad uteslutande genom inverkan av vatten, vilken uppfattning vann många anhängare. Jfr Neptunisten.

Werner, Zacharias (1768—1823), tysk dramatiker, romantiker, gav med enaktaren *Der vier und zwanzigste Februar* (1810) upphov till den moderna ödestragedien. Högst när W. i det effektfulla dramat *Die Söhne des Thals* (2 dir, 1803—04; Dalens söner, 1817).

Werner, Karl Fredrik (1830—1905), samlare o. biograf, medarbetade i *Svenskt biografiskt lexikon* (bd 1—8, 1874—76), som han delvis redigerade, o. utgav arbeten i kultur- o. litteraturhistoria. Hans sanil. donerades till Sthlms stad.

Werner, Gotthard (1837—1903), målare, huvudsakl. verksam i Italien. Religiosa o. historiska motiv med monumental hållning.

Werner, Karl (1846—96), dansk språkforskare o. biblioteksmann, blev slutl. e.o. prof. i slaviska språk i Köpenhamn. V:s namn är förknippat med den s. k. Vernerska lagen, framlagd i avh. *Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung* (1875), om accentens betydelse i den germanska ljudskridningen.

Werner, Alfred (1866—1919), schweiz. kemist, 1895 prof. i Zurich. W. erhöill 1913 nobel-

priset i kemi för sina arbeten över ett flertal oorganiska föreningars konstitution o. isomeri.

von Werner, Anton (1843—1915), tysk målare, vars tavlor från Fransk-tyska kriget i hög grad påverkat eftervärldens uppfattning: *Kapitulationen i Sedan* (1885), *Kejsarproklamationen i Versailles* (1876) o. *Bismarcks möte med Napoleon III*. W. målade även genrebilder från kriget, porträtt, altartavlor m. m.

AB. Werner & Carlström, Göteborg. Grundat 1898. Aktiekap. 3,600,000 kr. (1948). Handel med garner, vävnader m. ra. i parti. Verkst. dir. F. N. Nilsson (sed. 1948).

1. **Vernet** [värna'], Claude Joseph (1714—89), fransk målare, utförde hamnbilder, romantiska landskap med ruiner o. sjöstycken med storm o. skeppsbrott.

2. **Vernet**, Antoine Charles (1758—1835), son till C. J. V., fransk målare. V. målade bataljbilder (*Slaget vid Marengo*) o. fester, jakter, kapplöpningar m. m.

3. **Vernet**, Horace (1789—1863), son till A. C. V., fransk målare, utförde bataljbilder m. m. (*Napoleons avsked av sitt garde i Fontainebleau*, 1825).

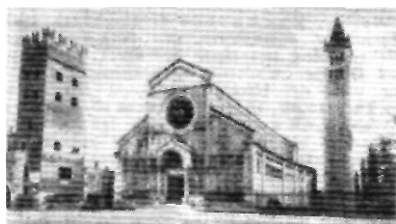
Vernier [värnje'], annat namn på nonie efter franske matematikern **Pierre Vernier** (1580—1637), som först beskrev den (1637).

Wernigerode [-råde], stad i delstaten Sachsen-Anhalt, mell. Tyskland (prov. Sachsen, Preussen), vid foten av Harz. 23,000 inv. (1933). Stadshus från 1300-t. Furstarnas av Stollberg-W:s slott med berömt bibliotek. Luftkurort.

Vernis mou [värni' mo], fr., mjukgrunds-etsning.

Vernissage [sv. utt.: värnissaj], fr., fernissning(sdagen); urspr. dagen före »Salongens» öppnande i Paris, då de utställande målarna (vardera med en gäst) infunno sig för att vid behov fernissa sina tavlor. Antalet inbjudna kom senare att omfatta det officiella o. konstintresserade Paris. Num. visning av en konstutställning för press o. särskilt inbjudna före det egentliga öppnandet.

Venona [-rå'-]. 1. Provins i n. Italien (Venedig), ö. om Lago di Garda. 3,096 kvkm, 586,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i V. 1, vid Adige. 192,000 inv. (1947). Praktfull romansk kyrka (San Zeno Maggiore, se bild) från 1100-t. med kampanil o. berömd krypta o. klostergård samt altartavla av Mantegna. Bl. profanbyggnader märkas Castel Vecchio med en rikt krenellerad bro över Adige (1300-t.) o. rådhuset (Palazzo del Consiglio, uppf. 1476—93 av Giocondo).

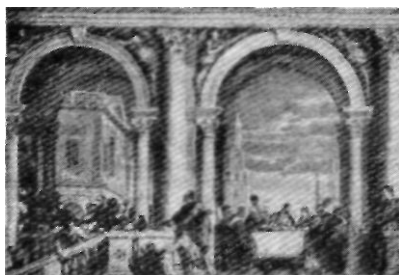

Fornrom, amfiteater. Biskopssäte. — V., som är den fornnrom. kolonien Augusta, var östgotakonungen Teoderik den stores (Didrik av Bern) favoritstad (»Bern»). Dess storhetstid inföll under härskarätten della Scala (1260—1387). V. erövrades 1405 av Venedig, tillföll 1814 Österrike o. kom 1866 till Italien. — Bombskadat under Andra världskrig.

Verona', dietylbarbitursyra, ett ofta använt sömnmedel, som ehuru tillämpligen fritt från biverkningar dock endast långsamt

utsöndras o. därför kan anhopas i kroppen vid regelbunden användning. Natriumsaltet utgör Sömnmedlet med i a l.

Veronese, Paolo, egentl. Paolo Caliari: (1528—88), ital. målare, verksam i Venedig. Han utförde monumentalt uppfattade gästbudscener (*Bröllopet i Kana*,

1561, Louvre, *Måltiden i Levis hus*, 1573, Venedig, detalj, se bild) samt mytologiska bilder (*Europas bortförande*, *Venezias triumf* osv. i Dogepal., Venedig). En av den venetianska skolans mest dekorativa o. lysande representanter. — Monografi av G. Fiocco (1928).

Vero'nia, växtsläkte (fam. *Scrophulariaceae*), 200 arter örter, buskar o. träd, de flesta på n. halvklotet, en del äv. på Nya Zeeland o. i Australien. Blad motsatta el. kransställda. Krona plattat trattlik med 4 olikstora flikar, ståndare 2, foder fyrflikat, frukten en plattad kapsel. V. *chamae'drys*, teårenpris (se bild), med stor, klarblå, mörkstrimmad krona. Allmän ängsväxt. Flera arter odlas som prydnadsväxter.

Vero'nika, den heliga, katolskt helgon, enl. legenden en from kvinna i Jerusalem, som på Jesu väg till korset räckte honom en svettduk, som behållit hans anletsdrag.

Werra, den ö. o. viktigaste av Wesers två källfloder, mell. Tyskland. Upprinner i Thuringerwald o. förenar sig vid München med Fulda till Weser. 276 km. Segelbar 59 km.

del Verrocchio [väråkk'iå], Andrea (1435—88), ital. konstnär, en av den ital. 1400-talskonstens mångsidigaste o. främsta representanter, verksam som

guldmed, ciselör o. arkitekt, målare, bildhuggare, teoretiker, matematiker o. anatom. Bl. arb. *Piero de' Medicis sarkofag* (S. Lorenzo, Florens), skulpturerna: *David med Goliats huvud*, *Kristus och den klen-trogne Tomas* (Florens), *Colleonis ryt-tarstaty* (Venedig), en av Europas märkligaste (bild sid. 297). Bland målningar, som torls till hans produktion, finns endast en absolut säker: *Kristi dop* (Uffizierna, se bild). V:s elev Leonardo da Vinci har utfört den vänstra ängeln. — Monografi av I*. Planiscig (1941).

Vers (lat. *versus*, egentl. plogfåra), rad i en dikt; ofta oegentligt om strof (»psalmvers»).

Ver sa'crum (lat., helig vär), hos de forntaliska stammarna offer, som i nödtid lovades åt Ruden Mars, bestående av viss del av den kommande vårens gröda, husdjur o. nyfödda

barn. Barnen offrades dock ej bokstavligt utan tillåtos nå vuxen ålder, varefter de drevos över stamgränsen att söka sig nya boplatser.

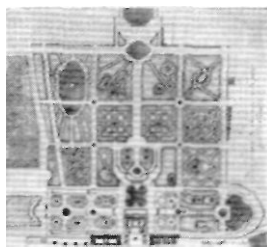
Versailles [vårsaj'], huvudstad i dep. Seine-et-Oise, n. Frankrike, s.v. om Paris. 74.000 inv. (1936). Märklig slottsanläggning, nu museum (jfr Versailles' slott). Industri. — Ludvig XIV valde 1682 V. till residensstad, vilket det fortblev till 1789. Skådeplats för många märkliga händelser i Frankrikes historia. 1783 fred i V. med England. 1/6 1789 samlades där nationalförsamlingen. 1/10 s. å. »tåget till V.», då konungen tvingas att flytta till Paris. 1815 intaget av de allierade. Okt. 1870—mars 1871 tyska arméns högkvarter. 1/1 1871 proklamerades Vilhelm I som tysk kejsare i slottets s. k. spegelsal. 1871—75 säte för regeringen. 1/6 1919 undertecknades där den fredstraktat, som slöt Första världskr. (jfr Versaillesfreden 1919). V. besattes av tyskarna 1/8 1940.

Versaillesfreden 1919. Ben 18 jan. 1919 öppnades de i Första världskr. segrande makernas fredskonferens i V., där 28 juni s. å. en fredstraktat, *Versaillesfreden*, undertecknades av ombud för å ena sidan det besegrade Tyskland o. å andra de »allierade o. associerade» makterna Frankrike, Storbritannien, Italien, För. Stat., Japan, Kina, Belgien, Grekland, Rumänien, Jugoslavien, Tjeckoslovakien, Polen, Portugal o. ytterligare 14 (utomeuropeiska) stater. Tyskland förklarades skyldigt till kriget o. fick avträda förutom mindre områden Elsass o. Lothringen (till Frankrike), stora delar av provinserna Westpreussen, Posen o. Schlesien (till Polen) samt staden Memel med område (för Litauens räkning), varjämte Danzig o. Saaroträdet ställdes under särskild, från Tyskland frigjord förvaltning. Tysklands gränser mot Danmark, Polen, Tjeckoslovakien o. Belgien skulle delvis fastställas genom folkomröstningar. Alla tyska kolonier avträdades o. fördelades, till större delen ss. mandatområden, mellan Storbritannien, Frankrike, Japan, Belgien o. Portugal. Tyskland förband sig att slopa sina flesta befästningar, utlämna större delen av krigsflottan, reducera armén till 100.000 man, avskaffa generalstab, utlämna eller förstöra allt tungt artilleri, alla flygvapen o. undervattensbåtar etc. Tyska krigsförbrytare, däribland kejsar Vilhelm II, skulle utlämnas. En internationell kommission skulle föra den 1 maj 1921 fastställa det skadeståndsbelopp, som Tyskland förpliktade sig att erlägga, under det att betydande leveranser av kol, handelsfartyg, varor osv. omedelbart skulle vidtaga. Tysklands mera betydande vattenvägar ställdes under förvaltning av internationella kommissioner. Som garanti för fredstraktatens uppfyllande skulle det tyska området väster om Rhen längre eller kortare tid hållas ockuperat av ententtrupper. Traktatens 26 första artiklar innehöll förbundsakten för Nationernas Förbund, i vilket Tyskland först 1926 tilläts inträda. Jfr Skadestandsfrågan.

Versailles' slott [vårsaj's], ett av världens största o. mest kända byggnadsverk, i staden

Versailles, uppfört från 1668 av Ludvig XIV, omkring ett av Ludvig XIII anlagt lustslott (se bild på föreg. spalt), under ledning av arkitekterna Le Vau o. (från 1678) J.

Hardouin-Mansart. Bl. rummen märkas spegelsalen (se bild), dekorerad av Ch. Lebrun, samt konungens o. drottningens paradsviter på båda sidor därom. Flera gemak ändrades senare i förmålig rokokostil. Ludvig XVI:s stil. Slottskapellet utfördes av Hardouin-Mansart (1699—1710) o. operahuset av J. A. Gabriel (1753—79). Slottet är samkomponerat med en vidsträckt, huvudsakl. av A. Le Nôtre komponerad trädgårdsanläggning (se plan), som med sina parterrer, mittkanal o. boskéer, pryddas med ett

stort antal skulpturer o. vattenkonster, blev normbildande för den barocka trädgårdskonsten i Europa. Ett flertal arbeten behandla slottets hist. De viktigaste äro förf. av P. de Nolhac (1899—1914). — I spegelsalen undertecknades Versaillesfreden 1919.

Versa'ler. Boklr. De »stora» bokstäverna (majuskulera) i motsats mot de små (gemena).

Versat'il (av fr.), ombytlig, vankelmödig.

Vers'e'rad (av fr.), belevad; världsvan.

Vers'fot i en vers består vanl. av två (troké, jamb, sponde) el. tre stavelser (anapest, daktyl).

Vers'ifie ra, utarbete i versform.

Vers'io, lat., översättning. Jfr Version.

Version [-sjön'] (av fr.), avfattning, formulering.

Vers'io vulga'ta, dets. som Vulgata.

Vers'mätt el. meter, en dikts rytmiska byggnad. — Vers'schema, rytmiskt grundschema för en vers.

Vers'o, lat., på baksidan (av papyrus); på vänstersidan (av bok el. handskrift; högersidan betr. språk, som läses från höger). Motsats: re'c't o.

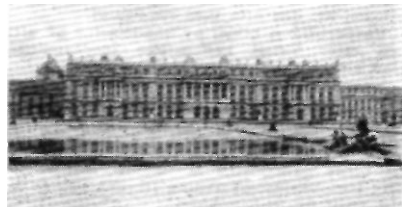
Verst, ryskt längdmått = 1,067 m.

1. Versteegh [f'rste'g], Arend (1849—1931), industriman, f. i Nederländerna, bosatte sig 1875 i Härnösand o. förvärvade snart stort inflytande i den norrl. träindustrin (Grängeverken, Marmakongcernen m. fl.).

2. Versteegh, G e r a r d, f. 2/11 1890, son till A. V., industriman, verkst. direktör för Långrörs AB., Marna sågverks AB. m. fl. 1900—32, för Grängeverks AB. sed. 1932.

Verta'tur, lat., bör vändas, korrektur- /v tecken lör upp- o. nedvänd typ (se bild), v

Vertebra'ter (av lat. *vertebra*, kota), vete nskapligt namn för ryggradsdjuren.

Vert émeraude [vär emrå'd], fr., smaragdgrönt (kromoxidhydrat).

Ver'tex, lat., toppunkt, den punkt på en kroklinje, där krökningen är störst.

Wertheim, varuhus i Berlin, inrymt i en av A. Messel 1896 uppförd byggnad vid Leipzigerstrasse. Se bild sid. 1124.

Wer'ther, huvudpersonen i Goethes roman »Ifeiden des jungen Werthers», urtypen för en trånsjuk ung man. Romanen framkallade en förmilig självmordsepidemi i Europa.

Vertika'l (av vertex), lodrät.

Vertikalcirkel, större astronomiskt instrument, som användes för bestämning av stjärnors höjd; består av en fint graderad höjdcirkel, som avläses med mikroskop, samt en grovt graderad horisontalcirkel.

Vertikalvinklar el. korsvinklar, de motsstående, lika stora vinklarna mellan två korsande räta linjer.

Wettmuller, Adolf Ulrik (1751—1811), målare av nyklassicistisk riktning. Han var verksam i Paris o. senare i För. Stat., där han dog. Bl. arb. mytolog. kompositioner (*Danae o. guldregnet*, se bild, Nat.mus.) o. porträtt (*Marie-Antoinette*, Nat.mus., o. K. F. Sundvall, Konstakad.).

Vertu'mnus, romersk fruktbärhetsgud, enl. mytologien förmäld med Pomona. Hans fest, *vertumnalia*, firades i okt.

Verulam [værr'jol'm], eng, barontitel, buren av Francis Bacon.

Verum, kommun i n. Skåne, Kristianst. l. (past.adr. Visselofta); Verums landsf.distr., V. Göinge doms. 1059 inv. (U947).

Verv (fr. *verve*, av lat. *vervex*, bagge), egeutl. nyck; liv, fart, hänförelse.

Verviers [-vje'], stad i s.d. Belgien, prov. Liege, 40,000 inv. (1946). Stor textilindustri.

Ver Wilt el. Ver V 111 h [-fer-], Dominicus, kallad Dominicus målare, nederl. målare, verksam i Sverige omkr. 1556—66, där han utförde dekor. i Kalmar slott, porträtt, kartonger till tapetvävnader m. m.

1. Werwing, Jonas, d. 1697, historie-skrivare, sanmanskrev på uppdrag rätt o. självständigt *Konung Sigismunds och konung Carl den IX:s historier* (utg. 1746—47).

2. Werwing, Johan Gabriel, d. 1715, son till J. W., diplomat o. skald, legationssekr. i Hannover 1705, i Paris 1714. W. införde den eleganta sällskapsvisan i svensk litteratur.

Verworn [färvår'n], Max (1863—1921), tysk fysiolog, prof. i Jena 1895, i Bonn från 1910, utförde banbrytande forskning rörande cellens fysiologi. Huvudarb. *Allgemeine Physiologie* (1895, många senare uppl.). I flera skrifter berörde V. äv. filosofiska frågor.

Very well [verri' 0'ell'], eng., mycket bra. Vesa, en särsk. i n. Sverige vanlig beteckning för mullartad mojd. Jfr Mo 2 o. Mull.

Vesalius, Andreas (1514—64), belg. anatom, ansedd som den moderna anatomiens grundare, prof. i Padua 1539, läkare hos Filip II av Spanien 1556—63. Sitt huvudarb. *De humani corporis fabrica* (1543) byggde V. huvudsakl. på egna iakttagelser o. bröt därmed Galenos' 1400-åriga auktoritet i medicinska frågor.

We'sel, stad i delstaten Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland (Rhenprovinsen, Preussen), vid Rhen, 25,000 inv. (1933). Den protestantiska

Willibrordikyrkan i sengotik, urspr. från noo-t., fullbordad 1521; stadshus från 1300-t. Frihamn. Industri. — W., förr tippemående, var redan under medeltiden en blomstr. hansestad o. fri riksstad.

We'senberg, estn. Rakvere, stad i n. Estland, SSSR, vid järnv. Rval—Narva. 10,000 inv. (1938). W., som under medeltiden o. senare var en viktig handelsplats, erhöles från ryssarna av Pontus De la Gardie efter en marsch över Finska viken 1581. 1602 togs W. av polackerna, 1607 åter av svenskarna o. 1703 av ryssarna.

Vesene, kommun i tHl. Väst rrtftl. land. Älvsb. l. (past.adr. Ljung); Gäscie landsf.distr., Borås doms. 414 inv. (1947).

We'ser, flod i n.v. Tyskland; uppstår vid Miinden av Fulda o. Werra, genomflyter Bremen samt utfaller med bred mynningsvik i Nordsjön vid Wesermunde, 436 km från Miinden. Segelbar. Kanalförbindelse med Ems, Elbe o. Rhen.

We'serbergen, skogklädda, låga bergsträckningar i v. Tyskland, kring Wesers övre lopp. Jfr Westfaliska porten.

Wesermiin'de, stad i delstaten Bremen, n.v. Tyskland, vid Wesers mynning (prov. Hannover., Preussen). 101,000 inv. (1946). Tysklands största havsviskehamn.

Vesik'el (av lat. *vesicula*, liten blåsa). Anat. Benämning på vissa blåsformiga bildningar, ex. lungvesikler, hjärnvesikler osv.

Vesi'r el. visir (av arab.), titel på de högsta ämbetsmännen i muhammedanska länder. Jfr Storvisir.

Wesley [ˈɛss'li], John (1703—91), eng. predikant, jämte George Whitefield o. brodern Charles W. (1708—88) metodismens grundläggare. Utbildad till präst i Oxford kom W. tidigt under inflytande av herrnhutismen o. upplevde efter en religiös kris sin omvändelse, som han daterade till 24 maj 1738 kl. 7.45 em. W. var en betydande väckelsepredikant o. organisatör. Jfr Metodism.

Vesoul [vɛ'soʊl], huvudstad i dep. Haute-Saône, s.d. Frankrike, 11,600 inv. (1939). Tillv. av eggverktyg m. m. Vinodling.

Vespasia'nus, Titus Flavius (9—79 e.Kr.), romersk kejsare från år 69 e.Kr., kuvade 67 ett uppror i Judeen. En plikttrögen o. sträng regent, som återställde ordningen i det av Nero o. dennes efterföljare vanstyrda riket. Söner till V. voro Titus o. Domitianus (»flaviska ätten»).

Ves'per (lat., afton), den katolska aftonbönen (kl. 6 em.), firas med växelsång o. övrig liturgisk utsmückning. Jfr Horae canonicae. Motsvaras i evangeliska kyrkan av aftonsången, äv. den ofta med rik liturgi.

Vesperbilder, bilder av händelserna på aftonen efter Kristi korsfästelse (nedtagningen från korset osv.).

Vespböb, annat namn på bivräk.

Vespucci [-potsjM], Amcrgio (1451—1512), ital. sjöfarande, företog i spansk tjänst flera resor längs Sydamerikas nord- o. östkust. Världsdelen Amerika är uppkallad efter V., på tyske humanisten M. Waldseemüllers förslag i en världsbeskrivning (tryckt 1507), vari V:s resor äv. behandlades.

1. Wess'el, Peder, adlad Tordenskjold (se d. o.).

2. Wess'el, Johan (1742—85), dansk-norsk författare, debuterade 1772 med det parodiska skadespelet *Kjærlighed uden Strømper* o. skrev flera ypperliga versberättelser (*Smeden o. Bageren* m. fl.), som i Danmark blivit en verklig folkläsnin.

3. Wessel, Caspar (1745—1818), broder till J. H., dansk matematiker o. geodet, inlade stora förtjänster om Danmarks triangulering o. kartläggning. I sitt enda matematiska arb., *Om Directionens analytiske Betegning* (1798), angav W. den nu allmänt använda geometriska framställningen av komplexa tal.

Wess'el, Horst (1907—30), tysk nationalsocialist. Anslöt sig 1926 som ung student i Berlin till nat.soc. partiet, deltog livligt i dess propaganda o. blev 1929 SA-ledare. Skrev *Horst-Wessels ängen* (se d. o.) o. blev, sedan han 1930 döddes, av partiet upphöjd till nationalhjälte.

Wess'el Gans'fort (omkr. 1419—89), nederl. teolog, en av reformationens förelöpare. W. förnekade påvens o. kyrkomötenas auktoritet i trossaker o. hänvisade till Bibeln o. förnuftet som rättesnöre. Skattades högt av Luther.

Vesselkatt, annat namn på fossa.

Wess'ely, Paula, f. 1908, österrik. skådespelerska, bl. a. under Reinhardts ledning, slog 1934 igenom som filmskådespelerska i »Maskerad».

Wessén, Elias, f. ¹⁵/i 1889, språkforskare, prof. i nordiska språk vid Sthlms högskola sed. 1928. Har bl. a. utg. *Studier till Sveriges hedna mytologi och förhistoria* (1924), övers. av försvensk o. fornisländsk litteratur (1922) samt (tills. m. Å. Holmback) *Svenska landskapslagar* (5 bd, 1933—46). Leder uppteckn. av Sveriges runstenar för Vitterhetsakad:s serie »Sveriges runinskrifter». Jur. hed.dr i Uppsala 1945. Led. av Sv. akad. 1947.

Wessex ['ess'iks] (eng., »västsachsarnas land»), ett av de sju angelsaksiska rikena i S. England, grundades enl. krönikan 519 o. omfattade på 800-t. nuv. grevskapen Devon, Somerset, Dorset, Wills, Southampton o. Berks samt ön Wight. Från Alfred den stores tronbestigning (871) sammanfaller rikets historia med Englands.

Vessige, kommun i mell. Halland, Hall. 1. (past.adr. Vessigebro): Årstads landsf.distr., Hall. mell. doms. 1,053 inv. U947-.

Wessler, John (1864—1927), tandläkare i Sthlm, uppfinnare av flera tandtekniska preparat, en världskänd tandborste m. m. W:s samling av bilder med tandläkarmotiv donerades till Tandläkarinstitutet i Sthlm.

Vesslor, *Muste'Wnae*, underfam. bland mårdjuren o. släkte (*Muste'la*) inom denna med 2 arter hos oss, hermelin el. lekatt o. småvessla, vilka äro ytterst blodtörstiga, långsträckt rovdjur med korta ben, täml. lång hals, lika tjock som huvudet, kort nos o. små ögon. Till underfam. höra dessutom illern o. mårdnen.

Vessman, insjö i S. Dalarna, Ludvika o. Grangårde kommuner. 38 kvkm. Genomflytes av Kolbäckån. Vackra omgivningar.

West ['est], Benjamin (1738—1820), nordamerik. eng. målare, som 1763 överflyttade till London; 1791 president för Royal Academy. Han vann berömmelse genom sina mytologiska-historiska motiv av romantisk-realistisk karaktär.

West ['cst], Mae, f. 1892, arnerik. film-

stjärna, som under 1930-t. gestaltade drastiska demimondetyper från sekelskiftet.

West ['est], Rebecca (pseud. f. Cicily Isabel Fairfield), f. 1892, eng. författarinna. Kylvigt analyserande romaner: *The harsh voice* (1935; Den sträva rösten, 1935) o. *The thinking reed* (1936; Ett tänkande rö, s. å.). Utg. 1941 en rikt dokumenterad skildring av Jugoslavien (*Black lamb and e. rev. falcon*, 2 bd) o. 1948 en analys över några eng. landsförrädare *The meming of treason*.

Vesta. 1. 1 rom. myt. den husliga hädens gudinna. Jfr Vestaler. — 2. En av småplaneterna, upptäckt 1807.

Vest-Agder fylke, fylke omfattande sydligaste delen av Norge. 7,236 kvkm, 93,000 inv. (1946). Städer: Kristiansand, Mandal, Flekkefjord.

Vesta'ler (lat. *vesta'les*), jungfrur, som i det forna Rom hade vård om Vesta-templet, vari en helig eld ständigt skulle brinna. Deras tjänstgöring omfattade 30 år, under vilken tid vestalerna måste iakttaga obrottslig kyskhet. Den som bröt häremot, blev levande begraven. — Vesta'llis k, jungfrulig, kysk.

West Allis ['est eell'is], stad i Wisconsin, n. mell. För. Stat. 36,000 inv. (1941).

Westberg, Eric (1892—1944), tonsättare. Intendent i Konsertföreningen i Sthlm 1918—27, verkst. dir. i Stim från 1924. Komponerade symfonier, violin- o. pianostycken m. m.

West Bromvich ['est brämm'ids!], stad (eget grevskap) i mell. England, grevsk. Staffordshire, n.v. om Birmingham, i kol- o. järnstrid. Black Country (Svarta landet). Stora industrier. 84,000 inb. (1946).

Vestby, en gård i Opland fylke, där man gjort det största bronsåldersfyndet i Norge.

Westend ['est end], förmåm stadsdel i London.

Westenberg, Martin, f. ^{ss}/s 1892, arkitekt, har bl. a. ritat *Medborgarhuset* i Sthlm (1939).

Vesterbro, förstad i s.v. till Köpenhamn. Vesterdalfvens Kraft-AB., Falun. Grundat 1907. Aktiekap. 2., mill. kr. (1948). Verkst. dir. C. G. Granström.

Westergaard, Harald Malcolm, f. 1888, dansk ingenjör, professor vid Harvard University, För. Stat., sed. 1936. Deltog i byggandet av Boulderdammen (se d. o.).

Vesterhavet, danska namnet på Nordsjön. Westerholm, Viktor Axel (1860—1919), finl. målare. Utförde landskapsmotiv från Åland o. ö. Finland.

Westerland [-lant], huvudstad på ön Sylt, n.v. Tyskland, delstaten Schleswig-Holstein. 4,000 inv. (1933). Badort. *

Westerlund, Ernst (1839—1924), stadsläkare i Enköping 1867—86 o. bosatt där till sin död. Han drev en utomordentligt omfattande o. framgångsrik praktik, som gjorde honom känd över hela Norden (särsk. nervösa sjukdomar). (Se bild.)

Westermarck, Edvard (1862—1939), världsberömd finl. sociolog, prof. i filosofi i Helsingfors 1906—18 o. vid Åbo akademi 1918, därefter i sociologi vid univ. i London 1907—30. Bl. arb. *The origin of human marriage* (1889), *The history of human marriage* (1891, 5 uppl. i 3 bd, 1921; Det mänskliga äktenskapets historia, 1892—93), *The origin*

and development of the moral ideas (a bd, 1906—08; Moralens uppkomst o. utveckling, I, 1916).

West'erpplatte, liten ö utanför Danzig. W. var tillerkänd Polen som depå för ammunition. Under tysk-polska kriget i sept. 1939 utmärkte sig på W. en liten polsk garnison genom att under 7 dagar (till %) med stort hjältemod avvärja starka tyska anfäll. Jfr Hel.

West'erwald, högslätt i Rhenska skifferbergen, i s.v. Tyskland, ö. om Rhen mellan dess biflöde Lahn o. Sieg. Högsta toppen 657 m. Järn-, koppar- o. basaltbrytning. Boskapsskötsel.

Vesterålen, ögrupp i n.v. Norge, n.ö. om kofoten. Omfattar Hinnøy, Norges största ö, Andøy, Langøy o. en mängd småöar.

Westfa'len, I. F. d. provins i v. Preussen, Tyskland, ingår sed. 1946 i delstaten Nordrhein-Westfalen. 20,215 kvkm, 5,209,000 inv. (1939). I s. uppfylles W. av Rhenska skifferbergen, i n.ö. av Weserbergen, däremellan utbreder sig den s. k. westfaliska lågländsbukten, en fortsättning av det nederländska slättlandet. Huvudnäring: jordbruk (mest småbruk) o. boskaps-skötsel (hästar o. svin). I Ruhrdistriktet (jfr d. o.) stora stenkols-, kopparmalms- o. järnmalmfält. Betydande järn- o. ståltilv. samt linneindustri. Huvudstad: Münster. — Hist. W. Utgjorde från 700-t. v. delen av hertigdömet Sachsen, som upplöstes 1180, tillhörde sedan ärkebiskopen av Köln, som av Fredrik Barbarossa erhöill titeln hertig av W. Vid biskopstiftets sekularisering 1801 tillföll W. Hessen-Darmstadt; kom 1815 till Preussen. — 2. Ett av Napoleon I 1807 upprättat konungarike med Kassel som huvudstad mellan El be o. Rhen, omfattande delar av Preussen, Hannover o. Sachsen m. m.; vasallstat under Frankrike. 45,427 kvkm, omkr. 2 mill. inv. Dess konung var Napoleons broder Jérôme. Riket upplöstes 1813.

Westfaliska freden kallad den okt. 1648 i de två westfaliska städerna Osnabrück o. Münster ingångna fred, varigenom Trettioåriga kriget avslutades. I den första staden fördes årlånga förhandlingar mellan ombud för Sverige o. tyske kejsaren, i den senare mellan Frankrikes o. kejsarens fullmäktige. Sverige representerades av Johan Oxenstierna o. Johan Adler Salvius, vilka voro personliga ovänner o. till Sveriges nackdel ofta motarbetade varandra. Fredstraktaten gjorde Tysklands katolska o. protestantiska riksständer i allt likställiga samt inrättade en ständig tysk riksdag i Regensburg, varigenom kejsarens makt i riket inskränktes till ett minimum. Sverige erhöill bl. a. Vor-Pommern o. en del av Hinter-Pommern med tillhörande öar, staden Wismar samt stiftet Bremen o. Verden, allt som tyskt län, vilket medförde, att Sverige fick säte o. stämma i tyska riksdagen. Till Frankrike avträdades Elsass. Schweiz o. Nederländerna skildes definitivt från Tyska riket. Kongressen var Europas första allmänna fredskongress, då förutom nämnda makter ett flertal stater hade ombud vid densamma.

Westfaliska porten, lat. Porta Westphalica, det 650 m breda pass, varmed Weser genombryter Weserbergen.

Vestf jorden, en naturskön 100 km djup havsvik i n. Norge, mellan Lofotens öar o. fastlandet. Platsen för det bekanta Lofotenfisket.

Vestfold fylke, fylke i s.ö. Norge, v. om Oslofjorden. 2,339 kvkm, 145,000 inv. (1946). Städer: Tönsberg, Larvik, Ilortén, Sandefjord, Holmestrand.

Westgren, Arne, f. ¹¹/₇ 1889, kemist, professor vid Stockholms högskola 1927—43. Vetenskapsakad:s sek. sed. 1943, ordf. i Nobelkommittén för kemi sed. 1944. Vetenskaplig författare.

West Ham ['est'ha?m], stad (eget grevskap)

i grevsk. Essex, östlig förstäd till London. 171,000 inv. (1946). Dockor. Industri.

West Hartlepool ['est ha'tipol], stad (eget grevskap) i n.ö. England, grevsk. Durham. 70,000 inv. (1946). Stenkolsexport.

Vestiarium, lat., klädkammare; förvaringsrum för kyrkoskrudarna.

Vestibul' (lat. vesWbulutn). Byggn. Förhall till palats cl. offentlig byggnad.

Veslibular-apparat'en, den huvudsakl. av bäggångarna bildade s. k. hinnlabrynt i innerörat, som innehåller o. omslutes av lymfvätska o. utgör ett jämviktsorgan. Dess fysiologi har i stor utsträckning klarlagts av R. Barány. Jfr Baggångarna o. Hørselorgan.

Vesti'gia terr'ent, lai., »spåren (efter förolyckade föregångare) avskräcka». Citat från Horatius med hänsyntning på Aisopos' fabel om räven o. lejonet.

1. Westin, Fredrik (1782—1862), målare, den främste sv. representanten för den antikiserande, litterära o. operonliga riktningen under i800-t:s f. h. Huvudsakl. allegoriska motiv (Amor, 1807, Nat.mus.) o. porträtt (Karl XIV Johan). Han hälsades av sin tid som en ny Rafael men saknar nu konstnärligt intresse.

2. Westin, Jakob (1810—80), garverifabrikör i Sthlm, boksamlare, donator. W. skänkte 1877 sin omfattande boksamling (omkr. 30,000 band) o. sin stora handskriftssaml. (särsk. svensk topografi) till Uppsala univ. samt möjliggjorde genom en penningdonation grundandet av Humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala 1889.

3. Westin, Henrik Laurentius (1824—99), ämbetsman, teaterledare, landssekr. i Göteborg. 1. 1859—81 samt från 1883, chef för de Kungl. teatrnarna 1881—83. Äv. känd som översättare av dramatisk litteratur (Puladan-Miiller, Victor Hugo, Sheridan).

Westin, Gunnar, f. *¹⁰/₁₀ 1890, kyrkohistoriker, prof. i Uppsala sed. 1937, ansv. utg. för Sv. Morgonbladet sed. 1946. Har särskilt studerat de religiösa väckelserörelserna: *Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld* (4 bd, 1930—34).

Westinghouse ['est'ingha?s], George (1846—1914), amerik. uppfinnare o. industriman, främst känd genom sin effektiva luftbromsinsättning för järnvägståg (Westinghouse-bromsen).

Vestis vi'rum redd'it, lat., »kläderna göra mannen». Citat från Quintilianus.

Westlake ['est'le'k], John (1828—1913), eng. jurist, prof. i internationell rätt i Cambridge, utgav bl. a. det värdefulla arb. *A treatise on private international law* (1858, flera uppl.).

West Lothian ['est lã'w'õn] el. Linlithgow, grevskap i ö. Skottland. 311 kvkm, 83,000 inv. (1946). Huvudstad: Linlithgow.

Westmacott ['est'mek'õt], sir Richard (1775—1856), eng. bildhuggare, prof. vid Konstakad. i London 1826, utförde gruppen *Den lyckliga modern*, statyer (Nelson, Bentinck), porträttbyster (Walter Scott) m. fl.

Westman, Gustaf Edvard (1865—1917), målare, utförde franska landskap, kustbilder från Åland, Skagen m. m.

Westman, Carl (1866—1936), arkitekt, uppförde med utgångspunkt från nationella byggnadsformer (Vasatiden) o. krav på materialets äkthet bl. a. *Sthlms rådhus* (1909—15) o.

KöHsska konstslöjdmuseet i Göteborg (färdigt 1914). Medicinalstyrelsens arkitekt från 1916. Vid sin bortgång var han sysselsatt med »Ka-

rolinska sjukhuset i Sthlm. — Äv. verksam inom konstslöjden.

1. Westman, Karl Gustaf (1876—1944), historiker, politiker; prof. i rättshistoria i Uppsala 1910—41; ecklesiastikminister 1914—1917, utrikesmin. i o/g—*/g 1936, justitiemin. 1936—43. Led. av FK 19:9—43 (bondeförb.). Bl. arb. *Svenska rådets historia till dr 1306* (1904) o. *De svenska rättskällornas historia* (1912).

2. Westman, Karl Ivan, f. o/g, 1899, bror till K. G. V., diplomat. Minister i Bern 1928, i Madrid 1939 o. 1942—45, i Helsingfors mars 1941—okt. 1942, ambassadör i Paris sed. 1947. Kabinettssekreterare 1945. Har representerat Sverige i N. F. o. FM.

Westman, Claes Gustaf (1878—1932), diplomat, sändebud i Finland 1918, i Holland 1921—22. Bemärkt folkrättslig o. utrikespolitisk författare.

Westman, Knut Bernhard, f. i/o/g 1891, kyrkohistoriker; rektor vid lutherska högskolan i Taohualuen, Kina, 1923—30, professor i missionshistoria o. östasiatisk religionshistoria i Uppsala 1930—48. Bl. arb. *Birgittastudier* (ig IT), *Reformationens genombrottsdr i Sverige* (1918) o. *Den kinesiska odlingens huvudepoker* (1929). (Se bild.)

Westman, Axel, f. Mj 1894, läkare, prof. i obstetrik o. gynekologi i Uppsala 1932, i Lund 1935, vid Karolinska institutet i Sthlm sed. 1942. Arb. särsk. inom hormonforskningen. Populärvetenskaplig förf. (*Hormoner*, 1940, *Barnlös*, s. ä.).

Vestmanlands Läns Tidning, daglig liberal tidning i Västerås, grundad 1831, daglig 1919. Red.: Anders Pers.

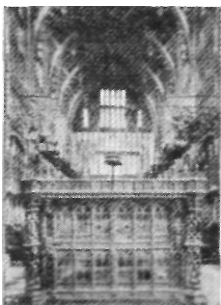
Vestmannaeyjar, stad på s. Island. 3,500 inv. (1946).

Westmark, 1940—45 riksd. i v. Tyskland (7,417 kvkm), bildad av den tyska prov. Saar-Pfalz o. det franska Lothringen.

Westmeath [ˈestˌmip], grevskap i mell. Eire, prov. Leinster. 1,835 kvkm, 56,000 inv. (1943). Boskapskötsel. Huvudstad: Mullingar.

Westminster [ˈestˌmɪnstə], stadsdel i v. London vid västra Thamesstranden, med parlamentsbyggnaden Westminsterpalatset o. kyrkan Westminster Abbey.

Westminster Abbey [ˈestˌmɪnstə ˈæbbi], Englands kröningskyrka o. panteon, i London, stadsdelen Westminster. W. uppfördes till största delen under 1200-t. i »decorated style» (eng. högotik), långhuset byggdes 1340—1483; Henrik VII:s kapell är uppfört i praktfull eng. sengotik (»perpendicular style») omkr. 1500 (se bild). Kyrkan var förr de eng. konungarnas gravkyrka; den rymmer gravar el. monument över flera av landets största män; skaldernas o. konstnärernas minnesvårdar äro samlade i s. tvärskeppet, *poets' corner** (»skaldernas vrå»). W. led oersättliga bokföruster o. fick smärre skador vid de tyska flyganfallen maj 1941.

Westmins terpalatset fest-, eng. *The new palace of Westminster*, parlamentsbyggnaden i London, uppförd på 1840—60-t. i nygotik av Ch. Barry i sam-

arbete med A. W. Pugin (se bild sid. 126). V. är arkitektoniskt förenat med Westminster Hall [håll], ursprungligen från 1000-t., helt ombyggd i gotik på 1390-t. Skadades vid tyskt flyganfall maj 1941 liksom även parlamentshusets berömda tornur (Big Ben).

Westminster school [ˈestˌmɪnstə ˈskol], berömd public school (se d. o.) i London, av medeltida ursprung, återupprättad av drotn. Elisabet 1561. Dess byggnader, delvis gamla klosterbyggnader, ligger vid Westminster Abbey.

Westminsterstatuten [ˈest-], en av eng. parlamentet 1931 antagen lag, som i huvudsak fastslår, att rätten att lagstifta för de britt. dominions tillkommer dessas egna parlament. W. antogs i syfte att sätta i verket vid imperiekonferenserna 1926 o. 1930 fattade beslut.

Westminstersynoden [ˈest-], kyrkomöte i Westminster Abbey 1643—49, med ledamöter utsedda av »Långa parlamentet»; utarbetade en presbyteriansk kyrkoordning m. m. för England o. Skottland.

Westmorland [ˈestˌmɔːlənd], grevskap i n.v. England. 2,027 kvkm, 65,000 inv. (1931). Sjörikt bergland (Cumberland o. Penninska bergen). Boskapskötsel. Huvudstad: Kendal.

Westonelement [ˈestˌɪn], galvaniskt element i form av ett med tilliedningstrådar av platina försett H-formigt rör, vars ena skänkel innehåller, från botnen räknat, kvicksilver, kvicksilversulfat o. mättad kadmiumsulfatlösning, medan den andra innehåller kadmiumamalgam, kadmiumsulfat o. mättad kadmiumsulfatlösning. Elementet håller spänningen 1,0183 volt vid 80° C. Det mest använda normalelementet.

Weston-super-Mare [ˈestˌsʊpəˈmə-], stad i s.v. England, grevsk. Somersetshire, vid Bristolkanalen. 37,000 inv. (1945). Badort.

West Point [ˈest ˈpɪnt], ort i n.ö. För. Stat., staten New York, vid Hudsonfloden. Förläggningssort för För. Stats armékrigsskola.

West preussen [ˈprɔːʃən], före 1919 provins i n. Preussen, Tyskland. 25,535 kvkm, 1,7 mill. inv. (1910). Genom freden i Versailles kom mellersta o. s. delen till Polen (»Korridor»), området vid Weichsels mynning blev fristaten Danzig, landet v. om Weichsel blev preuss. prov. Grenzmark-Posen-Westpreussen o. återstoden ö. om Weichsel införlivades med preuss. prov. Ostpreussen. Nov. 1939 bildades av de från Polen tagna delarna tills, med Danzig riksdelen Danzig-Westpreussen.

Sed. 1945 ingår W. i polska vojvodsk. Gdarisk o. Bydgoszcz.

West Riding [ˈest ˈraɪdɪŋ], v. delen av eng. grevskapet Yorkshire. 7,187 kvkm, 3,523,000 inv. (1931).

Westrin, Theodor (1850—1928), historiker, förste arkivarie, redaktör av Nordisk Familjebok 1880—1926. Utgav bl. a. *Svenska riksdagsakter från 1719* (3 bd, 1909—22).

Westring, Niklas (1797—1882), entomolog, tullförvaltare i Göteborg 1834—58, utgav betydelsefulla arbeten över spindlar. En av grundarna av Göteborgs museum.

Westring, Hjalmar (1857—1926), ämbetsman, justitieråd 1898, konsult, statsråd 1901—02, civilminister 1902—05, öfr. i Lagberedningen 1910—18, president i Svea hovrätt 1918. Utgav från 1909 årligen editioner av Sveriges Rikes Lag o. från rgrö Nytt Juridiskt Arkiv.

West Virginia [ˈest ˈvɔːdʒɪniə], eng. namnet på Väst-Virginia.

Vestvågøy, en av Lofotens öar, n. Norge. 414 kvkm, omkr. 6,000 inv. Många fisklägen. Vesuvia'n, efter en av fyndorterna, Vesuvia, uppkallat mineral, kristallerande efter kvadratiska systemet, till färgen grönt med skiftningar i brunt el. blått.

Vesuvius, it. Vesuvio, vulkan i s. mell. Italien, 12 km ö. om Neapel (se bild sid. 1206), europeiska fastlandets enda verksamma vulkan, 1,223 m ö. h. (före utbrottet 1906 1,335 m). N. om egentliga V. höjer sig en halvcirkelformig vall, Monte Somma (högst 1,137 m), utgörande en rest av en förhistorisk krater. Till halva sin höjd bär V. rik vegetation, toppen är kal. Kuggjhuls- o. linbanor leda till kraterns närhet. Meteorologiska o. vulkanologiska observatorier. — V:s första kända utbrott inträffade 79 e.Kr., varvid städerna Pompeji, Herculaneum o. Stabiae begravdes. Därefter har V. varit verksam med längre el. kortare viloperioder; de största utbrotten har inträffat 1631, 1794. 1822, 1858, 1861, 1872, 1906. Senaste utbrottet 1927 o. 1944. Veszprem [vass'prem], stad i v. Ungern, n. om Balatonsjön. 23,000 inv. (1941). Domkyrka från 1400-t.

Veta, kommun i v. mell. Östergötland, Östergöt. l. (past.adr. Mantorp); Mjölby landsf.distr., Folkungabygdens doms. 915 inv. (1947).

Vete, namn på arter av grässläktet *TriHicum*, vilka odlas som sädeslag, av dessa hos oss endast — ehuru i en mängd former — vanligt vete, *T. vulgare*, utmärkt bl. a. genom flerkorniga småax. o. trubbig groddända på kärnan. Härstammar antingen från den i Främre Asien vildväxande tvåkärniga *T. dicoccum* el. ock är stamarten utdöd. Veteodlingen har i Sverige länge ökat o. avkastningen stegrats icke minst på grund därav, att förädlade, mera givande sorter alltmer fått ersätta de tidigare odlade, mindre värdefulla. Av Sveriges åkerjord upptogs (1944) 5-i % av höstvete o. 2-2 % av vårvete. Det mesta vettet frambringas av Rvssland. För. Stat. o. Ostindien. i Sverige användes vete redan under den yngre stenåldern. De nu vanligaste sorterna ha av. anträttas i egypt. gravar.

Vetemyggor, två gallmyggor, *Contarinia trivici* (gul) o. *Clinodiplosis mosellana* (röd), som lägga sina ägg i vetets blommor. Larverna livnära sig av frukttämnena, så att äggen bli tomma. Jfr Kornmyggor.

Vetenskapsakademien, Kungl., stiftades 1739 på initiativ av M. Triewald o. Linné med ändamål att verka för matematikens o. naturvetenskapernas förkovran o. fortplantande. Akad. består num. av högst 130 sv. o. 100 uti. led., fördelade på n klasser. Den har privilegium att utge almanackan o. statskalendern. Dess ständige sekreterare, dess astronom, fysiker o. förest. för Bergianska stiftelsen bära professors titel. Akad. utdelar nobelpriset i kemi o. fysik samt Linnémedaljen, förvaltar Letterstedtska donationen m. fl. fonder. Utger sed. 1739 *Handlingar*. Åger Observatoriet i Saltsjöbaden, Bergianska stiftelsen, Kristinebergs zoologiska station samt bibliotek o. Forskningsinstitutet för experimentell fysik. Under dess vård stå Naturhist. riksmuseet, Statens etnografiska museum, Nobelinstitutet för teoretisk fysik, Sveriges nationalparker o. fridlysta naturminnesmärken. Akad. åger egen fastighet i »Vetenskapsstaden» vid Frescati, uppförd 1911—15 av A. Anderberg.

Vetenskapssocieteten, r. Vetenskapligt samfund i Uppsala, stiftat 1710. Består (1948) av 89 sv. o. 96 uti. led., fördelade på 3 sektioner (fysik o. matematik, naturalhistoria o. medicin, historia o. arkeologi). Utger *Acta*. — 2. Humanistiskt vetenskapssamfund i Lund, stiftat 1920. Består av högst 30 stiftande, 40 sv. o. 20 uti. arbetande led. samt seniores (arbetande led. som uppnått 55 års ålder). Utger *Arsbok* o. *Skrifter*.

Vetenskapsstaden, vail. benämning på ett antal vetenskapl. institutioner i n. delen av Sthlm: Vetenskapsakad., Nobelinstitutet, Naturhist. riksmus., Sveriges geolog. undersökning, Lantbruks- o. Fiskerimuseum. Skoeshögskolan, Statens skogsforskningsinstitut, Statens lantbrukskemiska kontrollanstalt, Statens veterinärmedicinska anstalt, Veterinärhögskolan, Bergianska trädgården m. fl. Officiell benämning är Brunnsviken.

Veterinär (av lat. *vetus*, gammal), beprövad krigare; utjämt krigare; gammal o. erfaren person inom ett yrke el. en vetenskap.

Veterinär (av lat. *veterina*, lastdjur), person som utbildats i husdjurssjukvård o. av Medicinalstyrelsen erhållit behörighet att utöva yrket.

Veterinärhögskolan, Sthlm, grundad 1819 som en lägre läroanstalt (veterinärinrättning), ombildades 1867 till Veterinärinstitutet, blev högskola 1915 o. har num. till uppgift att bedriva vetenskaplig forskning o. meddela fullständig veterinärutbildning. Omfattar en teoretisk utbildning, som avslutas med veterinärkandidatexamen, o. därefter en utbildning i tillämpade ämnen med klinisk tjänstgöring, som avslutas med veterinärexamen. Den fullständiga utbildningen till veterinärexamen tar en tid av ca 6½—7 år. Sed. 1935 kan högskolan utdela veterinärmedicin doktorsgrad. Vid V. funnos 10 professorer o. 224 studenter läsåret 1947—48. Genom riksdagsbeslut utökas antalet professorer fr. o. m. läsåret 1948—49 till 12.

Veterinärinrättningen i Skara, den första veterinärskolan i Sverige, grundad 1775 av P. Hernqvist (1726—1808). Består num. av veterinärklinik, hovslagarskola o. (sed. 1946) en försöksavdelning. Tillhör Veterinärhögskolan. Instr. av 24/10 1945.

Veterinärmedicine doktor, titel för den som innehar veterinär doktorsgrad (första gången 1936). Jfr Veterinärhögskolan.

Veterinärnåd, benämning på byråcheferna för de veterinära byråerna inom Veterinärstyrelsen.

Veterinärstyrelsen, centralt ämbetsverk med uppgift att utöva högsta inseeendet över den allm. hälso- o. sjukvården bland husdjuren i riket samt över beskaffenheten av livsmedel av animaliskt ursprung. V. handlägger äv. ärenden rörande rikets veterinärväsende o. meddela legitimationsbevis för veterinärer. Styrelsen består av en överdirektör samt fyra byråchefer o. har vid sin sida ett vetenskapligt råd. Instr. av 30/6 1947.

Vetlanda, stad i n. Småland. Jönk. l., Vetlanda landsf.distr., Njudung. domsaga. 6,920 inv. (1948). Samrealskola. Tändsticks- o. träindustri. Gammal marknadsplats. Stadsprivilegier 1920. Stadsvapen, se bild. Namnet (belagt som *Hvetelandum* 1401) betyder 'veteåkrarna' o. är sålunda ett tidigt vittnesbörd om småländsk veteodling.

Vetlanda församling, omfattar Vetlanda landskommun o. Vetlanda stad, Jönk. l.

Vetlanda landskommun, kommun i mell. Småland, Jönk. l.; Vetlanda landsf.distr., Njudungs doms. 1,755 inv. (1947).

Ve'to, lat., »jag förbjuder»; uttryck för en regents, ämbetsmans el. församlingsmuoritets makt att förbjuda en åtgärd.

Vette härad, Göteborg l., omfattar 5 kommuner: Tjarnö, Skee med Björneröds o. Krokens municipalsamhälle. Näsnäse. Hodal o. Lommedal. 8,110 inv. (1948). Norrvikens doms.

Vetter ftefer], tv., kusin; avlägsen släkting. 1. Wetter, Folke, f. 2/10 1883. rättslärn,

prof. i straffrätt o. juridisk encyklopedi i Uppsala 1913—48; har som sakkunnig tagit verksam del i strafflagstiftningen. Bl. arb. *Den villkorliga domen* (1912).

Wetter, Gillis (1887—1926), bror till F. W., teolog, repr. för den moderna religionshistoriska skolan, prof. i ny testam. uti i g. exegetik i Uppsala 1923. Bl. arb.: *Det romerska världsväldets religioner* (1918) o. *Kristendomen o. hellenismen* (1923).

Wetterbergh, Carl Anton (1804—89), läkare o. författare. Skrev under sign. Onkel Adam »genremålningar» i Aftonbladet (i bokform 1842) samt noveller o. romaner: *Får gå* (1844), *Penningar och arbete* (1847). Den av W. 1862—72 utgivna barntidningen *Linnea* var ytterst populär. 1943 utg. H. Lundberg: C. A. Wetterberghs sociala författarskap.

Wettergren, Erik, f. */4 1883, museiman, intendent vid Kat.mus. 1918, överintendent o. chef sed. 1942. Lär verkat för den moderna konstindustriens o. konsthantverkets utveckling. Bl. arb. *L'art décoratif moderne en Suede* (1925; äv. tysk o. eng. uppl.) samt monografier över *Reinh. Norstedt o. Georg von Rosen. Teatermålare*. Chef för Dram. teat. 1928—34. G. m. Gertrud Pålson-W.

AB. J. A. Wettergren & Co., Göteborg. Förm. grundad 1847, bolag 1896. Aktiekap. 3 mill. kr. (1948). Tillv. o. försälj. av konfektion. Verkst. dir. T. Holm (sed. 1941).

Wettergrund, Josephine L. A., f. Lundberg (1830—1903), författarinna. Utgav under sign. L. e. a. fyra samlingar *Småbitar på vers och prosa* (1858—68), innehållande humoristiska bilder ur det borgerliga livet.

Wetterhorn [-hörn], bergmassiv i n. Bern-alpna, Schweiz, inom Finsteraarhorngruppen. Tre höga toppar, den högsta Mittelhorn 3,708 m. Stora gletschrar. Hängbana till 2,338 m. Vetterli-gävet [fatt'-], det första vid någon armé (Schweiz 1869) antagna repetergävet med bakladdningsmekanism; konstruerat av Schweiz. Friedrich Vetterli (1822—82).

Wetterling, Alexander Clemens (1796—1858), målare, utförde italienska o. svenska folklivsbilder i litet format samt bataljmålningar från Napoleonskrigen.

Vetterlund, Fredrik, f. i°/10 1865, skald o. litteraturhistoriker, har i avhandlingar o. essäer behandlat sv. nyromantiken, särsk. Atterboms diktning (*Lycksalighetens ö*, 1924, m. fl.). Hans diktning, bl. a. *Genom Aren* (1920) o. *Gyllene söndag* (1944), är bild och drömmande.

af Wetterstedt, Gustaf (1776—1837), greve, statsman, var från 1805 som kabinetssekreterare faktiskt utrikesminister, 1809—24 hovkansler o. därefter till sin död statsminister för utrikes ärenden. En smidig natur o. skicklig i kompromissen kunde W. med samma lätthet tjäna Gustav IV Adolf o. Karl XIV Johan. För den senares statskonst var W. ett villigt verktyg. 1811.

Wetti'n, fursteätt, som regerade i nuv. fri-staten Sachsen 1423—1918.

Vetulo'nia, fornetruskisk stad, en av de 12 etruskiska förbundsstäderna, på en bergshöjd nära Tyrenska sjön, mittemot Elba. Från V. skola romarna ha hämtat sina ämbetsinsignier:

lascas, sella curulis, löga praetexta samt liktorerna. Sed. slutet av 1800-t. ha rika gravfynd gjorts från monumentalgravar i V.

Ve'tus, lat., gammal; Gamla testamentet.

Wetz'lar, stad i delstaten Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland (Rhenprovinsen, Preussen), vid Lahn. 17,000 inv. (1933). Märklig domkyrka från 1000-t. Fri riksstad fr. 1800-t. till 1803.

Vevoxel, den axel i kolvmaskiner, som driver el. drives runt av kolvarna. Vevvärelsen består av denna axel, som är försedd med vevslängar o. en vid varje sådan genom vevlagcr rörligt fästad vevstake, vars andra ände är lagrad antingen direkt på kolv-tapp (se Kolv) el. i tvärstykke. Vevtapp är den med axeln parallella o. vanligen fast förenade tapp i vevlagret. Axeln är lagrad i vevhuset, inuti vilket slängarna rotera.

Vevey [V'və'ä], ty. V i v i s, stad i v. Schweiz, kant. Vaud, vid Genèvejön. 13,000 inv. (1930). Stor turisttrafik. Klimatisk kurort.

Vevlingar, mellan spanen i fartygsriggen sträckta smäckra linor, bildande repstege.

Wex för-d [eks'f'rd]. 1. Grevskap i s.d. Eire, prov. Leinster, vid Saint Georgekanalen. 2,333 kvkm, 91,000 inv. (1943). Boskapskötsel. — 2. Huvudstad i W. 1, vid W.-viken. 12,000 inv. (1936). Skeppsbyggen.

VexHlum, lat., romerskt militärstandar; processionsfau, vanl. med religiösa symboler på duk o. fanstång.

van der Weyden

(Weiden) [änu-vä'-], Rogier (1399—1464), egentl. de la Pasture, flam. målare, den egentl. huvudmannen för »Tournaiskolan», scm sökte ge uttryck åt en starkt känslobe-tonad stämning i sin konst. Hans huvudverk äro altarMålningarna *Korsnedtagningen* (nu i Escorial) o. *Yttersta domen* (i Beaune, för vars sjukhus målningen beställdes 1443). *Maria o. Elisabet* (se bild).

Weygand [väga¹¹⁴], Maxim, f. 1867, fransk general, generalstabschef i franska högkvarteret 1918, militär rådgivare vid reorganisa-tionen av polska armén o. i kriget mot Ryssland 1920, överkommissarie i Syrien 1923—24. 1924—30 var W. chef för Krigs-akademien i Paris, blev

1930 generalstabschef o. 1931 generalinspektör för armén samt vice president i Högsta krigsrådet. Pensionerad 1935. Okt. 1939 utnämndes han till chef för den fransk-eng. Orient-armén i Syrien o. 19 maj 1940 efterträdde han Gamelin som överbefälh. på västfronten men misslyckades att med hjälp av den improviserade s. k. Weygandlinjen hejda den tyska frammarschen. 16 juni s. å. blev han vice konseljpresident i kabinetten Pétain. Sept. s. å. utnämndes W. till fransk regeringens generaldelegat i Nordafrika o. från juli 1941 där-jämte till generalguvernör i Algeriet. Avgick

från sina poster nov. s.å. 1943—45 fånge i Frikland. 1948 rentvård från anklagelsen för »nationell oöverdighet», som riktats mot honom i egenskap av f.d. Vichyminister. I. ed. av Franska akad. o. har bl. a. utgivit *Turenne* (1929) o. *Le 11 novembre* (1932).

Weyler y Nicolau' [vej'lär i-], Valeriano, markis av Tenerife, hertig av Rubi (1838—1930), spansk fältmarskalk o. politiker, krigsminister 1901—02, 1905, 1907, generalstabschef 1916—25, ledare för militärpartiet.

Weymouth [vej'm'p], hamnstad i Dorsetshire, på Englands sydkust. 31.000 inv. (1945). Havsbad. Skeppsvarv.

Weymouthshall [vej'm'p-b-], *Pi'vus stro'bus*, ett i ö. Nordamerika inhemskt, värdefullt träd, vilket hos oss har fått användning som parkträd. Barr långa o. fina, hängande, 5 tillsammans på varje utskott. Årsgrenar smala, glatta, kottar långa o. smala.

Weyse [väfsej], Christop Ernst Friedrich (1774—1842), dansk tonsättare, skrev romaner, operor m. m.

Weyssenhoff [vaj-], Jöze f (1860—1932), frih., polsk författare, fin ironiker o. skildrare av adelsmiljö. Mest kända romaner: *lywot i myli Zygmunt* *Podfilipskiego* (1898); Sigismund Podfilipskis liv o. tankar) o. *Jaktidyllen Sobol i panna* (1911; Sobeln o. fröken).

Vézelay [vesälä], stad i franska dep. Yonne i Burgund, pittoreskt belägen. 585 inv. Den märkliga vallfartskyrkan *S:te Madeleine* från omkr. 1100 har förkyrka (där pilgrimerna samlades) med en av den romanska epokens mest betydande tympanonskulpturer, återgivande Den helige andes utgjutande (omkr. 1132; se plansch på Skulptur). Här proklamerade den hel. Bernhard det andra korståget 1146.

Vézère [vesär], biflod fr. h. till Dordogne, s. Frankrike. 192 km, segelbar 65 km.

Vezzoso [vetsäsa], it., musikterm: älskligt. Wh, internationell förkortning för watt-timme (eng. watt-hour).

Whaleback ['e'lbækk], eng., »valrygg»; kupig, valryggliknande däckskonstruktion på fartyg: utåt sluttande sidor för överspolande vattens avrinnande.

Wharton [å't'n], Edith (1862—1937), amerik. författarinna. Satiriska samhällsskildringar, med särskilt framhållande av skillnaden mellan amerikanskt o. europeiskt: *Twilight sleep* (iQ27: Evcklist ogift. 1930).

Wheatley ['ett'li], Dennis, !. 1897, engelsk författare, flygofficer i Andra världskr. Har skrivit ett stort antal äventyrsromaner: *The forbidden territory* (1933; Tillträde förbjudet, 1934, från Ryssland), *The man who missed the war* (1945; Mannen som missade kriget, 1946) samt en serie spionageromaner från tiden före o. under Andra världskr.

Wheatstone [t'itt's'n], sir Charles (1802—75), eng. fysiker, prof. i London 1834, studerade akustiska o. optiska fenomen samt särsk. elektricitetsläran, inom vilka områden han konstruerade flera sinnrika apparater, bl. a. stereoskopet o. Wheatstones brygga.

Wheatstones brygga [t'itt's-us-], anordning för noggrann mätning av elektriskt lednings-motstånd. Det ökända motståndet (x ohm) kopplas i serie med en motståndsnorm (R ohm) till ändpunkterna av en strömgenomfluten mättråd. En galvanometer (el. vid växelström en hörtelefon) är inkopplad som »brygga» mell motståndens gemensamma pol o. en kontakt, som försökutes utmed mättråden, tills galvanometern (el. hörtelefonen) visar, att bryggan är strömlös. Motståndet äro då proportionella mot mättrådens båda delar (a o. b), alltså $x : R = a : b$, varur * beräknas. Jfr Nollmetod.

Wheeler [i'i'l], Hugh C., amerik. detektivromanförfattare, jfr VVe b b, Richard W. Wheeling [i'i'ng], stad i Väst-Virginia, ö. För. Stat., vid Ohio. 61.000 inv. (1947). Kat. katedral. Betyd. järn- o. stålindustri m. m. I närh. kolgruvor, gas- o. petroleumkällor.

Whigpartiet [i'igg-]. ** Ett omkr. 1680 i England bildat polit. parti, som urspr. i motsats till torypartiet förfäktade parlamentets rättigheter o. påyrkade tolerans mot dissenter. Partibeteckningarna utbyttes under 1800-t. mot konservativa o. liberala. Jfr Storbritannien, historia. — Ordet whig är av skotskt ursprung o. användes först om häst- o. boskaps-tjuvar i Skottland, senare beteckning för presbyterianska kyrkans anhängare. — 2. Parti i För. Stat. under 1820—50-t., vars egentl. namn var *National republican party* o. som ansåg sig vara efterföljare till förkämparna för frigörelsen från England (de s. k. whigs i motsats till *tories*, de mot moderlandet lojala elementen).

Whip [i'ipp], eng., egentl. piska; inpskare, partifunktionär i eng. parlamentet med uppgift att tillse, att partimedlemmarna ej försumma omröstningarna o. att de rösta enligt partiets beslut. Regeringspartiets 4 whips inneha avlönade statsämbeten, oppositionens whips äro däremot oavlönade.

Whippet [i'ipp't], liten eng. vindhund. Yttest snabb. Whippetkapplöpningar äro en i England mycket populär sport.

Whipple [i'ipp'l], George Hoyt, f. 1878, amerik. läkare, professor i patologi i Rochester 1921. Utfört uppmärksammade undersökningar över blodbildningen o. dess beroende av dieten, särskilt leverdiet. Hans upptäckter påbyggdes av Minot o. Murphy o. de tre fingo dela 1934 års nobelpris i medicin.

Whiskers [i'ss'k's], eng., polisonger, kindskägg.

Whisky [i'ss'ki] el. visk'y, skotskt brännvin, tillv. av råg, majs o. kli samt malt, som torkats vid hög temperatur o. ger drycken en rött smak.

Whistler [i'ss'l], James (1834—1903), amerik. målare o. etsare, För. Stat:s störste konstnär, vann efter svåra motgångar berömmelse med de i profil o. helfigur målade porträtten av konstnärernas moder (se bild) o. Th. Carlyle (utställda 1883, 1884). W., som i sina porträtt framföll allt var färgkonstnär,

räknas äv. bl. världens främsta etsare. — Monografi av E. R. Y. Pennell (1913).

Whitby [i't'bi], gammal eng. hamnstad i North Riding, Yorkshire. 11.000 inv. (1931). I W. anlades i mitten av 600-t. ett benediktinerkloster, vars förste föreståndare var Caedmon (se denne) o. varav en ruin ännu kvarstår. Av sten från klostret byggdes 1580 W. Hall [-häll], sedermera restaurerad. Skeppsbyggen o. havsbad.

Whitechapel [aj'ts'sepl], en av de fattigaste stadsdelarna i London (Eastend), v. om Thames. I W. är svenska kyrkan Ulrika Eleonora belägen.

Whitefield [aj't'fild], George (1714—70), eng. predikant, jämte Wesley metodismens grundläggare, predikade vältaligt för våldiga folkskaror i England o. Amerika. Skilde sig från

Wesley i fråga om den kalvinska predestinationens läran, som han antog o. Wesley förkastade

Whitehall ['aj'hål], gata i London mellan Trafalgar Square o. parlamentsbyggnaden. Vic W. ligger talrika regeringslokaler. Uppkallad efter ett på platsen nedbrunnet kungl. palats

Whitehead ['aj'hedd], Robert (1823—1905), eng. ingenjör, konstruerade 1868 efteit uppslag av österrik. fregattkaptenen Luppi de självgående Whiteheadska torpeden

Whitelooke ['aj'tlökk], Bulstrode (1605—75), eng. jurist o. parlamentsledamot, stod 1653—54 i spetsen för en av Cromwell utsänd beskickning till Sverige, som ledde till en svensk-eng. vänskapstraktat. W:s dagbok över resan utgavs 1772 (sv. övers. 1777)

Whiteman ['aj'tm'n], Paul, f. 1891, världsberömd amerik. jazzdirigent. Utg. Jazs (1926).

White River ['aj't riw<], 1. Högerbiflod till Mississippi, mell. För. Stat., utmynnar 23 km ovanför mynningen av fl. Arkansas, med vilken den står i förbindelse genom bifurkationen. 1.300 km. — 2. Högerbiflod till Missouri, mell. För. Stat. Omkr. 600 km.

White Står Line ['ajt sta' lajn], Vita stjärnlinjen, eng. rederi, grundat 1869, sammanslogs 1934 med Cunard Line till Cunard White Står Ltd [kjo'n'd-].

Whitlockska samskolan [vitt-], samskola med dimissionsrätt i Sthlm, grundad 1878 av lärarinnan Anna Whitlock (1852—1930), i sin nuv. omfattning 1893. Skolan har genom nya pedagogiska metoder verkat befruktande på skolväsendets utveckling.

Whitman ['itt'm'n], Walt (1819—92), amerik. författare, sökte i sin starkt patetiska diktning (*Leaves of grass*, 1855, m. fl. diktsamlingar) skapa en av de traditionella poetiska formerna obunden diktkonst. Utövade stort inflytande på den moderna eurooeiska lyriken.

Whitney, Mount W. [ma'nt 'itt'n], berg i Kalifornien. För. Stat., i bergskedjan Sierra Nevada. 4,419 m. För. Stat:s högsta berg utanför Alaska.

Whitstable ['itt'st'bl], hamnstad i s.ö. England, grevsk. Kent, vid Thames' mynning. 15.500 inv. (1931). Ostronfiske. Badort.

Whittier ['itt'i:], John Greenleaf (1807—92), amerik. skald, blev genom sina enkla, av varm människokärlek präglade dikter en av sitt lands populäraste författare. 1888 utkommo W:s samlade arb. (*Works*, 7 bd).

Whittle ['itt'li], sir Frank, f. 1907, eng. flygofficer, flygplanskonstruktör, konstruerade 1939 ett reaktionsflygplan, tekn. rådgivare i förädlingsministeriet sed. 1946.

Whitworthgånga ['jitt'oöb-], en ursprungl. eng. gångform med 55° spetsvinkel o. mått angivna i tum. Den är den i Europa mest använda, ehuru den i länder, som använda metersystemet, börjat utträngas av den metriska gången, särskilt för bultar av klenare dimensioner. Denna utveckling går dock långsamt o. för rör användes blott w. Jfr Gånga o. Sellergånga.

Vi, isl. vé, fornnord. namn på gudatempel o. på orter där sådana funnos. Återfinnes i en rad nord. ortsnamn, ex. Odensvi, Skövde (urspr. Sködví), Visby, Viborg osv.

Vi'a, lat., väg; ss. preposition: över, förbi.

Vi'a App'ia, lat., Appiska vägen (se d. o.).

Vi'ad, egendom i Grödinge kommun, c:a 40 km s. om Sthlm. Tillhör sed. 1929 Institutet för husdjursförädlning (se d. o.).

Vi'a Doloro'sa, lat., smärtans väg; Kristi väg från Pilatus' sa till Golgata.

Viadukt' (av lat. vi'a, väg, o. dwcere, föra), bro över dalgång, väg, gata el. järnväg.

Vi'a Lati'na, fornomersk väg, som från *Porta Cape'na* i Roms republ. stadsmur går genom Trerus- o. Lirisdalarna till Vi'a Appia vid

Capua. V. kantades närmast Rom av monumental, delvis ännu bevarade gravar.

Via ma'la, lat., den onda vägen, dalklyfta i Graubiünden, Schweiz. 500 m djup, 2 km lång. Genomflytes av övre Rhen.

van Vianen [fann fia'n-], Paulus, d. före 1620, höll. konstnär i kejsar Rudolf II:s tjänst. Berömd guldsmid o. medaljgravör.

Viardot-Garcia [-dä'-garpi'a], Pauline (1821—1910), dotter till M. Garcia, spansk-fransk operasångerska (mezzosopran), utbildades av fadern o. uppträdde med stor framgång på Europas främsta operascener. V. spelade en stor roll i Ivan Turgenevs liv.

Viareggio [-rädsj'ä], stad i Toscana, Italien, vid Medelhavet. 33.000 inv. (1931). Badort.

Via sa'era, lat., »den heliga vägen», gata i det antika Rom, vilken ledde från Palatinska porten över Forum romanum till Kapitoliums fot. V. kantades av lyxbutiker. Här passerade triumftågen.

Via Sala'ria, lat., »saltvägen», urgammal väg från Sabinska bergen till Rom o. salttågen vid Tibermynnningen. Lämnade Rom vid *Porta Collina* i n.ö. o. ledde till *Reate* (nuv. Rieti). Motsvarande moderna väg har behållit det antika namnet.

Viatice'ra (av lat. viaticum, respengar, vägkost), vandrar omkring för att med vederbörligt tillstånd (viaticibrev) uppbära understöd för fortsättande av lärda studier. För vanligt bland medellösa djäknar. — Viaticum, rättighet att viaticera; inom katolska kyrkan den åt en döende meddelade nattvarden.

Viaud [vi'a], Julien (1850—1923), fransk romanförfattare under författarnamnet Pierre Loti, sjöofficer. Från sina vidsträcktare resor hämtade V. motiv till exotiska, stämningsmättade, av melankolisk grundsyn präglade romaner. *Mon frère Yves* (1883; Min bror Yves, 1887), *Pêcheurs d'Islande* (1886; Islandsfiskare, 1887), *Le roman d'un spahi* (1888) m. fl.

af Wibe'li, Olof (1752—1823), urspr. Vibelius, landshövding i Kuopio län 1803, i Karlstads län 1809—13. V:s beslutsamma uppträdande under Finska kriget har besjungs av Runeberg (»Landshövdingen»).

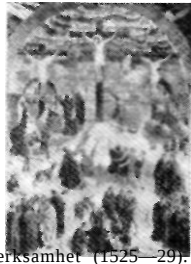
Viberg, Martin, f. 1894, bergsingenjör, prof. vid Tekn. högsk. 1940. Har upfunnit en ny metod för elektr. järnframställning.

Viberg, Åke, f. 1902, affärsman, verkst. dir. i AB. Malmö Strumpfabr. m. fl. bol. i textil-, järn- o. träbranscher från 1940, ordf. i Statens konstråd 1944—48, led. av AK sed. 1940.

Vibert [vibä'r], Jean George (1840—1902), fransk målare, utförde porträtt (*Coquelin* o. satiriska genrebilder).

Viborg. 1. Amt i Danmark, omfattande mell. Nörrejylland. 3,057 kvkm, 152.000 inv. (1945). Städer: Viborg, Skive. — 2. Huvudstad i V. 1, mitt inne i landet. 20.000 inv. (1945). Säte för amtman o. biskop samt för Landsretten för Nörrejylland. Märklig domkyrka av basilikatyyp, grundad i 1300; freskomålningar av Skovgaard från 1901—13 (se bild).

Hamn: Hjarbek vid Limfjorden. — Hist. V. var i forntiden Jyllands måhända förnämsta tings- o. offerplats (jfr Vi) o. till 1340 valdes Danmarks konungar där. I Danmarks reformationshistoria är staden av betydelse genom Hans Tausens verksamhet (1525—29).

Viborg, fi. Viipuri, stad i förvaltningsområdet Leningrad, RSFSR, till 1944 residensstad i Viborgs l., Finland, vid Viborgska-viken av Finska viken. 63.000 iuv. (1942). Betyd, handel o. sjöfart. Industri (tvål- o. tobaksfabriker m. m.). — V., som vuxit upp kring ett befäst slott, Viborgshus (anlagt 1293), namnes som stad på 1300-t. o. motog av. en stark tysk inflyttning. Huvudort i Ryska Finland 1721—

1812. Tillföll Ryssland efter Finsk-ryska kriget 1939—40 men återtog av finnarna 30 aug. 1941. Intogs åter av ryssarna efter häftiga strider 20 juni 1944 samt avträdde vid vapenstillståndet 19/4 s. å. Svårt krigshärjat.

Viborgska gatloppet kallas den i Gustav III:s närvaro av sv. örlogs- o. skärgårdsflotorna 3 juli 1790 verkställda utbrytningen ur Viborgska viken, där de under försommaren s. å. hållits instängda av ryska sjöstridskrafter.

Viborgska smällen, benämning på den explosion, som enligt traditionen Knut Posse skulle ha åstadkommit under sitt försvar av Viborg 10/10 1945 med resultat, att ett flertal ryssar bragtes om livet.

Viborgs län, fi. Viipurin lääni, s.d. Finland, omfattade till sept. 1944 ö. Nyland, s.d. Tavastland, s. Savolaks o. s. Karelen. 43,229 kvkm, 623,000 inv. (1930) med städerna Viborg, Kotka, Fredrikshamn, Villmanstrand, Kexholm, Sordavala. Större delen av länet avträdde 1940 till Ryssland, återtog 1941 men avträdde ånyo (med städerna Viborg, Kexholm o. Sordavala) till Ryssland vid vapenstillståndet 19/4 1944. Återstoden ombildades april 1945 till Kymme n. (se d. o.). Biskopssätet överflyttades till S:t Michel o. bildar S:t Michels stift.

Vi'bo Valen'tia [tsia], intill 1928 Monteleone, stad i prov. Catanzaro i Calabrien, Italien, nära Tyrenska sjön. 550 m ö. h. i o. 610 inv. Centrum för den bördiga o. folkrika högslätten P'oro Vibon'c's Väibevarad, antik stadsmur samt tempelruiner från den grek. kolonien Hipponiom.

Vibrafon [-fä'n], musikinstrument, bestående av stämda stälstavar med rörformiga resonatorer, i vilka sitta roterande luckor; anslås med klubbör.

Vibratio (lat. *vibratio*), dallring, svängningsrörelse.

Vibra'to, ital., darrande, bävande ton.

Vibratormformare, apparat, som omvandlar likström till växelström medelst en vibrerande fjäder med kontakter, som åstadkomma polväxlingarna. Fjädern drives av en elektromagnet. Användes i radiomottagare, dels vid batteridrift (ex. bildradio) för att från ackumulator erhålla lågspänd växelström, som transformeras till hög spänning (ca 300 volt), likriktas (ofta av andra kontakter på samma fjäder) o. användes som anodspänning, dels för att driva växelströmsmottagare på likströmsnät. Jfr Radiomottagare.

Vibre'ra (lat. *vibra're*), svänga, darra, dallra. Vibrio'ner, korta, spiralböjda bakterier.

Vi'briss'er, kraftiga hår i näsöppningarna. Vi'brobetong', betong, som vid gjutningen vibreras med motordrivna verktyg. Jfr Betong. Vibur'num, busksläkte (fam. Caprifoliaceae), ca 200 arter på n. halvklotet o. i Anderna.

Bladkorsvismotsatta. Blommor i rika, plattade samlingar. 5-taliga med hjulformig el. klocklik krona. Frukten en enförg stenfrukt. Enda vildväxande art hos oss *V. o'pulus*, olvon (se bild). Denna jämte flera främmande arter ofta odlade prydnadsbuskar.

Viby. 1. Kommun i mell. Närke, Örebro 1. (past.adr. Vretstorp); Grimstcns laudsf.distr., Väster närkes doms. 3,650 inv. (1947), därav i Östansjö municipal-samhälle 664. — 2. Kommun i v. mell. Östergötland, Östergöt. 1. (past.adr. Mantorp); Mjölby landsl.distr., Folkungabygde doms. 1,015 inv. (1947). — 3. Villasamhälle n. om Sthlm. Sollentuna köping.

Vibygerå, kommun i s.d. Ångermanland, Västerorr. 1. (past.adr. Docksta); Nordingrå laudsf.distr., Ångermanl. s. doms. 1,624 iuv. (1947).

Vibyholm, fideikommisscgendom i Årdala kommun, Södermanland, känt sed. 1331. Slottet uppfördes för Karl IX:s änka Kristina 1622—24 efter ritningar av Kasper Panten. Det har sedermera starkt förändrats, senast på 1850-t.

1. Wicander, Hjalmar (1860—1939), affärsman, grundade 1889 A.B. Wicanders Korkfabriker, Sthlm (aktiekap. 8,650,000 kr. 1947). Donerade till Nat.mus. 1928 en betyd. miniatyrsamling jämte medel till dess förvaltning.

2. Wicander, Carl August, f. 13/8 1885, son till H. W., industriman, ordf. i bl. a. AB. Wicanders Korkfabr., verkst. dir. i Linolcum AB. Forshaga 1922—46.

Vice (av lat. gen. *vicis* av det obrukliga *vix*, skifte, ombyte), förk. v. i annans ställe. Betyder i förening med titel vikarierande, ställföreträdande, t. ex. vice ordförande, vice talman. Anv. av i betecknande av viss grad, t. ex. viceamiral, vicekorpral.

Viceamiral, sjöofficersgrad, den näst högsta amiralsgrade, motsvarande generallöjtnant.

Vice häradshövding, titel, som hovrätt före 1895 brukade tilldela personer, som avlagt juridiska examina o. fullgjort viss tjänstgöring. Med annan innebörd återupplivades titeln 1918, då det bestämdes, att vid varje hovrätt skulle finnas ett antal vice häradshövdingar med uppgift att förvalta häradshövdingämbeten under vakans el. långvarig tjänstledighet för ordinarie innehavaren. Dessa bestämmelser upphävdes dock 1926.

Vicekonung (eng. *viceroy*), ställföreträdare för monarken i ett biland, t. ex. för eng. kronans representant i Indien 1876—1947.

Vicekorpral, lägsta underbefälsgraden inom sv. armén (utom vid artilleriet) o. flygvapnet.

Vicenza [vitjänn'tsa]. 1. Provins i n. Italien (Venetien). 2,722 kvkm, 559,000 inv. (1936). I n.d. uppfyllt av Alpernas utlöpare i s.d. av Poslätten. — 2. Huvudstad i V. 1. vid Bacchiglione. 77,000 inv. (1947). Tالر.

renässanspalats, uppförda el. projekterade av Palladio (Basilica Palladiana, se bild, Loggia de Capitano, Palazzo Chiericati, Villa Rotonda

1550—53) o. av Scamozzi. Stort stadsbibliotek. Ruiner av rom. amfiteater o. akvedukt. Biskops-säte. Sidenindustri. Stråhattstillverkning. Här-jat av allierade flyganfall under Andra världskr.

Vi'ce ver'sa, lat., omvänt, tvärt om, med ombytta roller.

Wichern [virj'-], Johann Hinrich (1808—81), tysk prästman o. filantrop, grundade 1883 en berömd anstalt för utbildande av diakoner, för uppfostran av fattiga gossar m. m., K a u b e s H a u s invid Hamburg, o. tog initiativet till den inre missionens organisation 1848.

Wichita ['isj'it°], stad i Kansas, mell. För. Stat., vid Arkansas River i ett lantbruksdistrikt. 115,000 inv. (1940). Kat. katedral. Univ., gr. 1926 (3,030 stud., 1948).

Wichita Falls ['isj'it° fals], stad i Texas, För. Stat., vid Wichita River (biflod till Red River), i ett oljedistrikt. 45,000 inv. (1940). Raffinaderier.

Wichmann [vitj'-], l u d w i g (1788—1859), tysk bildhuggare, utförde medaljonger, porträtt-byster o. statyer (*Winkelmann, Kristus*).

Vichy [visji'], stad i mell. Frankrike, dep. Allier, vid fl. Allier. 25,000 inv. (1936). Frankries förnämsta kurort med varma alkaliska källor. Bad- o. drickkurer (vichyvatten). 1940—44 var V. säte för marskalk Pétains regering.

Vichyvatten [visj'y'-], konstgjort mineralvatten, vars sammansättning nära överensstämmer med vatten från Vichy. Är starkt kolsyrat o. innehåller salter, huvudsakl. natriumbikar-bonat o. mindre mängder kalium-, magnesiuni-o. kalciumsalter.

Vi'cia, örtsläkte (fam. *Leguminosae*), 120 arter på n. halvklotet o. i Anderna. Blad parbladiga med grenat klänge i spetsen. Blommor ensamma, parvis el. i klasar i blad veckan. Balja plattad med rundade frön. V. s a - W a , fodervicker (se bild), allm. odlad liksom ä. V. j a ' b a , bondbönan. V. c r a c c ' a , kråkvicker, med blåblommi-ga, långskaftade klasar, vanl. ängsväxt.

Wiok ['ikk], huvudstad i grevskapet Caithness i n. Skottland, vid fl. Wicks mynning i Nordsjön. 7,500 inv. (1931). Stort sillfiske. Radestation.

Wickenburg, Petter Gabriel (1812—46), målare, utförde av 1600-talets konst på-

verkade höll. landskap o. genrebilder (*Hol-ländskt kustparti i månsken*, Nät.mus., se bild).

Vieker, arter av örtsläktet *Vicia*.

Vickers-Armstrong Limited [vikk°s an-sträng limni'tidl. industriföretag i London för tillv. av llygplansmotorer, artilleripjäser, kul-sprutor m. m. **grundat** 1X29. nuv. namn 1927.

Vickersprov, hårdhetsprov, som baserar sig på diagonalmätning av det kvadratiske märket

av en diamantpyramid, som tryckts mot mate-rialets yta med viss kraft. Jfr Hårdhet.

Vickleby, kommun på mell. Öland, Kalm. 1; Mörbylånga landsf.distr., Ölands doms. 603 inv. (1947).

Wicklow ['ikk'lå°]. 1. Grevskap i ö. Eire, prov. Leinster, vid Irlandska sjön, 2,024 kvkm, 58,000 inv. (1943). — 2. Huvudstad i W. 1. 3,000 inv. Fiske. Havsbad.

Wickman, Johannes, f. 10/3 1882, historiker o. journalist, Dag. Nyh:s korrespondent i Paris o. London 1915—18, utrikespoli-tisk medarb. 1918—48. W:s ledare präglades av från saklighet o. vass ironi, spec. i kritiken av det nazistiska Tyskland. Utg. bl. a. *Euro-peisk tragedi* (1939), *Pressen och freden* (1940), *Diktaturernas uppror* (1941), *Vändpunkten* (1943) o. *Befrielsen* (1945)-

Wickman, Åke G.f. 15/10 1894, ryttmästare, industrimän, sed. 1935 verkst. dir. i A. Börtzells Tryckeri AB. o. samtidigt chef för Generalsta-bens litogr. anstalt, sed. 1940 vice verkst. dir. i Esselte AB. m. m. Skattnr. i Svenska sällskapet för antropologi o. geografi sed. 1933 samt i Säll-skapet Idun sed. 1944. Utg. av tidskr. *Globen*.

Wicksburg, stad i Mississippi, s.ö. För. Stat., vid floden Mississippi. 24,000 inv. (1940). Bom-ullsexport.

1. **Wicksell**, K n u t (1851—1926), nationale-ekonom, prof. i Lund 1901—16, framträdte ti-digt som radikal föredrags-hållare o. skribent i sociala frågor o. bidrog som teore-tiker o. stridbar samhälls-kritiker kraftigt till de ra-dikala idéernas spridning i Sverige. Som nationaleko-nom var han en framst-ende representant för den matematiska skolan o. gränsnytteteorien. Bl. arb.: *Om penningar och kredit* (1:a uppl. 1906, 4:e uppl. 1937).

— W:s hustru Anna W., f. Bugge (1862—1928), verkade inom freds- o. kvinnörelsen. Hon deltog som suppleant i N.F:s första sam-manträde i Geneve o. blev 1921 (enda kvinn-liga) led. av N.F:s mandatkommission.

2. **Wicksell**, S v e n (1890—1939), son till K. W., statistiker. Urspr. astronom blev W. 1926 prof. i statistik i Lund. Bl. arb. *Elementen av statistikens teori* (1920) o. *Ur befolkningsläran* (1931). Förläkningsman i arbetsvister 1935.

Wiclif el. W y c l i f f e ['ikk'lif], John (omkt. 1320—84), eng. kyrkoreformator, 1360 förest. för Baliol College i Oxford, 1374 kyrko-herde i Lutterworth. W. uppträdde först mot det katolska prästerskapets, särsk. tiggarmun-karnas, förfall o. biträdde Edvard III:s vägran att erlagga skatt till påven, vars anspråk på världslig härskarmakt han bestred. Senare ut-vecklade han en mot katolicismen stridande läro-uppfattning, särsk. i fråga om nattvarden, där han förkastade transsubstantia-tionsdogmen. Vidare försva-rade W. lekmännens rätt att läsa Bibeln, av vilken han 1380 översatte N. T. (från Vulgata). — W. är en av reformationens viktigaste förelöpare, bl. a. utövade han stort inflytande på Hus. Hans anhängare, 1011ar-derna, utrotades med svärd.

Vi'oo, Giovanni Battista (1668—1744), i tal, filosof, prof. i Neapel; anses som skapare av historiefilosofien o. folkpsykologien.

Vicomte [vikã^{ne}] (fr. »vice greve», av lat. *vice co/mitem*), under feodaltiden ställföreträdare för en greve el. herre till ett vicoflité [vikã^{ne}kte]; nu adelstitel mellan baron o. greve. Måka: *viconitisse* [vikã^{ne}täss]. Jfr Viscount.

Vict'or, lat., segrare, segervinnare.

Vict'or, *namn på flera påvar*: Victor I den helige, d. 202, påve 190, den förste, som strängt hävdade Roms biskopliga överhöghet över hela kyrkan.

Victo'ria. 1. I rom. myt. segergudinnan.

— 2. Dets. som Viktoria.

Victo'ria,

örtsläkte (fam. *Nymphaeaceae*), 2 arter i Amasonflodsområdet. *V. re'cta*, vattens drottning, en näckros med sköldformade, cirkelrunda, ända till 4 m breda blad, vilkas kant är rakt uppväkt. Blommor intill 4 dm i diam., vita men snart rosenröda, väl-luktande, något upphöjda över vattenytan. Sedan 1849 odlad i växthus i Europa.

Victoria [vikã'tri^o]. 1. Den folktätaste staten i Australiska statsförbundet, i s.ö. delen av kontinenten. 227,610 kvkm, 2,031,000 inv. (1946). I öst-västlig riktning genomdragen av bergskedjor (Great Dividing Kan ge m. fl.), n. därom stäppland, i s. fruktbart. Huvudnärningar: boskapsskötsel (får o. nötkreatur), bergsbruk, särsk. guld o. kol. Genom stora bevätningsanläggningar har jordbruket raskt utvecklats. Obetydlig industri. Huvudstad: Melbourne. — 2. Huvudstad i prov. Britt. Columbia, Canada, på ön Vancouver. 44,000 inv. (1941). Kat. ärkebiskop. Trä- o. fiskexport. Skeppsvärv. — 3. Huvudstad i staten Espirito Santo, ö. Brasilien, på en ö vid kusten. 40,000 inv. (1939). Exporthamn.

— 4. Huvudstad i staten Tamaulipas, n.ö. Mexico. 18,000 inv. (1930). — 5. Stad i staten Aragua, n. Venezuela. 15,000 inv. Bomulls- o. cigarrindustri. — 6. Hamn i Britt. Kamerun, v. Afrika, vid foten av Kamerunberget. 2,000 iDv. Kakaohandel. — 7. Huvudstad i britt. kolonien Labuan, utanför Nord-Borneo. 1,500 inv. — 8. Huvudstad i britt. ögruppen Seychellerna, Indiska oceanen. 6,000 inv. (1939). — 9. Huvudstad i britt. kronkolonien Hongkong. 378,000 inv. (1935).

Victoriapfallen, vattenfall i övre fl. Sambesi, s. Afrika, som i 5 armar kastas sig utför 76—103 m höga bergväggar. Kraftstation.

Victoriaförsamlingen, svenska församlingen i Berlin, bildades 1903, underställd domkapitlet i Uppsala. Hade eget församlingshem med kyrksal, invigt 1922.

Victoriasjön, Victoria Nyasa el. Ukerewe, sjö i Centralafrika vid ekvatorn, världens näst största sötvattensinsjö. 68,500 kvkm. Jämförelsevis grund, rik på rev, bankar o. öar (den största Ukerewe). Svåra stormar. Viktigaste tillflöde: Kagera. Avflyter genom (Victoria-)Nilen. Bestämdes till sin utsträckning först av Stanley 1874.

Vict'rix (lat., »segrarinna»), i rom. myt. binamn på Venus, Minerva o. andra gudinnor.

Vid, högerbiflod till Donau i Bulgarien. 208 km.

Vida'l' de Lablache [-d^o lablasj'], Paul (1845—1918), fransk geograf, prof. vid Sorbonne i Paris 1899—1909, grundade 1891 tidskriften *Annales de géographie* o. utgav 1894 det betydande kartverket *Histoire et géographie. Atlas general Vidal-Lablache*.

Widals' reaktio'n, en vid tyfus utförd reaktion, som bygger på att blodserum från tyfussjuk person har förmåga att sammanklumpa uppslammade tyfusbakterier till en fällning.

Vi'dar, i isl. myt. en son av Oden o. jättkvinnan Grid; näst Tor den starkaste bland gudarna, Fenrisulvens baneman. V. är en av de få gudar, som överleva Ragnarök.

Vidbo, kommun i mell. Uppland, Sthlns l. (past.adr. Tingslunda); Knivsta landsf.distr., Sthlns l:s v. doms. 459 inv. (1947). Kyrka från omkr. 1200, klockstapel från 1744.

Vide, lat., se.

Vide, arter av växtsläktet *Salix*.

Wide, Sam (1861—1918), historiker, klassisk arkeolog, prof. i Uppsala 1909, framstående kännare av särsk. den forngrekiska kulturen.

Widéén, Ivar, t. ²¹/₃ 1871, tonsättare, domkyrkoorganist i Skara 1900, känd genom ett stort antal solosånger o. manskvartetter (*Dal-marsch*, *Tallarnas barr*).

Widegren, Matilda (1863—1938), pedagog, lärarinna vid Högre lärarinneseminariet i Sthlm 1904—23. Deltog verksamt i fredsrörelsen o. hjälparbetet för politiska flyktingar. Utgav läroböcker i svenska språket.

Widegren, Gunnar, f. 1886, tidsningsman, författare, har utgivit komiska underhållningsromaner i sprallig farsstil, ofta på modern flickjargong: *Raggen, det är jag det* (1934), *Familjen, som var en karusell* (1935), bägge filmatiserade, m. fl.

Widekindi, Johan (trol. 1618—78), historieförskrivare, författade dels en skildring av Sv.-ryska kriget 1607—17 (utg. 1671), dels en historia om Gustav II Adolf, vars första del utkom 1691 o. strax indrogs på grund av olämpliga yttranden. W:s arbete är trots oriktigheter en värdefull källa, enär det grundats på num. till stor del förlorad urkundsmaterial.

Widén, Johan (1856—1933), ämbetsman, politiker (liberal), civilminister i Lundebergs ministär 1905, landshövding i Jämtl. 1. 1906—23, led. av AK 1900—17, talman från 1914.

Videla, Gabriel Gonzalez, f. 1899, chilensk advokat o. politiker, tidigare ledare för det radikala partiet, Chiles president sed. 1946.

Viderboende (fsv. *viperbo*, av *viper*, tillsammans med), den som jämte annan är delägare i hus el. tomt i stad. Jfr Nabo.

Widerström, Karolina, f. ¹⁰/₂ 1856, Sveriges första kvinnliga legitimerade läkare (1889), med. hed.dr vid Karolinska inst. 1933, har utgivit arbeten i kvinnohygien.

Videsparv, *Emberiza rustica*, liten mörkfärgad finkfågel, vilken på senare åren från n. Asien o. Ryssland invandrat till n. Sverige, där den tycks bli allt allmänare.

Vi'dur, lat., egentl. »det synes», intyg.

Videört, art av örtsläktet *Lysimachia*.

Widgren, Olof, f. ⁷/₆ 1907, skådespelare, vid Dramat, teat. sed. 1936. Karaktärsroller, bl. a. psykologiskt uppfattade Shaksperetolknin-gar.

Vi'di, lat., »jag har sett» (erkännande av del-givning).

Vidime'ra (av lat.), bestyrka riktigheten av avskrift; bevittna. Subst.: vidimatio'n, vidime'rine.

Vid'in, stad i n.v. Bulgarien, vid Donau, mitt-
emot rumän, staden Kalafat. 18,000 inv. (1934).
Ärkebiskopssäte. Befäst.

1. Widmark, Per Henrik (1800—61),
ämbetsman, var 1842—59 förste lantmätare i
Gävle. I. o. därefter länshöv. i Norrb. I. W.
arbetade nitiskt på att utveckla Norrlands
sambärdsmedel. Förf. det utmärkta historisk-
topografiska verket *Beskrifning öfver provinsen
Helsingland* (1849, 1860).

2. Widmark, Erik Johan (1850—
1909), son till P. H. W., läkare, e. o. prof.
i oftalmiatrik vid Karol. inst. 1891, utgav
viktiga arb. rörande ögats anatomi, fysiologi
o. bakteriologi samt gjorde en betydande
insats som lärare.

Widner, Nils (1870—1940), teolog, pastor
primarius i Sthlm från 1921; dessförinnan pastor
i Köpenhamn 1901, där han organiserade en sv.
församling, kyrkoherde i Saltsjöbaden 1914.

Widnes [i'did'n's], stad i v. England, grevsk.
Lancashire, nära Mersey, s.ö. om Liverpool.
42,000 inv. (1945). Kem. o. metallindustri.

Widor [-darr']. Charles Marie (1845—
1937) fransk organist o. tonsättare, 1891 prof.
vid Konservatoriet i Paris. Vann stort anse-
ende som lärare, orgelspelare o. kompositör.

Wid'sjö, forneng. dikt från 700-t., huvud-
sakligen innehållande namnlistor över furstar
o. folk, som voro kända för den eng. diktningen
på 500—600-t., de flesta av dem nordgermanska
o. skandinaviska.

Vieböök, Ålesåkra kommun, Jönk. l., till-
hör diakonissanstalten i Sthlm; 1906—47 all-
män uppfostringsanstalt för flickor, f.n. under
omorganisation till öppen anstalt för kvinnor.

Wiechert [vi'Q-]. Ernst, f. 1887, tysk för-
fattare. Stilistiskt högtstående, psykologiskt
inträngande romaner o. no-
veller med motiv från För-
sta världskr. o. förf:s hem-
bygd, Ostpreussen, bl. a. ro-
manerna *Jedermann* (1932);
En av de många, (1936) o.
Die Majorin (1934; Major-
skan, 1935), novellsamling-
en *Das heilige Jahr* (1936);
Det heliga året, (1937) o. en
berättelse från ett koncen-
trationsläger, *Der Tolen-
wald* (1946; I dödens skog,
s. å.). (Se bild.)

Wied [vi'd], Gustav Johannes (1858
—1914), dansk författare, skrev dramer, roma-
ner, noveller i naturalistisk stil. W. visade sig
främst i sina »satyrspel» (*A del, Geistlighed, Bor ger
og Bonde*, 1897, *Det svage Køn*, 1900, m. fl.)
vara i besittning av en djärv o. personlig
humor, ofta dock med en dragning till cynism.

Wied [vi'd], tysk fursteslakt, kand sedan
1200-t., innehade från 1462 grevskapet Wied.
En medl. av ätten, prins Wilhelm, f. 1876,
var mars—sept. 1914 konung av Albanien.
Hans broder, prins Victor av W. (1877—
1946), var 1933—43 tysk minister i Sthlm.

Wiedersheim [vi'dershajm]. Robert
Ernst Eduard (1848—1923), tysk anat-
om, prof. i Freiburg 1882. Utgav flera arb.
över ryggradsdjurens anatomi, bl. a. den
även hos oss använda *Lehrbuch der vergleichenden
Anatomie der Wirbeltiere* (1882—1909).

Wiedewelt [vi'de-]. Johannes (1731—
1802), dansk bildhuggare, lärjunge till Cous-
ton d. y. o. Winckelmann. Bl. arb. *gravmonu-
mentet över Kristian VI o. Fredrik V.* o. statyn
Troheten på Frihetstötten i Köpenhamn.

Wiegand [vi'gant], Theodor (1864—1936),
tysk klassisk arkeolog, 1911 chef för antikav-
delningarna i Berlins museer. W. har lett flera

viktiga utgrävningar i Mindre Asien, bl. a. i
Priene, Miletos, på ön Samos o. i Pergamon.
1932 presid. i tyska arkeologiska institutet.

Vieille Montagne [vjä' mə'stan'], zink-
mal msf nidgeit i Moeresnet, ö. Belgien. Bear-
betad i stor skala sedan 1837 av bolaget Société
anonyme des mines et fonderie de zinc de
la Vieille-Montagne, i dagligt tal I, a Vieille
Montagne, äv. ägare av Ämmebergs zink-
gruvor i Örebro län.

Wieland [vi'lant], Christoph Martin
(1733—1813), tysk författare, en av upplys-
ningens främsta förkämpar
i Tyskland, framställde i
romanen *Agathon* (1765)
sin egen utveckling från
översvinnligt svärmeri till
sund världslighet. Högst
nådde W. i sitt berömda
versepos *Oberon* (1780),
där rokokons hela färg-
rikedom kommer till ut-
tryck. Av stor betydelse
var den av W. redigera-
de tidskriften *Der deutsche
Merkur* (1773—1810), under en följd av år
Tysklands främsta litterära organ.

Wieland [vi'lant], Heinrich, f. 1877, tysk
kemist, prof. i München 1917, därpå i Freiburg
o. 1925 åter i München. Erhöll 1928 fög. års
nobelpris i kemi för undersökningar över gall-
syror o. närbesläktade ämnen.

Vielé-Griffin [vj'le' grifä'w'], Francis
(1864—1937), fransk skald av amerik. härstam-
ning; en av den symbolistiska riktningens ledare.

Vielfrass [fi'l-], ty., storätare, namn på
järven, »filfrasen».

Wielozka [vjälit'ka], stad i S. Polen (Gali-
zien), vöjevodskapet Kraków. 8,200 inv. (1946).

Stora bergsal-
gruvor, bear-
betade sedan
1000-t. Flera av
de tömda gruv-
schakten ha av
gruvarbetarna
omformats till
salar o. kapell
(ex., se bild;
även ljuskro-
norna äro av
salt) o. på ett ställe finnes en mindre saltsjö
med färjled. F. n. brytes saltet på ett par
hundra m:s djup.

WielopoTski [vjäl-], Aleksander (1803
—77), polsk politiker, chef för civilförvaltningen
i Ryska Polen 1862—63. Genom sin hänsynlösa
politik mot de polska polit. partierna påskyndade
W. 1863 års resning.

Vien [vjä'n], Joseph Marie (1716—
1809), fransk målare, Davids lärare; målade
porträtt samt idylliska o. heroiska ämnen.

Wien [vi'n], huvudstad i Österrike, vid Do-
nau, 1,720,000 inv. (1948). W. är en av Europas
vackraste städer med stora parkanläggningar o.
en mångfald praktfulla byggnadsverk, särsk. kon-
centrerade vid den förmåliga Ringstrasse i stads-
dens centrala del: det forna kejserliga residenset
Hofburg, St Stephansdomen (1200—1400-t.; se
bild å nästa sida, svårt bombskadad), Karlskyrkan
i barock av Fischer v. Erlach (fullb. 1737), slottet
Belvedere (högra flygeln förstörd), uppf. för prins
Eugen av Savojen efter rita. av J. S. von Hilde-
brandt (1721—24), vidare 1800-talsbyggnaderna
rådhuset, parlamentet, operan, Burgteatern. —
Univ. (sed. 1365), talrika högskolor o. andra
vetensk. institutioner, bibliotek o. museer. Säte
för furstärkebiskop. — Betyd. industri (maski-
ner, vetensk. instrument, juvelerar- o. ädelme-

tallarbetcn in. m.). Ijvlig handel; genom sitt läge knutpunkt för varuutbytet med s.d. Europa. — *Hisi.* IV. uppstod tidigt kring ett rom. läger (Vindoboua). 1276 residens för habsburgarna o. 1556 tysk kejsarstad. Motstånd 1529 o. 1683 med framgång turkarnas anfall. 1805 o. 1809 besatt av fransmännen. 1814—15 säte för den viktiga Wienkongressen (jfr d.o.). — I W., bekant för Sitt glada folkliv, uppstod efter Första världskr. fruktansvärd nöd, lindrad genom internationella hjälpaktioner. Under Andra världskr. från 1943 utsatt för allierade bombardemang. Intogs $\frac{1}{4}$ 1945 av ryssarna (Tolbuchin o. Malinovskij). År sed. juli 1945 ockuperat av britter, ryssar, amerikaner o. fransmän. Jfr Österrike.

Wien [vi'nj, Wilhelm (Willy) (1864—1928), tysk fysiker, prof. i Wxirzburg 1900, i Miinchen 1920, utförde betydelsefulla undersökningar rörande urladdningsfenomen i vakuumrör o. var en av grundläggarna till temperaturlinstrålningsteorin. Erhöll nobelpriset i fysik 1911.

Wienerbröd [vi'n-] ett slags vetebröd, som genom inkavling med smör fått bland konsistens.

Wienerkalk [vi'u-], magnesiumhaltig osläkt kalk, användes till polerug av metaller, särskilt koppar o. mässing. Erhålles genom glödning av dolomit. Ibland användes slammad krita under namn av wienerkalk.

Wiener-Neustadt [vi'ner-näj'statt], stad i Österrike, s. om Wien, nära ungarska gränsen. 39,000 inv. (1946). Slott från noo-t. (1752—1918 militärakademi). Cistercienserkloster från 1400-t. Betyd. industri.

Wienersnitzel i.vi'u-j, en skiva panerat, stekt kalvkött (inuanlär), garnerad med en citronskiva, sardeller el. ansjovis o. kapris.

Wiener Sängerknaben [vi'n-], genom konsertresor berömd gosskör (i Stuhl i a ggn 1929), som upptagit gamla sångtraditioner i Wien.

Wienerwald [vi'nervalt], nordostligaste delen av österrik. Alperna fram till Donau. Högsta toppen, Schöpfel, 893 m ö. h.

Wieniawski [vjänjaffski], Henri (1835—80), polsk violinist o. tonsättare [*Legend, Airs russes*, 2 violinkonserter m. m.).

Wienklassiker [vi'n-], mus., beteckning för de i Wien verksamma tonsättarna Haydn, Mozart o. Beethoven.

Wienkongressen [vi'n-] kallas den fredskongress, som 1814—15 hölls i Wien för att ordna Europas politiska förhållanden efter Napoleontidens omvärtningar. Kongressens ledande personligheter voro Castlereagh, Metternich o. Talleyrand, vilken senare lyckades spränga det mot Frankrike bildade förbundet. Sverige representerades av greve Carl Axel Löwenhielm. Den 9 juni 1815 undertecknades den s. k. Wien Slutakten, enligt vilken Ryssland nyförvärvade större delen av det av Napoleon grundade hertigdömet Warszawa, Preussen en stor del av Sachsen o. det förutvarande kurfurstendömet Köln, Österrike republiken Venedigs område osv. Holland o. Belgien sammanfördes till riket Nederländerna. Tysklands stater förenades till ett löst statsförbund, kallat Tyska förbundet.

Vienne [vjänn]. i. Biflod fr. v. till Eoire, v. mell. Frankrike. 372 km. — 2. Departement i v. mell. Frankrike, kring V. 1. 7,044 kvktn, 314,000 inv. (1946). Bördigt jordbruksland. Huvudstad: Poitiers. Jfr Haute-Vienne. — 3. Stad i dep. Isère, s.d. Frankrike, vid Rhône. 25,000 inv. (1946). Katedral (1100—1500-t.). Gammal stad, betydande redan under rom. tid, befäst av Julius Caesar. Talrika rom. ruiner.

Vienne [vjänn], franska namnet på Wien. Wienska alliansen [vi'n-], Wien 11 i a u s e n, beteckning för de fördrag o. försvarsförbund, som 1725 ingicks mellan Österrike o. Spanien o. vilka 1726 biträdades av Ryssland. Jfr Hannoverska alliansen.

Wienskiljedomen, en av Tysklands o. Italiens utrikesminister (v. Ribbentrop o. Ciano) $\frac{1}{8}$ 1940 i Wien avkunnad skiljedom, i vilken Rumänien ålades att till Ungern återlämna omkr. $\frac{1}{5}$ av det i Trianonfreden 1920 erhållna området (45,000 kvkm, 27 mill. inv.). Större delen (x mill.) av ungrarna i Transsylvanien återbördades därmed till moderlandet, men samtidigt kommo över 1 mill. rumäner under Ungern. Då Rumänien ingick vapenstillstånd med de allierade $\frac{1}{8}$ 1944, förklarades skiljedomen ogiltig o. landområdena återgingo till Rumänien.

Wieprz [vjäpsj], högerbiflod till Weichsel. 283 km. Segelbar.

Wieringen [vi'r-], f.d. ö i n.v. Ijsselmeer Nederländerna, sed. 1925 förbunden med fastlandet med damm. 25 kvkm, 3,100 inv. Fiske, fåravel; export av torkad säd (wier). Sattes av tyskarna under vatten mars 1945.

Vierlande [vi'r-J, område i u.v. Tyskland, Hamburg, i s.d. mellan Elbe o. dess bifl. Bille. Fruktbart, lågt marsklandskap, vars inv. bevarat ålderdomliga seder.

Viersen [fi'r-], stad i delstaten Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland (Rheinprovinsen, Preussen), s.v. om Krefeld. 34,000 inv. (1939). Textilindustri (sammet, plysch, siden, bomull) m. m.

Wiertz [vi'rts], Antoine Joseph (1806—65), belg. målare, utförde sensationsmättade fantasibilder [*En scen i helvetet, Gogatas fyrbåk, Barnamörderskan* m. fl.] o. porträtt, till största delen samlade i hans ateljé i Bryssel, nu museum.

Vierwaldstättersjön [fi'r-] (»de fyra skogskantonernas sjö»), sjö i mell. Schweiz, mellan kantonerna Schwyz, Uri, Unterwalden o. Luzern. 113 kvkm, 437 m ö. h. Oregelb. form, delad i 7 bäcken. Branta klippstränder i s. Fiskrik. Stor turisttrafik. Genomflytes av Reuss.

Vierzehnhelligen [fi'r'tsenhaj-], vallfartskyrka vid Mäindalen, 25 km från Bamberg, en av Tysklands märkligaste kyrkor i scubarock, uppförd 1745—72 efter ritningar av B. Neumann (interiör, se bild).

Wiesbaden [vi's-], huvudstad i delstaten Hessen, v. Tyskland (Hessen-Nassau, Preussen), på slutningen av Taunus, nära Rhen. 182,000 inv. (1946). En av världens mest besökta badorter, med varma kolsaltkällor o. storartade anläggningar för bad- o. drickkurer. Slott (1840), till 1866 residens för hertigarna av Nassau.

1. Wieselgren, Peter (Per) (1800—77), präst, nykterhetskämpe, historiker o. litteraturforskare; domprost i Göteborg 1857. W. är mest känd för den outtröttliga, av hänförelse burna kamp mot dryckenskapen, vilken han på 1830-t. inledde som kyrkoherde i Skåne o. varvid han framträdde som en stor folktalare. Hans mycket vidlyftiga vetenskapliga alstring är idérisk o. sakrik men ej i strängare mening kritisk; viktigast är *Sveriges sköna litteratur* (5 dir, 1833—49).

2. Wieselgren, Harald (1835—1906), son till P. W., historiker o. publicist; bibliotekarie vid Kungl. biblioteket 1877—1900; red. för Ny illustrerad tidning 1866—79. Som biografisk porträttör nådde W. utomordentligt högt. Medförfattare av sällskapet Idun, var han under en lång följd av år dess ledande kraft, högt uppburen för sin snällrika sällskapstalang.

3. Wieselgren, Sigfrid (1843—1910), son till P. W., ämbetsman, politiker, vittor författare, 1885 generaldir. för Fångvårdsstyrelsen. Ordfr. i Sv. nykterhetssällskapet o. verksam för reformer i brännvinslagstiftningen.

4. Wieselgren, Oscar, f. 1810, 1886, son till S. W., biblioteksman, riksbibliotekarie sed. 1940; har utövat ett omfattande skriftställarskap som litterär anmälare o. inom olika grenar av litteratur- o. konsthistoria. Teaterhistorisk förf. (Se bild.)

Wiesner [vi's-], Julius (1838—1916), österrik, botanist, prof. i växtfysiologi vid Mariabrunns förstakademi o. vid univ. i Wien 1873—1909. Talrika arb. över växternas livsföreteelser, särsk. deras förhållande till ljuset. Lärarboksförfattare.

Viète [vjätt], Francois (1540—1603), fransk advokat o. matematiker, den förste som konsekvent använde bokstäver för beteckn. av äv. bekanta storheter i ekvationer.

Viet-Nam [vje't-], en 1945 bildad republik i Franska Indo-Kina, omfattande n. delen av Annam o. Tonking. — En indokinesisk självständighetsrörelse framväxte under den jap. ockupationen 1941—45. Efter Japans nederlag utropade den nationalistiska Viet-Minhrörelsen, i vilken förekom ett starkt kommunistiskt inslag, en indokinesisk republik med sin ledare Ho Chi Minh som president. Efter strider med de franska trupperna träffades i mars 1946 en överenskommelse, i vilken franska reg. erkände V. som en självständig stat inom den indo-kinesiska federation, vilken Frankrike ämnade bilda. Under 1947 förekommo emellertid åter strider o. någon definitiv överenskommelse mellan V. o. Frankrike har ej träffats. Fransmännen ha trätt i förbindelse med f. kejsaren av Annam, Bao Dai, o. planer anses föreligga, att denne skall ersätta Viet-Minhregeringen som överhuvud i en förbundsstat, omfattande Annam o. Tonking.

Vieuxtemps [vjöta^{11*}], Henry (1820—81), belg. violinist, en av sin tids främsta. Av. tonsättare (6 violinkonserter).

Vifolka härad, östergötl. 1., omfattar 8

kommuner: Västra Hare, Östra Tollstad, Sva, Veta, Viby, Herrberga, Normlösa o. Västerlösa. 6,160 inv. (1947). Folkungabygdens doms.

Vifolka och Valkebo kontrakt, Linköpings stift, Österg. 1., omfattar 12 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Mantorp.

Wifstavarfs AB., Vilstavärv. Företaget grundat 1798, bolag 1896. Aktiekap. 14.5 mill. kr. (1948). Sågverk o. sulfatfabr. vid Vilstavärv, sulfitt-, sulfitspriftfabriker o. partfabr. vid Fagervik. Skogsbruk. Vckrst. dir. J. Lilliestråle (sed. 1921).

Wifstrand, N a i m a, f. 4/8 1890, operettsångerska, vid Oscarsteatern i Sthlm 1906—08 o. 1913—18, har senare gästspelat i Sthlm o. i grannländerna. Äv. regissör. Under senare år huvudsakl. filmroller.

Wifstrand, Albert, f. 1801, språkforskare, prof. i grekiska i Lund sed. 1935. Bl. arb. *Grekisk metrik* (1935) o. *Tider och stilar* (essäer, 1944).

Wigan [i'g^ots], stad (eget grevskap) i v. England, grevsk. Lancashire, mellan Liverpool o. Manchester. 84,000 inv. (1946). Textil-, järn- o. maskinindustri m. m. Kolgruvor.

Vigbiskop, titulärbiskop i rom.-kat. kyrkan, som biträder den verkliga biskopen.

Vigée-Lebrun [vis'e-l'brö'n], Elisabeth (1755—1842), fransk porträttmålarinna, gift med konsthandlaren Lebrun. Hon visar i sin sentimentala uppfattning av modellen flera likheter med Greuze.

1. Vigeland, Gustav (1869—1943), norsk bildhuggare, Norges främste. Hans huvudarb. utgöres av en fontänanläggning för Oslo av gigantiska mått med en mängd fristående omdiskuterade grupper o. reliefer. Bl. övriga arb. märkas monumenten över matematikern Abel (se bild) o. tonsättaren Nordraak, porträttbyster o. allegoriska kompositioner av impressionistisk, målerisk hållning.

2. Vigeland, Emanuel, f. 1875, broder till G. V., norsk målare, har huvudsakl. framträtt som fresko- o. glasmålare (glasfönster bl. a. i Oscarskyrkan i Sthlm o. i domkyrkan i Lund).

Wigeliuss, Thorsten, f. 13/10 1879, ingenjör o. industriman, verkst. dir. i Hellefors Bruks AB. 1915—47.

Viger spa (Viger den framsynte), en lagman i Uppland, vilkens lagutsagor enligt Upplandslagens företal utgjort en av lagens källor.

Wigert, Viktor (1880—1942), läkare, prof. i psykiatri i Lund o. överläkare vid hospitalet där 1923, prof. vid Karol. iust. o. överläkare vid Psykiatr. sjukhuset i Sthlm från 1929, rektor vid Karol. inst. 1940. Utgav bl. a. den historisk-psykiatriska studien *Erik XIV* (1920).

Vigevald [vidsje-], stad i n. Italien, prov. Pavia, vid Ticino. 34,000 inv. (1931). Biskopsäte. Sidenindustri. I V. slöts », 1848 vapenstillstånd mellan Österrike o. Sardinien.

Wigforss, Ernst, f. 24/1 1881, socialdemokratisk politiker, språkman, lektor i Göteborg 1918, konsultativt statsråd 1924—25, finansminister i P. A. Hanssons ministärer 1925—26 o. sed. 1932. Led. av FK 1919—

28 o. sed. 1948, av AK 1929—47. Har bl. a. utg. *Fr An klavskamp till samverkan* (1941), ett urval av tal o. artiklar.

Vigg, *Nyr'oca luli-gula*, en hos oss på spridda ställen i insjöar o. på östkusten förekommande dykand. Hannen med nacktofs, svart till brunsvart med vit buk. (Se bild.)

Vigg, studentikos förkortning av vigilans (se d. o.).

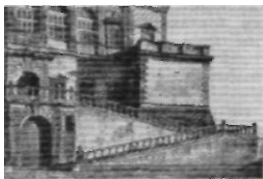
Viggbyholm, villastad i Täby kommun, Sthlms l., vid Stora Värtan.

Wight, *Isle of W.* [ajl ävv 'ajt'], naturskön ö i Engelska kanalen, tillhörande eng. grevsk. Hampshire. Skild från fastlandet genom sunden Solent o. Spithead. 387 kvkm, 88,000 inv. (1931). Krittberg (upp till 241 m) med egendomliga formationer (»The Needles»); skogs- o. slättland. Milt klimat (fikon o. lager övervintra). Talrika bad o. kurorter. Keltiska o. rom. minnesmärken. Huvudstad: Newport.

Vigilans [-längs'] (av lat. *vigila're*, vara vaksam), ivrigt bemödande att genomdriva något; upptagande av ficklån (»vigg»). — Verb: *vigi'l'era*.

Vigi'lia, lat., »vaka», i rom.-katolska kyrkan den gudstjänst, som firas dagen före vissa större högtidsdagar. Betecknar urspr. den under bön o. fasta tillbragta natten före högtidsdagen. *Vigi'hae deluncto'rum* dödsföficiar på årsdagen av dödsfall, dödsvaka.

Vignola [vinj'åla], Giacomo Barozzi (1507—73), ital. arkitekt, en av senrenässansens mest betydande. Han uppförde bl. a. slottet *Caprarola* (se bild) nära Rom samt i Rom *Villa di Papa Giulio*, *Villa Farnesina* o. den skolbildande kyrko-byggnaden *Il Gesù* (1568). Jfr G. della Porta. V. skrev en avh. om de rom. kolonnordningarna, som fick stor betydelse under de närmaste århundradena.

de Vigny [d'° vini'], Alfred (1797—1863), greve, fransk författare, romantiker; gav i måktiga tankedikter uttryck & t en pessimistisk men heroisk världsåskådning. Bl. arbeten: *Poèmes anti-ques et modernes* (1826), den hist. romanen *Cinq-Mars* (1826; sv. övers. 1864), berättelsesamlingen *Servitude et grandeur militaires* (1835) o. diktsamlingen *Les destinées* (1864), hans främsta verk. (Se bild.)

Vig'o [-gå], hamnstad i n.v. Spanien (Galicien), prov. Pontevedra. 130,000 inv. (1946). Befäst. Fiske; havsbad.

Vigor-oso [-gårå'så], it., musikterm: kraftigt, eftertrvkligt.

Vigsel, den akt, varigenom ett rättsgiltigt äktenskap ingås. Kyrklig vigsel kan äga rum inom den svenska kyrkan, om båda kontrahenterna äro medlemmar av kyrkan el. om den ena är medlem o. den andra tillhör ett annat kristet trossamfund. Jfr Borgerlig vigsel.

Wigström, Eva, f. Nilsson (1832—1901), författarinna, utgav, mestadels under signaturen A v e, folklivsskildringar samt samlade ivrigt skänskt allmogetradition.

Wigtown ['iggt'a'n]. 1. Grevskap i s.v. Skottland, vid kusten. 1,327 kvkm, 31,000 inv. (1946). Vål odlat lågland. Boskapsskötsel (ayrshireras). Huvudstad: Stanraer (6,500 inv.). — 2. Stad i W. i, vid kusten. 1,300 inv. (1931).

Wigwam ['iggt'åm], eng., benämning på de nordamerik. indianernas hyddor.

Vigvatten (lat. *aqua benedic'ta lustralis*), invigt vatten, som brukar finnas i särsk. kärl vid dörren till rom.-kat. kyrkor o. varmed de troende vid in- o. utgående bestänka sig.

Vig'ör (av fr.), friskhet, styrka, livskraft.

Viipuri [vi'pori], finska namnet på Viborg. 1. Wijk [vik], Olof (1786—1856), affärsman i Göteborg, konserv, politiker, var 1850—51 borgarståndets talman. Bidrog verksamt till Göteborgs ombyggnad o. försköning.

a. Wijk, Olof, d. y. (1833—1901), son till O. W., affärsman, kommunalman, politiker, led. av AK 1867—90, var r880—90 dess talman. V. åtnjöt stort anseende o. avbjöde vid flera tillfällen erbjudande att bliva statsråd. Adlades 1890. — W's maka, Caroline W., f. Dickson (1846—1918), donerade till välgörande o. allmännyttiga ändamål i Göteborg.

3. Wijk, Hjalmar, f. w/ 1877, son till O. W. d. y., affärsman o. liberal politiker; led. av AK 1906—14 o. FK 1918—21. V. har gjort sig känd genom rika kulturintressen o. donationer till konstnärliga ändamål.

Wijkander, Evert, f. 16/a 1891, ingenjör o. industriman, verkst. dir. vid AB. Bofors sed. 1936.

Wijk bij Duurstede [vejk bej dy'r-], nuv. namnet på nederl. staden Dorestad.

Vik, gods i Balingsta kommun, Uppsala l., vid Lärstaviken av Mälaren, från 1200-t. Slottet, som är en av våra bäst bevarade medeltidsborgar, fick sitt nuv. utseende med sadeltak o. takryttare under en reparation på 1860-t. (se bild). Nu folkskola o. lantmannaskola.

Vika, kommun i s.ö. Dalarna. Koppart). 1. (past.adr. Runnvika); Stora Kopparbergs landst.distr., Falu doms. 2,961 inv. (1947), varav i Vika församling 1,442 o. i Hosjö (Sandviks) församling 1,519. Senmedeltida kyrka med stjärnvalv o. kalkmålningar från början av 1500-t. Altarskåp från slutet av 1400-t.

Vikarbyn, turistort i Rättviks kommun i Dalarna.

Vikare el. ring l a d s å l, *PM ca his'pida*, mörkt färgad säl med ljusa ringformiga teckningar. Lever av fisk, kräftdjur osv. Allmän i Ishavet samt i Bottniska viken o. mell. Östersjön är han där att betrakta som en reliktform. Längd 12—16 m.

Vika'rie (lat. *vica'rius*), ställföreträdare, person som i någon annans ställe förrättar hans tjänst. Jfr Apostolisk vikarie. — Vik a r i a t, tillfälligt skötande av annans tjänst. — Vik a r i e r a, tjänstgöra för annan.

Vikbolandet, landet mellan Östersjön, Bråviken o. Slätbaken i Östergötland. Omfattar Björkekinds samt större delen av Östkindis o. Lösings härad av Östergöt. l.

Vikbolands kontrakt, Linköpings stift, Östergöt. l., omfattar 10 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Höckerstad.

Viken. 1. Sjö i n. Västergötland. 47 kvkm, längd 25 km, omkr. 4 km bred. Ingår i Göta kanalled. — 2. Kommun j n.v. Skåne, Malmöh.

I.; Kattarps landsf.distr., Luggude doms. 1,174 inv. (1947). — 3. Municipalsamhälle i V. 2. 753 inv. (1947). Fiskläge, badort. — 4. Forntida namn på nordligaste delen av Kattegatt med Oslofjorden, dels på därintill liggande områden av Norge o. Bohuslän.

Viker, bommun i s.v. Västmanland, Örebro l. (past.adr. Vikersvik); Nora landsf.distr., Nora doms. 1,193 inv. (1947).

Viking (ord av oviss härledning), betecknade deltagare i de härnadsfärder till sjöss, som på 800—1000-t. företogs av nordbor i syfte att förvärva gods o. rykte. De svenska vikingatågen gingo företredesvis österut, de danska till England, nuv. Nederländerna o. Frankrike, de norska till Skottland o. Irland.

Vikingsstad, kommun i mell. Östergötland, Östergöt. l.; Valkebo landsf.distr., Jönköpings doms. 1,025 inv. (1947).

Viklau, kommun på mell. Gotland, Gotl. l. (past.adr. Romakloster); Roma landsf.distr., Gotlands doms. 189 inv. (1947).

Viklomadonnan, madonnastatyr av trä med sällsamt väl bevarad målning (rioo-t:s a. h.), urspr. i Viklau kyrka på Gotland, nu i Stat. hist. mus. Antagl, har den kommit till Gotland genom franska cistercienser. Närmast är den i släkt med skulpturer på västfasaden av katedralen i Chartres. V. kom att verka normgivande för madonnatypen i Sverige fram till medeltidens slut. (Se bild.)

Wiklund, Karl Bernhard (1868—1934), språkforskare, prof. i finsk-ugriska språk i Uppsala 1909—33. Banbrytande arbeten inom lapskan. Omfattande kulturhist. författarskap.

Wiklund, Adolf, f. 1879, tonsättare, pianist o. dirigent, hovkapellmästare 1923, vid Konserthörsningen i Sthlm 1925—38. Orkesterverk, två pianokonserter, sånger.

Vikmanshyttan, brukssamhälle i s.d. Dalarna, Hedemora landskommun. 862 inv. (1946). Masugn, martinverk, valsverk, el. stålverb m. m. Äg. Wikmanshytte Bruks AB. (grundat 1922; aktiekap. 9 mill. kr. 1948), som även äger länt- o. skogsegendomar. Verkst. dir. A. Olsson (sed. 1922).

Wikner, Pontus (1837—88), filosof o. författare, prof. i Kristiania 1884. Drivkraften i W:s tänkande var hans varma religiositet o. starka tro på personlighetens betydelse. Urspr. anslutande sig till ..

den boströmska idealismen (ehuru med vissa avvikelser) avlägsnade han sig under sin senare utveckling alltmer därifrån till en mera realistisk ståndpunkt. Vid sidan av sina vetenskapliga arbeten utövade W. ett starkt inflytande på svenskt tankeliv genom sina många populära skrifter. Bl. arb.: *Tänkar o. frågor inför människans son* (1872), *Religiösa meditationer o. föredrag* (1873—75), *Tidsexistensens apologi* (posthumt 1888). W. var under sina studieår i Uppsala medl. av Namnlösa sällskapet o. bidrog i dess kalendrar med dikter o. filosofiska noveller, ofta med antika motiv.

Vikornas norra kontrakt, Göteborgs stift, Göteborg l., omfattar 10 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Strömstad.

Vikornas södra kontrakt, Göteborgs stift,

Göteborg l., omfattar 21 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Lysekil.

Viksjo, kommun i s. Ångermanland, Väster-norr. l.; Säbrå landsf.distr., Ångermanl. s. doms. 974 inv. (1947).

Viksta, kommun i mcll. Uppland, Upps. l.; Norunda landsf.distr., Upps. l:s doms. S94 inv. (1947). Senmedeltida kyrka med kalkmålningar från 1503. Kopparkrucifix från r300-t.

Viksten, Albert, t. »U 1889. författare.

Efter en tid som skogsarbetare blev V. journalist o. föreläsare i A. B. F. Hans romaner beskriva sakkunnigt livet i ödebygder o. vildmark el. norrländska arbetarskikt, icke utan en viss romantisk opposition mot stadskulturen o. med intresse för arbetarnas sociala villkor o. problem. Bl. a. *Striden för livet* (1917), *Hårda män* (1926), *Timmer* (1929), *Storm över niporna* (1935). *Porten mot havet* (1943), *Vågen hem* (1945), *ödets väg* (1947) samt det samhällskritiska debattinlägget *Brandsyn* (1941).

Wikström, Johan Emanuel (1789—1856), botanist, 1818 intendent o. prof. (den förste) vid Vetenskapsakad:s botaniska museum (= Riksmuseums bot. avdelning). Utgav växtgeografiska o. systematiska arb. samt bot. litteraturoversikter.

Vikström, Emil Erik, f. 1864, finl. bildhuggare, har utfört *Elias Lönnrots monument* o. *Pacius' byst* i Helsingfors samt figurer o. grupper i brons o. marmor.

Vikt el. tung massa, mått på en kropps innehåll av materia, bestämmes genom vägning på vanlig väg. Jfr Massa o. Tyngd.

Viktkastning, idrottsgren, som består i att kasta en rund, med handtag försedd vikt om 25.4 kg från en ring med 2135 n:s diameter.

Viktor Amadeus II, it. Vi 11 o. i o. Amadeo, hertig av Savojen o. konung av Sardinien (1666—1732); slöt sig 1703 till Frankrikes fiender i Spanska tronföljdskriget o. erhöll vid fredsslutet 1713 konungariket Sicilien, vilket han 1720 nödgades utbyta mot Sardinien. Abdikerade 1730.

Viktor Emanuel, it. Vittorio Emanuele, konung av Italien. — Viktor Emanuel II (1820—78), son till konung Karl Albert av Sardinien, var 1849—61 konung av Sardinien o. därefter med nummerföljdens bibehållande riket Italiens förste konung. Italiens enande var i första hand V:s o.

hans ministerpresident Cavour's verk. — Viktor Emanuel III (1869—1947), son till konung Umberto, sonson till V. II. V., som levde ytterst tillbakadraget, motsatte sig ej den fascistiska diktaturen o. hans tysta accepterande av Mussolinis imperialistiska politik blev en svar beställning för kungamakten, när efter Mussolinis fall kravet på republikens införande växte sig allt starkare. Inför folkomröstningen om monarkien abdikerade V. sj 1946 o. begav sig till Egypten, där han vistades till sin död. V. var 1936—43 kejsare av Etiopien.

Viktoria, öppen vagn utan vagnsdörrar, avsedd för promenadkänning.

Viktoria (Victoria) Sofia Maria (1862—1930), *drottning av Sverige*, dotter till storhertigen Fredrik av Baden o. prinsessan Lovisa av Preussen, för målades 1881 med dåvarande kronprinsen Gustaf, vid vars tronbestigning 1907 V. blev drottning. Moder till kronprins Gustaf Adolf (f. 1882), prins Wilhelm (f. 1884) o. prins Erik (1889—1918). Drottning V. ägnade stort intresse åt allmänna värv o. utövade en omfattande välgörenhet.

Viktoria (1819—1901), *engelsk regerande drottning*, dotter till hertig Edvard av Kent o. prinsessan Viktoria av Sachsen-Saalfeld-Koburg, blev vid farbrodern Vilhelm IV:s död 1837 regerande drottning av Storbritannien o. Irland. För måld 1840 med prins Albert av Sachsen-Koburg och Gotha, änka 1861. Antog 1877 titeln kejsarinna av Indien. På de politiska avgörandena hade V. 1 allm. ej större direkt inflytande, ehuru hon i viss mån påverkade besluten. I nationens uppfattning framstod »änkan i Windsor» som den upphöjda landsmodern o. världsmaktens enhörning. V. bidrog äv. i hög grad till den monarkiska känslans stärkande i England.

Viktoria (1840—1901), *tyisk kejsarinna*, äldsta dotter till drottning Viktoria av England o. prins Albert. För målades 1858 med prins Fredrik Vilhelm av Preussen, som 1888 var kejsare av Tyskland. »Kejsarinnan Fredrik» hyste liksom sin make sympati för de liberala idéerna o. stod i spånt förhållande till Bismarck. Moder till exkejsar Vilhelm II.

Viktoriaorset, eng. *Victoria cross*, av drottning Viktoria 1856 stiftad britt. orden för tapperhet i fält. (Se bild.)

Viktoriamuseet för egyptiska fornsaker i Uppsala grundades 1889 av K. Piehl o. fick sitt nuv. namn 1895 av dåv. kronprinsessan Viktoria.

Viktoriaorätt, dets. som kromrött.

Viktualier (av lat. *victualis*, hörande till livets nödortf), livsmedel, matvaror.

Vikun'ja, *Auche'nia vicun'na*, ett i Perus o. Bolivias Ander levande lamadjur av ungefär ett rådjurs storlek, till färgen ovan rödgult, undertill vitt. Ullen mjuk o. fin. Jagas ivrigt.

Vikval, *Balaenoptera acutorostrata*, en vid kusterna o. in i vikarna (dåv. namnet) levande, ovan svart, undertill vit bardval, vilken flera gånger strandat vid våra kuster. Längd 8—10 m.

Vil, medeltida namn på nunnedok.

Vilaine [-lä'n], flod i n. Frankrike, Bretagne, upptrinner i dep. Mayenne o. mynnar i Atlanten. 225 km, segelbar 145 km. Bland bifloder Ille o. Oust fr. h.

Vilaje't, administrativt område i Turkiet, motsv. svenskt län.

von Wilamo'witz-Moellendorff [-möll'en-darf], U l r i c h (1848—1931), klassisk filolog, prof. i Greifswald 1876, i Berlin 1897—1927

(med titeln excellens). W. ansågs som sin tids ypperste kännare av grekiska språket o. litteraturen. Utgav bl. a. högt skattade Övers. av grek. tragedier (*Griechische Tragödien*, 3 bd, 8:e uppl. 1919). (Se bild.)

Vilan, f. d. municipalsamhälle i ö. Skåne, N. Åsums kommun, Kristianst. 1. 1/4 1941 inkorporerat med Kristianstad. Jfr Hvilans folkhögskola.

Wilberforce ['iirböfäs], William (1759—1833), eng. filantrop, parlamentsledamot, inleddes på 1780-t. en kamp mot slavhandeln, som ledde till dess förbudande i britt. riket 1808 (med Undantag av kolonierna). Under intrycket av W:s fortsatta agitation följdes exemplet av flera andra länder. Även bemärkt religiös författare.

Wil'brandt, Adolf (1837—1911), tysk författare, känd genom en rad populära lustspel (*Jugendliebe*, 1872; uppf. i Sthlm 1895), symbolistiska skådespel (*Der Meister von Palmyra*, 1889) o. problemromaner (*Schleichendes Gift*, 1807; Smygande gift, 1899).

Wildbad [vilt'bat], stad i delstaten Württemberg-Baden, s.v. Tyskland (Württemberg), vid en bifl. till Neckar, v. om Stuttgart, 5.000 inv. (1933). Varma mineralkällor. Mycket besökt kurort.

Vilddjuret, figur i Uppenbarelseboken (13:1—10), symboliserande Antikrists världsmakt; av de äldsta kristna uppfattad som Nero.

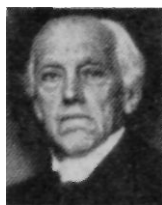
Vilde. 1. I naturtillståndet levande mänsklig individ. — 2. Sådan ledamot av beslutande församling, som icke tillhör något parti.

Wil'de, Jakob (1679—1755), hävdatecknare, av kurländsk härkomst, blev 1719 svensk rikshistoriograf. W. var som kritisk historieforskare för sin tid betydande. Av särsk. värde äro arb. om den svenska statsförfattningen (*Sueciae historia pragmatica*, 1731).

Wilde ['ajld], Oscar (1856—1900), eng. författare, väckte stark uppmärksamhet med en rad essäer, prosaberedelser o. skådespel, vari han i en kvick o. på paradoxer rik stil gjorde sig till tolk för ett artistiskt betraktelsesätt av livet o. moralen: essäsam. *Intentions* (1881; Lögnens förfall, 1893), romanen *The picture of Dorian Gray* (1891; Dorian Gravs porträtt, 1905; filmat. 1946), skådespelen *Lady Windermere's fan* (1892; Solfjädern, 1919), *An ideal husband* (1895; En idealisk äkta man, 1919) o. *Salome* (1893; sv. övers. 1895). 1895 dömdes W. till två års tukthus för sedlighetsbrott. I fängelset skrev han två av sina förnämsta verk: *Ballad of Reading gaol* (1898; Balladen om fängelset i Reading, 1907) o. *De profundis* (1905; sv. övers. 1905). Biografi av H. Pearson (1946; sv. övers. 1948).

Wil'dens, Jan (1586—1653), flaml. målare; utförde ofta landskapet i Rubens' tavlor.

Wil'denvey [-váj], Herman, f. 1886, norsk författare. D. väckte uppmärksamhet med diktsaml. *Ryinger* (1907), vars ljusa, muntert erotiska, sommarstämda ton o. talpråkmässiga, smidigt rytmiska form skilde sig från den samtida norska lyriken. Närmast hade V. tagit intryck av Fröding. Det lekfulla, livsbejakande, charm-

fulla i W:s dikt gjorde honom till ungdomens trubadur. Särskilt förstår han att tolka det lyckliga ögonblickets värde i melodiska strofer. Hans senare lyrik har större innerlighet i naturkänslan, en rikare o. mer inåtvänd sensibilitet. *Ildorkestret* (1923), *Fiken av tistler* (1925), *Höstens lyre* (1931), *Ved sangens kilder* (1947) m. "•". *Samlade dikte* (från 1933). Dessutom den självbiogr. serien *Vingehesten og verden* (1937), *Den nye rytmen* (1938) o. *En lykkelig tid* (1940).

Wilder [ˈajlˈdʰ], Thornton, f. 1897, amerik. författare, ger i novellsaml. *The bridge of San Luis Rey* (1927; San Luis bro, 1928) liksom i *Heaven's my destination* (1935; Till himlen går min väg, 1935) prov på en filosofierande psykologi. Skådespel: *O ur toten* (1938; Vår lilla stad, 1940; uppf. i Sthlm s. å.), *Skin of our teetk* (1942; Nära ögat; uppf. i Sthlm 1944), *The long Christmas dinner* (1931; Den långa julmiddagen, uppf. i Sthlm 1946). *The Ides of March* (1948; Även du min Brutus, s. å.) är en roman från Caesars Rom.

Wildgans [viltˈ-], Anton (1881—1932), österrik. författare. Urspr. brottmålsdomare, övergick han sedermera helt till författarskap, först som lyriker, därefter framför allt som dramatiker. Bl. arb. skådespelet *Armut* (1914; uppf. i Sthlm 1917) o. den på barndomsminnen byggda boken *Musik der Kindheit* (1928).

Vildkatt, *Fe'lix silvesVris*, vildsint o. otämbart kattdjur i v. Asien o. mell. Europa. Rester funna i Skånes torvmossar. Större än tamkatten, till färgen gulgrå med svarta strimmor.

Vildman, heraldisk figur, va ni. naken o. skäggit samt försedd med klubba; förekommer, bl. a. i Lapplands vapen o. som sköld hållare.

Vildpersilja, art av örtsläktet *Aethusa*.

Vildrao [vildrakˈ], Charles, f. 1882, fransk författare. Har skrivit lyrik, bl. a. diktsaml. *Intages et mirages* (1908) o. *Le livre d'amour* (1919), senare äv. psykologiskt träffsäkra teaterstycken, ss. *Le paquebot Tenacity* (1920; Om bord, 1927) o. *La brouille* (1931; En brytning, radiospel 1934).

Vildsvin, *Sus scrofa*, brunsvart, i gråult o. vitt spräckligt svindjur. Ett flertal raser i Europa, dock ej nu i Sverige, där likväl rester äro funna i torvmossar. Införda vildsvin ha nästan utrotats på grund av den skada de göra i åkrarna.

Vildvin, arter av växtsläktet *Parthenocissus*.

Wilhelm, Heinrich, d. 1652, tysk bildhuggare o. arkitekt, verksam i Sverige från 1646. Han utf. ett flertal epitafier, bl. a. i Storkyrkan o. Riddarholmskyrkan i Sthlm, i Uppsala domkyrka samt i Jäders o. Tyresö kyrkor. Från 1646 ledde han Riddarhusbygget.

Wilhelm, f. "I. 1884, *Sveriges arvfurst*, andre son till konung Gustaf V o. drottning Viktoria, hertig av Södermanland, har utgivit skildringar av resor i Siern, Afrika (*Bland dvärgar och gorillor*, 1922) o. Centralamerika samt uppmärksammade samlingar dikter (*Släktta fyra*, 1916, *Av denna jord*, 1935, *Önd tid*, 1942) o. noveller (*Svarta noveller*, 1924). Vidare märkas reseskildringarna *Sydförskott* (1926), *Amerika från estraden* (1928), *Korsikansk och annat* (1932), *Nära öknen* (1933) o. *Röda jordens svenskar* (1948). Äv. verksam som kritiker (sign. P ewe)

o. scenisk författare. Har i essäer (*Fritt land*, 1941) o. kortfilmer samt bildverket *Svenskt land* (1947) skildrat svensk bygd o. svenskt arbetsliv. Om W:s kadettår handlar *Alle mans kalt* (1938). — Prins V. var 1908—14 gift med ryska storfurstinnan Maria Pavlovna o. har med henne sonen Lennart.

Vilhelm, eng. William, *engelska konungar*. — Vilhelm I, Erövraren (1027 eller 1028—87), hertig av Normandie 1035, blev Englands konung genom segern vid Hastings 1066. Hård o. hänsynslös i kampen mot yttre o. inre fiender men som personlighet i besittning av utmärkta dygder har V. mäktigt bidragit till att skapa det ännu bestående engelska samhället. — Vilhelm II, Rufus (»den röde») (omkring 1060—1100), tredje son till V. I, Englands konung sedan 1087, var en brutal o. rå regent, vars regering var fylld av fejder. — Vilhelm III (1650—1702), prins av Oranien, ståtållare i Nederländerna från 1672, blev genom »den ärofulla revolutionen» Englands konung efter sin svärfader Jakob II (1688). V. var själen i flera mot Ludvig XIV riktade, framgångsrika koalitioner. Under V:s regering utbildades en början till den engelska parlamentarismen, enligt det parti, som har majoritet i underhuset. — Vilhelm IV (1765—1837), tredje son till konung Georg III, blev 1830 konung av Storbritannien o. Irland samt av Hannover. V. var föga begåvad men åtnjöt i England popularitet på grund av sitt rättframma väsen. Genom hans död upplöstes den sedan 1714 bestående personalunionen med Hannover.

Vilhelm, höll. Willem, *neerländska ståtållare*. — Vilhelm I (1533—84), greve av Nassau, furste av Oranien, ståtållare, motsatte sig från början Filip II:s tvångspolitik o. var från 1572 holländarnas ledare i befrielsekriget mot Spanien.

Han kan betraktas som den egentlige grundläggaren av riket Nederländerna. V. »den tystlåtna», som mördades av en fanatisk katolik, var sin tids främste statsman, mäktig av storslagna vyer o. målsman för religiös fördragsamhet. — Vilhelm III (1650—1702), sonsonson till V. I, blev 1672 ståtållare i Nederländerna o. 1688 konung av England, Skottland o. Irland (även här som V. III). Se Vilhelm, eng. konungar.

Vilhelm, höll. Willem, *konungar av Nederländerna*. — Vilhelm I (1772—1843), son till arvståtållaren Vilhelm V (1748—1806), blev enligt Wienkongressens beslut 1815 konung över Holland o. Belgien, som förenades till ett rike, Nederländerna, samt storhertig av Luxemburg. Belgien gjorde sig självständigt 1830, delvis på grund av V:s utpräglat förkärlek för holländarna. Nedlade kronan 1840. — Vilhelm II (1792—1849), son till V. I, förmäddes av 1848 års frihetsrörelse att giva sitt land en mera konstitutionell författning.

Vilhelm, höll. Willem, *konungar av Nederländerna*. — Vilhelm I (1772—1843), son till arvståtållaren Vilhelm V (1748—1806), blev enligt Wienkongressens beslut 1815 konung över Holland o. Belgien, som förenades till ett rike, Nederländerna, samt storhertig av Luxemburg. Belgien gjorde sig självständigt 1830, delvis på grund av V:s utpräglat förkärlek för holländarna. Nedlade kronan 1840. — Vilhelm II (1792—1849), son till V. I, förmäddes av 1848 års frihetsrörelse att giva sitt land en mera konstitutionell författning.

— Vilhelm III (1817—90), son till V. II, ägnade sig mindre åt styrelsen än åt sina nöjen men förvärfvade sympatier genom sitt patriotiska o. välvilliga sinne.

Vilhelm, ty. Wilhelm, *tyiska kejsare*. — Vilhelm I (1797—1888), andre son till konung Fredrik Vilhelm III av Preussen, antog som tronföljare 1840 titeln »prins av Preussen» o. regerade från 1858 med kunglig myndighet. Han blev 1861 Preussens konung, o. på ett decennium genomfördes nu under strider mot Danmark, Österrike o. Frankrike det tyska enhetsverk, som besegrades genom att V. ¹⁸/i 1871 i Versailles utropades till tysk kejsare. »Den gamle herrn» förstod att förvärva sig utmärkta tjänare; de främsta voro Bismarck o. Moltke. (Se bild.) — Vilhelm II (1859—1941), sonson till V. I, son av Fredrik III och Viktoria av England, blev tysk kejsare 1888. Avlägsnade 1890

rikskanslern Bismarck o. förde sedan en personligt betonad politik, ehuru i regel bunden av sina rådgivare. V. bidrog genom mindre balanserade uttalanden o. impulsiva steg att i någon mån öka den spänning, som slutligen utlöstes i Första världskr. Dock har V. med orätt gjorts ansvarig för flera åtgärder, vilka i verkligheten skett mot hans önskan. V. abdikade vid revolutionens utbrott november 1918 o. flydde till Holland, där han bebodde det av honom inköpta Huis Doorn. Utgav memoarer — 1881 g. m. Augusta Victoria av Schleswig-Holstein (d. 1921); omgift 1922 med Hermine av Reuss (1887—1947).

Vilhelm, ty. Wilhelm, *Honungar av Württemberg*. — Vilhelm I (1781—1864), konung från 1816, gav 1819 sitt land en liberalt färgad författning. — Vilhelm II (1848—1921), dotterson till V. I, besteg tronen 1891; abdikade 1918.

Vilhelm, *tsvk kronprins*, f. T882, son av kejsar V. II, avsåg sig tronanspraken nov. 1918.

Vilhelm av Sabina, d. 1251, kardinal, biskop av Sabina 1244, ledde som påvlig legat kyrkomötet i Skänninge 1248, genom vilket sv. kyrkan inorganiserades i den romerska.

Vilhelm av Tyrus (omkr. n 30—omkr. n90), historieskrivare, föddes av frankiska föräldrar i riket Jerusalem o. studerade i Europa. Skrev på latin en historia i 23 böcker om korsstågen under tiden 1095—1184, vår främsta källa för kändedomen om korsstågen.

Wilhelmi, Tobias (T885—1944), *f.i* Amsterdam, violinist o. tonsättare, konsertmästare vid Kungl. teatern från 1921.

Vilhelmina, höll. Wilhelmina, f. x880, T890—1948 *drottning av Nederländerna*, dotter till konung Vilhelm III o. hans andra gemål, Emma av Waldeck-Pyrmont, blev vid faderns död 1890 drottning men stod till 1898 under moderns förmynderskap. Förmäde sig 1901 med prins Henrik av Mecklenburg-Schwerin (död 1934). I detta äktenskap föddes 1909 en dotter, tronföljaren Juliana. Vid tyska invasionen

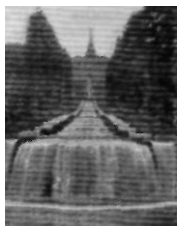
i Nederländerna 1940 flydde V. till England, varifrån hon med sin regering fortsatte striden mot Tyskland. Återvände efter Nederländernas befrielse 1945. Efter en längre tids sjukdom abdikade drottning V. «» 1948 o. efterträddes på tronen av prinsessan Juliana.

Vilhelmina, kommun i s. Lappland, Västerb. l. Dikanäs o. Vilhelmina landsf.distr., Västerb. v. doms. 9,410 inv. (rg48), därav i del av Vilhelmina kyrkobokföringsdistrikt 8,143, varav i Vilhelmina köping 1,690, o. i Dikanäs kyrkobokföringsdistrikt 1,267. Samrealskola.

WU'helmsdorf, arbetarkoloni i delstaten Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland (prov. Westfalen, Preussen), nära Bielefeld; grundlagd 1882 av F. von Bodelschwingh; förebild för likn. anläggningar på andra håll.

Wilhelmshaven [-haten] el. Wilhelms-hafen, stad i delstaten Niedersachsen, n.v. Tyskland (prov. Hannover, Preussen), vid Ems-Jadekanalens mynnig i Jadeviken av Nord-sjön. 91,000 inv. (1938). Krigshamn; frihamn. Skeppsvarv, maskinfabriker. Ofta bombat av eng. flyg 1940—45.

Wilhelmshöhe, lustslott med berömda parkanläggningar o. vattenkonster, tjtistaten Hessen, mell. Tyskland (prov. Hessen-Nassau), 5 km v. om Kassel. Nuv. slottet uppfördes r787—98. På toppen av en 415 m hög kulle ligger det s. k. jätteslottet, en åttkantig valvbyggnad som kröues av en 10 m hög efterbildning av den farnesiske Herakles (kallad »der grosse Christoph»). (Se bild.)

Wilhelmson, Carl (1866—1928), målare, t.f. prof. vid Konsthögskolan 1925, hämtade huvudsakl. sina motiv från bohuslänska fisk-lågen (Fiskebäckskil) o. skildrade sina typer med kärv realism utan idealisering. Samtidigt hade han öppen blick för det nord. land-

skapets lyriska stämningens värden (Kyrk-folk i båt, 1909, se bild, Junifåttan, 1900, Gårdens dotter, 1904, m. fl.). Porträtt (Hj. Lundbohm, Knut Kjellberg), spanska folktyper. Äv. etsningar. Monogr. av A. L. Romdahl (1940).

Wilhelms trasse [-ijtra'se], gata i Berlins centrala del. Ofta beteckning för tyska utrikesministeriet (lagt i ruiner under Andra världskr.), som låg vid denna gata.

Wilhelm Tell (it. *Gugheimo Tell*), opera med musik av G. A. Rossini till text av Jouy; uppförd i Sthlm i:a ggn 1856. Jfr Tell.

Wil'ja, lit. Neri's, högerbiflod till Njemen, med vilken den förenas i Kaunas. 468 km lång. Viljandi, estn. namnet på Fellin.

Viljuj', vänsterhitlod till Lena. 2,120 m. Wil'kama (Wilkman), Karl Fredrik (T876—1947), finl. general, deltog i Inbördeskriget 1918, överbefälh. efter Mannerheim; avgick 1926.

Wilkes ['iiks], John (1727—97), eng. publicist o. politiker, förskaffade sig på 1760-t. popularitet genom sina häftiga angrepp mot torytjänstare o. en rad därav föranledda åtal. Han invaldes flera gånger i parlamentet

utan att beviljas inträde däri. Först 1774 tog han säte i underhuset, där han emellertid ej kom att spela någon roll.

Wilkes ['ilks], Charles (1798—1877), amerik. sjöofficer, företog 1838—42 en expedition i Stilla havet o. S. Ishavet, varvid han bl. a. upptäckte det efter honom uppkallade Wilkes' Land.

Wilkesbarre ['ilksbajri], stad i ö. För. Stat., Pennsylvania, vid fl. Susquehanna. 86,000 inv. (1940). Antracitgruvor. Betyd. industri.

Wilkes' Land ['ilks], landområde i Antarktis, s. om Australien mellan 100° o. 160° ö. 1. Uppkallat efter C. Wilkes.

Wilkie ['ill'ki], sir David (1785—1841), Skots målare, utförde genrebilder (*Den blinde violinspelaren*, 1807, *Testamentet öppnas*, 1820), hist. målningar (*Knox utdelar sakramentet*) o. porträtt (*Drottning Viktoria* m. fl.).

Wilkins ['ill'kins], sir Hubert, f. 1888, eng. forskningsresande. Urspr. pressfotograf (bl. a. under Balkankrigen) har W. deltagit i o. varit ledare för talrika polarexpeditioner samt därvid begagnat sig både av flygplan o. undervattensbåt (*Nautilus*).

Wilkinson ['ill'kinns'n], Ellen (1893?—1947), eng. politiker, parlamentssekr. i inrikesdepartementet 1940—45, medl. av underhuset (labour) 1924—31 o. från 1935, ordf. i Labour Party 1944. 1945—47 undervisningsminister i Attles regering.

Vilkit skij. Boris Audrejevitj, f. 1885, rysk geodet o. hydrograf, företog flera färder i ryska Ishavet, genomförde 1914—15 Nordostpassagen från Archangelsk till Vladivostok o. upptäckte Kejsar Nikolaus II:s land (nuv. Severnaja Semlja).

Villa ['vilja], Francisco (1866—1923), mexik. soldateskhövding, en tid i samverkan med Carranza men senare besegrad av denne. V. förde sedan guerillakrig dels med regeringsstyrkorna, dels med För. Stat., vilket föranledde de senare till en straffexpedition 1916—17, som dock blev utan resultat. Mördad.

Villa, lat., romarnas beteckn. dels-för större lantgård (v. *rusWca*), dels för lyxbetonad park- o. palatsanläggning, vars första berömda ex. är Lukullus' villa i Rom. Litterära villabeskrivningar ss. Plinius d. y:s kommo att ligga till grund för renessansens o. de följande årh:s villarkitektur. Storslagna representanter för denna äro V. d'Este i Tivoli o. V. Medici i Rom.

Villa Alba'ni, villa utanför Rom, byggd vid mitten av 1700-t. av kardinal Alessandro Albani, som där med biträde av Winckelmann m. fl. hopbragte en delvis bevarad konstsamling.

VIH'ach, stad i S. Kärnten, Österrike, nära Drava. 26,000 inv. (1946). Blyverk o. annan industri. Järnvägsknut. Inärh. Bad Villach med varm svavelkälla.

Villa Cisneros, huvudstad i spanska kolonien Rio de Oro på Afrikas västkust. 297 inv. (1930). Hamm.

Will'aert [-la'rt], Adrian (omkr. 1480—1562), flandrisk kyrklig tonsättare, skapade den venetianska skolan genom införandet av dubbelköror, som svarade varandra från olika läktare. W. skrev madrigaler, psalmer o. hymner.

Willaerts [-la'rts], Adam (1577—1665), flaml. marinmålare, målade kustbilder med upprört hav. — Hans son Abraham W. (d. efter 1662) målade i samma maner, varför deras arb. ofta förväxlats.

Villafran'ca, stad i n. Italien. 13,000 inv. (1931). Efter slaget vid Solferino slöts i V. «/», 1859 ett vapenstillstånd mellan Frankrike o. Österrike, som blev en etapp på vägen till Italiens enande, emedan däri bl. a. bestämdes, att Lombardiet skulle överlämnas till konungariket Sardinien.

Villafranca del Panadés, stad i n.ö. Spanien. 8,000 inv. (1929). Vin («Villafranca»).

Villa Hermo'sa ['vill'ja-], tidigare San Juan Bautista, huvudstad i staten Tabasco, s.ö. Mexico. 11,000 inv. (1933). Livlig handel.

Villa Imperia'le, en ej fullbordad anläggning i en bergssluttning vid Pesaro. Det nedre partiet från omkr. 1470, det övre från 1525, efter ritningar av Girolamo Genga. Med sin strängt genomförda symmetri o. sina proportioner utgör den sistnämnda delen, för ätten Sforza uppförda villan, ett av högrenässansens i sitt slag mest betydande kompositioner.

Villa Medici L-Sjüli Rom, en av kardinal Ricci da Montepulciano 1574—80 uppförd villa på Monte Pincio, ombyggd för kardinal Ferdinando de' Medici. Franska Romakademien har sed. 1803 sitt säte där.

Villands domsaga, Kristianst. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Fjälkinge o. omfattar Villands härad. Domarens adr.: Kristianstad. 26,364 inv. (1948).

Villands härad, Kristianst. 1., omfattar 18 kommuner: Åhus, Åhus köping, Rinkaby, Gustav Adolf, Nosaby, Fjälkinge, Nymö, Trolle-Ljungby, Gualöv, Kiaby, Ivö, Ivetofsa, Bromölla köping, Näsum, Vånga, Oppmanna, österlöv o. Fjälkestad. 26,364 inv. (1948). Villands domsaga.

Villands kontrakt, Lunds stift, Kristianst. 1., omfattar 17 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Bromölla.

Villano'vakulturen (omkr. 800—600 f.Kr.), benämning på den järnålderskultur i mellersta och n. Italien, som kännetecknas av brandgravar, tätt samlade i gravfält, med benresterna nedlagda i dubbelkoniska lerurnor, vilka prytt med geometriska mönster. V. har namn efter en på 1850-t. utgrävd ort nära Bologna, som varit ett av denna kulturs centra. Dess kärnområde var s. Etrurien. Spår av en besläktad kultur ha funnits i Rom o. i Latium.

Villard de Honnecourt [vila'r d° ånko'r], fransk arkitekt, verksam på 1230-t. V. är endast känd genom ett efterlämnat manuskript med planer o. teckningar av kyrkor, skulpturer, ornamet etc.

Villars ['villar], Claude Louis Hector (1653—1734), hertig, fransk marskalk, var en av Ludvig XIV:s yppersta fältherrar under Spanska tronföljdskriget. Han förlorade 1708 slaget vid Malplaquet men återupprättade Frankrike ^{af}fällning genom segern vid Denain 1712.

Villberga, kommun i S. Uppland. Upps. 1. (past.adr. Grillby); Håbo landsf.distr., Upps. l:s s. doms. 909 inv. (1947), varav i Grillby municipalsamhälle 384. I den medeltida kyrkan altarskåp av Jan Borman från Bryssel (isoo-t:s början).

Wille, Nordal (1858—1924), norsk botanist, t. f. prof. vid Sthms högskola 1886 o. från 1893 prof. i Kristiania. Algforskar.

de Villehardouin [d° vilard°ä'8], Geoffroi (omkr. 1165—omkr. 1213), fransk krönikeskrivare, deltog i o. skildrade det s. k. fjärde korståget i ett ryktbart verk, som är den äldsta prosakrönikan på franska.

Villéle ['viläl], Joseph (1773—1854), greve, fransk statsman, var 1821—22 finansminister o. 1822—28 tillika konseljpresident. V. var en utmärkt skicklig finansman men vidtog en mängd impopulära åtgärder, som väsentligt bidrog att skapa en inrikespolitisk spänning, utlöst i Julirevolutionen.

Will'ems, Jan Frans (1793—1846), belgisk språkman o. skald, huvudrepresentant för den flamländska rörelsen, som han inledde genom förord till sin bearbetning av djureposet *Reinaert de Vos* (1834). Utgav arb. rörande flaml. folkdiktning o. språk.

Will'emstad, huvudstad i nederl. kolonien Curacao, Västindien, på s.v. kusten av ön Curacao. 30,000 inv. (1938). Hamn; handel.

Willenhall ['i'll'nhål], stad i mell. England, grvcsk. Staffordshire. 28,000 inv. (1945). Kol- o. järngruvor; järn- o. metallverk.

Willensden ['i'H'isdn], förstad i n.v. till London. 177,000 inv. (1946).

Willette [vilaf], Adolphe (1857—1926), fransk målare med motiv från Montmartre, uppmärksam genom sina tidsaktuella teckningar, litografier o. raderingar. Av affischer.

Villeurbanne [vilörbann'], förstad i ö. till Lyon. 8a,000 inv. (1946). Kem. industri m. in.

Williams ['i'H']ms], Roger (omkr. rööo—84), eng. politiker o. puritansk teolog, emigrerade 1630 till Amerika o. grundade i Rhode Island en koloni, Providence, vari han införde fullständig religionsfrihet.

Williams ['i'H']ms], George (18ai—1906), eng. köpman, stiftade 1844 »The young mcn's Christian association», förk. y. Af. C. A., i Sverige K. F. U. Af.

Williams ['iir']ms], E m l y n, f. 1905, eng. dramatiker. 151 skådespel *The corn is green* (Nya skördar, uppf. i Sthlm 1941), en skildring från kolgruvorna i Wales under slutet av 1800-t., samt *The morning star* (1941; Morgonstjärnan, uppf. i Sthlm r943), en skildring från London under »Blitzen» hösten 1940.

Williams ['iH']ms], Tennessee, f. 1914, amerik. författare, skildrar i sitt skådespel *The glass menagerie* (1944; uppf. i Sthlm 1946) en instängd familjemiljö. *A streetcar named desire* (1947) spelar i New Orleansmiljö.

Williams, R. V a u g h a n, densamme som Vaughan Williams.

Williamson ['i'll']ms'n], Henry, f. r897, eng. författare o. lantbrukare, känd särsk. för sina djurböcker, *Tarka the otter* (1927; Uttern Tarka, 1932) o. *Salar the salmon* (1935; taxen Salar, 1937).

Williamsport ['i'H']mspåt], stad i Pennsylvania, ö. För. Stat., vid Susquehannas v. källflod. 44,000 inv. (1940). Timmermarknad.

Will'ibrod (658—739), eng. missionär, frisersn apostel, blev 696 ärkebiskop i Utrecht o. företog omkr. 700 en missionsfärd till Danmark, den första kända till Norden.

Willie, kommun i s. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Rydsgård); Skurups landsf.distr., Vemmenhögs l.junits o. Herrestads doms. 1,155 inv. (1947).

Williers [viU']s], eng. släkt, av vilken vissa medlemmar varit hertigar av Buckingham, andra earlar av Clarendon.

Villiers [viH']s], Frederic (1852—1922), eng. tecknare, veckotidn. Graphics krigskorrespondent o. »krigstecknare» från 1876 i olika världsdelar.

de Villiers de l'Isle-Adam [d° vilje' d° l'ilad'a*], Philippe Auguste U840—89), greve, fransk författare, vars aristokratiska, spekulativa, katolskt färgade diktning berett vägen för symbolismen. Bl. arb. *Contes cruels* (1883) o. *L'Ève future* (1886).

Willington['i'll'ingd'n], Freeman Freeman-T h o m a s, marquis W. (1866—1941), eng. statsman, liberal led. av underhuset rgoö—06, guvernör i Bombay rgi3—19, i Madras 1919—24, generalguvernör i Canada r926—31, vicekung i Indien rp3t—35.

Villingen [fill'n], stad i delstaten Siidbaden, s. Tyskland (Baden). 74,000 inv. (1933). Urtillv. Känd sed. 800-t., belägrad flera gånger under Trettioåriga kriget.

Willkie ['i'H'ki], Wendell (1892—r944), amerik. advokat o. politiker, en av Kör. Stat:s främsta industriledare. Stödde Roosevelts val r932; blev senare motståndare till New Deal

o. var 1940 det republ. partiets presidentkandidat. Efter Roosevelts valseger 5 nov. s. å. slöt han emellertid upp vid dennes sida o. sändes jan. 1941 som R:s speciella ombud till England. 1942 företog W. en resa till Ryssland, Kina o. Mellersta Östern, som han skildrat i *One world* (1943; En värld, s. å.).

Villkorlig dom, domstols förordnande om anstånd med verkställandet av ådömt straff el. med ådömandet av straff för brott, till vilket den anklagade förklarats skyldig. Kan på vissa villkor förekomma, om skäl finnes att antaga, att brottslingen utan att undergå straff skall avhålla sig från nya brott. I den villkorliga domen fastställs en viss prövotid, under vilken den villkorligt dömda i regel skall stå under övervakning. Villkorlig dom infördes i Sverige 1906. Närmare best. i lag av r/e r939 ('kraft », 1944). Jfr Skärddskonsulent.

Villkorlig frigivning, frigivning ur fängvårdsanstalt av fänge, som delvis undergått sitt straff, under vilkor att han för ett ordentligt o. ostraffligt leverne. Ken frigivne skall i regel stå under tillsyn under så lång tid (prövotid), som vid friaivninaen återstår av straffet, i varje fall minst ett år, om det ådömda straffet uppgår till ett år el. däröver, eljest sex månader. Sådan frigivning kan förekomma för den som undergår straffarbete el. fängelse på viss tid, dock ej under sex månader, då r/e av strafftiden förlutit. Beslutas av fängvårdsanstaltens styresman. Den som avtjänat r/e av strafftiden, dock minst åtta månader, kan efter egen ansökan villkorligt frigivas. Förordnande härom meddelas av Fängvårdsstyrelsen. Närmare best. i lag av r/e 1943 ('kraft r/i 1945). Villkorlig frigivning infördes i Sverige 1906.

Willman, Anders ('03a—98) opera-sångare (bas), från 1859 anställd vid Kungl. teatern, dess direktör 1883—88. 1877—81 förestod W. dess elevskola till. m. sin hustru operasångerskan Hedvig W. (1841—87).

Villmanstrand, fi. Lappeenranta, stad i Finland, Kymmene 1. 13,700 inv. (1942), bekant för striden mellan svenskar o. ryssar r/e 1741—

Villon [vijä'«], Francois (1431—efter 1463), fransk skald; förde ett äventyrligt vagabondliv, kom flera gånger i beröring med rättvisan o. undgick med knapp nöd galgen. Vs föga omfattande produktion, främst *Testament* (1461; sv. övers. 1920), är märklig genom sin subjektivism o. realism o. har förskaffat honom hedersnamnet »Frankrikes förste möderne författare».

Villstad, kommun i v. Småland, Jönk. 1. (past.adr. Smålandsstenar); Gislaveds landsf.distr., Östbo o. Västbo doms. 3,575 inv. (1947).

Will'stätter [-sjätter], Richard Martin (1872—1942), tysk kemist, prof. i Zürich 1905, i Berlin 1912, i München 1916—25, erhö11 1915 nobelpriset i kemi för sina undersökn. över klorofylls o. andra växtfärgers sammansättning.

Willumsen, Jens Ferdinand, f. 1863, dansk målare, banbrytare för den modernistiska danska målarkonsten genom sina säregna formexperiment. Bl. arb. *En bergbestigarska* (1904). *Aftonmåltid* (1918), se bild å nästa sida. Som bildhugger har han utfört gravmonument o. staty efter i brons o. trä (polykroma) o. keramik.

Villåttinge härad, Södermani. 1., omfatta 9 kommuner: Dunker, Lilla Malma, Malmköpings köping, Hyttinge med Sparreholras municipalsamhälle, Helgösta, Årdala, Forssa, Flen med Flens municipalsamhälle o. Mellösa. 15,448 inv. (1947). Oppunda o. Villåttinge domsaga.

Villåttinge kontrakt, Strängnäs stift, Söder-

Willumsen. Aftonmåltid.

mani. 1., omfattar 8 församlingar. Kontrakts-prostens adr.: Flen.

Wil'mersdorf, B e r l i n-W., stadsdel i s.v. Berlin, inkorporerad 1920. 196,000 inv. (1933).

Wilmington ^[ˈUːmɪŋtɒn]. 1. Största staden i Delaware, ö. För. Stat., vid fl. Delaware. 113,000 inv. (1940). Järn- o. stålindustri; vagfabr., skeppsvarv m. m. — Uppstod kring skansen Kristina, anlagd av svenskar 1638. (Till 300-årsminnet härav avtäcktes i W. 1938 ett av Milles utfört monument: Kalmar Nyckel, jfr Delaware.) 1699 byggdes en svensk kyrka, som ännu kvarstår. — 2. Hamnstad i Nord-Carolina, ö. För. Stat. 33,000 inv. (1940). Utförelse av bomull, trävaror m. m.

Vil'na, lit. V i l n i u s, po. Wilno, huvudstad i sovjetrepub. Litauen, SSSR, vid fl. Vilja. 208,500 inv. (1939). Universitet (grundat av Stefan Bathory 1579 o. stängt av ryssarna 1831, åter öppnat av polackerna 1919, 1 dec. 1939 förvandlat till litauiskt) samt andra högskolor o. vetenskapliga institutioner. Bland byggnader märkas katedralen, St. Annakyrkan, Peter Paulskyrkan o. stadsporten Östra Bräma med en berömd madonnabild (se bild). Industri o. handelscentrum. Jfr Kaunas. — *Svalbotten som Litauen framställde från 1918—19 med olika historiska o. nationalpolitiska motiveringar* anspråk på staden Vilna med omgivande distrikt. Okt. 1920 besattes emellertid Vilna med omnejd genom en kupp, utförd av irreguljära polska trupper under befäl av general Eeligowski. Området proklamerades härvid som en självständig stat men ställdes i politiskt beroende av Polen. Frågan fördes inför N.F:s råd, som under åren 1920—21 gjorde flera fåfänga försök att medla mellan parterna. Sedan Kyssland i Rigafreden med Polen 1921 avstått från alla anspråk på områden v. om den dåv. polsk-ryska gränsen, införlivades området 1922 faktiskt med Polen såsom ett vojevodskap (29,011 kvkm, 1,276,000 inv., 1931). Litauen godkände icke denna lösning utan upprätthöll alltjämt sina anspråk på Vilnaområdet samt vägrade ända till 1938 att uppta politiska (o. till stor del äv. ekonomiska) förbindelser med Polen. Vid Polens sammanbrott i sept. 1939 införlivades n.ö. delen av området (6,860 kvkm) med Litauen. Återstoden tillföll Vitryssland. Då Litauen 1940 införlivades med Sovjetunionen, tillföll hela området Ryssland.

Vil'ppula, socken i Finland, Tavastehus 1. Vid V. järnvägsstation utkämpades häftiga strider under Inbördeskriget 1918.

Vilske härad, Skarab. l., omfattar 10 kommuner: Ullene, Vilske-Kleva, Märka, Gökhem, Sörby, Trävattna, Floby, Göteve, Grolanda o. Jåla. 5,259 inv. (1947). Skarabygdens domsaga.

Vilske-Kleva, kommun i inell. Västergötland, Skarab. l. Vilske landsf.distr., Skarabygdens doms. 615 inv. (1947).

Wilson ^[ˈiːh'sn]. H o r a c e H a y m a n (1786—1860), britt, ämbetsman o. språkforskare, urspr. läkare, verksam i Indien 1808—32, prof. i sanskrit i Oxford 1832. W., som är en av sanskritforskningens grundläggare, utgav ett berömt sanskrit-eng. lexikon samt talr. andra arb. rörande sanskrit.

Wilson ^[ˈiːh'sn]. W o o d r o w (1856—1924), amerik. statsman, För. Statrs president 1913—21, lävande under Första världskrisen tidigare skede unionens neutralitet, framlade 1917 programmet »fred utan seger» men förklarade april s.ä. krig mot centralmakterna »för att göra världen trygg för demokratin». På nyåret 1918 angav W. i de *Fjorton punkterna* sitt ideellt betonade program för världsfredsens åvägbringande. I fredskonferensen i Versailles 1918—19 lyckades han vinna gehör för sina planer på ett nationernas förbund men nödgades f.ö. i viss utsträckning frånträda sina punkter. Tillerkändes 1920 Nobels fredspris från 1919 för sitt arbete på stiftandet av Nationernas förbund. W. utgav under sin professorstid flera viktiga arbeten rörande För. Stat:s statskick (bl.a. *Congressional government*, 1885).

Wilson ^[ˈiːr'sn], sir H e n r y H u g h e s (1864—1922), britt, fältmarskalk, generalstabschef från 1919, mordad av Sinn-Feinarc. 1927 utgavs W:s frispåkiga memoarer.

Wilson ^[ˈiːh'sn], C h a r l e s T h o m s o n R e e s, f. 1869, skotsk fysiker o. meteorolog, prof. i Cambridge 1925—34, har utfört betydande arb. inom luftjonisationens c. den elektr. meteorologiens områden. Erhöll tills. m. A. H. Compton nobelpriset i fysik 1927 för sin metod att synliggöra elektriskt laddade partiklars banor (jfr Wilsonkammare).

Wilson ^[ˈiːh'sn], lord H e n r y M a i t l a n d, baron W. of Libya and of Stowlangtoft, f. 1881, eng. general (1941), fältmarskalk (1944). V. delfog i Boerkriget o. Första världskr. samt blev 1935 generalmajor, 1939 överbefälh. i Egypten. Som Wavells närmaste medarb. ledde W. vintern 1940—41 den framgångsrika offensiven i Cyrenaica. April 1941 överbefälh. för den eng. armén i Grekland; kallades maj s. å. till befälh. i Palestina o. Transjordanien o. ledde juni—juli s. å. det fälttåg, som ledde till Syriens besättande. Dec. 1941 armechef i Mellerrsta Östern, aug. 1942 överbefälh. för britt. armén i Iran o. Irak, febr. 1943 i Mellerrsta östern, jan. 1944 i Medelhavsområdet, där han ledde landstigningsoperationerna i Grekland o. Jugoslavien. Stabsrepr. i Washington 1945—47.

Wilsonkammare el. d i m k a m m a r e, av C. T. R. Wilson uppfunnen apparat för direkt

observation el. fotografering av banorna hos elektriskt laddade partiklar el. kortvägig elektromagnetisk strålning. Grundar sig på att övertäckt vattenånga kondenseras till fina vattendroppar (dimma) på joner, som bildas i luft där partikel- el. vägstrålning går fram (jfr Jouissaint). Vid belysning från sidan bli dimdropparna synliga, så att partikelns bana framträder som en ljus linje mot mörk bakgrund. Den övertäckta ångan erhålles genom att dammfri, med vattenånga mättad luft avkyles genom hastig utvidgning. Wilsonkammaren utgör ett av atomfysikens viktigaste hjälpmedel, varmed en rad betydelsefulla upptäckter gjorts, bl. a. av positronen o. de artificiella radioelementen. Jfr Räknerör.

Wilton [⁰iH⁰n], stad i grevsk. Wiltshire, s.v. England. 2.400 inv. (1945). Sed. gammalt känt mattillverkning. Färmarknad. Berömt slott.

Wiltonmatta, maskinvävd matta, i ungefär samma teknik som Axminstermatta (se d. o.). Först tillverkad i den eng. staden Wilton, numera äv. i Tyskland o. Italien.

Wiltshire [⁰il⁰s⁰] el. Wilts pils], grevskap i s.v. England, omkr. o. söder om övre Thames. 3.507 kvkm, 303.000 inv. (1931). Lågkulligt slättland med vidstr. ångs- o. betesland. Boskapskötsel o. mejerihantering (Wiltshireost). Textilindustri. Huvudstad: Trowbridge.

Wimbledon [⁰imbrd⁰n], stad i grevsk. Surrey, s.ö. England, förstad i s.v. till London. 47.000 inv. (1945). I W. hållas de förnämsta internationella tennistävlingarna.

Vimma, *A'bramis vim'ba*, silveryvit braxenfisk med olivbrunaktig rygg; ostkusten samt i förbindelse med denna stående sjöar o. floder. Längd 30—40 cm. Föga skattad matfisk. Vimma är i Dalsland namn på siklöjan.

Wimmer, Ludvig (1839—1920), dansk språkvetenskapsman, prof. i nord. språk i Köpenhamn 1886—1910, gav viktiga bidrag till forskningen om runorna, som han sökte härleda ur de latinska bokstäverna. lians stora verk *De danske Runemindesmærker* utgavs 1894—1908 (4 bd). Lärboksförfattare (*Oldnordisk Lesebog*, 1877, 6:e uppl. 1903).

Vimmerby, stad 1 u.ö. Småland, Vimmerby landsf.distr., Kalmars l., Sevede o. Tunaläns doms. 4.664 inv. (1948). Kyrka med altarprednand av Caspar Schröder. Samrealskola. Bryggeri (»Vimmerbypilsn»).

Trävaruindustri m. m. — Under medeltiden betyd. marknadplats, stad under 1400-t. Berövd stadsprivilegier 1532 återfick V. dem 1604 av Karl IX. — Namnet skrivs *Wymarby* 1331, *Wimarby* 1343. Förra leden är säkerligen urspr. gen. *Wighmarar* av det mansnamn *Wighmar*, som synes ingå i det skånska sockennamnet *Vemmerlöf* (*Wimerlöf* 1318).

Vimmerby landskommun, kommun i n.ö. Småland, Kalm. l.; Hultsfreds landsf.distr., Sevede o. Tunaläns doms. 2.042 inv. (1947).

Vimpel, lång, smal flagga; användes bl. a. såsom befälstecken på örlogsfartyg.

Wim'perg, ty., spetsigt gavelröste, som, begränsat av fialer, förekommer över gotiska portaler o. fönsteröppningar. (Se bild.)

Vin, den jätta saften av vindruvor. Druvorna krossas i pressar, få därefter jäsas 5—14 dygn, allteftersom vinerna skola bli söta el. torra (sockerfattiga), varpå saften skiljes från skal o. kärnor samt lagras på fat. Efter långvarig lagring samt

filtrering tappas det på buteljer. Alkoholhalten växlar mellan 10 o. 20 volymprocent.

Vinaigre [vinä'gr], fr., dets. som vinättika. Jfr Attikasyra.

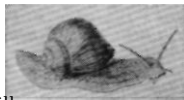
Winant [⁰aj'n⁰nt], John Gilbert (1889—1947), amerik. politiker (republikan). Guvernör i New Hampshire 1925—27 o. 1931—35, bitr. dir. för Internationella arbetsb3'ran i Genève 1935 o. 1937—38, dess direktör 1938, ambassadör i London 1941—46. W:s minnen från Londonären (*A letter from Grosvenor Square*) utgavs 1947.

Vinberg, branta, terrasserade sluttningar (åt s., s.ö. el. s.v.), på vilka vinrankan odlas i Tyskland m. fl. länder.

Vinberg, kommun i mell. Halland, Hall. l. (past.adr. Falkenberg); Falkenbergs landsf.distr., Hall. mell. doms. 1.612 inv. (1947).

Vinberg, S a l o m o n (1877—1942), ingenjör, hamndir. i Sthlm 1922, bidrog verksamt till tillkomsten av Sthlms frihamn o. Hammarbyleden.

Vinbergssnäck, *He'lix poma'tia*, vår största landsnäck, förekommer på flera ställen i Skåne, Västergötland samt i Sthlmstrakten, dit den som delikatess ehuru utan framgång införts från mell. Europa. Skalet är grågult. Träffas mest på skuggiga ställen.

Winblad, Ulla, en av huvudfigurerna i Bellmans »Fredmans epistlar» o. »Fredmans sänger». Hette i verkligheten Maria Kristina Kiellström.

Vinbär, arter av busksläktet *Ribes*.

Vinbärsfux, *Polygo'nia C-al'bum*, en tämligen stor (44—50 mm) brunröd dagfjäril med svarta fläckar, flikade vingkanter samt en C-formad vit teckning på bakkvingarnas undersida. Den brokiga larven lever på krusbärs- o. vinbärsbuskar, nässlor m. m. Allmän.

Vin'ea, växtsläkte (fam. *Apocynaceae*), 5 arter örter o. halvbuskar (Europa, v. Asien). *V. m'noir*, vintergröna, har långa, smala, nedliggande o. rotslände stammar med motsatta ovala, ständigt blankgröna blad samt blåa, trattlika blommor med plattat 5-flikat bräm. Odlas ofta på gravar.

Vincennes [vä⁰ä⁰sänn⁰], förstad i ö. till Paris. 49.000 inv. (1936). Slott, urspr. från 1700-t. Ett 52 m högt torn (donjon) fr. 1300-t. Kungl. residens till 1740, därefter fabrik (först porslin, sedan vapen), slutl. fästning med artilleriskola. — IV. den stora Vincennes-skogen (fr. *Bois de Vincennes*), 921 hektar, nu en av Paris offentliga parker.

Winchester [⁰inn'tsjes⁰t], huvudstad i grevsk. Hampshire, s. England. 24.000 inv. (1945).

Den nuv. katedralen började uppföras under slutet av 1000-t. o. ombyggdes under gotiken (17r m lång). Interiör, se bild. Rika glasmålningar o. träsniderier. Angelsachsiska kungagravar. Berömt läroverk (sed. 1387). I närh. Hospital of St. Cross, stiftat 1136.

En av Englands äldsta städer, biskopssäte sedan 652, till långt in i medel-

tiden residens- o. kröningsstad, äv. viktig handelsstad. Under 900- o. 1000-t. utbildades i W. en särpräglad angelsachsisk stil inom bokillustreringen, Winchesterstokolan.

Vinckboons, dens. som Vingboons.

Winkelmann, Johann Joachim (1717—68), tysk konstforskare, som genom sina arbeten om den antika bildhuggar- o. byggnadskonsten kraftigt bidrog till uppkomsten av den antikiserande konstriktionen under 1700-t. Bl. arb. *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* (r755) o. *Geschichte der Kunst des Alterthums* (r784).

Vind, rörelse hos den jorden omgivande luften o. särsk. rörelsen parallellt med jordytan, varvid vindens riktning kan angivas i väderstreck. Vindstyrkan anges antingen i m per sek. el. Beaufortgradcr (jfr Vindskala). Vinden orsakas av temperaturskillnader, som härröra dels av växling mellan dag o. natt (ex. land- o. sjövind) o. mellan olika årstider (ex. monsun) o. dels av den ständiga snön i polar- o. bergstrakter (ex. passerar). Jordens rotation inverkar väsentligt på vindens förlöpp.

Vinda, arter av växtsläktet *Convolvulus*.

Vindarnas torn, forntida urtorn i Aten, uppfört på 100-t. f.Kr.; ännu bevarat.

Win'dau. 1. Went'a, flod i Lettland, utmynnär i Östersjön. 337 km; segelbar. — 2. Hamnstad i Lettland, SSSR, vid fl. W's mynn. 16,000 inv. (r935). En av de baser som Lettland 1939 tvangs upplåta till Ryssland. Okuperad av tyskarna 1941—45.

Windaus, A d o l f, f. 1876, tysk kemist, prof. i Innsbruck 1913 o. i Göttingen 1915. Har utforskat sterinernas konstitution o. påvisat deras samband med vitamin D, för vilket han erhöi nobelpriset i kemi 1928.

Vindbrygga, över fästningsgrav ledande bro, som medelst vindspel kunde uppdragas.

Vindböjtel (av ty.), opålitlig, skrävlande person.

Vinde, Victor, f. 23/a 1903, journalist, Pariskorresp. för Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1937, för Dagens Nyheter sed. 1946. Har bl. a. utg. *En stormakts fall* (1941), *Amerika slår till* (1943) o. *Numborg i blixtljus* 1946).

Win delband, Wilnelm (1840—1915), tysk filosof, från 1876 prof. vid flera tyska univ., senast i Heidelberg från 1903. W. bestämde filosofien som en kritisk värdevetenskap, undersökande o. uppvisande de allmängiltiga logiska, etiska o. estetiska värdena. Bl. skr. märkas *Präudien* (1883—1914; sv. övers. i urval 1915).

Vindeln, municipalsamhälle i s. Västerbotten, Degerfors kommun. Västerb. l., vid järnvägslinjen Bräcke—Boden. 990 inv. (1947). Folkhögskola. Kommunal mellanskola.

Vindelälven, vänsterbiflod till Ume älv, upprinner i Arjeplogs kommun nära norska gränsen. Onikr. 450 km. Flera vattenfall.

Vin'dex, lat., försvarare, hämnare.

Vindflöjel, vindfana el. väderflöjel, fana av plåt, lätt vridbar kring en lodrät axel. Användes för att angiva vindens riktning o. utföres i vissa fall med registreringsanordning.

Vindhjul el. vindmotor, ring, vridbar kring en axel o. försedd med en krans snett ställda plåttremor, varigenom den under vindens tryck tvingas rotera. Uppsattns vanl. på toppen av en hög träställning, i vilken lagrats en lodrät axel, som genom kugghjulskoppling överför vindhjulets rotation till en vid marken

befintlig drivaxel. Användes till drift av pumpar o. smärre elektricitetsverk. Jfr Väderkvarn.

Windhoek [vinfhok], huvudstad i britt. Sydvästafrika. Med kringliggande område 20,000 inv. (1936), därav 6,000 vita. Järnväg till Kapstaden. Biskopssäte. Astronomiskt observatorium o. radiostation.

Vindhyabergen, östlig bergskedja i n.v. Främre Indien, i s. brant stupande mot Narbadas dalgång. Består huvudsäkl. av kalksten med stora mangan- o. asbestfyndigheter.

Vindice'ra (lat. *vindicare*), göra rättsligt anspråk på, återvinna.

Vindikatio'nsrätt (jfr Vindicera), rätt för ägare att återkräva sin egendom från den, i vars besittning den befinner sig. Denna rätt är väsentl. modifierad i modern rättspraxis.

Win'disch-Graetz [-gräts], Alfred (1877—1862), furste av W., österrik. fältmarskalk, betvang 1848 resningen i Prag o. erövrade därpå det upproriska Wien.

Vindmotor, dets. som vindhjul.

Vindmätare, dets. som anemometer.

Vindriktningvisare användas på flygplatser för att för flygplan utvisa vindriktningen. De äro antingen en vindstrut, en ca 1 x 3,5 m öppen tygcyllinder, växelvis målad svart el. gul o. upphängd i en stång, el. vind-T, en T-formad horisontell ställning med belysningsanordning under mörker, som av vindtrycket ställer in sig med övre delen av T-et vinkelrätt mot vinden.

Vindros, en stjärnformad figur, på vilken de olika vindriktningarna äro utmärkta.

Vindruva, frukt av vinranka (se d. o.).

Windleheid [vinfilajit], Bernhard (1817—92), tysk rättslärd, från 1847 prof. vid olika tyska univ. Deltog 1874—83 i förarb. till »Bürgerliches Gesetzbuch». Huvudverk: *Lehrbuch des Pandektenrechts* (3 bd, 1862—70, många senare uppl.).

Vindskala, skala för uppskattning av vindens styrka med ledning av dess yttre verkningar. Numera användes allmänt Beauforts 12-gradiga skala. Bästa mätet på vindstyrkan erhålles dock medelst anemometer o. angives som luftens hastighet i meter per sek. Sambandet mellan Beaufortskalans, vindarnas svenska benämning o. vindhast. är följ.: 0 m stilje = 0—1 m/sek, 1 = nästan stilla = 1—2 m, 2 = lätt bris (käre) = 2—4 m, 3 = god bris = 4—6 m, 4 = frisk bris = 6—8 m, 5 = styv bris = 8—10 m, 6 = frisk kultje = 10—12 m, 7 = styv kultje = 12—14 m, 8 = hård kultje = 14—17 m, 9 = halv storm = 17—20 m, 10 = storm = 20—24 m, 11 = svår storm = 24—30 m o. 12 = orkan = över 30 m/sek.

Windsor ['inn's]. 1. (New VV) [njo-], stad i s.ö. England, grevsk. Berkshire, i v. om London. 20,000 inv. (1945). Kungl. slott, W. C a s 11 e, uppfört under flera perioder se-

dan 1270-t. Gravplats för flera eng. konungar (bl. a. Edvard VII) o. samlingsplats för Strumpebandsorden. Bibliotek o. konstsamlingar. — 2. Stad i s. delen av prov. Ontario, Canada. 705,000 inv. (1941). Järnvägsknut. Industri. Windsor ['inn's], familjenamn, som igr7

antogs av eng. konungafamiljen i st. f. Sachsen-Koburg. Titeln hertig av W. förlänades Edvard VIII (se denne) vid trona vägs Isen 1936.

Vindspel, dets. som vindsch. Jfr Spel.

Windthorst, Ludwig (1812—91), tysk politiker, jurist, såsom ledare för anhängarna till den 1866 födrivna »welfiska» konungatätten i Hannover o. senare medlem av det katolska centumpartiet. Bismarcks erkänt skickligaste motståndare i tyska riksdagen.

Vindtunnel, anordning för undersökning av flygplans egenskaper. Består av en stor lufttrumma el. tunnelliiknande byggnad, i vilken en jämn, hastig luftström pressas fram. I denna upphängs en modell av det flygplan man vill studera, o. krafterna, som påverka denna, bestämmas. Vid Flygtekniska försöksanstalten i Ulvsunda finnes (1945) en vindtunnel av 8 m:s längd o. 7.6 m:s diameter, avsedd för en vindstyrka upp till 100 m/sek.

Windward Islands [ˈɪndˈwɔːd əɪlˈləndz], eng. »öarna i lovert», kronkoloni i Britt. Västindien. Omfattar 4 öar: Grenada, St. Lucia, St. Vincent o. Dominica. 2,138 kvkm, 261,000 inv. (1938). Export av kakao, socker, bananer m. m. Huvudstad: Saint George (på ön Grenada). — Sed. 1940 arrenderar För. Stat. flott- o. flygbaser på ön St. Lucia.

Vindöga, urspr. rökhål i taket på fornnord. byggnader; fönster. — *Sjövä.* Det håll varifrån vinden blåser.

Vine'ta kallas i äldre skrifter en trol. på ön Wollin belägen, av senare sägner omspunnen stad, som anses ha blomstrat på 900- o. 1000-t. Möjl. identisk med Jotnsborg.

Winfrid, germanska namnet för Bonifatius. Vinga, klippö med fyrplats (sedan 1841) i Kattegatt, Styrörs kommun, Göteborg. 1. Radiopelstation. Vingat kallas en växtid, då den är försedd med kantställda, bladlika utväxter. På en vingad stam förekomma från bladfästena nedlöpande lister (ex. kärtistel). Vingar på frön (barrträd) o. frukter (björk, ask) stå i spridningens tjänst.

Vingar, flygedskap hos vissa djur. Hos insekterna bestå de av rörligt fastade, skivformiga hudveck, hos fladdermössen av en flyghud, som spänt3 mellan främre o. bakre extremiteterna; hos *lågarna* äro främre extremiteternas ben förlängda o. försedda med fjädrar av olika slae o. uppgift.

Vingbelastning, förhållandet mellan ett flygplans vikt o. bärtyta, anges i kg/m². V. för mindre, långsamma flögplan < 100 kg/m², för snabba 200—300 kg/m².

Vingboons [fingbåns] el. V i n c k b o o n s, J o e s t, nederl. arkitekt, kom 1653 till Sthltu för att efter Heinrich Wilhelms död (1652) leda arbetet på *Ridderhuset*, vars nuv. utseende huvudsakl. kan föras till V. Han efterträdde 1656 av J. De la Vallée. I Amsterdam ritade V. 1662 *Trippenhuis*.

Vingdjup, avståndet mellan främre o. bakre kanten av en flygplansvinge.

Winge, Märten Eskil (1825—96), målare, valde sina motiv huvudsakl. ur den nordiska fornsagan o. gudaläran (*Loke och Sigyn*, 1863, *Tors strid med jättarna*, 1872).

Winge, Adolf Herluf (1857—1923), dansk zoolog, museiman. Utgav tatr. arb. över daggdjuren o. fåglarna, varav hans monografier över daggdjursordningarna *E museu Lundii* (1888—1915) äro de mest betydande.

Winge, Oscar, f. ⁷/₆ 1884, skådespelare, chef för Hippodromteatern i Malmö sed. 1922.

Winge, T o r s t e n, f. ¹⁰/₅ 1886, skådespelare, vid Dram. teatern i Sthlm sed. 1922.

Vingfotingar el. v i n g s n ä c k o r, dets. som fenfotingarna.

Vingklaffar, de i bakre delen av vardera

vingen på ett flygplan befintliga, vågräta plan, vilka fällas ned vid låg hastighet såsom start o. landning. Den nedfallda vingklaffan bildar tills, med vingen större anfallsvinkel mot luftströmmen o. ökar därigenom lyftkraften.

Vingmutter, mutter, som kan vridas för hand genom att den försetts med två diametralt ställda »vingar».

Vingnöt, arter av trädsläktet *flerocarya*. Wingqvist, Olof (1800—6r), historiker, skytteansk professor i Uppsala 1843, var en ivrig anhängare av strävandena för en representationsreform. Bl. arb. *Om svenska representationsförläggare i äldre tider* (1863).

Wingqvist, Sven Gustaf, f. ¹⁰/₁₂ 1876, ingenjör o. industriman, uppfinnare av det tvåradiga sfäriska kullagret, grundare av AB. Sv. Kullagerfabriken (S. K. F.) 1907, dess dir. till 1919, ordf. i dess styrelse sed. 1938. Ordf. i styrelsen för AB. Bofors 1917—32 o. 1935—47> dess verkst. dir. 1933—36. W. har äv. uppfunnit en automobilväxel (1926).

Vingåker, municipalsamhälle i v. Södermanland, V. Vingåkers kommun, Södermanl. 1. 2,085 inv. (1947). Station på linjen Sthlm—Hallsberg.

Vingåkersbygden, urspr. Vikingåker, gemensam benämning på Ö. o. V. Vingåkers samt Österåkers kommuner i v. Södermanland. Gammal kulturbygd.

Vingåkersdans, svensk folkdans i ³/₄ takt o. livligt tempo. Dansas av en man o. två kvinnor, som rivalisera om mannen. Komponerades av balettmästare A. Selinder på 1850-t.

Vingåkersdoktorn, benämning på naturläkaren Iirik Aronsson.

af Wingård, Carl Fredrik (1781—1851), son till Gustav III:s gunstling biskop Johan Wingård i Göteborg (1738—1818), efterträdde 1818 fadern i Göteborg o. blev 1839 ärkebiskop. En av stiftarna av Svenska missionssällskapet (1835). Självmedveten prelat o. starkt konservativ var W. i sitt ensk. liv godhjärtad o. enkel.

Vin'je, Aasmund Olafsson (1818—70), norsk journalist o. författare, ivrare för landsmålet. Utgav från 1858 veckotidningen *Dølen*, 1863 en humoristisk o. nationellt färgad *Diktsamling* samt flera reseskildringar, fått urval av hans skrifter utgavs 1881—90. Vinjett (av fr. *vignette*, liten vinranka), ornamentalt utsmyckning i en bok.

Vinkel, lutningen mellan två från samma punkt (vinkelspets) utgående linjer (vinkels ben). Är vinkeln ¹/₄ varv kallas den rät, o. är den Va varv kallas den rak, är den mindre resp. större än en rät, kallas den spetsig resp. trubbig. Jfr Grad o. Bågmätt.

Winkelblech, Karl Georg (1810—65), tysk samhällsteoretiker, prof. i Kassel 1839, förfäktade i *Untersuchungen über die Organisation der Arbeit* (1848—59; många upplagor) en »småborgerlig socialism», byggande på ett kollektivistiskt samhällsekoniskt system.

Vinkelhake. 1. Ritinstrument, bestående av en triangelformad linjal. — 2. Bokr. Verktyg, vari bokstavstyperna sätts vid handsättning, innan de fulla raderna överflyttas i sättskepp.

Vinkelhastighet, den vinkel en roterande kropp vrider sig per tidsenhet, uttryckt i radianer per sek. Koterar kroppen n varv per sek., är vinkelhastigheten alltså = 27r.

Vinkeljärn, standardiserat profiljärn, vars tvärsnitt har formen av ett L, vilken bokstav användes som beteckning. De båda »benens»

längd kunna vara lika el. olika (lik- el. olikflän-siga L-järn).

Vinkellinjal, linjal med tvärställd slå, som föres utmed ritbordets kant o. styr linjalen, så att den ej vrides. Jfr Parallclinjal o. Ritapparat.

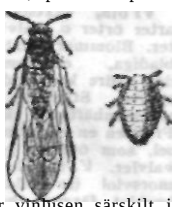
Vinkelmåmingsinstrument aro dels kikare, vridbara efter en cirkelskala, såsom astronomiska instrument o. sextant, dels dioptr o. vinkeltrumma samt dels mätverktyg, såsom gradskiva, sinuslinjal m. m.

Wink'elried [-rit], Arnold, Schweiz. nationhjälte, skall enl. den långt senare traditionen ha med offret av sitt liv bringat schweiziska seger vid Sempach 1386, i det han erbjöd sitt bröst åt fiendens lansar o. därigenom åstadkom en lucka i slaglinjen.

Vinköl, kommun i n. Västergötland, Skarab. l.: Skånings landsf.distr., Skarabygdens doms. 667 inv. (1947).

Vinland kallades i isl. sagor en del av Nordamerikas östkust, som upptäcktes av isländska seglare från Grönland omkr. 1000. V. antages vanl. ha legat i s.ö. delen av Nova Scotia.

Vinlus, *Phylloxera vasla'trix*, på vinet parasiterande bladlus, med komplicerad generationsväxling. Den ovanjordiska generationen förorsakar gallbildningar på bladen, den underjordiska ansvällningar på rötterna. Båda äro obevingade o. fortplanter sig på könlös väg. Då o. då uppträda bevingade hanner o. honor. Från Amerika införd till Europa, där vinlusen särskilt i Frankrike anställt otrolig skada.

Vinnerstad, f. d. kommun i v. Östergötland, Östergöt. l. Inkorporerad med Motala 1/1 1948.

Winnerstrand, Olof (O 11 e), f. 1875, skådespelare, anställd vid Vasateatern 1906—19, vid Dram. teatern 1905 o. 1919—43; har särsk. framträtt i lustspelsroller. (Se bild.) — G. m. skådespelerskan Frida W. f. K. u m l i n (1881—1943), anställd vid Vasateatern 1903—19, vid Dram. teatern från 1919. Äv. bekant genom sina radiologer med maken i »Familjen Björck».

Winnipeg ['inn'ipeg], huvudstad i prov. Manitoba, Canada, 221,000 inv., med förstäder 300,000 (1941). Kat. ärkebiskopssäte. Univ., gr. 1877 (2,600 stud. 1940). Handelscentrum för de v. provinserna. Stor handel med spannmål; betyd. kvamn-, sågverks- o. annan industri.

Winnipegosis ['innipegosis-], sjö i s. mcll. Canada, v. om Winnipegjön, till vilken den avflyter. 5,400 kvkm.

Winnipegjön ['innepeg-], sjö i mell. Canada, prov. Manitoba. 24,500 kvkm. Största tillflödet Saskatchewan. Avflyter genom fl. Nelson till Hudson Bay.

Vinn'itsa, stad i mell. Ukraina, vid fl. Bug. 93,000 inv. (1939). Spannmålshandel; industri. Ockuperad av tyskarna 1941—44.

AB. Vin- & Spritcentralen, Sthlm. Grundat rgr?, Aktiekap. 15 mill. kr. (1948). Innehar landets samtliga spritförädlingsverk samt ensamrätt å parthandel med vin o. spirituösa. Sed. 1934 driver V. äv. parthandel med teknisk sprit o. motoralkohol. Verkst. dir. S. Sahlin (sed. 1943). Jfr AB. Stockholmsystemet.

Vinogradov, Pavl Gavrilovitj (sir Paul) (1854—1925), rysk-eng. historiker. Prof.

i historia i Moskva 1884—1901, i rättsvetenskap i Oxford 1903, erhöill eng. adelskap 1917. Framstående medeltidskännare o. rätthistoriker. Bl. arb. *Outlines of historical jurisprudence* (2 bd, 1920—23).

Vinpalm, art av palmsläktet *Raphia*.

Vinrankan, *Vitis vinifera*, inhemsk i Do-nauländerna, Medelhavs-området till Centralasien, hör till de äldsta kulturväxterna. Stam-mar smala, klättrande med greuklängen, blad handnerviga, 5-flikade. Blommor små, grönaktiga, i rikt sammansatta klasar, frukten ett saftigt bär (druva) av växlande form o. färg (grön, mörkt violett). Trivs bäst i ett varmt tempererat klimat; hos oss odlas den huvudsakl. i växthus. Av druvorna framställas vin o. russin.

Winroth, Alfred Ossian (1852—1914), rättslärd, prof. i civilrätt i Lund 1892, sedermera i Uppsala o. från 1907 i Sthlm. Framstående rättsvetenskaplig författare av starkt temperament [*Ur mina föreläsningar: I. Aktenskapshindren o. II. Aktenskapets ingående samt Svensk civilrätt I—V* [ofullbordat] m. fl.].

Vinruta, art av örtsläktet *Ruta*.

Vinsarp, herrgård i Dalums kommun, Väster-

götland, sätesgård för Vinslövparätten från slutet av 1400-t. V. övergick på 1500-t. till ätterna Gyllenstierna o. Ulfsparre. Stenhus från mitten av 1400-t., delvis nyinrett på 1670-t. Huvudbyggnad av trä från sistn. tid. Restaurerad på 1920-t.

Vinsch (eng. *winch*), dets. som spel.

Vinslöv. 1. Kommun i mell. Skåne, Kristianst. l.; Vinslövs landsf.distr., V. Göinge doms. 1,776 inv. (1947). — 2. Köping i mell. Skåne, Kristianst. l.; Vinslövs landsf.distr., V. Göinge doms. 1,719 inv. (1947).

Vinslövs församling omfattar Vinslövs kommun o. Vinslövs köping.

Vinsten, surt kaliumsalt av vinsyra. Är svårslösligt i vatten o. nästan olösligt i utsp. alkohol. Vid druvsaftens jäsningsfaller det därför o. avsätter sig på vinfatens väggar som gråbruna kristall massor, den s. k. vinstenen. Delvis renad vinsten försäljes under namn av *cremor tartari*. Vinsten har medicinsk användning (som urindrivande medel m. m.).

Winston-Salem ['inn'afn-se'æm], stad i n.v. Nord-Carolina, För. Stat. 80,000 inv. (1940). Tobaks- o. textilindustri.

Winstrup, Peder (1605—79), biskop i Lunds stift från 1637, medverkade lojalt ehuru tidvis misstrodd av regeringen vid Skånes överförande till svenska kronan o. planlade upprättandet av Lunds universitet.

Vinsyra, $\text{HC}_2\text{O}_3\text{-CH(OH).CH(OH).CO}_2\text{H}$, är dioxibärnstensyra (jfr Appelsyra). Förekommer i fyra stereoisomera former, näml. höger- o. vänstervridande vinsyra, racemföreningen (druvsyra) o. den optiskt inaktiva, icke spaltbara mesovinsyran. Den högervridande vinsyran förekommer allmänt i växter, antingen i fri form el. som salter, tarrat. Vinsyran bildar stora färglösa, surt smakande prismor. Användes i färgerietekniken o. som tillsats till läskedrycker. Bland salterna märkas vinsten, kråkvinsten o. seignettesalt.

Vintage-ports [vinn tids3-på'ts], portviner av hög kvalitet, som efter kort fatlagring fått utveckla sig i buteljer under en lång följd av år.

Vintergatan, grek. *Galaxias*, ett svagt ljusskimrande bälte, som sträcker sig runt hela himlen, i huvudsak utmed en storrör. Ungefär V_3 av dess längd kommer aldrig över horisonten på våra breddgrader. Består av otaliga stjärnor, som äro för svaga för att kunna särskiljas med blotta ögat; i teleskop upplöses den delvis i stjärnor. Ljusstarka områden, s. k. stjärnmoln, omväxla med mörkare, som utgöras av mörka nebulosor, vilka skymma bort bakomliggande stjärnor. — I världsrymden finnas på oerhörda avstånd (milliontals ljusår) andra vintergator (spiralnebulosor) till ett antal av några hundra mill. Jfr Stjärnor samt stjärnkartan på sid. 1691.

Vintergröna, arter av örtsläktena *Pyrola* o. *Vinca*.

Vintergäck, art av örtsläktet *Eranthis*.

Vinterhalter, Franz Xaver (1806—73) tysk målare, verksam som hovmålare hos kejsarinnan Eugénie. Han målade henne i elegant maner omgiven av sina hovdamer. W. utförde äv. eng. o. belg. furstporträtt.

Vinterhämling el. gulnabbad hämling i n g. *Unoia flavirostris*, i de nordligaste delarna av landet häckande gulnabbad hämling utan rött på bröst o. panna. Drar om vintern i små flockar s. ut o. träffas då ända ned i Skåne.

Vintermånad, gammalt namn på november. Vinterpalatset, f. d. kejserliga residenset i Leningrad, vid Neva; en rödputsad byggnad i senbarock, uppf. 1731—64 efter ritn. av Rastrelli. V. kallas num., sedan det inretts till museum, för Konstpalatset. Svårt skadat under Andra världskr.

Vinterpick, enklare sjömärke, som utlagges i st. f. boj, fyrskepp m. m., då dessa på grund av isen måste indragas.

Vintersolstånd, den tidpunkt, då solen har sin största negativa deklination = -23.5° o. alltså står rakt över Stenbockens vändkrets. Inträffar den 22 december, den kortaste dagen under året på norra halvklotet. Jfr Sommarsolstånd.

Vintersömn, ett under vintern hos vissa däggdjur varande sömstillstånd med nedsatta livsprocesser o. avvarande av föda. Hos t. ex. brunbjörn o. grävling är sömnen mindre djup; de vakna, om de oras, o. honan föder under vintern ungar, som hon diar. Hos andra åter, t. ex. mormeldjur, sjuovare, ormar, ödlor, grodor, övergår sömnen till verklig dvala, då djuren ligga fullkomligt stela o. medvetlösa med andning o. blodomlopp ytterligt långsamma.

Winterthur [-tor], stad i n. Schweiz, kantonen Ztirich, n.ö. om staden Zurich, 59,000 inv. (1941). Vackert läge. Betyd. handel. Textil-, järn-, kem. o. annan industri.

Winther, Christian (1796—1876), dansk skald av romantisk läggning, en av Danmarks främsta lyriker. W. skrev naturlyrik, vari han särsk. besjungit Själland, samt erotiska dikter (cykeln *Til een*). Versberättelsen *Hjortens Flugt* har blivit en folkbok i Danmark. Hans *Samlede Digtinge* utg. 1905.

Vinthundar, hundar med ytterst slank o. smidig kropp, ett långsträckt, smalt huvud, höga, smäckra ben o. lång tunn svans. Mycket snabbt användas de till hetsjakt. Såväl kort- (engelsk, se bild) som lång- (ryske) o. strävåriga former förekomma.

Vintrosa, kommun i n. Närke, Örebro l.;

Örebro landsf.distr., Östernärkes doms. 1,445 inv. (1947).

Viny'l, den envärda organiska radikalen CH₂:CH—. Ingår i flera tekniskt viktiga ämnen, ss. vinylklorid o. vinylacetat, vilka framställas ur acetylen o. vid polymerisation giva viktiga konstmassor, ex. vinyliit. Vinylycyanid (= akrylsyranitril) ger med butadien (= di vinyl) en typ av konstgjord kautschuk (perbunau). — Vinylbensol, dets. som styrol. — Se vidare Polyvinyl.

Vinyo'n, en amerikansk konstiber, som utgör ett blandpolymerisat av vinylklorid o. vinylacetat. Användes som textilmaterial, ex. till strumpor o. för tekniska ändamål. Jfr Nylon o. Polyvinyl.

Vinättika, fr. *vinaigre*, ättika, som framställts genom jäsnig av (sämre) viner. Jfr Ättiksyra.

Vinön, största ön i Hjälmaren, i dennas s. del, Lännäs kommun, Örebro l. 4.5 kvkm. Omkr. 300 inv. Fiske.

Vioform, klorjodoxikininol, användes som luktlöst ströpulver i stället för jodoform o. dyl. Viola, växtsläkte (fam. *Violaceae*), 300

arter örter o. halvbuskar i tempererade trakter. Blommor 5-taliga, frilbladiga, ensymmetriska, det nedre kronbladet med sporre. Ståndare 5 med sammanhäftande knappar. Frukten en enrummig kapsel, som öppnas genom 3 valvler. V. *tricolor*, styvmorsviol (se bild), med brokigt färgade kronblad, allm. på berg, trädor, vallar. V. *odorata*, luktiol, med mörkvioletta, väluktande blommor, allm. odlad. V. *miraibilis*, underviol, har blekblå vårblommor o. små kronlösa sommarblommor, som sätta frukt; lundväxt. Jfr Pensé.

Viola [vi'äl]. 1. Gemensamt namn på de äldre stråkinstrument, ur vilka de nu brukliga (violin, altfiolein, violoncellen o. kontrabassen) utvecklats. De skilde sig från dessa senare genom plattare bottenar, flera strängar (i allm. 6), runda el. halvcirkelformiga ljudhål o. rundare ställ. De förmästa arterna av violan voro viola da braccio [braccio] 'ärmfiol', o. viola da gamba 'knäfiol'. Den s. k. viola da mör [damär] el. viol da mör [viäl] damör hade 7 grip- o. 7 resonanssträngar. — 2. [Vanligt uttal: vi'äl], dets. som altviolin.

Violente, violentement'e, it., musikerns häftigt, våldsamt.

Violetta strålar, populär benämning på kvartslampans ljusstrålning, vilken är särskilt rik på violet o. ultraviolet ljus.

Violin el. fiol, det minsta o. vanligaste av de nu brukliga stråkinstrumenten. Stämt i kvinter (g. d, a, e). Violinen utvecklades i sl. av 1400-t. o. börj. av 1500-t. ur violan o. nådde på 1600-t. sin fulländning genom violinbyggarfamiljerna Amati, Guarneri o. Stradivari i Cremona. — I orkester spelar i:a violin den egentliga melodistämman, medan 2:a violin utför en kontrapunkterande fyllnadsstämma.

Violinklav, dets. som G-klav. Jfr äv. Klav. Violino pri'mo, it., första fiol. — Violino secondo [-känn'dä], it., andra fiol.

Viollet-le-Duo [viälä' 1° dykk'], Eugène Emmanuel (1814—79), fransk arkitekt o. medeltidsarkeolog. Han vann berömmelse genom sina enl. nutida uppfattning stundom

mycket långt gående restaureringar av märkliga historiska byggnader, ss. Sainte-Chapelle o. Notre-Dame i Paris o. katedralen i Reims, el. profanbyggnader, ss. slottet Pierrefonds. Utgav bl. a. *Dictionnaire raisonné de Varchitecture française* (1854—68; 10 bd) o. *Dictionnaire raisonné du mobilier français* (1858—75; 6 bd).

Violonoe'll el. cello (it. *violoncello* [-tsjairå], »liten storflöj», violinliknande stråkinstrument, i storlek mellan violin o. kontrabas. Strängarna äro stämda i C G d a.

Violrot, en drog, som utgöres av de violdoftande rotstockarna av några /ris-arter (/ *palVida*, *I. germa'nica*, *I. florenWna*). Användes bl. a. i tandpulver o. vid pillerberedning. Verkar luftförbättrande genom sin halt av iron.

Violträ, ett hårt, mörkbrunt, vällyktande virke, som erhålles av den i Australien inhemska *Acacia'cia homalophyWa*, eftersökt för finare snickeri- o. svarveriarbeten.

Vionville [vja'svill'], by i n.ö. Frankrike (Lothringen), V. om Metz. Vid V. o. det närläggna Mars-la-Tour stod ¹⁸/₆ 1870 ett stort slag under Fransk-tyska kriget.

Viotti [-ätt'i], Giovanni Battista (1753—1824), ital. violinvirtuos o. tonsättare, verksam i Paris o. London. Skrev bl. a. 29 violinkonserter samt violinduetter.

Vipa, annat namn för tofsvipan.

Vippa, en hos flera gräs, ex. havre, förekommande blomställning, utmärkt därav, att småaxen sitta i en grenad klase.

Vippspanning, elspanning, som tillväxer kontinuerligt men plötsligt försvinner, då den uppnått visst värde.

Vira, trädduk av fosforbrons, rostfritt stål el. dyl., så vävd, att den är mycket böjlig i längsled, enär den användes som ändlöst band i t. ex. pappersmaskiner o. därvid skall vända kring valsar.

Vira, rent svenskt kortspel för tre personer (två mot en, »spelaren»); rikt på spelformer.

Vir'ak, dets. som olibanum.

Virchow [fir'chål], Rudolf (1821—1902), tysk läkare o. politiker, prof. i Wurzburg 1849, i Berlin 1856, en av den moderna celllärans grundläggare; äv. framstående antropolog, arkeolog o. etnograf. Stiftare o. ledare av framstegspartiet.

Virdar, invånare i Värend.

Wire ['a'j'o] el. wire-rop e [-rå'p], eng., järn- el. ståltröss.

Vire [-vir]. 1. Flod i n.v. Frankrike (Normandie), mynnar i Seinebukten. 132 km, varav 22 segelbara. Mellan V. o. Orne landsatte de allierade lufttrupper vid invasionen 6 juni 1944. — 2. Stad i departementet Calvados, Frankrike, 58 km s.v. om Caen, 6,000 inv. V. intogs ¹/₆ 1944 av de allierade.

Vireda, kommun i n. Småland, Jönk. l.; Aneby landsf.distr., N. o. S. Vedbo doms. 794 inv. (1947).

Virement [virma'**), fr., överföring av en post i budgeten till en annan. Äv. dets. som giro.

Wirén, Axel (1860—1925), zoolog, prof. i Uppsala 1890^a. Bl. aib. *Zoologiens grunddrag* (1899—1902, ofullb.). Utgav från 1912 tidskr. *Zoologiska bidrag från Uppsala*.

Wirén, Dag, f. ¹⁵/₁₀ 1905, tonsättare, har komponerat tre symfonier, *Siufonictta*, en spirituellt *Serenad för stråkorkester*, kammarmusik m. m.

Virestad, kommun i s. Småland, Kronob. l.; Älmhults landsf.distr., V. Värends doms. 3,199 inv. (1947).

Viret [vira'], Pierre (1511—71), Schweiz, reformator, anhängare till Calvin, medverkade vid reformationen i Geneve o. Lausanne.

Virgili'us, annan form för Vergilius.

Virgi'n, Christian Adolf (1797—

1870), konteramiral, diplomat, företog 1851—53 med fregatten *Eugenie* den första svenska världsomseglingsexpeditionen. Envoyé i Köpenhamn 1856—58 o. i Haag 1858—60; verktyg för Oskar I:s skandinaviska politik.

Virgin, Eric, f. ¹⁸/₆ 1876, generalmajor o. chef för flygvapnet 1931—34, rådgivare åt kejsaren av Abessinien 1934—35. Utg. bl. a. *Abessinska minnen* (1936).

Virgina'l (av lat. *vir'go*, jungfru), jungfrulig. Mus. Ett slag9 klavieymbal från börj. av 1500-t.

Virginia [v'o'dsj'ni'o], förk. Va, en av Amerikas Förenta Stater, i ö. vid Atlanten. 104,306 kvkm, 2,677,000 inv. (1940). I v. Appalacherbergen, i övrigt kuperat slättland med låg kust. 58 % skog. N.v. om V. ligger staten Väst-Virginia. Jordbruk (majs, vete, havre, tobak, bomull) o. boskapsskötsel i bergen. Skogsbruk o. bergshantiering (kol, järn, mangan, granit, talk). Industri. Tre univ. Huvudstad: Richmond. — V. var en av de 13 urspr. unionsstaterna o. länge en av de mäktigaste. Uppkallad 1584 efter den jungfruliga (lat. *virgo*) drotn. Elisabet av England. Se karta till Am. För. Stat.

Virgin Islands [vo'dlJin aj'l'ands], eng. namnet på Jungfruöarna.

Virginite't (av lat. *vir'go*, jungfru), jungfrudom, jungfrulighet.

Vi'ribus uni'tis, lat., med förenade krafter. Virijaure, fjällsjö i Lappland, nära norska gränsen. Avrinner genom Lule älv. 108 kvkm.

Virj'il (av lat. *vir*, man), manlig, maubar. Virke, kommun i v. Skåne. Malmö. l. (past.-adr. Rinnbäck); Kävlinge landsf.distr., Rönnebergs, Onsjö o. Harjagers doms. 150 inv. (1947).

Virsbo, gods o. bruk i Ramnäs o. Västerfärnebo kommuner, Västm. l., vid Strömsholms kanal; känt sedan 1500-t.; bruket anlagt 1620. Nuv. huvudbyggnad, uppförd 1918, innehåller delar av äldre byggnader. Vapen- o. porträttssamling, bibliotek o. arkiv.

1. Wirsén, Gustaf Fredrik (1779—1827), greve, statsman, tillhörde ministären som statssekreterare 1811—16 o. som statsråd från 1824. Var 1814 svensk kommissarie vid unionens ingående. W:s kraftiga vilja, klara förstånd o. ofantliga arbetsförmåga gjorde honom till en ledande kraft i samtida svensk politik («konsejens ängmaskin»).

2. af Wirsén, Carl David (1842—1912), skald o. litteraturkritiker. I ungdomen medl. av Namnlösa sällskapet. I hög grad stridbar var W. som sekr. i Sv. akad. (sed. 1883) o. som kritiker i Post- och Inrikes Tidningar o. Vårt Land den främste motståndaren till 1880-t:s naturalism inom litteraturen men ställde sig äv. i mycket oförstående mot 1890-t:s strävanden. Hans poesi, som formellt ansluter sig till äldre sv. diktning, vilar på kristen grund o. röjer starkt inflytande från platonismen o. den sv. personlighetsfilosofien. Bl. arb.: *Dikter* (1876), *Nya dikter* (1880), *Under furor och cypresser* (1896), *Lefnadsteckningar* (1900), *Kritiker* (1901).

3. af Wirsén, Einar (1875—1945), son till C. D. af W., militär o. diplomat, sändebud i Bukarest, Belgrad o. Aten 1921—25, i Berlin 1925—37, i Rom 1937—40. 1924—25 ordf. i N.

F:s kommission för uppdragande av gräns mellan Turkiet o. Irak (»Mosulkommissionen»). Uppmärksam politisk skriftställare. Memoarer.

Virserum. 1. Kommun i ö. Småland, Kalm. l.; Virserums landsf.distr., Aspelands o. Handbörds doms. 3.902 inv. (1947). — 2. Munieipalsamhälle i V. l. 2.052 inv. (1947). Industri (snickerifabriker, sågar, mek. verkstad m. m.).

Virsing, dets. som savojkål.

Virta bro, träbro över Koljonvirta, 2 km n. om Idensalmi kyrka, Kuopio l., Finland, bekant genom Sandels' seger över ryssarna 2/10 1808.

Virtanen, Ar 11 u r i Il m a r i, f. 1895, finsk biokemist, prof. vid Tekn. högsk. i Helsingfors sed. 1931. Har undersökt kvävebindningen hos baljväxter o. infört AIV-metoden (uppkallad efter V:s initialet) för inläggning av grönfoder till ensilage. Erhöll 1945 års nobelpris i kemi. Fil. hed.dr i Lund 1936.

Wirth, Joseph, f. 1879, tysk politiker, maj 192r—nov. 1922 rikskansler under en ytterst kritisk period. I samverkan med Rathenau gjorde W. stora ansträngningar att genom »fyllelsepolitik» komma till samförstånd med de allierade makterna i skadestandsfrågan. Efter nationalsocialismens maktövertagande 1933 lämnade W. politiken. Han tillhörde det katolska centerpartiets vänstra flygel.

Virtsjärv, estn. V S r t s j ä r v e, sjö i S. Estland. 276 kvkm. Avrinner genom Embach till Peipus.

Virtuell'a hastigheternas princip, en urspr. inom mekaniken uppställd princip för avgrändet av jämvikt; utsäger att jämvikt råder inom ett system av kroppar, därest intet arbete utträttas av alla inom systemet verkande krafter, om kropparna tänkas rörliga under ett kort ögonblick. Denna princip har sedermera visat sig äga stor betydelse inom fysikens alla grenar, så att den räknas som naturvetenskapens viktigaste princip.

Virtuell bild, el. sk en b a r bild, en genom speglar el. linser åstadkommen bild, som visserligen kan iakttagas med ögat men ej direkt uppfångas på en skärm.

Virtuo's (it. virtuoso), egentl. mästertlig; person som uppnått (tekniskt) mästernskap inom en konstart. — Virtuositet, (tekniskt) mästernskap i en konstart.

Virulens' (av virus), graden av giftighet hos smittämnen. — Virulent, smittsam, giftig (om smittämnen). Jfr Virus.

Virungabergen el. K i r u n g a b e r g e n, en rad vulkaner i Centralafrika, på gränsen mellan Belg. Kongo o. Uganda. 3.000—4.500 m ö. h. Två ännu verksamma.

Virus (lat. gift), sjukdomsalstrande smittämnen i allm., i regel dock endast s. k. u l t r a v i s i b l a el. f i l t r e r b a r a virus, dvs. smittämnen, vilka (i motsats mot bakterier) äro så små, att de ej synas i vanliga mikroskop o. ej kvarbållas av tätta filter (bakteriefiltrar). Olika slag av sådana virus förorsaka barnförlämn, gula febern, influensa, mässling o. smittkoppor samt vissa sjukdomar hos djur (mul- o. klövsjuka, vattuskräck, hönspest, papegojsjuka m. fl.). o. växter (mosaiksjuka hos potatis, betor, tobak m. m.). Medelst ultracentrifug o. ytterst tätta s. k. ultrafilter ha många virus på senare tid kunnat isoleras. Storleken växlar mell. 330 m μ (tobakmosaiksjuka) o. 10 m μ (mul- o. klövsjuka). Deras natur har varit omstridd, men num. vet man, att många virusarter utgöras av nukleoproteider, dvs. kemiska

föreningar av en nukleinsyra o. ett äggviteämne med en molekylvikt, som är mycket större än vanliga äggviteämnens.

Virvelbilar, dets. som vattenkretsare.

Virvelmaskar, *Turbellaria*, ordning bland plattmaskarna, innefattande små — de flesta till några cm långa — platta, helt flimmerklädda, samkönade maskar. De sakna analöppning o. blodkärl. Mun på undersidan. Tarmen enkel el. grenig o. med talrika blindsäckar. Enkla ögon. Könlig o. könlös fortplantning. De flesta leva i vatten.

Virvelströmmar el. foucaultströmmar [fokä-], elektriska strömmar, som uppstå i metallföremål, vilka röra sig i magnetiska fält. Utnyttjas vid magnetisk dämpning av rotationsrörelse, ex. i kilowattmätare, o. måste motarbetas i elektriska maskiner genom att uppdelas järnkärnan i lameller. Upptäckta av L. Foucault.

Virvelströmsugn, dets. som högfrekvensugn. Wis., förkortning av Wisconsin.

Visavi' (fr. vis-à-vis), egentl. ansikte mot ansikte; mitt emot sittande; motdansande.

Visayasöarna, ögrupp bland Filippinerna, mellan Euzon i n. o. Mindanao i s. De största öarna äro Panay, Cebu o. Negros.

Visborg. 1. Medeltida borg i Visby, uppförd i början av 1400-t. o. starkt befäst. Förstörd av den danska besättningen 1679 o. därefter ytterligare raserad. — 2. Luxemburgsk grevetitel, 1892 tilldelad prins Oscar Bernadotte o. hans ättlingar.

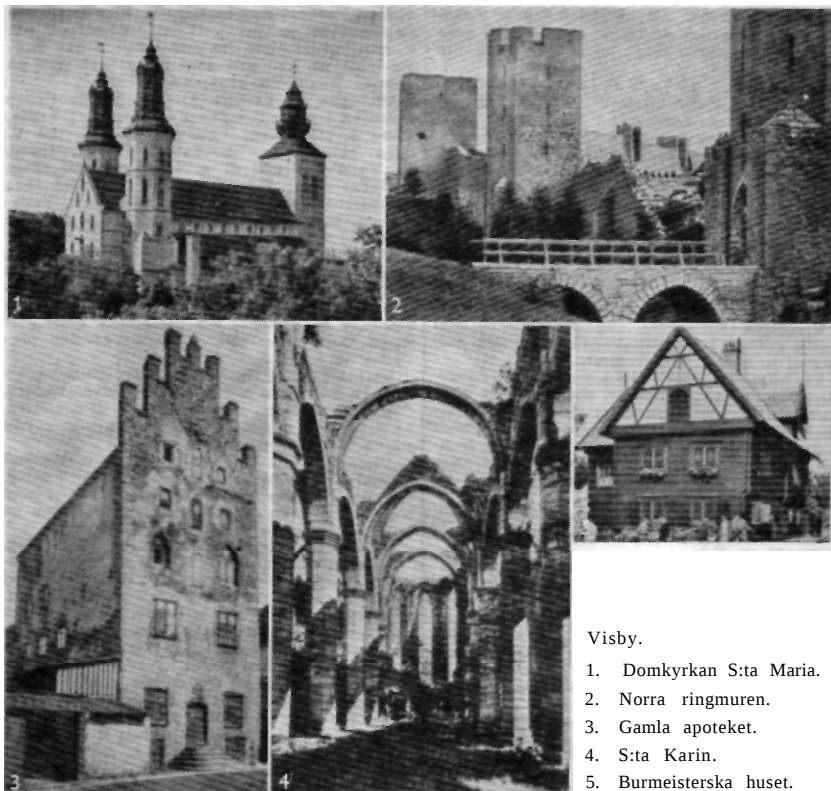
Visborgs slätt, militär förlägningsplats på Gotland, 2 km s. om Visby. Övningsfält sed. 1887, kaserner uppförda 1905.

Visby, Gotlands enda stad, vackert belägen på öns västkust. 14.045 inv. (1948). Säte för landshövdingen i Gotl. l. o. för biskopen i Visby stift; jämte Visborgs slätt förläggningssort för Gotlands artillerikår (A 7), Gotlands infanterireg. (I 18), ett kompani från Göta pansarlivgarde (P 1 G) o. ett luftvärnsbatteri från Sthlms luftvärnsreg. (I.v 3 G). Högre allm. läroverk, högre ensk. flickskola. Arkivdepå för Gotl. l. Länslasarett, sinner sjukhus, fångvårdsanstalt. Betyd. turist- o. badort (Snäckgårdsbaden, Kneipbbyn). Flygplats. — Staden är innesluten av en med häng- o. marktorn indelad, 6—10 m hög, väl bevarad stenmur från 1200-t., ensam i sitt slag i Nord-europa. Bl. stadens många, märkliga ruiner märkas S:t Nikolaus (urspr. romansk församlingskyrka, omkr. 1230 upplåten åt dominikanerorden o. ombyggd i gotik), Helgandskyrkan (en 8-kantig centralkyrka från 1200-t:s början), S:t Klemens (urspr. fr. omkr. 1000), Drottens o. S:t Iars. Nuv. domkyrkan S:t Maria uppfördes urspr. på 100-t. men ombyggdes under 1200-t. i gotik. Gamla apotekshuset o. Lilliehörnska huset äro sannolikt från 1200-t. — V:s historia går tillbaka till hednisk tid. Det var på 900- o. 1000-t. en av de gotländska hamnar, som spelade stor roll för Östersjöhandeln, mottog sedan en stark tysk bosättning o. blev på 100-t. en europeiskt betydande handelsstad; senare medlem av hanseförbundet. Dess verkliga storhetstid var med 1200-t. avslutad. — Namnet, belagt som Visby 1225, har som förra led möjl. samma ord som det tyska wiese, 'äng', senare led är ordet by i dess äldsta betydelse 'nybygge, gård'. (Se bilder på nästa sida.)

Visby medelkontrakt, Visby stift, Gotl. l., omfattar 36 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Gotlands Karby.

Visby norra kontrakt, Visby stift, Gotl. l., omfattar 27 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Källunge.

Visby.

1. Domkyrkan S:t Maria.
2. Norra ringmuren.
3. Gamla apoteket.
4. S:t Karin.
5. Burmeisterska huset.

Visby stift, omfattar Gotland o. kringliggande öar; 3 kontrakt, 30 pastorat, 92 församlingar. 38,696 inv. (1918). Hörde urspr. till Linköpings stift, från 1572 under superintendent o. från 1772 under biskop.

Visby södra kontrakt, Visby stift, Gotl. 1., omfattar 29 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Burs, Stänga.

Wisc, förk. av Wisconsin.

Viscaria, örtsläkte (fam. *Caryophyllaceae*, underfam. *Silenoideae*), 5 arter (Europa, Asien, Amerika). Blad smala, motsatta. Blomknippen i klase i stjälkens topp. Kronblad hela med lång klor; bikrona. *V. vulgaris*, tjärblomster, med rosenröda blommor o. mörkbrun, upptill klibbig stam. Berg, gräsbackar allm.

Viscaya, sp. namnet på Biscaya.

Visoera 1 (av lat. *viscera*, inälvor), som angår el. hör till inälvorna.

Viscerala nervsystemet, dets. som autonoma nervsystemet.

Vischer [fisj'-], Peter, d. ä. (omkr. 1460-t.; —1529), tysk bildhuggare, son till konstgjutaren Hermann V. Hans huvudverk *Sebaldusgraven* i Sebalduskyrkan, Niirnberg, bestående av

en baldakinartad överbyggnad, på vilken han med sina fem söner arbetade 1508—19, förstördes under Andra världskr. Självporträtt på gravens ena kortsida, se bild å föreg. spalt.

von Vischer [fisj'-], Friedrich (1807—87), tysk konsteoretiker, prof. i Tübingen 1844, i Zürich 1855, åter i Tübingen 1866. Huvudverk: *Aesthetik oder Wissenschaft des Schönen* (6 bd, 1846—57; 2:a uppl., 5 bd, 1922—23).

Wisconsin ['iskänn'sin], förk. Wis. o. Wisc, en av Amerikas Förenta Stater (sed. 1848) mellan Michigan sjön o. Mississippi, kring Wisconsin River. 143,150 kvkm, 3,138,000 inv. (1940). Vådigt slättland, saktast lutande mot v., med talrika sjöar o. stora skogar. Utpräglad jordbruksstat (främst majs, havre). Betyd. boskapskötsel o. mejerihandtering. Skogsbruk. Bergshandling (zink, bly, järn, granit, sten). Industri. Huvudstad: Madison, med statsuniversitet. Se karta till Ani. För. Stat.

Wisconsin River ['iskänn'sia rivv'ö], bifl. från v. till övre Mississippi. 950 km; segelbar i nedre loppet.

Visconti, lombardisk adelsfamilj, som spelade en stor roll i Milanos historia under senare medeltiden. Hit hörde bl. a. Gian Galeazzo V. (1347—1402), hertig av Milano 1395, en kraftfull men trolös härskare, som inlade stora förtjänster som främjare av konst o. kultur. Hans son Filippo Maria V. (1391—1447) var den siste V. på Milanos tron.

1. **Visconti**, Ennio (1751—1818), ital. arkeolog, prof. i Paris o. inspektör över Louvre-

samlingarna 1799. Utgav talrika arb. rörande klassisk arkeologi. bl. a. *Iconographie grecque* (3 bd, 1808), utg. med Napoleons understöd.

2. Visoonti, I. o u i s T u l l i u s J o a c h i m (1791—1853), fransk arkitekt, utförde tillbyggnaderna mellan Louvre o. Tuilerierna samt Napoleon I:s gravkrypta i Invaliddomen.

Visoon'ti-Venos'ta, Emilio (1829—1914), markis, i tal. statsman, utrikesminister 1863—64, 1866—67, 1869—76, 1896—98 o. 1899—1901. V. genomförde garantilagen 1871 om förhållandet mellan ital. staten o. påvestolen samt medverkade vid förberedandet av trippellalliansen med Tyskland o. Österrike-Ungern. Han lade grunden till 1902 års fransk-ital. koloniavtal o. var delegat vid Algeriskkonferensen 1906. Åtnjöt stort anseende inom europ. diplomati.

Viscount [vaj'ka'nt], eng., 'svicegreve'; näst lägsta graden inom eng. högadeln, mellan earl (greve) o. baron. Jfr Vicomte.

Vis'Oum, mistelsläktet (fam. *Loranthaceae*), 110 arter buskar, spridda över hela världen. I eva som parasiter på andra växters (mest träd) stammar o. grenar. Blad o. grenar motsatta, blommor oansenliga, enkönade, frukten ett bär, innehållande ett ytterst segt slem (viscin). V. *al'bunt*, enda art i Europa. Jfr Mistel.

Visdal, J o (1861—1923), norsk bildhuggare, har företärsvis utfört porträttbyster (*Ibsen*, *Biörnson* m. fl.).

Visdomstand, tredje (= bakersta) oxeltanden i varje käkhalva; framkommer mellan 170. 30 år, ibland aldrig.

Vise, fullbildad hona bland bina.

Wisén, T e o d o r (1835—92), språkforskare, prof. i Lund 1865, utgav bl. a. en kommenterad O. med ordbok försedd kritisk textupplaga av fornordn. kväden (*C ar m i n a N o r r o e n a*, 2 dir, 1886, 1889). Medl. av Sv. akad.

Visent' el. europeisk bison, *Bos (B'ison) bona'sus* (*europaeus*), en stor, kraftigt byggd vild-oxe, vikt 500—700 kg, förr spridd över hela Europa, äv. i Sverige. En vild stam fanns före första världskr. ännu kvar i Kaukasus o. en annan hölls skyddad i Bialowiezaskogen i n. Polen. Den senare utrotades nästan alldeles under kriget, trol. av den förra. Kvar finns blott ett fåtal i zool. trädgårdar (i Sverige dels på Skansen, dels i ett skyddat område i Västmanland). De polska myndigheterna inplanterade på nytt några exemplar i Bialowieza (1947. c: 45 st.).

Vise'ra (av fr.), granska en skriftlig handling (ex. pass); bestämma laggfärlsrymd. — V i s e' r i n g, granskning av pass o. åsättande av påskrift därom, v i s u m. För inresa till åtskilliga länder föreligger v i s e r i n g s t v å n g, dvs. skyldighet för utlänning att uppvisa sitt pass på inreselandets legation el. konsulat för erhållande av visum.

Vises sten, det av alkemisterna eftersökta ämne, medelst vilket oädla metaller skulle förvandlas till guld.

Visi'bel (av fr.), synlig.

Vising, J o h a n (1855—1942), språkforskare, prof. i Göteborg 1890—1922, utgav ett stort antal viktiga arbeten inom romansk filologi. Äv. populärvetenskaplig författare (*Dante*, 1896, *Rolandssången*, 1898, *Den provenfalska trubadurdikningen*, 1904, m. fl.).

Visingsborg, grevskap, som 1562—1681 var i Braheättens besittning. Det ägde sitt cent-

rum på Visingsö men omfattade stora domäner i angränsande landskap kring Vättern. Sin största tyvidd ägde det under Per Brahe d. y. V:s slott på Visingsö, som börjat anläggas på 1500-t., nedbrann 1718, mim. ruin.

Visingsö, ö i Vättern, 24-3 kvkm. Utgör egen kommun i Jönk. l.; Gränna landsf. distr., Tveta, Vista o. Mo doms. 1022 inv. (1947). På V. ligger ruinerna av Braheborgen Visingsborg. En av Per Brahe d. y. 1636 grundad skola nedlades 1813. I Stigby på V. öppnades 1924 en internationell teosofiskola med Raja Yogasystem. Reservflygplats på sträckan Stockholm—Malmö (i norr).

Visingsöformationen, en av konglomerat, sandstenar o. skiffer bestående lagerserie, som bildar berggrunden på Visingsö o. flerstädes vid Vätterns stränder samt inom några smärre områden n. därom. V:s geologiska ålder har länge varit omtvistad, sannolikt är den prekambrisk.

Vision [-sjo'n] (lat. *visio*), syn, drömsyn. — Visionär, som har drömsyner; andeskådare.

Visi'r. 1. Dets. som vesir. — 2. (Fr. *visiere*, av vis, urspr. ansikte), skjutbart ansiktsskydd på en hjälm, hjälmgaller.

Visirskiva (av fr. visir, sikta), mattslipad glasskiva med ram, som kan insättas i st. f. kassetten i kamerans baksida. Vid öppnad slutare kan man då se den blivande bilden på skivan o. reglera kamerans inställning.

Visi't (av fr.), artighetsbesök, påhalsning. Visitation'or, medlemmar av en nunneorden, stiftad 1610 av Frans från Sales, regel stadfast 1618. Verka för sjuk- o. fattigvård.

Visitation' (av lat. *visita'tio*, besök), besök med syfte att granska o. undersöka; biskops ämbetsbesök i stiftets församlingar för att granska tillståndet inom kyrka o. skola. — Folk'r. Undersökning av fartygs papper o. last. I krigstid har krigförandes örlogsfartyg en vidsträckt visitationsrätt.

Visite'ra (av lat.), undersöka personer, gods o. dyl. å ämbetets vägnar, ex. tullvisitation.

Visj'nu, ind. solgud, särsk. i Gangesländerna dyrkad som livskraftens hela naturen genomträngande gudomlighet. Som inkarnationer av V. framställas Krisjna o. Rama. Jfr Trimurti. Viskafors, industrisamhälle i Kinnarumma kommun, Älvsb. l. 1.888 inv. (1947). Gummi-fabrik, anlagd 1890. Tillv. av galoscher m. m. Åges av Skandinav. Gummi AB.

Viskan, vattendrag i Västergötland o. Halland, från sjön Tolken till Klosterfjorden av Kattegatt. 127 km. Vattenfall.

Viskafsch, *Lago'stomus trichodactylus*, en omkr. 60 cm lång, inom pampasregionen i Argentina o. Patagonien förekommande klumpig guagare, ovan svartgrå, undertill vit. Gräver vidsträckt hälor. Lever kolonivis.

Viske härad, Hall. l., omfattar 5 kommuner: Ås, Sällstorp, Veddig, Vårö o. Stråvalla. 5,863 inv. (1948). Hall. n. domsaga.

Visk'ert, från bogspröt utskjutande bom för skridning av klyvår- o. jagarbommarnas sidostötting.

Viskos [-kå's], tjockflytande kolloid lösning av cellulosaaxantogenat i vatten, användes vid framställning av konstsilke, s. k. viskosilke. Erhålles genom att behandla cellulosa med natriumol. o. koldisulfid. Jfr Konstfibrer.

Viskosite't (av lat. *visco'sus*, klibbig), den inre friktionen i en vätska el. gas. Försäkrar ett visst motstånd mot krafter, som försöka de olika delarna i förhållande till varandra. Anges med en för ämnet vid given temp. karakteristisk konstant, som bestämes medelst v i s k o s i m e't'er. I dessa instrument observeras den tid som åtgår ant. för att en viss volym av vätskan under ett bestämt tryck skall passera ett

kapillärör el. för att en kula skall falla en viss sträcka genom ett rör med vätskan el. gasen. Av andra typer av viskosimetrar användas. Tjockflvande vätskor ha hög viskositet o. sågas vara viskösa. Jfr Poise o. Stok.

Wisla, polska namnet på Weichsel.
Wislanda. I. Kommun i S. Småland, Kronob. l.; Alveta landsf. distr., V. Värendss. doms. 2,590 inv. (1947). — 2. Municipalsamhälle i V. i, vid S. stambanan. 948 inv. (1947).

Wisllco'nus, Hermann (1825—99), tysk målare. Väggmålningar med historiska motiv i Kaiserhaus i Goslar.

Wislice nus, Johannes (1835—1902), tysk kemist, prof. i Zurich 1867, i Würzburg 1872, i Leipzig 1885, en av den organiska kemiens grundläggare.

Vis maj'or (lat., »större makt»), dets. som force majeure.

Wis'mar, Stad i delstaten Mecklenburg, n. Tyskland, vid Wismarbukten av Östersjön. 36,000 inv. (1939). Flera intressanta byggnader från 1300-t., däribland Maria-o. Nikolai-kyrkorna. Renässanspalatset Fürstenhof var säte för svenska överdomstolen (Wismarska tribunalet). — W. anlades på 1200-t. o. blev snart en blomstrande hansestad. 1632 taget av svensarna, definitivt svenskt från 1648 till 1803, då det förpantades till hertigen av Mecklenburg-Schwerin. Först 1903 formellt avträtt. W. intogs av brittiska trupper 2/6 1945 men kom därefter till ryska ockupationszonen.

Wfsmarska tribunalet, den gemensamma överdomstolen för Sveriges tyska besittningar (1653—1802).

Wismut, en spröd, huvudsakl. 3-värd metall av rödaktigt vit färg. Kem. tecken Bi, atomvikt 209.00 (renelement, se d. p.), atomnr. 83, spec. vikt 9.80, smältpt. 271°. Förekommer i naturen, dels gedigen, dels som wismutglans, Bi₂S₃. Metallen användes till framställning av lättsmälta legeringar, ex. Roses o. Woods metaller. En del wismutföreningar ha medicinsk betydelse vid vissa magåkommor (wismutsalicylat), vid särbehandling o. för vissa hudsjukdomar (i förening med jod, brom etc, ex. xeroform).

Visnepolitik (da. *visne*, vissna), beteckning för vänstermajoritetens i danska folkettingen 1881—86 tillämpade politik, som gick ut på att genom systematisk underlåtande att behandla ministären Estrups lagförslag framtinga dess avgång.

Wiśniowiecki [vissinjävjtfski], polsk furstlig ätt, utdöd på 1600-t. Jeremi W. (1612—51) blev känd genom sitt nedslående av kosackresningarna. Dennes son Michał Korybut var konung av Polen 1668—73.

Visnum, kommun i s.ö. Värmland, Värml. l. (past.adr. Björneborg); Visnums landsf. distr., Östersysslets doms. 3,188 inv. (1947).

Visnums härad, Värml. l., omfattar 4 kommuner: Rudsåga, Södra Råda, Visnums-Kil o. Visnum. 5,838 inv. (1947). Östersysslets domsaga.

Visnums-Kil, kommun i s.ö. Värmland, Värml. l. (past.adr. Kristinehamn); Visnums landsf. distr., Östersysslets doms. 657 inv. U947).

Visnums kontrakt, Karlstads stift, Värml. l., omfattar 10 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Degerfors.

Vissef järda, kommun i s.ö. Småland, Kalm. l.; Vissefjärda landsf. distr., S. Möre doms. 4,033 inv. (1947).

Visseltofta, kommun i n. Skåne, Kristianst. l.; Verums landsf. distr., V. Göinge doms. 743 inv. (1947).

Vist, kommun i mell. Östergötland, Östergöt. l. (past.adr. Sturefors); Ätvidabergs landsf. distr., Linköpings doms. i,337 inv. (1947).

Vist, eng. *whist* pistl, kortspel, som spelas med vanlig kortlek av tre el. fyra personer. Tidigast omnämnt i litteraturen 1621.

Vis'ta (it., egentl. åsyn), uppvisande (av växel). — A *vista*, vid uppvisandet (av en växel). — A *prima vista*, från bladet (i fråga om musiknoter); vid första uppvisandet (av en växel).

Vista härad, Jönk. l., omfattar 4 kommuner: Gränna landskommun, Vingsö, Ölmstad o. Skärstad. 6,329 inv. (1948). Tvetå, Vista o. Mo domsaga.

Vista kontrakt, Växjö stift, Jönk. l., omfattar 5 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Lyckas gård.

Wistaria, växtsläkte (fam. *Leguminosae*), 4 arter klättrande buskar (Ostasien, Nordamerika) med parbladiga blad o. ljusblåa blommor i glesa, hängande klasar. W. *sineris*, blåregn, allmänt odlad prydnadsväxt, på fritt land hårdig endast i s. Sverige.

Viste härad, Skarab. l., omfattar 13 kommuner: Bjärby, Flakeberg, Sparlösa, Slädene, Levene, Hyringa, Malma, Långnum, Tengene, Grästorps köping, Trökörna, Främmostad o. Bäreberg. 8,758 inv. (1948). Åse, Viste, Barne o. Laske domsaga.

Vistorp, kommun i mell. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Kättilstorp); Vartofta landsf. distr., Vartofta o. Frökinds doms. 201 inv. (1947).

Vistra, billigt konstsilke. Jfr Konstfibrer. Visuell' (av fr.), som avser synen; uppfattad med synen.

Vi'sum, lat., »sett»; påskrift om visering på pass.

Vita bandet el. Världens kvinnors kristna nykterhetssällskap uppstod 1874 i Amerika, under ledning av lärarinnan Frances Willard (1839—98), ur en 1873 organiserad kvinnlig korstågsrörelse mot spriten. Infördes i Sverige 1900. Vill framför allt verka för nykterhet, sedlighet o. fred. Den sv. avd. utger sed. 1904 tidskr. *Vita bandet*.

Vita berget, tjeck. Bila hora, berg i Böhmen, Tjeckoslovakien, nära Prag. 380 m ö. h. Jfr Trettioåriga kriget.

Vitaby, kommun i o. Skåne, Kristianst. l. (past.adr. Smirishamn); Brösarps landsf. distr., Gårds o. Albo doms. 1,492 inv. (1947), varav i del av Kiviks municipalsamhälle 147 o. i Vite-mölla municipalsamhälle 275. Kyrka, urspr. från 1100-t. Romansk triumf krucifix.

Vita böcker, efter omslagets färg uppkallade, officiella dokumentamslingar i diplomatiska o. utrikespolitiska ärenden.

Vita frun, i folktron ett spöke, som uppenbarar sig på vissa slott (bl. a. i Sthlm o. Drottningholm) i skepnad av en vitklädd kvinna med nyckelknippa o. fladdrande slöja. Tros förebåda dödsfall, då hon bär svarta handskar. Sägner om V. ha blivit föremål för literär omdiktning av W. Scott, Scribe, H. Säterberg m. fl. — Opera av Boieldieu till libretto av Scribe; uppförd i Sthlm i:a ggn 1827.

Vita havet. 1. Djup vik av N. Ishavet, mellan Kolahalvön o. Kaninhalvön. 82,100 kvkm. Förgrens i flera smärre vikar: Mesen-kandalaks-, Dvina-o. Onegaviken. I V. utfalla floderna Mesen, Dvina, Onega m. fl. — 2. Namn på festivitetsalen i Stockholms slott.

Vitahavskanalen, dets. som Stalinkanalen. Vita huset, eng. *The White House*, amerik. presidentens palats i Washington.

Vita'l (lat. *vita'lis*, levande), som hör samman med liv, som framkallar el. tjänar att bevara liv; viktig.

Vitalia'ner el. vita liebröder, dets. som fetaliebröder.

Vitalis, författarnamn för Erik Sjöberg.

Vitalism' (av lat. *vi'ta*, liv). *Filos.* Åsikten att livet ej kan förklaras blott ur fysikalisk-kemiska orsaker utan förutsätter en särskild »livskraft». Vitalismen är i modern filosofi förnyad under namnet *neovitalism*, representerad bl. a. av Bergson.

Vitalite't (av lat.), livskraft; spänst.

VitalTium, en legering av kobolt, krom o. nickel.

Vitami'ner (av lat. *vi'ta*, liv), för organismen viktiga ämnen, som (i motsats mot hormoner) icke bildas inom kroppen utan måste ingå i födan färdigbildade cl. som s. k. pro*vi*ta-mi-ner. Vid frånvaro av ett bestämt vitamin uppträda ett cl. flera sjukdomssymtom (a*vi*-ta-mo-no's). Alla kända vitaminer lia upp-täckts o. till en början kunnat påvisas endast genom förmågan att häva en sådan brist-sjukdom, ex. beriberi förhindras o. botas av ett ämne, vitamin *li*, som finns bl. a. i ris-kornets skal (jfr C. Eijkman). En del vitami-ners kemiska byggnad har dock på senare tid kunnat bestämmas. Vitaminerna indelas efter sina verkningar i följ. grupper. Vitamin A el. a*xer*o*ft*o*l* är nödvändigt för tillväxten samt för att näthinnan, slemhinnorna o. huden skola fungera normalt. Vid brist på detta vitamin uppträder nattblindhet (se d. o.), vid långvarig brist angripes ögats hornhinna (sjukdomen xer-oftalmi) o. slemhinnorna bli mottagligare för infektioner. Vitamin A bildas i kroppen ur karotin (se d. o.), som förekommer i alla gröna växter, o. ingår jämte karotin i mjölk, smör, lever o. fetrik fisk. — Vitamin B är en grupp vattenlösliga ämnen, som äro nödvändiga för tillväxten o. nervsystemet; de förekomma bl. a. i sådeskornens skal (kli) o. rikligt i jäst. *B*₁ el. antineuritiskt vitamin är dets. som a*neu*ri'n; *B*₂ dets. som i*ak*t*o*f*l*a*vi*n; *B*₆ dets. som a*der*m'i'n. *B*. (cl. *M*), dets. som fo*li*n*sy*ra. Till B-vitaminerna räknas dessutom ni*ko*t*in*syreamid (jfr Nikotinsyra), pa*nto*te*nsy*ra, a*mi*no*be*n*so*esyra m. fl. — Vitamin C el. a*skor*bi*n*syra motverkar skörbjugg el. skorbut (antiskorbutiskt vitamin) o. ökar motståndskraften mot infektioner. Förekommer i många frukter o. bär, särskilt rikligt i apelsiner, citroner, hjortron o. nypon. — Vitamin D är en grupp ämnen, som motverka engelska sjukan (anti-rakittiska vitaminer). De förekomma rikligt i fiskleverolja o. bildas ur vissa sterner vid be-strålning med ultraviolett ljus, ex. vid solstrålarnas inverkan på kroppen. Vitamin *D*₂ el. ka*lci*f*er*o*l* uppstår sålunda ur ergosterin. — Vitamin *E* el. anti*ster*ilitetsvitamin är dets. som to*ko*f*er*o*l* (se d. o.). — Vitamin *H* är dets. som bioti*n*. — Vitamin *K*, koagula-tionsvitamin, är nödvändigt för att blodet skall levera sig (koagulera) vid blödningar. Två olika ämnen förekomma: *K*₁ el. fy*llo*k*in*on i gröna växter o. i*ca* i djurorgan. Brist på detta vitamin kan förekomma hos nyfödda barn o. vid vissa sjukdomar (gallsten m. m.). Samman-sättningen är känd, o. närbesläktade kemiska ämnen med liknande verkan användas num. som läkemedel (jfr Metyl-naftokinon o. Pro-trombin). — Ytterligare vitaminer äro kända.

Vita Nilen, arab. Ba*hr* el-A*bi*d, namn på Nilen efter sammanflödet med Sobat. Jfr Nilen.

Vita rasen (förr kallad den kaukasiska), människoras, utbredd i Europa, n. och s. Afrika, Främre Asien, Amerika, Australien o. Nya Zeeland. Utmärkande drag äro: ljus hud-färg, rakt till vägigt hår, täml. riklig härighet, rakt ställda ögon, hög, smal näsa, stor ansikts-vinkel o. väl utbildad hjärnskal.

Vita slavhandeln, affärsverksamhet, vilken består att under falska förespeglingar locka i

unga kvinnor till annat land o. där sälja dem till bordeller. Bekämpandet av denna verk-samhet, påbörjad på 1880-t., bedrivs i Sverige genom föreningen Vaksamhet, bildad 1904. Internationella konventioner ang. bekämpandet av vita slavhandeln ha ingåtts 1904, 1910, 1921 o. 1933-

Vita Stjärnlinjen, dets. som White Står Line. Vita varor, ofärgade linne- o. bomullsvaror. Vitbetor, gemensam beteckning för foder-o. sockerbetor.

Vitbleok, tunn järnplåt med tenn- cl. zink-överdrag. Jfr Bleck.

Vitbok, dets. som aveubok. Jfr Carpinus.

Vite, förmögenhetsförlust, som drabbar den, som underlåter att trot3 föreläggande vidtaga viss åtgärd (inställa sig inför offentlig myndig-het, avgiva yttrande till myndighet, åter-ställa handlingar o. dyl.), el. den, som i strid mot givet förbud företar en handling (t. ex. beträda visst område). Viten kunna äv. förekomma inom civilrätten genom avtal parterna emellan i t. ex. arbetsavtal o. leveransavtal.

Vi'tebsk, stad i Vitrysland, vid Duna. 167,000 inv. (1939), därav ett stort antal judar. Hamn; industri. Svårt krigshärjad.

Vitell'ius, Aulus (15—69 e.Kr.), rom. kejsare, utropades av sina legioner till kejsare januari 69. Slapp o. vållustig förmådde V. ej upptaga striden mot tronkrävaren Vespasianus. Mördades av pöbeln.

Vitemölla, municipalsamhälle o. fiskläge i ö. Skåne, Vitaby kommun, Kristianst. 1. 275 inv. (1947).

Viter'bo. 1. Provins i mell. Italien (Latium). 3,646 kvkm, 2,6 mill. inv. (1936). — 2. Huvud-stad i V. 1, s. om sjön Bolsena. 36,000 inv. (1936). Biskopssäte. Katedral (San Lorenzo) från noo-t. Biskopspalats från r200-t. (Palazzo Papale). Stadsmur. Etruskiska gravplatser, ett flertal vackra brunnar. Svavelkällor. Läder- o. tändsticksindustri. Flera kyrkor o. palats samt Fontana della Rocca skadades under Andra världskr.

Withering [v'io'ring] (1741—1800), eng. lä-kare o. botanist, särsk. känd för sina upptäckter av den verkan, som digitalis har på hjärterk-samheten {An account of the foxglove, 1785}.

Viti Levu, största ön bland Fijiöarna, Stilla havet. 11,760 kvkm, 55,000 inv. Bergig. Utförsel av socker, kobra, bananer. Huvudstad (för hela ögruppen): Suva (15,000 inv., 1936).

Vitili'go (av lat. *vi'tium*, fel), hudsjukdom med vita fläckar, omgivna av något mörkare hud än normalt. På härbeväxta ställen bli äv. håren färglösa. Orsak okänd.

Vi'tim, biflod till Lena, i ö. Sibirien. 1,760 km.

Vi'tis, vinsläktet (fam. *Vitaceae*), ca 40 småstammiga, med klangen klättrande arter, de flesta i Nordamerika o. Östasien. Blommor 5-råliga, i rika klasar, kronbladen avstötas ge-nom ståndarnas sträckning, frukten ett 2-rummigt bär. Viktigaste art *V. vini'fera*, vin-ranken.

Vitio's (av lat. *vi'tium*, lyte), felaktig, lastbar.

Vitkokning, förtäring av små mäsingsde-taljer i kokhet lösning av alun, koksalt o. vin-sten, tillsatt med finfördelat metalliskt tenn.

Vitling, *Ga'dus merlan'gus*, vid västkusten vanlig, mindre

(längd 20—40 cm) men som födoämne viktig torskfisk.

Åtes färsk o. skic-kas i stor utsträck-ning uppåt landet, med blåmussla som agn.

Wifmar, munk från klostret Korvey i Westfalen, Ansgars följeslagare på hans första resa till Sverige 829.

Vanligt krokfiske (dörj)

Vitmetall, lagermetall, legering av växlande sammansättning, vanligen innehållande tenn o. antimon samt koppar, som stundom ersatts med bly. Jfr Babbitts.

Vitmossa, arter av mossläktet *Sphagnum*. Vitmässing, mässing med mindre än 55 % koppar.

Vitnos, *Lagenorhynchus albirostris*, en till 3 m lång, ovan svart, undertill vit delfin med vit nos. Förekommer i stora flockar utanför Nordeuropas kuster, högst 500 km från västkusten. Wiföld, lit. *Vitutas*, f. omkr. 1350, storthertig av Litauen 1392—1430. W. sökte att skilja Litauen från Polen o. bli konung av Litauen men dog, innan han lyckats realisera sina planer.

Vitoria el. *Villoria* [-tå-], huvudstad i prov. Alava, n. Spanien. 56,000 inv. (1946). Katedral från 1600-t. Handel. Vid V. segrade Wellington över fransmännen 21/6 1813.

Vitplister el. *blindnässla*, art av örtsläktet *Lamium*.

Vitplåt, dets. som vitbleck.

Vitré, stad i n.v. Frankrike (Bretagne), dep. Ille-et-Vilaine. 8,200 inv. Märkligt slott från 1300—1400-t. Stadsmur.

Vitriol (av lat. *vitrum*, glas), gammal benämning på de tunga metallernas sulfat, särskilt kopparsulfat, blå vitriol (på grund av dess glasliknande utseende).

Vitriololja, gammal benämning på svavelsyra. Vitrot el. kvickrot, art av grässläktet *Agropyron*.

Vitruvius, *Pollio*, rom. arkitekt o. ingenjör på Augustus' tid. Skrev det stora verket *De architectura*, det enda i sin art bevarade från forntiden, som fr. o. m. renässansen haft en mycket stor betydelse.

Vitryssland, sovjetrepublik (1919), i v. Ryssland, ansluten till SSSR. 222,700 kvkm, därav 96,700 förvärvade från Polen 1945. 10.5 zmill. inv. 1941, till större delen vitrysar. Flacktt, mestadels bördigt, delvis sumptigt land, i s.d. stäpp. Jordbruk (råg, havre, potatis, lin, hampa), boskapsskötsel, skogsbruk, livsmedels-, textil- o. träindustri. Huvudstad: Minsk.

Vitro's (av fr.), glasartad.

Vitsand, kommun i n. Värmland, Värml. l. (past.adr. Vågsjöfors); Torsby landsf.distr., Fryksdals doms. 1,877 m.v. (*947).

Vitsiding, *Lagenorhynchus acutus*, en i n. Atlanten levande, utanför n. Norge allmän delfin, högst 2.7 m lång. Ovan svart, undertill vit. På bakkroppens sidor en långsträckt, vit fläck.

Vitsippa, art av örtsläktet *Anemone*.

Vitskörhet, skörhet hos järn över 1,000° C. Jfr Rödskörhet.

Vitsord, bevisvärde, beviskraft; avgörande rätt (ex. att begära låga skifte); ömdöme, betyg.

Vittangi, församling i Jukkasjärvi kommun, Norrb. l. 3,914 inv. (1947).

Vittaryd, kommun i mell. Småland, Kronob. l.; Lidjults landsf.distr., Sunnerbo doms. 373 inv. (1947). Flygfält Feringe.

Witte, Sergej Ljjevitj (1849—*915), greve, rysk statsman, urspr. järnvägstjänsteman. Som finansminister 1892—1903 införde W. (»Rysslands Colbert») guldmyntfoten, främjade utvecklingen av industrien o. anlade en mängd järnvägar, däribland Transsibiriska banan. Konseljpresident 1905—06.

Witte, Hernfrid (187*—1945), botanik, prof., föreståndare för vallväxtavd. vid Svalöv 1907, för Sv. mosskulturföreningen 1921 samt för Statens centrala frökontrollanstalt 1924—44 (ordf. 1944). Talrika arb., huvudsakl. om foderväxter.

Witfelsbach, tysk furstedynasti med anor från 900-t., vilkens besittningar 1329 uppdelades på en pfalzisk o. en bayersk linje. Den senare utdog 1777, medan den förra regerade i Bayern till revolutionen 1918. Medlemmar av ätten W. ha regerat i Sverige 1440—48 (Kristofer »av Bayern») o. 1654—1720 (Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII o. Ulrika Kleonora, vilka tillhörde den pfalziska sidolinjen Zweibrücken).

Witten el. *Witlenpennig*, »vit pfennig», urspr. namn på 4 pfennigs silvermynt, slagna från 1334 i Hamburg o. andra hansestäder; i Sverige under Albrekt av Mecklenburg; av. populär benämning på sv. 14 skillingmynt (1/2 öre), slagna 1799 — i Sjö-t.

Witten, stad i delstaten Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland (prov. Westfalen, Preussen), vid Ruhr. 37,000 inv. (1939). Järn- o. kolgruvor; järn-, stål-, maskin-, glas- o. annan industri.

Wittenberg, stad i delstaten Sachsen-Anhalt, mcll. Tyskland (prov. Sachsen, Preussen), vid Elbc. 37,000 inv. (1939). F. d. kurfurstl. slott (1400-t.), delvis i ruiner. F. d. augustinerkloster, num. prästseminarium, med Luthers klostercell o. »Lutherhus» samt museum. I slotts- o. universitetskyrkan (1490—99, restaurerad 1892) äro Luther, Melankton o. Fredrik den vise begravna. På dess dörrar uppspikade Luther 31/10 1517 sina 95 teser. Univ. från 1502 (där bl. a. Olaus Petri studerade) till 1813.

Wittenberg el. *Wittenberg*, Arvid (1606—57), greve, fältmarskalk, riksråd, deltog i Baners o. Torstensons samt senare i Karl X Gustavs fälttåg. Intog 1655 Kraków o. måste 1656 dagtinga i Warszawa. Dog i fångenskap. (Se bild.)

Wittenber'ge f-eej, stad i delstaten Brandenburg, n. Tyskland (prov. Brandenburg, Preussen), vid Flbe, n.v. om Berlin. 25,000 inv. (1933). Industri (Singers symaskinsfabr.). Storartad Elbebro (1,590 m).

Vitter, litteraturälskande, boksynt.

Vitterhet, skönlitteratur; förr vett o. lärdom i allm. el. humanistisk bildning.

Vitterhetsakademien, ett av drottning Lovisa Ulrika 1753 grundat sällskap med syfte att odla vitterhet, historia, svenska språket m. m. Verksamheten, i vilken bl. a. Olof v. Dalin var livligt verksam, nedlades 1782 vid drottningens död.

Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, ett av Gustav III 1786 instiftat, lärt o. vittret samfund, äsyftande ett återupplivande av Vitterhetsakademien. Med V. förenades Antikvitetsarkivet, o. akademiens huvudsakl. uppgift blev förminnesvården. 1933 omorganiserades akademien till att omfatta samtliga humanistiska vetenskaper o. indelades i två klasser, en historisk-antikvarisk o. en filologisk-filosofisk. Dess sekreterare är rikssantikvariern. Under V:s överinseende stå Statens historiska museum, Kungl. myntkabinettet, Östasiatiska samlingarna, Antikvariskt-topografiska arkivet o. Antikvarisk-uumismatiska biblioteket. Akademien utger tidskriften *Fornvännen* samt handlägger utdelningen från Humanistiska fonden. Dess högtidsdag är den 20 mars.

Vitterlek, skönlitterärt författarskap. — Vitterlekare, litterär dilettant.

Witting, Rolf (1879—1944), finl. politiker (svenska folkpartiet), dir. för Havsforkningsinstitutet i Helsingfors 1919—36, dir. för Helsingfors Aktiebank 1936. Var ställföretr. finans- o. utrikesmin. 1933—36. Utrikesmin. mars 1940

—mars 1943 i Kytis ministär. Genomförde Finlands uppslutning på Tysklands sida i kriget samt dess anslutning till Antikominternpaktens ^B/u. i?4i.

Vittinge, kommun i v. Uppland, Västmanl. l.; Heby landsf.distr., Västmanl. ö. doms. 2,665 inv. (1947)–

Witflin, Józef, f. 1896, polsk skald o. romanförfattare. Bl. arb. den pacifistiska romanen *Sól zietni* (1935; Jordens salt, 1939).

Vittne, person som i en rättegång (i allm. efter avlagd ed att tala sanning) lämnar upplysningar. — Vittnes mål, vittnes berättelse.

Vittoria [-tã-]. 1. Stad på Sicilien, prov. Siracusa. 39,000 inv. (1931). Vin- o. olivodling. Hamnstad: Scoglitti. — 2. Dets. som Vittoria.

Vittoria [-tã-ria] della Volpe, Alessandro (1525—1608), i tal. arkitekt o. bildhuggare. Bl. hans arbeten märkas *karyatiderna* vid ingången till Markusbiblioteket i Venedig samt talrika porträttbyster.

Vittra, i norr. folktrö ett kvinnligt naturväs (troll).

Vittring-. Kem. Den företeelsen att ett kristallvattenhaltigt salt, som leier i luften, avger sitt kristallvatten o. sönderfaller till ett pulver.

— Geol. Dets. som förvittring. — Jakt. Lukt av djur; starkt luktdande ämne, genom vilket rovdjur lockas till föllan.

i. Witfrock, Veit Brecher (1839—1914), botanist, från 1879 föreståndare för Bergianska trädgården o. till 1904 intendent vid Riksmuseets botaniska avd. Behandlade i sina arb. bl. a. alger o. mångformigheten hos en del högre växter.

3. Wittrook, Georg, f. »/g 1876, son till V. B. W., historiker, prof. i Uppsala 1923—41, har skrivit en rad arb. med ämnen ur 1600-t:s svenska historia, såsom *Karl XI:s förmyndares finanspolitik 1661—67* (1914 ff.) samt behandlat Gustav II Adolfs tid i »Sveriges historia intill våra dagar» (1927) o. perioden 1870—1914 i »Norstedts Världshistoria» {1934}.

Vittrut, *La'rus glaucus*, en i det arktiska området allmän mäsflägg, vilken om vintern då o. då träffas vid våra kuster. Vit med askblå rygg o. vingar.

Vitträsk, kvarkbokförinsdistrikt i Gällivare kommun, Norrb. l. (past.adr. rålkem). 697 inv. (1947)–

Vittsjö, kommun i n. Skåne, Kristianst. l.; Verums landsf.distr., V. Göinge doms. 2,8x2 inv. (1947). — Vid V. var en sv. här under Gustav II Adolf nära att bli kringrand av danskarna under B. Rantzau ^u/a 1612. Där under höll konungen på att drunkna i Vittsjön men räddades av ryttaren Tomas Larsson.

Vittskövle. 1. Kommun i ö. Skåne, Kristianst. l. (past.adr. Vittskövleby); Dceberga landsf. distr., Gårds o.

Albo doms. 935 inv. (1947)–

2. Gods i V. l. 1, känt sedan mitten av 1200-t. Det av vattengravar ännu omgivna slottet (se bild) uppfördes 1551—60 av Jens Brahe. Park från 1840-t.

Vittskövlemästaren, benämning på målaren Nils Håkansson (se sid. x223).

Wittstook [-sjtåkk], stad i delstaten Brandenburg, n.ö. Tyskland (prov. Brandenburg, Preussen). 8,300 inv. (1933). Vid W. slog Johan Baner de kejserliga ^u/a 1636.

Vitval, *Delphinapterus leucas*, en till delfinduren hörande helvit tandval i de arktiska

haven, vilken vid upprepade tillfällen visat sig ända in i Östersjön. Längd 5—6 m.

Witwatersrand, bergssträcka i s.v. Transvaal, 300 m lång o. upp till 1,800 m ö. h. Världens rikaste guldfält, upptäckta 1885.

Vitved, dets. som splint.

Witz, Konrad (1395—omkr. 1447), sydtysk målare, mestadels verksam i Konstanz o. Basel. Påverkad av det nederländska måleriet,

särsk. mästaren från Flémalle, införde han i tyskt måleri den nya formkänslan. Huvudverk: *Baselaltaret* o. *Genevealtaret*. I *Petri fiskafänge* (se bild) skapade han den första realistiska landskapsbilden i tyskt måleri.

von Witzleben, Erwin (1887—1944), tysk militär, generalfältsmarskalk (1940). Deltog i Första världskr. Under Andra världskr. befälh. för trupperna mellan Rhen o. Mosel 1939. Genombrott Maginotlinjen s. om Saarbrücken o. besegrade fransmännen i Lothringen 14 juni 1940. W., som deltog i attentatet mot Hitler 20 juli 1944, blev här för hängd.

Vitön, Gillis land el. Giles Land, isbetäckt polarö ö. om Spetsbergens Nordöstland, upptäcktes av holländaren Giles 1707. På V. fann man 1030 lämningarna av den förölyckade Andrée-expeditionen.

Vivaoe [-vatsj'e], it., musikterm: livligt, snabbt. — Vivacissimo [-tsjiss'imå], it., musikterm: mycket livligt.

Vivacite't (av lat. *viva/citus*), livlighet.

Vivaldi, Antonio (r680—1743), ital. tonsättare o. violinist. Komponerade några ofta spelade soloviolinkonserter, en kompositionsform, som utbildats av V.

Wivairius, Lars (1605—69), skald. W. genomströväde under otaliga äventyr Europa o. satt 1629—41 fängslad för bedrägeri — han hade uppträtt under falskt namn (Erik Gyllenstierna) o. trolovat sig med en adlig jungfru — från 1634 på Kajaneborg i Finland, varunder han i poetiskt ypperliga visor gav uttryck åt sin frihetslängtan o. sitt friska natursinne: *Ach, Liberias, tu ädle ting, Varer nu glad, mine fiender all m. fl.* — W:s levnadshistoria ligger till grund för O. Molanders roman »En lyckoriddare».

Vivari'ni, ital. målarfamilj: 1. Antonio V., eg. A. da Murano, d. X470, grundare av Muranskolan. Guldgrunden drojer ännu kvar i altartavlorna, som omges med rikt ramverk i gotik. — 2. Bartolomeo V., broder till A. V. (omkr. 1432—omkr. 1500), mottog starka impulser från den paduanska Squarioneskolan. — 3. Alvise V., son till B. V. (omkr. 1456—i53), utbildade färgen tack vare inflytande från A. da Messina o. Belliniraditionen.

Vivat, plur. vivant, lat., leve. — Vivat, crescat, floreat, »må han leva, tillväxa, blomsträ».

Viv'a vo'oe, lat., egentl. »med levande röst», muntligt (testamente) i motsats till skriftligt.

Vive [vivv], fr., leve.

Viviani', René (1863—1925), fransk statsman, urspr. advokat, en av stiftarna av det unierade socialistpartiet 1905. V. blev vid Första världskr:s utbrott konseljpresident för »det nationella försvarets ministär». Avgick som sådan 1915 men kvarstod som justitieminister till 1917. Var Frankrikes förste delegerade vid folkförbundets första möte i Geneve 1920.

Vivipa'r (av lat. *vivus*, levande, o. *pa'rere*,

föda), beteckning för djur, vilkas ungar fullboda sin utveckling inom modcrdjuret. Hos dessa sker sönderrivandet av fosterhöljerna före födelser. Utom talrika ryggradslösa djur äro alla däggdjur med undantag av kloakdjuren samt en del ödlor, ormar o. fiskar vivipara. Motsats: o v i p a'r, äggläggande.

Vivisektio'n av lat. vi'vus, levande, o. sectio, snitt), i experimentellt syfte utförd operation på levande djur. Ogilläs o. motarbetas av vissa djurskyddss vänliga kretsar (>antivivisektionister>).

Vivlar, *Curculio'nidae*, familj bland skalbagarna, utmärkt av ett framom ögonen mer el. mindre snabblikt förlängt huvud. Både larver o. fullvuxna äro växtätare. Många äro skadedjurer (angripa kulturväxter, spannmål osv.).

VTvo, it., musikterm: livligt.

Vivre [sv. uttal: vi'ver], fr., levnadskostnader, mat o. husrum.

Vivsta-Näs, f. d. municipalsamhälle i ö. Medelpad, fr. V. 1947 del av Timrå köping. Ängs-, sulfatcellulosa-, sulfatcellulosa-, kartong o. spritfabriker. Äg. Wifstafaber AB.

Vivör' (fr. *vivre*), njutningslysten o. utsvävande individ.

Vix'it dum vix'it lae'tus, lat., »han levde glad, så länge han levde»; Sticrnhiels gravskrift över sig själv.

Viyoh'a, tysgotr., framställad av blandningsgarn (bomull o. ull) o. anv. till damblusar, barnklänningar, nattdräkter m. m.

Vizagapatam', hamnstad i s. Indien, prov. Madras, på ö. kusten. 57.000 inv.

Vizcäya ['ipkaj'a] el. Biscaya, en av de baskiska provinserna i n. Spanien, vid Biscayabukten. 2.165 kvkm, 511.000 inv. (1941) (båsker). Fylld av Kantabriska bergen. Majs-, vin- o. fruktodling. Skogsbruk. Bergshantering (järnmalm, zink o. bly). Huvudstad: Bilbao.

Vjas'ma, stad i förvaltningsområdet Smolensk, v. Ryssland, knutpunkt på järnv. Moskva — Smolensk. 25.000 inv. Katedral Napoleon hade sitt högkvarter i V. 1812. Intogs av tyskarna efter ett stort omfattningsslag okt. 1941. Återerövrades av ryssarna 12 mars 1943.

Vjafka, rysk stad, kallas numera Kito v.

V. L., förkortning för *Vattenlagen*.

V. L., förkortning för *Varians leatio*.

Vlaardingen [flar-], stad i v. Nederländerna, prov. Syd-Holland, v. om Rotterdam, vid Nieuwe Maas. 43.000 inv. (1947). En, av landets främsta hamnar med stor sillexport.

Vladikavkas', rysk stad, 1934—44 benämnd Ordsjonikidse, kallas numera Dsaudsjikau.

Vladimir, ryska storfurstar. — Vladimir den helige el. den store, död 1015, son till Svjatoslav, furste av Novgorod, erövrade 978 Kiev, övergick till kristendomen omkr. 990, då han äktade den bysantinska prinsessan Anna. Förklarad för helgon. Besjungen av Stagnelius i »Vladimir den store» (1817)

Vladimir. r. Förvaltningsområde i RSFSR, i mell. Ryssland, ö. om Moskva. 26.800 kvkm. — 2. Huvudstad i V. r, vid fl. Kljasma. 67.000 inv. (xg'm). Trädgårdssodling (körsbär). II6Q—1328 var V. huvudstad för ryska storfurstedömet V.

Vladislav, po. Władysław, lat. Ladi'sla'us, konungar av Polen. — Vladislav I Lokietek (den alnhöge), d. 1333, en av Polens bästa regenter, återställde det genom delningar o. inbördeskrig försvagade riket. — Vladislav II Jagiello (1348—1434), bar som storfurste av Litauen namnet Jagiello men antog 1386 namnet V., då han med sitt folk övergick till kristendomen samtidigt med att han äktade Polens drottning Hedvig o. blev polsk konung. V. tillfogade Tyska orden ett stort nederlag vid Tannenberg (Grunwald) 1410. Stamfader för Jagielloniska ätten. — V l a d i -

I s l a v III, död 1444, V. II:s son o. efterträdare' valdes 1440 till konung av i Ungern. Förde krig mot turkarna o. stupade i en strid mot dem vid Varna. — Vladislav IV Sigismund (1595—1648), son till Sigismund III, var i sin barndom ifrågasatt som svensk konung, dock endast på det villkoret, att han uppfostrades i Sverige. V. valdes 1610 till rysk tsar, men kröningen kom ej till stånd till följd av Sigismunds motstånd. 1632 konung av Polen. Tanner o. J_ ke utan Statskloket.

Vladivostok', huvudstad i territoriet Primore, RSFSR, ö. Sibirien, vid Japanska havet. 206.000 inv. (1939). Årkebiskopssäte. Högskola för orientaliska språk. Andpunkt för Sibiriska järnvägen. Gr. 1860, blev 1870 station för ryska Stilla havsflottan o. har därefter genomgått en hastig utveckling.

de Vlaminck [d'ö vlamä'«k'], Maurice, f. 1876, fransk målare, har utfört landskap o. porträtt i en avMatisse o. Cézanne påverkad stil. Utgav 1943 en delvis självbiografisk bok: *Portratts avant décès*.

de Vlieger [flä'tiger], Simon (1601—omkr. 1660), höll. målare, utförde huvudsakl. sjöstycken, bl. a. *Fiskarbåtar i lugnväder vid stranden* (Nat.mus.).

Vlissingen [fliss-], eng. Flushing, stad i v. Nederländerna, prov. Zeeland, på ön Walcheren. 19.000 inv. (rg47). Landets tredje hamn. Överfart till England (Queensborough). Skeppsvarv. Badort. Om V. utkämpades nov. 1944 hårda strider mellan tyskarna o. de allierade, innan dessa befriade staden.

Wtocalawek (Włocławek, *ad i n.v. Polen, vid fl. Weichsel, vojevodskapet Bydgoszcz. 48.126 inv. (1946). Flodhamn. Domkyrka från 1300-t. Orgel- o. trämassefabriker samt maskinverkstäder. Staden grundades på 1000-t.

V. M., förkortning för *världsmästerskap*.

V-motor, förbränningsmotor med två rader cylindrar. Sedda från axelände bilda raderna ett V.

V. O. (förkortning för eng. *very old*, mycket gammal), kvalitetsbenämning på konjak m. m. Vocabularium, lat., ordbok.

Voce [vå'te], it., röst, stämma. — V. di petfo. bröstöst. — V. di testa, huvudröst.

Die Woohe [di väch'e], ty. »Veckan», tysk Illustrerad veckotidning, gr. 1899 av A. Scherl.

Wodehouse r'odd'ha'sl. Pelham Grenville, f. 1889, eng. författare, har utgivit ett stort antal förströelseböcker (ett 40-tal översatta till svenska) m. en speciell, typiskt eng. humor, bl. a. *The inimitable Jeeves* (1924; Den oförläknige Jeeves, 1931), *Summer lightning* (1929; Blixt och dunder, 1935) o. *Full moon* (1947; Fullmåne, 1948).

Vodka [vå't'ka], ryskt brännvin.

Vod'nik, Valentin (1758—1819), slovensk författare, präst, senare gymnasierektor i Laibach. V. sökte skapa en nationell slovensk poesi o. räknas därför som den moderna slov. litteraturens grundare.

Woermann [vö'r-], Karl (1844—1933), tysk konsthistoriker, prof. i Diüsseldorf 1873, dirför målningssamlingen i Dresden 1882—1910. Hans huvudarb. *Ä Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker* (3 bd, 1900—n; ny uppl., 6 bd, 1915—22).

Woerth (Wörth), W. an der Sauer, köping i n.ö. Frankrike (Elsass), dep. Bas-Rhin, vid Rhens bifl. Sauer. 1.100 inv. Känd genom tyske kronprinsens seger där 1870, äv. uppkallad efter Reichshofen v. om W.

Wofat'it, handelsnamn för en jonbytare (se d. o.).

Voge'sema, fr. Les Vosges, ty. Die Vogesen el. Der Wasgau, bergskedja i n.ö. Frankrike, sträcker sig i sydlig riktning på

gränsen mellan Elsass o. Lothringen. Skild från Juraberget genom sänkan Burgundiska porten. Motsvaras på andra sidan Rhen av Schwarzwald. Högst i s. (upp till 1,423 m). Skogrik på öst-sidan, där av. vinodling förekommer. Boskaps-skötsel, i dalarna åkerbruk o. industri.

Voghera [-g'ra], Tu l i i o (1879—1943), ital. musiker, en tid dirigent vid Metropolitan Opera House i New York, några år kapellmästare vid Kungl. teatern i Stilm o. vid Stora teatern i Göteborg. Övertog 1927 ledn. av Operaskolan o. blev samtidigt kormästare.

Vogl [fägl], Heinrich (1845—1900), tysk operasångare (tenor), från 1865 anställd vid Hovoperan i München, framstående Wagner-sångare liksom hans hustru Tliere se V., f. T h o m a (1845—1921). De vunno stor be-römmelse särsk. som Tristan o. Isoide.

Vogler [fä'g-], Georg Joseph (1749—1814), abbe, tysk musiker, violinist o. orgel-virtuos, 1786—99 kapellmästare vid Kungl. teatern i Stihlm, mest känd som kompositör av adventsången *Hosianna*.

Vogt [fäkt], Karl (1817—95), tysk zoolog, paleontolog o. geolog, prof. i Geneve 1852. V. var en ivrig anhängare av darwinismen. Arb. över mell. Europas sötvattensfiskar m. m.

1. Vogt [fokt], Benjamin (1863—1947), norsk politiker, journalist o. diplomat, delegerad vid Karlstadsförhandlingarna sept. 1905. Norges förste envoyé i Stihlm 1906—10, i London 1910—34. Utgav 1941 *Indtil igzo*, memoarer av unionshistoriskt intresse med fortsätn. *Efter IQIO* (1945).

2. Vogt, Nils C o l l e 11 (1864—1937), norsk författare. V. skrev stämningstark lyrik (*Digte*, 1887, *Ned fra bjerget*, 1924), realistiska prosaberättelser (*Harriet Blich*, 1902, *Levende og døde*, 1922) samt konflikt-dramer (*Spendte sind*, 1910).

Vogue [vågg], fr., mandän eng. damtidning, uppsatt i London 1893, utkommer 2 ggr i mån. samt utges äv. i en amerik. o. en fransk uppl.

Vogueler, finsk-ugrisk jagar- o. fiskarfolk i v. Sibirien, kring Ob o. Irtyšs biflöder. Omkr. 5,000 pers. Rik. folkdiktning o. egenartad, improviserad skådespelarkonst med masker.

Wohlgemuth [vålgemot], Michael (1434—1519), tysk målare o. en av banbrytarna för det konstnärliga träsnittet.

Wohlin, Nils (1881—1948), prof. i statistik i Uppsala 1916; generaltulldirektör från 1930; led. av FK 1919—28, 1932—34 o. 1935—42, av AK 1929—31; handelsminister 1923—24, finans-minister 1928—29. W. utgav en rad statistiska undersökningar rörande det sv. jordbruket m. m.

Wohlstätter [vål-], ty., välgörare, användes skämtsamt om person som bjuder på något.

Voigtel [fäktel], Karl Edward Richard (1829—1902), tysk arkitekt, fullbor-dade Kölnerdomen (1880).

Voile [v°all-], fr., egentl. slöja, lätt, glest tyg, vävt av hårt tvinnat garn i tvåskaff.

Voionmaa [våjånmaa], Väinö (1869—1947), finl. historiker o. politiker, prof. i nord. historia 1918—31 i Helsingfors, riksdagsman 1919. Utrikesminister i Tanners reg. 1926—27, handels- o. industrimin. i Cajanders 1937—39. V. var fredsförhandlare i Moskva mars 1940.

von Voit [fäjt], Karl (1831—1908), fysiolog, prof. i München 1863, en av grundläggarna av den moderna näringsfysiologien genom sina undersökningar om kvävejämvikten o. äggvite-omsättningen.

Voiture [v°aty'r], Vincent (1598—1648), fransk författare, representant för den pretiösa litteraturriktningen; en av förgrundsfigurna i den litterära krets, som samlades i Hotel de Rambouillet.

Vojevod [våjevå'd], under äldre medeltid

titel på en högre polsk hovämbetsman o. kom senare att beteckna polska ståtthållare samt furstar i Böhmen, Ungern o. Valakiet. Num. benämn. på den polska motsvarigheten till landshövding (po. *wojewoda*). — Vojevod-skap (po. *wojewódstwo*), förvaltningsområde i Polen, inotsv. svenskt län.

Voj'lok (ry.), underlag av filt el. läder för sadeln. — Vojlokskiva, skiva av tjock filt, fäst under sadelbladet för att ersätta stöppningen.

Vojsmsjön, sjö i Lappland, Vilhelmina kom-mun. 78 kvkm, längd 54 km, största djup 145 m. Genomflytes av V o j m å n (200 km), en av Ångermanälvens största biflöder.

Vojnarovskij (W o j n a r o w s k i j), Sta-nislaus Andreas, d. på 1740-t., ukrainsk kosacköverste, Mazeppas systerson o. arvtogare, följde Karl XII 1709 till Turkiet. Tillfångatagen av ryssarna under ett besök i Hamburg hölls hanfrån 1716 i svårt fängelse, först (till 1723) i Petersburg, därefter i Sibirien, där han avled. Hans hustru levde sedan länge i Sverige.

Vojvo'dina, till Jugoslavien hörande del av Banatet, sed. 1946 en autonom provins i folk-republ. Serbien.

Voka'b'ler (av lat. *voca'bulum*, ord), lössryckta ord ur språks ordförråd, glossor.

Vokabulär (av fr.), ordlista; ordförråd.

Voka'l (lat. *vocalis*, av lat. *vox*, röst), som avser rösten. — Språk. Själv ljud, äro i svenskan a, o, u, d (»härda») och e, i, y, ä, ö (»lena»).

Vokali's (lat. *vocalis*, av *vox*, röst), sång-övning på vokaler, utan text. Verb: v o k a l i s e r a.

Vokalism', vokalsystemet i ett språk el. en språkkälla.

Vokali'st, refrängsångare el. sängerska.

Vokalmusik, musik, som sjunges (med el. utan ackompanjering). Motsats: instru-ment al musik.

Vo'kativ (lat. *voca'tivus*, av *voca're*, till-ro-pa), kasus i vissa språk, utgör tilltalsform.

Woking [°å°k'ing], stad i s.d. England, grevsk. Surrey, s.v. om London. 42,000 inv. (1945). Stor kyrkogård för London, varav en del är upplåten för svenskar.

Vok'senkollen, skogsås strax n. om Oslo. Besökt vintersportplats. På sluttningen ligger en av normän till kung Håkon skänkt villa, Kongeseteren.

Volang' (fr. *volant*, av *voler*, flyga), veckad garnering på damkläder m. m.

Vol-au-vent [våläva'B-], fr., ett slags paste-jer av smördeg, fyllda med fina raguer, cham-pinjoner, frukt el. dyl.

Volca'noöarna, dets. som Vulcanöarna.

Vol'chov, flod i v. Ryssland. 229 km. Bildar avlopp för sjön limen till Ladoga. Stora kraft-anläggningar: Leninstroj (f. d. Volchovstroj).

Woldemar's, Augustinas, f. 1883, litauisk språkforskare (latin) o. politiker. 1918—19 det självständiga Litauens förste stats- o. utrikesminister. Med arméns stöd genomförde W. jämte Smetona 17 dec. 1926 en statskupp, varvid Smetona blev statspresident o. W. ånyo blev stats- o. utrikesminister till 1929, då han störtades genom en ny stats-kupp under Stnctonas medverkan. Efter ett försök i juni 1934 att tillvälla sig makten dömdes W. till straffarbete. 1938 fick han amnesti o. lämnade landet. Senare rysk medbor-gare. — Under sin maktperiod förde W. en envis nationalistisk linje i Vilnafrågan.

Wolf [vålf], Friedrich August (1759—1824), tysk språkforskare. Prof. i Halle 1783—1807, i Berlin från 1810; en av nyare tidens främsta klassiska filologer. Särskilt berömd är hans *Prolegomena in Homerum* (1795), där han söker visa, att de homeriska dikterna ej

kunna ha författats av en enda skald, Homeros, utan bestå av ett flertal smärre, under en lång tidsföljd tillkomna dikter.

Wolf [vålf], Hugo (1860—1903), österrik, tonsättare, skrev över 200 originella o. stämningssfulla sånger, vanl. hela serier av vissa skaldar, såsom Goethe, Mörike o. Eichendorff.

Wolfe [o'olf], James (1726—59), eng. general, erövrade den 13 sept. 1759 Quebec från fransmännen men stupade själv i striden.

Wolfe [o'olf], Thomas (1900—38), amerik. författare. W., som var påverkad av Dostojevskij o. James Joyce, skildrade i sin uppmärksammade roman *Look homeward, angel* (1929; Se hemåt, ängel, 1932) o. dess forts. *Of time and the river* (1935) en eng. sydstatsbos utveckling. Postumt ha de självbiogr. romanerna *The web and the rock* (1939) o. *You can't go home again* (1940) utgivits.

Wolfenbüttel, stad i delstaten Niedersachsen, v. Tyskland (prov. Braunschweig). 24,000 inv. (1939). Slott från 1500-t. (nu teater o. skola). Stort bibliotek. — 1255—1753 residens för hertigarna av Braunschweig-Wolfenbüttel. Vid W. segrade svenskarna över de kejserliga "o" 1641.

von Wolff [vålf], Christian (1679—1754), frih., tysk filosof o. matematiker, upplysningsfilosofiens banbrytare i Tyskland, prof. i Halle 1707—23 o. från 1740. W. utgick från feibniz, vilkens lärar han populariserade men äv. förtyllade. Hans rationalism var förhärskande vid de tyska universiteten intill Kants framträdande.

Wolff, Theodor, f. 1868, d. efter miss-handel i ett koncentrationsläger under Andra världskr., tysk demokratisk publicist o. politiker, chefredaktör för Berliner Tageblatt 1907—33. Bl. arb. *Das Vorsepiel* (1924), som behandlar Första världskrigets förhistoria.

Wolff, Albert, f. 1884, fransk dirigent, från 1911 vid Opéra-Comique; dess chef 1945. Känd Debussy-interpret; har flera ggr gästlat Stlmh sed. 1938.

Wolff-Ferrari, Ermanno (1876—1948), ital. tonsättare, mest känd genom operan *Madonnans juveler* (Stlmh 1913) o. körverket *La vita nuova* (efter Dante, uppf. i Stlmh 1907).

Volfram, en silvervit, 2-, 4-, 5- o. 6-värd metall, kem. tecken W, atomvikt 183,92 (5 stabila isotoper), atomnr 74, spec. vikt 19,4 smältp. 3,370° (den mest svårsmälta av alla metaller). I den förekommer i naturen tills. m. järn o. mangan. Användes i stor utsträckning som tillsats till stål (volframstål) o. andra legeringar samt som glödtråd i elektriska glödlampor.

Volfram von Eschenbach (omkr. 1170—omkr. 1220), tysk skald, ger i sitt stora epos *Parzival* (omkr. 1208) en idealiserad framställning av medeltidens riddarväsende. W:s lyriska dikter (*Taglieder*) präglas av innerlig känsla.

Volga, Europas längsta o. vattenrikaste flod, 3,395 km, flodområde 1,458,922 kvkm. V. upptrinner på Valdaj, rinner först i östlig, sedan i sydlig riktning o. utfaller i Kaspiska havet vid Astrachan, bildande ett brett delta. Bl. bifloder märkas Oka o. Karna. Flottbar från T. ver, segelbar från Gorkij.

WoTgast, hamnstad i delstaten Mecklenburg, n. Tyskland (prov. Pommern, Preussen), nära fl. l'eenes mynning, 7,600 inv. (1931). 1648 — 1815 svenskt.

Volgatyskarnas autonoma socialistiska sovjetrepublik, till 1941 autonom republik

inom Sovjetunionen. 28.212 kvkm, 606,000 inv. (1939), därav 66 % tyskar. Den tyska bosättningen i dessa trakter började redan under Katarina II. V. ingår num. i förvaltningsområdena Saratov o. Stalingrad.

Volhy'nien, dets. som Volynien.

Volière [valj'är], fr., stor fågelbur.

Wollaston [o'irst'n], William Hy d c (1766—1828), eng. fysiker, privatlär, upptäckte de s. k. Fraunhoferska linjerna i solens spektrum, uppfann metoden att framställa Wollastontråd samt upptäckte grundämnena palladium o. rodium.

Wollastontråd [o'h⁰st'n], ytterst fin, för blotta ögat knappast synlig platinatråd, erhållen genom dragning av grövre tråd, krug vilken gjutits ett c:a 5 mm tjockt silverrör. Efter dragningen bortfräses silvret med salpetersyra. Användes till finare mätinstrument.

Volley [våll'i], tennislag, vid vilket bollen slås, innan den nått marken (el. golvet).

Wollin, Nils G., f. 1892, konsthistoriker, docent vid Sthlms högskola 1933, hovintendent 1938. Arb. om trädgårdskonst (bl. a. *Drottningholm*, 1927, o. *Sv. lustträdgårdar o. parker*, 1946), om byggnadskonst o. konstslöjd. Monogr. över *Eugène Jansson* (1920) o. *Desprez* (1933—39). Bl. övr. arb. *Det första svenska stilguteriet* (1943) i *Industrierna vid Hargs ström* (1943) o. *Allmän konsthistoria* (1947).

Wollin', po. W'olin, polsk ö i Östersjön, vojvodsk. Szczecin (prov. Pommern, Preussen), utanför Odres mynning, 247 kvkm, 17,000 inv. Vägig sandslätt med skogar o. betesmarker. Jordbruk, boskapsskötsel, fiske. Plera badorter (största Misdroy). Huvudstad: Wollin'. — W. var svenskt 1630(1648)—1720; polskt sed. 1945-

Vollon [vålä's], Antoine (1833—1900), fransk målare, utförde företäradesvis stilleben, köksscener o. ateljéscener.

Vollsjö, kommun i mell. Skåne, Malmö. 1.; Bjärsjölagårds landsf. distr., Färs doms. 1,507 inv. (1947).

Vol'mar, lett. Val'miera, stad i Lettland, SSSR, vid fl. Aa, n.ö. om Wenden. 8,000 inv. (1935).

Vol'ogda, 1. Förvaltningsområde i RSFSR, i n.v. Ryssland. 147,000 kvkm, 17 mill. inv. (1939). Genomflytes av Petjora, Dvina, Suhona m. fl. Boskapsskötsel, skogsbruk, jakt, åkerbruk. — 2. Huvudstad i V. 1, vid fl. Vologda. 95,000 inv. (1939). Hamn.

Volontär (fr. *volontaire*, av lat. *voluntarius*, frivilligt tjänande soldat). 1. Benämning på fast anställt manskap inom sv. armén. — 2. Person som utan betalning deltar i göromålen i en affär el. ett yrke för att utbilda sig.

Volos el. Vol'o [vå'-], stad i mcll. Grekland (Tessalien), vid innersta delen av Volosviken. 48,000 inv. Exporthamn.

Volosca-Abbazia, dets. som Abbazia.

Volpa'to, Giovanni (1738—1803), ital. kopparstickare, utförde stick efter Rafaels arbeten i Vatikanens stanzer o. loggior m. m.

Vol'pi, Giuseppe, greve di Misurata, f. 1877, ital. finansman o. politiker, guvernör i Tripolis 1921—25 o. 1925—28 finansminister, varunder han reglerade Italiens krigsskulder till England o. För. Stat. samt stabiliserade liran. V. var från 1922 senator o. medl. av fascistens stora råd. Häktades 1943 av neofascisterna o. sökte senare fly till utlandet.

Wolseley [o'lsli], Garnet Joseph, viscount of W. (1833—1913), eng. fältmarskalk, deltog i de flesta av Englands krig under 1800-t:s senare hälft o. utgav bl. a. arbeten över Marlborough 9. Napoleon.

Wolsey [o'lsi], Thomas (omkr. 1475—

1530), eng. statsman, blev 1514 ärkebiskop av York o. 1515 kardinal o. lordkansler, varefter han till kort före sin död var Englands faktiske styresman o. ivrigt understödde Henrik VIII:s strävanden att behärska stat o. kyrka. Han störtades, därför att han ej till belåtenhet främjat konungens planer att äkta Anne Boleyn.

Vol'sk, stad i förvaltningsområdet Saratov, RSFSR, på Volgas h. strand. 55,000 inv. (1939). Spannmålshandel, cementfabriker.

Vol's'ker (lat. *voVsci*), forntida italiskt folk i mell. Italien, kuvades vid slutet av 300-t. f. Kr. av romarna.

Volstead, Andrew (1860—1931), amerik. republikansk politiker, utövade stort inflytande på förbudslagstiftningen («Volsteadlagen»).

VoTsungasagan, fornisl. saga, som förtäljer om sagohjälten Volsungs ättlingar, särsk. Sigurd Fafnesbane o. Ragnar Lodbrok.

Volt, förk. V, efter A. Volta uppkallad enhet för elektrisk spänning. 1 volt = spänningsskillnaden mellan ändpunkterna av en ledare, i vilken på 1 sekund utvecklas en värmemängd motsvarande 1 joule, då en likström med styrkan 1 ampere passerar densamma. Jfr Normalelement.

Volt, cirkelrunt ridspår.

Vol'ta, flod i v. Afrika, huvudsakl. inom eng. kolonien Guldakusten. Mynnar efter 1,600 km i Guineabukten. Föga segelbar.

Vol'ta, it., vändning, gång. — Pri'ma volta, seconda volta, första resp. andra gången, beteckning på de takter omkring ett repristecken, som vid repristagning skola spelas el. överhoppas.

Vol'ta, Alessandro (1745—1827), ital. fysiker, 1779—1804 prof. i Pavia. V. lyckades med stöd av Galvanis upptäckt konstruera det första galvaniska elementet. Genom seriekoppling av flera element, Voltas stapel, gav han ett experimentellt grundlag för studiet av det sedermera införda begreppet elektrisk spänning.

de Voltaire [d^o vältär], Francois Marie (1694—1778), egentl. Arouet, fransk författare, jämte Rousseau upplysningstidens dominerande författarpersonlighet. Efter en äventyrlig ungdom vann V. 1735 en tillflyktsort hos m:me Châtelet på slottet Cirey i Champagne; vistades 1750—52 hos Fredrik den store i Preussen o. från 1758 på sitt gods Ferney i Schweiz.

Under inflytande av eng. tänkare började V. sin stora kamp för tankefrihet o. tolerans. Sina läror utvecklade han med klarhet o. skärpa i en mängd skrifter, såsom *Lettres philosophiques* (1731), *Dictionnaire philosophique* (1764), tragedierna *Zaire* (1732), *Mahomet* (1742), eposet *La Henriade* (1728), den satiriska berättelsen *Candide* (1759). Som historiker bröt V. nya vägar; han införde en mera realistisk, kulturhistoriskt betonad uppfattning av utvecklingen. Bl. hans hist. verk märkas *Histoire de Charles XII* (1731) o. framför allt *Essai sur les mœurs* (1756) m. fl.

Voltameter el. coulometer, apparat för mätning av elektricitetsmängd genom bestämning av den mängd silver, knallgas el. vätsgas, som avskiljes då likström passerar en lämplig lösning (jfr Elektrolyt). Ett utförande med reversibla vätsgaselktroder i en sluten glasapparat användes till mätning av energiförbrukningen i likströmsnät (graderad i kWh för bestämd nätspänning).

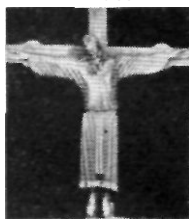
Voltampere, förk. VA, enhet för skenbar effekt. Jfr Kilovoltampere.

Volterr'a, stad i mcl. Italien, prov. Pisa. 50 km s.v. om Florens. 19,000 inv. Biskopssäte. Många forn- o. medeltida byggnadsverk. Nationalmuseum (grund. 1731) med värdefulla samlingar etruskiska fornsaker m. m. Alabasterbrott. — V. grundlades av etruskerna.

da Volterr'a, Daniele, eg. Ricciarelli (1509—66) ital. konstnär, mest verksam i Rom, där han, påverkad av Michelangelo, utförde fresker. Äv. skulptör.

Voltige [-ti'ij] (av it. *volteggiare*, tumla), gymnastiska rörelser på levande häst. Äv. lindansning på slak lina.

Voltmeter, instrument för mätning av elektrisk spänning mellan två punkter, till vilka instrumentet kopplas. Voltmetern byggs antingen som en i volt graderad elektrometer, s. k. elektrostatisk voltmeter, eller på samma sätt som en amperemeter, ehuru den förses med ett förkopplingsmotsstånd o. graderas direkt i volt.

Vol'to san'to, ital., »det heliga anletet», benämning på bilder av den korsfäste Jesus, vilka ha till modell en från 700-t. härrörande, klädd träbild i domen i Lucca (se bild). Äv. i Sverige finnas dylika bilder (bl. a. i Hist. mus. i Lund).

Voluminö's (av *volym*), som består av ett större antal band el. volymer; omfångsrik.

Vo'lund (Völund), en germansk sagohjälte, omtalad för smideskicklighet.

Voluntarism' (av lat. *voluntas*, vilja). *Psyk.* Åsikten att viljan är själslivets innersta väsen. *Möts. i n t e l l e k t u a l i s m'.* — *Filos.* Åsikten att verkligheten till sitt innersta väsen är vilja. Bl. repr.: Schopenhauer.

Voluspa [vå'-] (isl., »valans spådom»), den första o. märkligaste dikten i den poetiska eddan (jfr Edda). Den skildrar världens uppkomst, utveckling o. undergång samt avslutas med berättelsen om en ny o. bättre värld. Dikten, som tillkommit tidigast omkr. 900, bär spår av kristen påverkan.

Volu't (lat. *volu'ta*, av *voVvere*, sammanrulla), spiralförmiga förbindelseled mellan arkitektoniska delar, t. ex. i det joniska kapitelet.

Wolverhampton [°oirv'h'mpt'n], stad (eget grevskap) i s. England, grevsk. Staffordshire, n. om Birmingham. 155,000 inv. (1946). En av huvudorterna i det stora kol- o. järndistriktet, »Black Country» (Svarta landet), med betyd. järn- o. annan industri. Gammal stad (äldsta kyrkan från 900-t.).

AB. Volvo, Göteborg, företag för tillv. av bilar, båtmotorer (vid Pentavärken i Skövde samt i Köping) m. m. Grundat 1915. Aktiekap. 37,5 mill. kr. (r.948). Verkst. dir. A. Gabrielsson (sed. 1926).

Voly'm (av lat. *volu'men*, bokrulle), bok, band el. del av ett större bokverk; en kroppsrymd; sångröstens omfång o. totividd.

Volyme'trisk verkningsgrad, vid kolvmaskiner förhållandet mellan den insugna volymen o. slagvolymen, varvid den förra i fråga om gaser omräknas till 20° C o. 760 mm Hg.

Volymkontroll, anordning för kontroll av ljudstyrkan i högtalare.

Volynien, område i n.v. Ukraina, 1921—45 uppdelat mellan Polen (v. delen, vojvodskapet Wolyri) o. Ukraina (ö. delen, förvaltningsområdet Volyn). Det av slaver befolkade landet var självständigt till 1300-t., då det kom under Litauen. Övergick till Polen 1569 o. tillföll vid Polens delningar 1793 o. 1795 Ryssland. Under den tyska ockupationen av v. Ryssland o. Polen 1941—44 utgjorde Volynien, Podolien o. Polesien ett generalkommissariat med säte i Brest-Litovsk, som omfattade 96,000 kvkm med 45 mill. inv.

V om el. v a m, den första av idisslarnas fyra magar. Har formen av en stor säck; slemhinnan är försedd med tätt stående utskott.

Vomb, kommun i mell. Skåne. Malmöh. 1. (past.adr. Veberöd); Sjöbo landsf.distr., Färs doms. 266 inv. (1947) Jfr Våmb.

Vomba'ter, *Phasc'o'lomys*, släkte av klumpiga, björnliknande, grävande pungdjur från Australien, Tasmanien o. närliggande öar. Ha gnagartänder, leva av rötter o. dyl. Skinnen användes som pälsverk under namn av »native bear».

Vombsjön el. V å m b s j ö n, sjö i s. Skåne. 12,4 kvkm. Avrinner genom Kävlingeån till Lomtnabukten.

Women's Auxiliary Air Force ['imm'Ons äksill'i ri ä'fäs], förkortn. WAAF, eng. kvinnlig krigsorganisation, bildad 1938 som ett fristående förband inom Royal Air Force för utbildning av flygtekniker, mekaniker, radiotelegrafister m. m.

Vome'ra (av lat. *vomere*), kråkas. — V o m i t i v a el. v o m i t o r i a, kräkmedel.

von [fann], tysk preposition med betydelse ifrån, »av». Förekommer ofta i adelsnamn, angav urspr. födelse- el. verksamhetsort.

van den Vondel [fann den fann'-], J o o s t (1587—1679), höll. författare, skrev efter grekiskt-antikt mönster skådespel med körer, där en katolskt konservativ, djupt religiös livsåskådning kommer till uttryck. Till de bästa höra *Lucifer* (1654), *Jephtha* (1659) o. *Adam in Ballingschap* (1664). V. anses vara Hollands störste diktare. Hans inflytande på den tyska litteraturen under 1600-t. var av stor betydelse. V. besökte äv. Göteborg o. fick en gyllene skaldekedja av drott. Kristina.

Von oben [fån ä'ben], ty., ovanifrån; hödraget, nedlåtande, nonchalant.

Woodruffkil, kil, vars i axeln nedsänkta del i längdsnittet (parallellt med axeln) är en del av en cirkelbåge. Kilspåret i axeln har samma form, varigenom kilen kan vickas så, att hjulnavet lätt kan sättas på. Yttertytan är plan o. ställer in sig efter navets spår. Jfr Kil 2.

Woodsia ['odd-], ormbunkssläkte (fam. *Polypodiaceae*). Blad pardelade med nedom mitten ledat skaft. *W. ilven'sis*, hällebräken, med undertill starkt hårig bladskiva. Bergspringor.

Woods metall, lättsmält legering av 7—8 delar vismut, 4 delar bly, 2 delar tenn o. 1—2 delar kadmiump. Smältv. 70°. Jfr Roses legering.

Woodstock ['odd-], stad i England, nära Oxford. 1,800 inv. (1945). Vid W. ligger hertigarnas av Marlborough slott Blenheim (se d. o.).

Woolf ['olf], Virginia (1882—1941), eng.

författarinna, intellektualistisk o. sensibel. Bl. romaner *Jacob's room* (1922; Jakobs rum, 1927), den feministiska *A room of one's own* (1929), *The years* (1937; Åren, 1942), *Three guineas* (1938) o. biografien *Roger Fry* (1940). Postumt utkom 1941 romanen *Between the acts*, 1944 novellsaml. *A haunted house* o. 1948 essäsaml. *The moment*. •

Woolley ['oH'i], sir Leonard, f. 1880, eng. arkeolog, berömd genom sina arb. (delvis i sv. övers.). om de sensationella fynden i Ur (se d. o.). *Ur Excavations* (i flera bd 1934—38).

Woolton ['olt'n], lord Frederick James, f. 1883, eng. politiker, ordf. i konservativa partiet sed. 1946. W. var livsmedelsminister 1940—43, minister för återuppbyggnaden 1943—45 o. Lord President 1945.

Woolwich ['o'lid's], stadsdel i ö. London, s. om Thames. 115,000 inv. (1945). Kungl. arsenal med kanon- o. ammunitionfabr.; stora artillerikaserner; artilleriskola; krigsakademi.

Woolworth ['o'l'Ob], Frank (1852—1919), amerik. affärsman. Efter en ringa början som basarägare 1870 var han från 1912 chef för den föregående år grundade Woolworthkoncernen, världens största varuhusföretag. Dess kontorsbyggnad New York var, då den 1912 fullbordades, näst Eiffeltornet världens högsta byggnad (jfr Empire State Building).

Woonsocket ['o'nsäkkit], stad i n.ö. För. Stat., Rhode Island, s.v. om Boston. 49,000 inv. (1940). Textil-, gummi- o. annan industri.

Vorarlberg [få'r-], landsdel i v. Österrike, mot gränsen till Schweiz o. Bayern. 2,505 kvkm, 183,000 inv. (1946). Bergland (Fluchthorn 3,403 m ö. h.). Lägre o. mera öppet mot Schweiz, Rhen o. Bodensjön. Huvudnäring: boskapsskötsel o. mejerihantering. Bomulls- o. träindustri. Huvudstad: Bregenz. 1851 österrik. kronland, 1919 autonom landsdel.

Worcester ['o'st⁰]. 1. Huvudstad (eget grevskap) i grevsk. Worcestershire, v. England, vid Severn. 61,000 inv. (1946). Katedral urspr. från angelsachsisk tid, under r200- o. 1300-t. ombyggd i gotik. Porslins- o. kem. industri. Handskfabr. — 2. Stad i Massachusetts, n.ö. För. Stat., s.v. om Boston. 194,000 inv. (1940). Ca 12,000 födda i Sverige. En av de »svenska» städerna i För. Stat. Univ., gr. 1843 (1,200 stud., 1942). Konstmuseum. Tekn. högskola. Järn- o. metallindustri.

Worcestershire ['o'st's⁰], grevskap v. England, kring Severn. 1,945 kvkm. 420,000 inv. (1931). Bördigt slättland. Huvudstad: Worcester.

Vordingborg, stad på s. Själland, Preest Amt, Danmark. 9,681 inv. (1945). Industri. Överfartsort till Falster. Ruiner av ett slott från Valdemar I:s tid.

1. Wordsworth ['o'd's'op], William (1770—1850), eng. skald, den främste av den s. k. sjöskolans skaldar, inledde med den tills. m. Coleridge utgivna diktsamlingen *Lyrical ballads* (1798) den romantiska strömningen i eng. litteratur. W:s diktning präglas av ett grubblande, halvt panteistiskt drag o. en varm känsla för hemmets poesi. Helst skildrar han naturen o. den skönhet, som gömmes i det vardagliga. Bäst lyckas han i sina sonetter (*The river Duddon*, 1820).

2. Wordsworth, John (1843—1911), brorson till W. W., eng. teolog, biskop i Salisbury 1885, verksam för kristenhetens enande, skrev *The national church of Sweden* (1910; reviderad sv. övers.: Den svenska kyrkan, 1912).

Workington ['o'king'tn], hamnstad i n.v. England, grevsk. Cumberland. 26,000 inv. (1945). Skeppsvarv, järn- o. pappersindustri m. m. Kolgruvor.

Worm, O l e (1588—1654), dansk läkare o. fornforskare, prof. i Köpenhamn 1624, inlade stor förtjänst som runtlokalare o. grundade ett museum i Köpenhamn.

Vor'men, biflod till Glommen, s.ö. Norge. 9 km. Bildar avlopp för sjön Mjösen.

Worm-Müller, Jacob, f. 1884, norsk historiker o. politiker, prof. i Oslo 1928. Bl. arb. *Norge gjennom nødsår ene* (1918). Huvudredaktör för »Den norske sjöfarts historie»; redaktör för »Samtiden» 1925—40. Begav sig 1941 till England, där han utg. tidskriften *The Norseman* samt var verksam i den norska regeringens tjänst. Framstående talare.

Worms [vå-], stad i delstaten JRhein-Pfalz, s.v. Tyskland (Hessen), vid Rhen. 59,000 inv. (1939). ^ Katedral från 1100 —iaoo-t., en av landets främsta kyrkor (se bild). Pauluskyrkan (noo-t.) med fornsamlingar o. Lutherbibliotek.

Luthermönument (av Riet-schel 1868). — Betyd, industri: läderfabr. m.m. W. omnämnes i de tyska hjältesagorna; på 400-t. huvudstad för burgundcrna o. äv. sed. ofta residensstad (Karl den store). Under medeltiden fri riksstad o. plats för talrika riksdagar, bl. vilka den 1521 är mest bekant, då Luther där stod anklagd.

Worms-ediktet, ett aktstycke utfärdat 25 maj 1521 i Worms av kejsar Karl V, varigenom Luther förklarades »i rikets akt», dvs. ingen finge giva honom el. hans anhängare huld o. skydd.

Wormsö, dets. som Ormsö.

Vornedskab (av *vorned*, person under annans omvårdnad) kallades den skyldighet, som från 1400-t. ålag bönderna på de danska öarna öster om Stora Balt att kvarstanna på det gods, där de voro födda. Vornedskabet upphävdes genom förordningar av 1696 o. 1702. Ersattes 1730 med *stavnsbåndet*, som gällde över hela Danmark.

Voro'nesj. 1. Förvaltningsområde i RSFSR, mell. Ryssland, kring övre Don. 68,400 kvkm, 3,5 mil. inv. (1939). Åkerbruk, trädgårdsodling, boskapsskötsel (särsk. får o. hästar), industri. — 2. Huvudstad i V. 1, vid fl. Voronesj. 327,000 inv. (1939). Hamn; handel med spannmål. Industri (syntetiskt gummi).

Voro'nov, Sergej (Serge), f. 1866, rysk-fransk fysiolog, direktör för kirurgiska experimentallaboratoriet vid College de France 1917, bekant för sin omstridda föryngringsmetod medelst transplantation av könskörtlar från apor till människor.

Voro'nov, Niko1aj, f. 1900, rysk artilleriofficer, marskalk (1943), ledde jämte Rokossovskij försvaret av Stalingrad hösten 1942 samt genombrötsaktionen på nordfronten vid Leningrad jan. 1944. Tjtn. till stormarskalk febr. 1944. V. har uppfunnit den s. k. Stalin-orgeln.

Vorontsov [-äff], Mihail Semjonovitj (1783—1856), furste, rysk fältmarskalk, utmärkte sig under krigen i Kaukasien mot Turkiet o. i kriget mot Napoleon, 1815—18 överbefälh. för de ryska ockupationsstyrkorna i Frankrike. 1823 överståthållare i Bessarabien o. därjämte 1844 i Kaukasien, där han befäste Rysslands inflytande.

Vorosj'lov, Klementjefremovitj, f. 1881, rysk marskalk o. politiker. Tjrspr. metallarbetare slöt sig V. till den revolutionära rörelsen redan före Första världskr. o. förvisade flera gånger till Sibirien. Han framträdde som organisatör av det röda kavalleriet vid stri-

derna i Ukraina mot Denikins o. Petljuras arméer, blev 1921 led. av centrala exekutivkommittén o. 1924 chef för Moskvas militärdistrikt. 1925—40 folkkommissarie för försvaret. V. fick därmed huvudansvaret vid den röda arméns uppbyggande. Maj 1940—no v. 1944 ordf. i försvarsutskottet o. vice ordf. i folkkommissariernas råd. Under tysk-ryska kriget var V. 1941 överbefälh. på centralfronten. Medl. av politbyrån.

Vorosj'lov tidigare Nikolsk-Ussurij'skij o. Vorosj'lov-Ussurij'skij, stad i territoriet Primore, s.ö. Sibirien, vid Mandsjuriska järnvägens mötespunkt med Transsibiriska järnvägen. 71,000 inv. (1939).

Vorosj'lovgrad, till 1935 Lugansk, stad i ö. Ukraina, s. om fl. Donets. 213,000 inv. (1939). Järn- o. stålindustri. Ockuperad av tyskarna i/7 1942—1<7 1943.

Vorosj'lovsk. 1. Till 1943 namn på Stavropol. — 2. V., tidigare Altjevsk, stad Ukraina. 55,000 inv. (1939).

Vor-Pommern [få'r-] (av ty. *vor*, framför, näml. fl. Oder), västra Pommern.

Wor'saae [-sål], Jens Jakob (1821—85), dansk fornforskare, museiman, grundlade genom sina forskningar om sten-, brons- o. järnåldrarna den förhistoriska arkeologien som särskild vetenskap. W:s självbiografi *En Oldgranskars Erindringer* utgavs 1934.

Vorsk'la, vänsterbiflod till Dnepr, Ukraina. Flyter förbi Poltava o. utmynnar efter 448 km vid Perevolotjna. Ej segelbar.

Vorstehund [fårsjte-], medelstor, starkt byggd hund med lång o. tjock nos samt långa, breda, hängande öron. Mycket klokt, läraktigt o. jaktlystet djur, användbart vid jakt på allt slags vilt. Förekommer i korthårig (se bild) samt lång- o. strävårig form. Svansen stubbas oftast.

Worthing [°o'öing], stad i s.ö. England, grevsk. Sussex, vid Eng. kanalen. 59,000 inv. (1945). Fiske. Grönsaksodling. Bad- o. kurort.

Vorwärts [få'r-], daglig Berlintidning, till 1933 det tyska socialdemokratiska partiets officiella organ. Grundad 1884, erhö11 namnet V. 1890. Förbjöds 1933, utkom därefter till 1938 i Karlsbad som emigrantorgan. — Sed. 1945 namn på en av socialistiska enhetspartiets Berlintidningar.

1. de Voss [fåss], Cornelis (1585—1651), flaml. målare, utförde porträtt, altarmålningar o. historiska bilder. Representerad i Nat.mus.

2. de Vos, Paul (omkr. 1599—1678), broder till C. de V., flaml. målare. Bl. hans arb. märkes *Hortjakt* (Nat.mus.). Flera av hans tavlor ha tidigare tillskrivits Snyders.

Vosges, Les [le vâ'sj]. 1. Franska namnet på Vogeserna. — 2. Departement i n.ö. Frankrike, kring övre floderna Meuse o. Moselle, v. om V. 1. 5,9'3 kvkm, 342,000 inv. (1946). Huvudstad: Épinal.

Voss [fåss], Johann Heinrich (1751—1826), tysk skald o. filolog, ledare av det i Göttingen 1772 stiftade Hainbund, skrev en rad idylliska hexameteros {*Der siebzigste Geburtstag*, 1800) samt översatte Odysseen (1781) o. Iliaden (1793). V:s *Zeitmessung der deut-*

schen Sprache (1802) är den tyska litteraturens första verkliga metrik. (Se bild.)

Vossische Zeitung [fäs-sisje tsaj'tong], liberal Berlintidning, grundad 1704, nedlagd 1934. Agdes 1751—19 n av förläggarsläktn Voss (därav namnet).

Wotan [vå'tä], ty. namn för Oden.

Vote'ra (fr. voter), rösta.

— V o t e'ring, omröstning.

Vote'ringmaskin, elektrisk anläggning för omröstning. En av L. M. Ericsson installerad voteringsmaskin i riksdagshuset togs i bruk 1935.

Voti'v- (av lat. *voVvus*, lovad åt en gud), löfdes-, som tillkommit på grund av ett löfte (vanl. avgivet till gudomen i en svår situation), ex. votivgävor, votivskepp, votivkyrkor.

Votja'kiska språket tillhör den fiisk-permiska grenen av de finsk-ugriska språken o. talas av omkr. 425,000 pers. (v o t j a k e r) i n. Ryssland.

Vot'um (lat., löfte till gudarna), yttrande vid beslutsfattande, röst. — *Paria vota*, lika många röster (på vardera sidan). — *Votum decisivum*, avgörande röst.

Vouet [vøä'], Simon (1590—1649), fransk målare. Efter grundlig utbildning i Italien kallades han 1627 av Ludvig XIII till Paris, där han kom att intaga en särdeles inflytelserik ställning, icke minst som arbetsledare o. lärare. Hans med tiden alltmer maniererade massproduktion saknar för nutida betraktare intresse.

Vougt [fokt], Allan, f. 1895, journalist o. politiker. Huvudred. för tidn. *Arbetet* 1924—44, socialdem. led. av AK 1928—48 (v. ordf. i soc. dem. riksdagsgruppen 1941—45), deputerad i Riksbanken 1944—45, försvarsminister sed. 31/7 1945.

Wouwermans [vø'er-], Philips (1619—68), höll. målare. W. målade huvudsakl. jaktscener o. bilder ur soldatlivet i höll. landskapsmiljö. Hans älsklingsmotiv var vita hästar. 800 tavlor äro bevarade (9 i Nat.mus.). Traditionen fortsattes av W:s bröder Pieter W. (1623—82) o. Jan W. (1629—66). Båda äro repr. i Nat.mus.

Vox [vaks], lat., stämma, röst.

Woxén, Ragnar, f. 1895, civilingenjör, tekn. dr 1932, prof. i mekanisk teknologi vid Tekn. högskolan sed. 1937, dess rektor sed. 1943.

Voxna, kommun i s.v. Hälsingland, Gävleb. l. (past.adr. Voxnabruk); Ovanåkers landsf.distr., Bollnäs domsaga, 1,491 iuv. (1947).

Voxnan el. *Voxna älv*, Ljusnans största biflod (fr. b.). Upprinner i gränstrakterna mellan Härjedalen, Dalarna o. Hälsingland o. utfaller 5 km nedanför Bollnäs. 150 km.

Voxnans kontrakt, Uppsala ärkestift, Gävleb. l., omfattar 6 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Alf ta.

Vox populi, vox de'i [vaks på'tä-], lat., »folkets röst. Guds röst», uttryck av medeltida ursprung.

Voxtorp. 1. Kommun i mell. Småland, Jönk. l. (past.adr. Bor); Värnamo landsf.distr., Östbo o. Västbo domsaga, 1,254 inv. (1947). — 2. Kommun i s.ö. Småland, Kalm. l. (past.adr. Halltorp); Torsås landsf.distr., S. Möre domsaga, 537 inv. (1947).

V-propagandan el. *V - k r i g e t*, benämning på en under Andra världskr. mot Tyskland riktad protestaktion medelst ritade, med två fingrar el. på annat sätt bildade V-tecken, en förkortning av fr. *Victoire*, seger.

Vrams-Gunnarstorp, egendom i N. Vrams

kommun, Mal-möh. l., känd sed- 1520. Nuv. slottet uppfördes av den danske amiralen Jörgen Vind 1633—44 i Kristian IV:s stil. Trädgård o. park. Ages av ätten Tornérhielm.

Wranér, Henrik (1853—1908), folk-livsskildrare o. tidsningsman. Bland hans populära samlingar av skänkska allmogebetraktelser märkas: *Stuesnack och slätteslams* (1884) o. *Helgdagsbilder och hvardagshistorier* (1893).

Wrangel, en från Estland härstammande adelsätt, känd från 1200-t., vilken spritts till flera olika länder. Medlemmar därav invandrade på 1500-t. till Sverige.

1. **Wrangel, Herman** (1584 el. 1587—1643), fältmarskalk, riksråd, född i Estland, var under kriget i Preussen 1626—29 i Gustav II Adolfs frånvaro befälhavare över hären. Erhöll 1636 befäl över en sv. kår vid Öder men samarbetade mindre väl med Baner. Återkallad 1635 blev i V. generalguvernör i Livland strax före sin död.

2. **Wrangel af fialmis o. Sölvesborg**, Carl Gustaf (1613—76), greve, son till II. W., riksråd o. riksmarsk, utnämndes 24-årig till generalmajor.

Som »överkommandant» över den sv. flottan o. en höll. eskader slog W. 1644 en dansk flotta vid Femcrn. 1646 fältmarskalk över arméerna i Tyskland förde W. under två år ett skickligt manöverkrig, byggt på samverkan med franska stridskrafter. Var i slaget vid Warszawa (1656) »den store kurfurstens» närmaste man o. förde 1658 befäl över sv. flottan i dess strid i Öresund mot en till Danmarks undsättning utsänd höll. flotta. Först som riksamiral o. från 1664 som riksmarsk tillhörde W. förmyndarstyrelsen för Karl XI. Han fick på älderdomen bära ansvaret för nederlaget vid Fehrbellin (1675), där befälet fördes av W:s halvbröder Wolmar W. Uppförde för sin räkning Skokloster o. Wrangelska palatset i Sthlm.

3. **Wrangel af Lindeberg**, Erik, d. ä. (1686—1765), friherre, ämbetsman o. skald. W. var anhängare av Arvid Horn, blev 1727 landshöv. o. vid hattarnas seger 1739 mot sin vilja riksråd, ehuru ej direkt ansluten till detta parti. Avsade sig ämbetet 1744. Förf. i lanthushållningsfrågor o. i vittherhet: *Snövisits tragedi* (1737) m. fl.

4. **Wrangel, Vilhelm Gustaf** (1695—1774), major, politisk partigångare, naturaliserades 1734 som svensk adelsman. Som den egentlige ledaren av Dalupproret 1743 dömdes W. till livstids fängelse. Benåddes 1751.

5. **Wrangel af Lindeberg**, Erik, d. y. (1721—60), friherre, son till E. W. d. ä., slöt sig till det för utvidgning av konungens makt arbetande hovpartiet o. måste 1756 fly till landet på grund av sin opposition mot hattarnas regim. W. var högt bildad o. en utmärkt talare.

6. **Wrangel af Aclinal**, Georg Gustaf (1728—95), friherre, militär, landshövding, var (1775) initiativtagare till upprättandet av kronobrännerierna »brännvins-Wrangels».

Wrangel, Carl Gustaf (1839—1908), greve, militär, hippolog. Utgav hippologiska tidskrifter samt ett flertal läroböcker, bl. a. *Nordiska stuteriboken* (1872—76) o. *Handbok för hästvänner* (1877, omarb. 1913).

8. Wrangel af Sauss, Fredrik Ulrik (1853—1929), greve, ämbetsman, genealog, historisk skriftställare. Utgav bl. a. *Stockholmianu* (I—IV, 1902—05, V tills. m. N. östman, 1916). Vissa av hans senare arbeten bära författarnamnet W. I. egr. n. Från 1906 var W. bosatt i Paris.

9. Wrangel af Sauss, Herman (1857—1934) > broder till F. W. U., greve, diplomat, envoyé 1900, i London 1906—20, utrikesmin. 1920—21 i De Geers ministär.

10. Wrangel, Evert (1863—1940), litteratur- o. konsthistoriker, prof. i Lund 1899—1928, har i ett omfattande författarskap särsk. behandlat Tegnér o. hans tid (*Drinkman o. Tegnér*, 1906, *Den blåögda*, 1908, *Tegnér's kärleks-saga*, 1916, m. fl.). Som konsthist. har han huvudsakl. behandlat de fornkristna o. medeltida perioderna (*Studier i gammalkristen ornametrik*, 1918, o. *Lunds domkyrkas konsthistoria*, 1923). Initiativtagare till Lunds universitets konstmuseum (1928) o. red. för »Svenska folket genom tiderna» (1938 ff.).

Wrangel, Pjotr Nikolajevitj (1878—1928), friherre, rysk general o. kontrarevolutionär ledare, utmärkte sig under Första världskr., övertog mars 1920 efter Denikins nederlag befälet över den vita armén i Sydryssland o. bildade en regering på Krim. Led slutgiltigt nederlag nov. 1920, varefter hans armé upplöstes. Senare bosatt i Jugoslavien o. Bryssel.

von Wrangel, Ferdinand (1794—1870), frih., rysk amiral, företag på 1820-t. flera upptäcktsresor vid Sibiriens nordkust. Guvernör i Ryska Amerika 1831—36. Wrangels land har uppkallats efter W.

Wrangelska palatset, på Riddarholmen i Sthlm, uppfört på 1650—60-t. av Carl Gustaf Wrangel, efter ritn. av Jean De la Vallée o. Nic. Tessin d. ä. Härjades svårt av eld 1693 men iordningställdes o. tjänade 1697—1754 som kungaboning (Kungshuset). Inrymmer nu Svea hovrätt och Kammarkollegium.

Wrangels land el. Wrangels ö, ö i N. Ishavet, n. om ö. Sibirien. 4,680 kvkm, 60 inv. Genomdragen av bergskedjor med sparsam vegetation, upptäckt 1867. Uppkallad efter ryssen F. von Wrangel.

Vrchlický [v<>rch'lit'ski], Jaroslav (1853—1912), författarnamn för Emil Frida, tjeck, skald, prof. i litteraturhistoria i Prag 1898. V:s författarskap omfattar 64 band lyrik, talrika dramer o. översättningar. Humanitet o. dyrkan av arbetet är huvudtemat i hans verk.

1. Wrede, Henrik, livländsk adelsman, ryttmästare, lämnade i slaget vid Kirkholm i/» 1605 sin häst åt Karl IX, vars häst störtat, o. räddade konungens liv med offret av sitt eget.

2. Wrede, Fabian (1641—1712), sonson till H. W., greve, landshövding, kungligt råd, president i Kommerskollegium, var lantmarskalk vid 1682 års riksdag o. innehade från 1685 ledningen av reduktionen. (Se bild.)

3. Wrede, Henrik Jakob (1696—1758), sonsonson till H. W., friherre, militär, riddarhuspolitiker, var hattpartiets kanske skickligaste taktiker. Efter 1746 års riksdag utnämndes han till landshövding i Savolaks.

4. Wrede, Fabian (1760—1824), greve, fältmarskalk, statsråd, stod högt i gunst hos Gustav III o. deltog i dennes ryska krig. Han reste 1810 i utomordentligt beskickning till Paris o. understödde där C. O. Mörners plan att göra Bernadotte till svensk tronföljare.

5. Wrede, Rabbe Axel (1851—1938), finl. rättslärd o. politiker; prof. i Helsingfors 1885, kansler för Åbo akademi 1918—30. Framträdde som oförskräckt motståndare till förryskningspolitiken (deporterad till Petersburg 1904) o. som en av det svenska partiets ledare vid lantdagarna 1877—1918. Betydande juridisk författare.

6. Wrede, Mathilda (1864—1928), finl. filantrop. Ägnade sitt liv åt fångelsefångarnas moraliska förbättring.

Wren [renn], sir Christopher (1632—1723), eng. arkitekt, kungl. generalarkitekt 1668. Sedan London 1666 härjats av en förödande eldsvåda, fick W. ett rikt verksamhetsfält. Jämte *St. Paulskatedralen* (1675—1717), utförde han där ritningar bl. a. till 53 kyrkor, av vilka flera förstördes under Andra världskr. Bl. övr. arb. märkas *Royal Exchange*, Buckingham

House o. Marlborough House samt Sheldonian Theatre i Oxford o. byggnader i Greenwich (se d. o.).

Vrena, kommun i s. Södermanland, Södermanl. l.; Valla landsf.distr., Oppunda o. Villättinge doms. 668 inv. (1947).

Vreta kloster. 1. Kommun 1 mell. Östergötland, Östergöt. l.; Gullbergs landsf.distr., Linköpings doms. 3,401 inv. (1947). — 2. Nunnekloster av cistercienserorden, grundades 1162 av konung Karl Sverkersson i Vreta, Östergötland, o. var under medeltiden ett av de förnämsta i Sverige. Klosterbyggnaderna voro av kalksten. Ruinerna av klostret utgrävdes 1916—26 o. i samband därmed restaurerades den kvarstående klosterkyrkan, vari enligt sägnen konung Inge den yngre med drottning ligger begravd.

Wrexham [reks'm], stad i n.v. Wales, grevsk. Denbighshire, 23,000 inv. (1931). St. Gileskyrkan (1300—1400-t.) med märkligt torn. Kol-, järn- o. blygruvor.

Vricka, framdriva en båt med en åra, som kringdrives i vattnet akterut.

Vridningsförmåga, vissa ämnens förmåga att vrida polarisationsplanet hos linjärt polariserat ljus. Jfr Optisk vridningsförmåga.

Vridningsmoment', en krafts vridande verkan på en kropp. Jfr Moment.

Vridscen, cirkelrund svängskiva i scengolvet, vilken möjliggör snabba scenförändringar genom att på densamma i förväg uppställas dekorationer efter behov kunna vridas fram, så att de bli synliga för publiken. Uppfanns på 1890-t., men idén går tillbaka på den gamla japanska dockteatern.

Vridspoleinstrument, elektriskt mätinstrument, som baserar sig på en strömgenomfluten spoles vridning i ett magnetfält. Jfr Amperemeter, Galvanometer o. Voltmeter.

Vridvåg, dets. som torsionsvåg (jfr Torsion).

de Vries [fri's], Vredeman (1527—1604), höll, dekoratör, trädgårdsarkitekt o. tecknare för arkitekt O. Konstlöjd, verksam vid tyskrum, kejsaren Rudolf II:s hov. Utgav kopparsticksserien *Hortorum vividiorumque formae* (1568—83). V. fick den största betydelse för spridandet i Europa av den nederländska renessansens formförelä.

de Vries [fri's] el. Fries, Adrian (omkr. 1560—omkr. 1627), nederl. bildhuggare, utförde rikt utsmyckade fontäner, bl. a. *Neptunusfontänen* för Frederiksborg i Danmark o. för Wallensteins trädgård i Prag. Båda blevo svenskt krigsbyte o. uppställes liksom ett stort antal av V:s övriga arb. bl. a. på Drottningholm, *Actaeon* (se bild). Bl. V:9 övr. arb.: *Merkuriusbrunnen* i Augsburg.

de Vries [fri's], Hugo (1848—1935). Höll. botanist, prof. i Amsterdam 1878. Uppställde den s. k. mutationsteorien till förklaring av arternas uppkomst.

Wright [rajt], Joseph, kallad Wright of Derby (1734—97), ^{en8} målare, utförde genrebilder, landskap o. porträtt.

Wright [rajt], Wilbur (1867—IQ*), o. Orville (1871—1948), bröder, amerik. ingenjörer, konstruerade 1903 det första flygplan (biplan), som praktiskt taget kunde flyga. Flögo första gången med motorflygplan »/12 1903.

Wright [rajt], Willard Huntington (1888/1939), amerik. författare. Tidigare verksam som kritiker i olika amerik. tidskrifter skrev W. under eget namn ett flertal arb., bl. a. *Modern painting* (1915), *Modern literature* (1920) o. antologien *The great detective stories* (1927). Under namnet S. S. Van Dine utgav han en lång rad detektivromaner (*The Benson murder case*, 1926, m. fl.).

Wright [rajt], Richard, f. 1909, amerik. författare. Vann stor framgång med sin psykologiskt naturalistiska roman *Native son* (1939; Son av sitt land, 1943; äv. dramatiserad tills. med P. Green 1941 o. uppf. i Göteborg 1945), vari W. skildrar sina svarta rasfränders komplexbildning. *Black boy* (1945; sv. övers. 1946) är självbiografisk.

von Wright [vrikt], Magnus (1805—68), målare av finl. börd. Utförde planschverket *Svenska foglar*, vari hans bröder Ferdinand (1822—IQO6) o. Wilhelm (1810—87) medverkade. Wilhelm utförde dessutom planschverket *Skandinaviens fiskar*.

Vrigstad, kommun i mell. Småland, Jönk. l.: Sävsjö landsf.distr., Njudungs doms. 1,414 inv. (1947).

Wroolaw [vråts'laf], ty. Breslau. 1. Vojevodskap i s.v. Polen. 24,740 kvkm, 1,941 inv. (1946). — 2. Huvudstad i W. l. 170,656 inv. (1946). Se vidare Breslau.

Vrubel [vro'-], Mikhail (1856—1910), rysk målare av modern riktning, känd bl. a. genom sina fantasifulla illustrationer till olika författares verk (Eermontovs »Demonen»).

Vrå, kommun i s. v. Småland, Kronob. l.: Lidhults landsf.distr., Sunnerbo doms. 822 inv. (1947).

Vråkar, sammanfattande namn på en del större rovfåglar, vilka huvudsakl. leva av gnagare, kråldjur, grodor o. insekter. Hos oss fjällvråk, ormvråk o. bivråk. Flyttfåglar.

Vrålapor, *Myce'tes*, släkte bland de brednäsade aporna, utmärkta av det starka, vrål-lande ljud de kunna åstadkomma. Strup-

huvudet försett med en som resonansapparat fungerande utbuktning. Sydamerika, från Costa Rica till Uruguay.

Vrångö, municipalsamhälle o. fiskläge s.v. om Göteborg, på den 2/4 kvkm stora ön Vrångö, Styrö kommun, Göteborg. l. 337 inv. (1947). Lotsstation.

Vrånking, åtgärd av utmätningsman, varigenom arrendator, hyresgäst, äbo el. innehavare av bostadsrätt i bostadsrättsförening tvingas avflytta. Åger rum på grund av domstols dom (utsökningslagen §§ 37 o. 42) el. enligt förordnande av överexekutor i vissa fall (§§ 192 o. 193).

W-sex, ordenssällskap, stiftat i Göteborg 1851. Många dotterloger. Graderna äro nio.

Vt, förkortning för *Vernont*.

Wu-chang, huvudstad i prov. Hupei, mell. Kina, vid Yang-tsl-kiang. 661,000 inv. (1936). Univ. Industri o. livlig handel. Jfr Han-kou.

Wu-chou, stad i prov. Kuangsi i s. Kina, vid fl. Si-kiang. 90,000 inv. (1931). Traktathamn sed. 1897. Export av trävaror, hudar m. m.

Wuohters [vöcb'-], Abraham (omkr. 1612—83), höll. porträttmålare, verksam i Danmark o. Sverige (porträtt bl. a. av drottning Kristina o. C. G. Wrangel).

Wu-hu, stad i ö. Kina, prov. Anhwei, nära Yang-tsl-kiang. 135,000 inv. (1931). Traktathamn sed. 1877. Risexport.

Vuillard [vvi'jar], Jean Édouard, f. 1868, fransk målare med interiörer i fint stämde färger. Äv. litografier. Repr. i Nat.mus.

Vula, bekläda ett föremål med tågvirke, segelduk m. m. till skydd mot nötning el. för ljuddämpning (t. ex. kring åror).

Vulca'nus, i rom. myt. eldens o. smideskonstens gud. Motsvaras av grekernas Hefaistos.

Vulkanöarna, jap. Kasa'n, ögrupp (4 öar) i Stilla havet, s. om Boninöarna. 22 kvkm. Huvudö: Iwojima. Vulkaniska. Stora svavelfyndigheter. Tillhörde Japan men ockuperades av amerikanerna 1945.

Vuloi [voirtsji], fornetruskisk stad nära Corneto Tarquinia. I dess 1828 upptäckta nekropol ha gjorts rika fynd, särskilt av attiska vaser.

1. Wulff, Fredrik (1845—1930), språkforskare, romanist, prof. i Lund 1888—1910. Arb. i romansk o. nord. filologi. Utgav tills. ra. I. A. Lyttkens *Svensk utslordsbok* 1889—91. Även poetisk översättare.

2. Wulff, Thorild (1877—ro'7), brorson till F. W., botanist, forskningsresande (Spetsbergen, Främre Indien, Island, Kina, Japan, Sundaöarna, Grönland). Omkom under färden på Grönland.

Wulff, Sigge, artistnamn för Sigfrid Lindgren (1869—92), sångare. Var sin tids mest uppburne sv. kuplettsångare.

Wulfila el. Ulfilas (omkr. 313—383), gotisk biskop från Kappadokien. Översatte Bibeln till västgotiska, vars alfabet han upfunnit. Delar av denna översättning (stora stycken av evangelierna, Markus fullständigt) finnas i *Codex argenUus* (»Silverbibeln») i Uppsala. Jfr Codex.

Vulga'ta (lat., »den allmänt antagna», »gängse»), namn på romerska kyrkans med urtexten jämställda lat. kyrkobibel. Dess upphovsman är kyrkofadern Hieronymus.

Vul'gus, lat., menige man, den obildade hopen (profa'n'u m vul'gus).

Vulgar (lat. *vulgaris*), alldaglig; simpel, ohysad. — Subst.: vul'garitet. —Vul'gärspråk, vardagligt talspråk i motsats till det mera »vårdade» skriftspråket.

Vulgärlatin, det talade latinet, de bildade romarnas talspråk i motsats till det klassiska skriftspråket. Ur vulgärlatinet ha de romanska språken utvecklat sig.

Vulka'n (av *Vulcanus*), beteckning för vuln.

konformiga berg, ur vilkas övre, fördjupade del, kratern, glödande lava, heta gaser o. vattenånga utströmma från kanaler i bergets inre. Vulkaner finnas över hela jordklotet, särsk. på öar samt i närheten av bergskedjor o. havsstränder, mera sällan i fastlandets inre delar. De äro vanl. ordnade i rader, häntydande på brott el. svaghetslinjer i jordskorpan. Man skiljer mellan verk samma o. utslucknade vulkaner. Fördelningsgrunden är dock ofta osäker, emedan verksamheten avbrytes av mer el. mindre långa viloperioder, efter vilka häftiga utbrott bruka inträffa (ex. Vesuvius 79 e.Kr., Mont Pelé 1902).

Vulkanfiber el. u'nikafiber erhålles genom behandling av olimmat papper i ett 40 %-igt zinkkloridbad med efterföljande pressning o. upphettning. Det är mycket hårt o. motståndskraftigt, användes till packningar, som elektriskt isolationsmaterial, till resväskor m. m.

Vulkaniser'ing, behandling av kautschuk med svavel, varigenom kautschuken får egenskapen att ej smälta o. bli smörjig vid högre temperatur.

Wullenwever [voll'envefer] el. Wullenweber, Jtirgen (1493—1537) hanseatisk statsman, störtade den aristokratiska regimen i Dubeck o. genomförde som borgmästare (från 1333) ett på reformationens idéer baserat demokratiskt styrelsesätt. W. inledde en vittsyftande storpolitik. Han sökte efter Fredrik I:s av Danmark döda bringa Sverige o. Danmark åter under Liibeck ekonomiska herravälde, men »Grevefejdens» utgång ledde till W:s o. demokratins fall 1535. Avrättad.

Vulningsring, järnband kring byggda trämaster.

1. **Vulpus** [foll'pius] Christian August (1762—1827), tysk författare, vars skräckfyllda romaner (*Rinaldo Rinaldini*, 3 bd, 1797; senaste sv. övers. 1890) blevo oerhört populära o. flitigt efterbildade.

2. **Vulpus**, Christiane (1765—1816), syster till C. A. V., sammanlevde från 1788 med Goethe, som 1806 äktade henne.

Vulst (ty. *Wulst*), valk, puta; hjälmbindel på heraldiskt vapen; kvartstav, rundstav med profil av en fjärdedels cirkel; förtjockning på bil- o. cykeldäck med uppgift att hålla ringen kvar i fälgan.

1. **Wundt** [vont], Wilhelm (1832—1920), tysk psykolog o. filosof, urspr. fysiolog, prof. i Leipzig 1875. W. grundlade psykologien som empirisk vetenskap o. tillämpade inom densamma experimentella metoder (*Grundzüge der physiologischen Psychologie*, 1874; många upplagor). I sin filosofi anslöt han sig ytterst till en idealistisk uppfattning. *Logik* (2 bd, 1880—83; 3:e uppl. 1906—08).

2. **Wundt**, Max, f. 1879, son till W. W., tysk filosof, prof. i Jena 1922, i Tübingen 1932. Filosofihistoriska arb.

Vuoksen [vo'äksen], fi. Vuoksi, älv i v. Karelen, bildar avlopp för Saima o. utfaller med två armar i Ladoga. 162 km. Många vattenfall, bl. a. Imatra (tillhör Finland).

Vuolijoki [vo'äljåki], Hella, f. 1888, finl. dramatiker. V. har i en rad folkskådespel, bl. a. *Kvinnorna på Niskavuori* (1936), ställt de sociala problemen under debatt. Dömdes 1943 till livstids fängelse för att ha sökt fredskontakt med Sovjetunionen, lifter vapenstillståndet 1944 frigiven o. därefter chef för Finlands radio.

Sin fängelsevistelse har hon skildrat i *Fånge var jag aldrig* (1945). Utg. 1946 sina memoarer *En sköflicka i Dorpat* (sv. övers. s. å.).

Vuori [vo'äri], Eero, f. 1900, finl. politiker, fackföreningsledare, bitr. kommunikationsminister i Castréns regering sept. 1944 o. i Paasikivis nov. s. å. Sed. sept. 1945 Finlands sändebud i London.

Wu Pei-fu (1873—1939), kin. general o. politiker, besegrade 1922 Chang Tso-lin o. innehade till 1934—25 den faktiska makten i Kina. Störtades genom förräderi.

Wupp'er [vo-], biflod fr. h. till Rhen, i Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland (Rheinprovinzen, Preussen). 105 km. Dess dal är jämte Ruhr dalen den på fabriker rikaste trakten i Tyskland.

Wupp'ertal [vo-] stad i delstaten Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland (Rheinprovinzen, Preussen), bildad 1930 genom sammanslagning av Elberfeld o. Barmen m. fl. städer. 325,000 inv. (1946). En av landets förnämsta handels- o. industristäder, medelpunkt för bomullsindustrien med en mängd spinnerier, väverier o. färgfabriker.

Wurm [vorm], liten flod i Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland. I dess dalgång finnas stora kolgruvor.

Wurst (ty. *Wurst*, korv). 1. *Sjöv.* Tågdrya till skydd mot nötning av viss rigg. — 2. *Öppen*, fyrhjulig vagn, med säten utmed längsidorna.

Wurzen [vo-], stad i delstaten Sachsen, Tyskland, vid Mulde, ö. om Leipzig, 19,000 inv. (1933). Brändes 1637 av svenskarna.

Wu-si, stad i prov. Kiangsu, Kina, vid Kejsarskanalen. Omkr. 100,000 inv. Sidentillverkning.

W. Va, förkortning för *West Virginia*.

V-vapen, benämning på av tyskaner under Andra världskr. senare del insatta s. k. veder-gällningsvapen, Vi och V2. Vi utgjordes av ett obemannat reaktionsdrivet flygplan med följande ungefärliga egenskaper: vikt 2 ton, längd 8 m, flyghöjd 250 km, hastighet 500 km/tim., flyghöjd 50—2,000 m. V2 utgjordes av en raketdriven bomb: vikt 6—50 ton, längd 10—30 m, skottvid 30—100 mil, största banhöjd omkr. 100 km, anslags hastighet 1,000—1,600 m/sek. Jfr Reaktionsdrift o. Raket.

Wy., förkortning av *Wyoming*.

Wyatt [ˈajˌtɪ], sir Thomas (1503—42), eng. skald o. diplomat, införde sonetten i den eng. diktningen.

Wycherley [ˈɪtʃəˈli], William (1640—1716), eng. författare, den mest typiske representanten för restaurationstidens osedliga lustspelsdiktning (*The country w/e*, 1675).

Wyliff [ˈɪkˌlɪf], dets. som Wiclif.

Wyczołkowski [vitsjol'kaffski], Leon (1852—1936), polsk målare o. grafiker, prof. vid Konstakad. i Kraków. Landskap, folklivsbilder o. porträtt. Av flera litografiserier: *Wawel, Kraków, Gamla Warszawa, Danzig* osv.

Wyler [ˈajˌlɪ], William, f. 1902, amerik. filmregissör. Har med filmer som *Dodsworth* (1936), / *skyskrapornas skugga* (1937), *Kvinnan utan nåd* (1942) o. *De bästa åren* (1946) visat sig som en av de socialt o. konstnärligt ärligaste av regissörerna i Hollywood.

Wyndham [ˈmˌdˌm], Georg (1863—1913), eng. politiker, genomdrev som minister för Irland (1902—05) en för Irlands ekonomiska utveckling betydelsefull jordlag. Litteraturhistorisk skriftställare.

Wyoming [ˈajˌmɪŋ], förkortat Wy., en av Amerikas Förenta Stater (sed. 1890). 253,530 kvkm, 251,000 inv. (1940). Uppfyllt av Klippiga bergen. I n.v. den natursköna Yellowstone National Park. Huvudsakl. öken-

o. stäppland. Boskapsskötsel, åkerbruk, mest med konstgjord bevattning. Bergsbruk (kol, petroleum, koppar, guld). Statsuniv. i I'aramie. Huvudstad: Cheyenne.

Wurttemberg. F. d. riksd. (ty. *Land*) i s. Tyskland; n. delen av W. ingår sed. 1946 i delstaten Wiirttemberg-Baden, s. delen i delstaten Siidwurttemberg-Hohcnzollern. W. bestod först dels av ett sammanhängande område mellan Bayern o. Baden, dels av sju enklaver i Baden o. Hohenzollern. Inom W. har Baden 3 o. Hohenzollern 2 enklaver. 19,508 kvkm, 2,9 mill. inv. (1939). W. upptages av sydtyska höglandet (Schwarzwald o. Tyska Jura), genomflytes av Donau o. Rhens biflod Neckar. Jordbruk, boskapsskötsel, skogshantling, saltutvinning. Byggnads- o. maskinindustri m. m. — Huvudstad: Stuttgart. — *Hist. W. tillhörde* 1079—

1254 som hertigdöme den hohentstaufiska ätten o. kallades vid denna tid *Schwaben*. Landet upplöstes sedan i en massa småfurstendömen, som grevarna av W. efter hand lyckades förena med sitt område. W. blev 1495 åter hertigdöme; 1803 kurfurstendöme o. 1806 konungariket. I kriget 1866 tog W. parti för Österrike mot Preussen o. ingick 1870 som förbundsstat i Tyska riket med vissa sär rättigheter. Republik nov. 1918. Enligt författningen av nov. 1919 låg högsta makten hos lantdagen. Riksd. 1933.

Wiirttemberg-Baden, delstat i s.v. Tyskland, omfattande av För.Stat. ockuperade områden i de f. d. riksdelenarna Wurttemberg o. Baden. 15,700 kvkm, 3,649,000 inv. (1946). — Huvudstad: Stuttgart.

Wiirzburg, stad i delstaten Bayern, s. Tyskland, vid Main. 108,000 inv. (1939). Bl. byggnader märkas flera medeltidskyrkor samt det av J. B. Neumaun 1720—44 uppförda furstbiskopliga, senare kungliga slottet med takmålningar

av G. B. Ticpolo; nu museum (exteriör, se bild). Univ. (1582, urspr. från 1402). Musik-konservatorium. Fornmuseum. Vinodling. Industri (bl. a. tillv. av snällpressar). — W. blev 741 biskopsdöme. 1631 besatt av Gustav II Adolf. 1633—34 del av hertigdömet Franken, som Axel Oxenstierna förlänade Bernhard av Sachsen-Weimar. 1805 kurfurstendöme under Ferdinand III (storhertig av W.), 1815 till

Bayern. Stora delar av slottet o. a. byggnader i staden förstördes under Andra världskrig.

Vysj'n/ski, Andrej Januaro v ijtj, f. 1883, rysk politiker o. jurist. V. blev 1935 högste statsåklagare, i vilken egenskap han ledde de s. k. Moskva-processerna mot Trotskij-oppositionen. Han fungerade därefter en tid som chef för GPU. Medl. av Sovjets högsta råd o. vice utrikesminister. Har deltagit i utrikesministerrådets möten samt varit representant i FN.

Vysj'nij-Volotjok', stad i förvaltningsområdet Kalinin, RSFSR, vid järnv. Moskva-Leningrad o. V.-V.-kanalen, som förbinder floderna Msta o. Tvertsa. 64,000 inv. (1939). Textilindustri, pappers- o. glasbruk.

Wyépianski [visj'pjan'ski], Stanislaw (1869—1907), polsk dramatisk författare o. målare, den mest renodlade representanten för den romantiska litterära riktning, som bröt fram på 1890-t. Mest bekant av W:s arb. är skådespelet *Wesele* (1901; Bröllopsfesten).

Vy'tjегда, en av Dvinas källfloder, upptrinner på Timanplatån. Längd 1,030 km.

Våda, olycksbändelse.

Vådevill' (fr. *vaudeville*), urspr. medeltida fransk tillfällighetsång; under 1600-t. visa i allm.; sedermera enklare teaterstycke med inlagda sånger.

Våg, instrument för bestämning av kroppars massa el. vikt, utgöres i sin vanligaste form, *balansvåg*, av en fackverksbyggd stav, balansen, försedd med 3 agat- el. stålęgar på lika avstånd från varandra, varigenom balansen uppdelas i två lika långa hävarmar el. vågar. Balansen vilar mot en panna på ett stativ medelst den mellersta ęgan, o. på de bägge andra hęnga var sin våęskål. I decimalvåęn är den ena våęarmen 10 ggr så lång som den andra, varigenom stora vikter kunna våęas med en liten viktsats. På den i butiker num. använda våęen, *pendel-våęen*, anger en tunga vikten direkt på en graderad skala, o. ofta finnes dessutom en efter skalan anpassad multiplikationstabell för snabb uträkning av varans pris.

Våębrytare, byggnad för åstadkommande av en för våęrörelsen skyddad hamn.

Våęen, lat. *Libra*, en av djurkretsens stjärnbilder. Namnet hänsyftar på att dag o. natt bli lika långa, då solen vid höstdęjämningen inträder i Våęens tecken.

Våęfålla, anordning för att vid radiomottagare med otillräcklig selektivitet utestęnga signaler av en bestämd våęlęngd, vanl. från en nęrbelęgen station. Består av en i antennkretsen inkopplad svęgningskrets, som avstęmmes för våęlęngden i fręga o. därefter får stort motstånd för denna våęlęngd.

Våęlęngd, den stręcka en våęrörelse hinner fortskrida under tiden för en svęngning. Kan beręknas genom att dividera våęhastigheten med svęgningsstęlet.

Våęmekani'k, den del av nyare kvantteori, som utvecklats av E. Schrödinger m. fl. på grundval av L. de Broglies hypotes om partikelstrålars våęnatur (jfr Materievåęor). Ehuru våęmekaniken till sin form starkt avviker från Heisenbergs kvantmekanik, giva båda teorierna dock överensstęmmande resultat. Jfr Kvantteori-

Våęrörelse el. undulation, en i ett medium fortskridande rörelse, vid vilken mediets smådelar svęnga fram o. tillbaka kring ett jämviktslęge på så sętt, att de alla utföra samma rörelse, ehuru de från partikel till partikel ha ett visst fęrspręng i fęrh. till varandra, de ha som man sęger olika rörelsefas. I den enklaste formen av våęrörelse utföra partiklarna harmoniska svęngningar i rät-

linjiga banor. Stå dessa banor vinkelräta mot vågens fortplantningsriktning, kan man urskilja vågberg o. vågdalar, rörelsen är då en transversell vågrörelse. Ligga de däremot parallellt med fortplantningsriktningen, kan man urskilja förtätningar o. förtunningar o. vågen säges vara en longitudinell vågrörelse. Ljudet är en longitudinell, ljuset en transversell vågrörelse.

Vågskura, våglinje i en heraldisk sköld.

Vågtaal, inverterade vårdet av våglängden, om denna uttryckes i cm. Användes ofta inom spektroskopien.

1. Wählin, Christian (1761—1829), präst, skriftställare, prof. o. domprost i Lund 1814, ivrade i 1700-t:s anda för lantushållningens höjande. Ett stort original, beryktad för sin enorma aptit o. för sin kuriösa undervisningsmetod som universitetslärare.

2. Wählin, Karl (1861—1937), konstförfattare, red. för Ord och Bild från dess grundande 1892. Bl. arb. *Ernst Josephson* (2 bd, 1911—12). Led. av De mio från 1913. Fil. hed.dr.

3. Wählin, Theodor (1864—1948), bror till K. W., arkitekt, domkyrkoarkitekt i Lund 1902—43. Utförde bl. a. ritn. till *Gustafskyrkan* i Köpenhamn o. restaurerade Lunds domkyrka. Fil. hed.dr i Lund 1944.

4. Wählin, Hans, f. »/? 1894, son till T. W., konsthistoriker, intendent vid Liljevalchs konsthall från 1939. Bl. arb. *Boken om Skåne* (1930; 2 UPP- 1936).

Våla härad, Västmanl. l., omfattar 4 kommuner: Huddunge, Harbo, Östervåla o. Nora. 8,807 in². (1947). Västmanl. o. domsaga. Berömd tråslöjd (»Vålastolar»).

Väldtäkt, straffbar handling, som består i att man »tager kvinna med våld o. emot hennes vilja med henne övar otukt el. tvingar henne därtill genom hot, som innebär trängande faror». Lika med väldtäkt straffas otukt med kvinna, som genom dövande el. annat medel satts ur stånd att värja sig. Straffbelagt är äv. att förmå kvinna till otukt genom mildare former av våld el. hot än vid väldtäkt. Försök till nyssnämnda brott straffas också. Straffbest. i 15 kap. strafflagen.

Våle, flöte med förankring o. vanl. flaggkäpp el. annat toppstecken, användes för att tillfälligt utmärka en punkt på vattnet.

Välådalen, turiststation, tillhörande Sv. turistföreningen, i Undersåkers kommun, Jämtl. l., s. om Öttfjället. 600 m ö. h. Vintersportplats o. utgångspunkt för fjällfärder.

Vämb, kommun i n. Västergötland. Skarab. l. (past.adr. Skövde); Gudhems landsf.distr., Skövde doms. 1,324 inv. (1947). Jfr Vomb.

Vämhus, kommun i mell. Dalarna, Kopparb. l.; Orsa landsf.distr., Ovensiljans doms. 1,449 inv. (1947).

Vänga. 1. Kommun i n.ö. Skåne, Kristianst. l. (past.adr. Oppmanna); Näsums landsf.distr., Villands doms. 1,533 inv. (1947). 2. Kommun i mell. Östergötland, Östergöt. l.; Lösings landsf.distr., Bråbygdens o. Fin-spånga l:s doms. 1,949 inv. (1947).

Vänga kontrakt. Skara stift, Älvsb. o. Skarab. l., omfattar 25 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Larv.

V är brädd, art av grässläktet *Anthoxanthum*. Vårby, egendom i Huddinge kommun, Sthlms l., vid Mälaren, känd sedan 1550-t. Nu v. ägare: Sthlms stad. På ett från egendomen avstyckat område vid Vårbyfjärden av Mälaren har ett villasamhälle upp vuxit.

Vårdagjämning, den tidpunkt på våren (21. mars) då solen står rätt över ekvatorn, varav följer, att dag o. natt äro lika långa. Jfr Dagjämning.

Vårdanstalter, äldre benämning på anstalter för förvaring av förminskat tillräkneliga förbrytare, num. säkerhetsanstalter. Jfr Säkerhetsanstalt.

Vårdinge, kommun i ö. Södermanland, Sthlms l. (past.adr. Mölnbo); Öknebo landsf.distr., Södertörns doms. 1,613 inv. (1947).

Vårdkase, stapel av ved, ris m. m., som fordom ständigt var upplagd på vissa högt belägna punkter för att vid fientligt infall tändas som signal. Jfr Byavård.

Vårdkasen, veckotidning i Sthlm 1914 för den försvarsvänliga agitationen. Red.: Arne Forssell.

Vårdnäs, kommun i s. mell. Östergötland, Östergöt. l. (past.adr. Brokind); Rimforsa landsf.distr., Kiuda o. Ydre doms. 1,665 inv. (1947).

Vårdsberg, kommun i mell. Östergötland, Östergöt. l. (past.adr. Hjulbro); Åtvidabergs landst.distr., Linköpings doms. 749 inv. (1947). Medeltida kyrka, urspr. rundkyrka. Senmedeltida altarskåp.

Vårdtecken, bekräftande tecken (användes i vigselformuläret om vigselringen).

Vårdträd, på en gård växande lövträd (vanl. lind el. alm), som av folktorn (särskilt i Småland) förlänades makt att skydda de på gården boende mot olyckor o. sjukdom.

Vårfruburga, nunnekloster av cisterciensorden i Åkers kommun, Södermanland, anlagt före 1233; ett av medeltidens förnämsta sv. nunnekloster. Stängdes 1529.

Vårfrudag kallas i rom.-kat. kyrkan dagar helgade åt jungfru Maria »vår Fru». I sv. kyrkan kvarstår som gammal »vårfrudag» Marie bebödsedag 25 mars samt minnet av Marie himmelfärdsdag 15 aug.

Vårfrukyrka, kommun i s.v. Uppland, Upps. l. (past.adr. Enköping); Enköpings landsf.distr., Upps. l:s doms. 1,109 inv. (1947).

Vårgårda, municipalsamhälle i mell. Västergötland, Älvsb. l., Älgtutstorp o. Kullings-Skövde kommuner. i,505 inv. (1947).

Vårkumla, kommun i mell. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Kinnarp); Vartofta landsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 192 inv. (1947).

Vårlok, arter av örtsläktet *Gagea*.

Vårmusser'n, dets. som hovsvamp.

Vårmanad, gammalt namn på mars.

Vårbitare, *Phasgonuroidea*, underordning bland råtvångarna. Likna gräshoppor men ha mycket långa, borstformiga antenner.

Honan har ett långt, ofta sabbellikt böjt äggklämningsrör. Leva dels av insekter, dels av växtämnen. Beryktade för sina ljud o. hörselorgan. *Phasgonu'ra viridis'sima*, gröna vårtbitare, se bild.

Vårtgården, den rosa- el. brunfärgade hudring, som omger den kvinnliga bröstvårtan.

Vårt land. 1. Inledningssång till Runebergs »Fänrik Ståls sägner». Tonsatt 1848 av F. Pacius blev den Finlands folksång (fi. *Maamme*). Äv. tonsatt av Runeberg o. J. A. Josephson ra. fl. — 3. Daglig konservativ Sthlmstidning 1886—1908, uppgången i Nya Dagligt Allehanda. Tidningen framträdde särsk. som förkämpe för kyrkliga o. protektionistiska intressen. Bl. medarbetare C. D. af Wirsén.

Vårtor, små, vanl. talrikt uppträdande nybildningar i huden, oftast på händerna, vilkas orsaker man icke med säkerhet känner. Äro i

regel ofarliga men ofta motståndskraftiga mot behandling.

Vårtsvin, *Phacochoerus*, släkte bland svinjuren, innefattande fula, klumpiga svin med stort huvud, brett, långt tryne, ofantliga betar o. stora vårtor på kinderna. Nästan nakna utom en lång borstig man längs ryggen. Längd till 1.6 m. S. o. mell. Afrika.

Vårvik, kommun i n. Dalsland. Älvsb. 1. (past.adr. Kråkviken); Bengtsfors landsf.distr., Tössbo o. Vedbo doms. 733 inv. (1947)-

Våtarv, art av örtsläktet *Stellaria*.

Våthult, kommun i v. Småland, Jönk. 1.; Gislaveds landsf.distr., Östbo o. Västbo doms. 415 inv. (1947K)

Våtvärmande omslag bestå av 1. en i vatten el. utspädd Burows lösning doppad o. urvriden näs- el. handduk, 2. vaxtaft, 3- fetvadd el. ylle o. 4. en sammanhållande binda. Alstrar vid inflammatoriska processer en ofta välgörande ökad blodtillströmning.

Våxtorp, kommun i s. Halland, Hall. 1. (past.adr. Hallandsås); Skottorps landsf.distr., Hall. s. doms. 2.535 inv. (1947)-

Vä, kommun i ö. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Kristianstad); Äsphults landsf.distr., Gårds o. Albo doms. 1.564 inv. (1947)- — I V. låg under medeltiden en liten stad Vä med kloster o. klosterkyrka, vilken senare står kvar. Kyrkan, som uppfördes vid noo-t:s mitt, visar i ornamentalt hänseende släktskap med Lunds domkyrka. Då Kristianstad 1614 anlades, förordade V. sina stadsprivilegier.

Väbel, underofficer, som utövar ett slags polisuppsikt inom regementskasern o. på örlogsfartyg.

Väckelsång, kommun i s. Småland, Kronob. 1.j Tingsryds landsf.distr., Ö. Värends doms. 1.857 inv. (1047)-

Vadd, arter av örtsläktena *Knautia*, *Scabiosa* o. *Succisa*.

Väddklint, art av växtsläktet *Centaurea*. Väddö, kommun i ö. Uppland, Sthlms 1.; Väddö landsf.distr., N. Roslags doms. 3.088 inv. (1947). Folkhögskola. Kommunens huvud del utgöres av ön Väddö (125 kvkm, den största i Ålands hav).

Väddö ooh Häverö skeppslag, Sthlms 1., omfattar 3 kommuner: Häverö, Singö o. Väddö. 8.391 inv. (1948). N. Roslags domsaga.

Väderflöjel, dets. som vindflöjel.

Väderkvarn, kvarn, driven av vinden medelst ett stort »skovelhjul» i form av vanl. 4 i kors ställda, tyglädda träställningar, vingar, som utgå i svag lutning från samma axel. Kvarnen inrymmer i en byggnad, vars vridbara tak uppbrår vingarnas axel, som med kugghjulskoppling överför rotationen till kvarnstenarnas axel. Jfr Vindhjul.

Väderlekskarta el. synoptisk karta, karta med talvärden för en el. flera meteorologiska företeelser, t. ex. nederbörd, temperatur, lufttryck, o. med linjer som sammanbinda orter, där en viss meteorologisk företeelse har samma talvärde vid en viss tidpunkt (jfr Isobar o. Iso-term). Väderlekskartorna kommo i allm. bruk efter en förhärjande storm 1855.

Väderleksrapport, meddelande om senaste dygnets nederbörd, temperatur m. m. på olika platser o. om väderleksutsikterna för det kommande dygnet. Utarbetas i Sverige av en avelning, väderlekstjänst, av Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut o. uppläses bl. a. i radio. Väderleksförutsägelserna (väderleksprognoser) grundas på väderlekskartor, som ritas med ledning av telegramuppgifter från ett stort antal in- o. utländska meteorologiska stationer. — Den militära väderlekstjänsten ledes av Militära väderlekscentralen, som lyder under Flygvapnet.

Vädersolstavlan, den första kända målade totalvyn över Stockholm, utförd på uppdrag av Olaus l'etri o. myntmästaren Anders Hansson 1535. Möjligen av Urban Mälare. Den har alltid hängt i Storkyrkan i Stockholm. (Se bild.)

Väderstad, kommun i v. Östergötland, Östergötl. 1.; Ödeshögs landsf.distr., Fölkungabygdens doms. 1.117 inv. (1947).

Vädur (isl. *vedr*). 1. Handjur av fårsläktet. — 2. Dets. som murbräcka. — 3. Jfr Hydraulisk vädur.

Väduren, lat. *Aries*, djurkretsens första tecken; stjärnbild på n. stjärnhimmeln, omfattande omkr. 57 för blotta ögat synliga stjärnor, den största av 2:a storleken.

Väg, a 11 m ä n, är av tre slag; h u v u d v ä g, vartill hänföres väg, som är av synnerlig betydelse för den genomgående långväga samfärdseln el. som eljest är av stor vikt för den allm. samfärdseln mellan el. till huvudorter i ett län el. för förbindelse med dylika orter i annat län; b y g d e v ä g, varmed avses annan väg än huvudväg, o. ödebygdsväg; ö d e b y g d s v ä g, varmed förstås väg, som till avsevärd längd går över fjäll, genom skogar el. glest befolkade trakter o. som, ehuru ej nödvändig för allm. samfärdseln, är ägnad främja landets uppodlande o. bebyggande. Väghallningen — omfattande byggande o. underhåll — åligger betr. allm. väg på landet (o. i vissa städer) kronan o. inom stads område staden. Den handhaves av Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen samt vägförvaltningarna i länen resp. vederbörande städer. De lokala vägintressena på landet (o. i de städer där kronan är väghållare) företrädas av v ä g n ä m n d e r o. l ä n s v ä g n ä m n d e r (se d. o.). Lag 1943 om allmänna vägar. — Betr. enskilda vägar, som äro till nytta för en el. flera fastigheter, finnas bestämmelser i lag 1939. Ang. statsbidrag till ensk. vägar, se kung. 1/12 1943.

Vagare. 1. Tjockare garneringsplankor på träfartyg. — 2. Vinkelrätt mot spanten gående längs skeppsförstärkningar på järnfartygs botten.

Vägdirektör, chef för vägförvaltning.

Vägfyrk, debiteringsgrund för vägsikten inom de num. försvunna väghållningsdistrikten.

Vägföreningen, Svenska, Sthlm, sammanslutning bildad 1914 med uppgift att verka för de sv. vägarans förbättring o. fackmässiga underhåll. Anordnar bl. a. utbildningskurser.

Vägförvaltning, under Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen lydande organisation, en i varjelan, som handhar den kronan åliggande väghållningen.

Väggbin, *Anthophora*, solitära (icke samhällsbildande), humlelika bin. Boet i trädstubbar, i jorden, i murbruk osv.

Vägg-getingar, benämning på vissa icke samhällsbildande (solitära) getingar, oftast svarta med gula teckningar, vilka mura sina bon av jord el. lera på stenar, murar o. dyl. Larverna uppfödas med andra insekter.

Väggglav, art av lavsläktet *Xanthoria*.

Vägglus, *Cimex lectularius*, en oval, starkt plattad, vinglös skinnbagge, vilken träffas såväl i människoboningar som i hönsbush, fladdermusbon osv. Suger blod men livnär sig äv. av vegetabiliska ämnen. Överför understundom smittsamma sjukdomar.

Väggmossa, namn på den i barrskog allmänna *Hylocomium proferum* men av. på andra arter, vilka alla användas till tätning av stock virkesnäs.

Väghyvel, en med kraftiga, ställbara hyvelblad försedd traktor, som användes för att borttaga ojämnheter i vägbanan.

Väginstitut, Statens, under kommunikationsdepartementet lydande ämbetsverk med uppgift att i vägtekiska o. vägtrafiktiska frågor bedriva forskning samt biträda Väg- o. vattenbyggnadstyrelsen, städer o. enskilda med utredningar. Arbetar på 3 avd.: väg-, geologiska o. maskintekniska avd. Instruktion av 1/6 1939 med sen. ändr.

Wägner, Elin, f. 16/6 1882, författarinna, led. av Sv. akad. 1944. Vid sidan av inedarbetarskap i dags- o. veckopressen har W. särsk. fört sin talan i tidskr. Tidevarvet. Hennes genombrutt som förf. skedde med *Norrullsligan* (1908) o. *Pennskaftet* (1910), varmed hon introducerade den moderna yrkeskvinnan i svensk litt. Under intryck av Första världskr. drevs hon att förena kvinnoasken med fredssaken därmed syftande fram mot ett nytt samhälle, grundat på matriarkatets ideal. I sin rika o. tungt vägande romanproduktion, präglad av klockhet o. ironi, realistisk gestaltning o. religiöst färgad idealism, har hon fört Ellen Keys tankar vidare o. samtidigt givit psykologiskt klarsynta o. realistiskt säkra skildringar från sin hembygds Mälard o. från borgerligt svenskt nutidsliv.

Åsa-Hanna (1916), filmat. 1947), *Den befriade kärleken* (1919), *Silverborsen* (1924), *Gammalröjda* (1931), *Svalorna flyga högt* (1929), *Vändkorset* (1935; äv. filmat.), *Genomskådd* (1937), *Hemlighetsfull* (1938), *Väckarklocka* (1941), *Vinden vände bladen* (1941). Biografi över *Selma Lagerlöf*, I—II (1942—43).

Vägnämnd, organ för de lokala vägintressena på landet o. i de städer, där kronan är väghällare. Har till uppgift att verka för att vägbehoven inom nämndens område på bästa sätt tillgodoses. Ledamöter utses av ombud för de i vägnämndsområdet ingående kommunerna. Bestämmelser i lag 1/6 1943 o. kung. 1/6 s.ä. Jfr Länsvägnämnd.

Väg- och vattenbyggnadskåren, militär kår, som ingår i arméns reservpersonal o. som har till uppgift att i krigstid förse försvarsväsendet med inom väg- o. vattenbyggnadsfacket utbildad officerspersonal, att i fredstid biträda militära myndigheter i fackärenden samt att ombesörja rullföring av landets väg- o. vattenbyggnadsingenjörer. Står under befäl av en överste, som lyder direkt under chefen för armén. K. F. 18/6 iQ37.

Väg- och vattenbyggnadstyrelsen, under kommunikationsdepartementet lydande centralt ämbetsverk.

Väg- och vattenbyggnadsverket, gemensam benämning för Väg- och vattenbyggnadstyrelsen o. vägförvaltningsgarna samt övriga underlydande organ. Verket har att handlägga ärenden ang. vägväsendet, vägtrafiken, bilbesiktning, hamnar, farleder, vatten- o. avloppsledningsanläggningar, ensk. järnvägar m. m. Instruktion av 30/6 1935 med sen. ändr.

Vägrätt, nyttjanderätt till mark för allmän väg. Bestämmelser i lag 10/6 1943. Jfr Väg.

Vägsteklar, *Pompilidae*, familj bland steklarna, innefattande spensliga arter med långa, sparsamt håriga ben. Bon i marken. Larverna uppfostras uteslutande på spindlar. 52 sv. arter. Träffas talrikast på sandiga ställen.

Vägsynenämnd, organ med vissa uppgifter

rörande ordning o. säkerhet på allmän väg. Ordförande o. en ledamot förordnas av länsstyrelsen, o. en ledamot utses av vederbörande vägnämnd el. stad. Bestämmelser i lag 30/6 1943 o. kung. 30/6 s.ä.

Vägtistel, art av örtsläktet *Cirsium*.

Vägtörn, art av växtsläktet *Rhamnus*.

Vägrafikstadgan, kungl. förordning 23/11, 1936 med föreskrifter för vägfärden (den som framför fordon, rider, leder kreatur, åker skidor el. går) på allmän väg, gata, annan allmän plats el. till farväg använd enskild väg. Nytt förslag till vägrafikförordning har framlagts, avsedd att träda i kraft 1/7 1949.

Vägvärda, art av örtsläktet *Cichorium*.

Väinämöinen, huvudpersonen i det finska nationaleposet *Kalevala*, skildras som en vis äldring, som med sina trollrunor, sin sång o. sitt kantelespel betvingar allt.

Vajern, municipalsamhälle o. fiskläge i indi. Bohuslän, Askums kommun, Göteborg. 1. 252 inv. (1947).

Väla, kommun i n.v. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Örslösa); Läckö landsf.distr., Kinnefjärdens, Kinne o. Källands doms. 244 inv. (1947).

Välboren, epitot, som tillägges obetitlade adliga personer.

Väld (fsv. *vild*, till *vilja*), partiskhet.

Välfärdsutskottet (fr. le comité de salut public) var ett av franska nationalkonventet under revolutionen tillsatt nioman-nautskott, som apr. 1793—okt. 1795 var landets egentliga regering. Dess ledande vilja var först Danton o. från juli 1793 Robespierre, som grundade sin blodiga diktatur på detsamma. Medlem av utskottet var även Carnot, organisator av revolutionens arméer.

Välänge, kommun i n.v. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. ECgle); Kattarps landsf.distr., Lug-gmäle doms. 1.286 inv. (1947).

Väljarebeteckning, beteckning i ord, som på valsedel sättes ovanför kandidaternas namn o. som utmärker visst parti (parti beteckning), två el. flera samverkande partier (kartell beteckning) el. viss meningsriktning inom ett parti (före 1935 kallad fraktions beteckning).

Välkomma, stor pokal, vanligen av silver, försedd med dekorativt lock o. hängande skyltar, använd vid sammanträden inom de forna skråna.

Vällinge, egendom i Salems kommun, Sthlms l., sed. 1900 tillhörig Sthlms stad. På V. voro under 1600—1800-t. olika slags manufakturverk, bl. a. mässingsbruk. Huvudbyggnad från 1700-t:s mitt.

Välljärn, smidbart järn med efter forskningsprocessen halvsvalt, degig struktur.

Vällning, sammanpressning av välljärn under uppvärmning, innan det föres i handeln. Äv. dets. som svetsning.

Vällugn, en långsträckt flamugn, i vilken järn uppvärms för mekanisk bearbetning.

Välluv, kommun i v. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Påarp); Mörarps landsf.distr., Lug-gude doms. 810 inv. (1947).

Välsk, cgentl. walesisk (från Wales), sedan fransk, italiensk, romansk; »utländsk». Ordet förekommer i rotvälska, »välska seder», välsk böna, dets. som bondböna, välsk t korn, dets. som majs, o. välskt band, ett slags enklare halvfrenskt band.

Vält, jordbruksredskap, vanl. av gjutjärn, som användes för att sammanpressa jorden, krossa jordkolor o. jämna jordytan. De vanligaste typerna äro slätvääl (med släta, cylinderformiga hjul), ringvääl (bestående av två axlar med fritt löpande, linsformiga ringar, samt cambridgevääl, med omväx-

lande släta o. tandade ringar. Större o. tyngre maskindrivna vältar användas för vågar o. gator. Vålta, hög av timmer, som lagts på tork invid flottleden.

Vämmö el. V ä m ö, en 5,5 kvkra stor ö i Vättern utanför Karlsborg, förenad med fastlandet genom en bro. Fästningsverk tillh. Karlsborgs fästning.

Vänderot, art av växtsläktet *Valeriana*.

Vändkretsar, två tänkta, med ekvatorn parallella cirklar på 21°/2' nordlig o. sydlig bredd, som ha solen i zenit (dvs. lodrätt över sig) vid sommar- resp. vintersolståndet, då solen i sin skenbara årliga rörelse vänder åter mot ekvatorn. Den ll. kallas *Kräftans*, den s. *Stenbokens* vändkrets. Jfr Tropiker.

Vändskiva, rund, vridbar, med järnvägsspår försedd skiva, på vilken ett lok el. en vagn kan köras in för att vändas.

Vändvåg, dets. som momentmätare.

Väne härad, Älvsb. 1., omfattar 5 kommuner: Väne-Ryr, Västra Tunhem, Norra lijörke, Gårdhem o. Väne-Åsaka. 8,901 inv. (1948). Flundre, Väne o. Bjärke domsaga.

Väne kontrakt, Skara stift, Älvsb. o. Skarab. 1., omfattar 28 församlingar. Kontraktsprostens adr.: V. Tunhem, Vargön.

Vänern, Sveriges största insjö, näst Ladoga o. Onega Europas största. 5,550 kvkm, största djup 92 m. Delas av halvön Värmlandsnäs i n. O. Källandsö is. i två delar: Östra el. Stora Vänern o. Dalbosjön. Utgör samlingsbassäng för v. Mellansveriges floder; största tillflöde: Klarälven, avlopp: Göta älv. Kusterna äro låga o. sönderskurna av vikar. Många klippor o. skär men få öar, de viktigaste äro Hammarö o. Arno i n., Bromö, Torso o. Källandsö i a. — Under postglacial tid var V. en havsvik.

Vännersborg, stad i s.v. Västergötland, Älvsb. 1., vid Göta älvs utflöde ur Vänern. 14,927 inv. (1948). Säte för landshövdingen i Älvsb. 1. Residens efter ritn. av C. Hårleman. Högre allm. läroverk, kommunal flickskola, dövsstumskola o. vårdanstalt för sinncslöa. Länslasarett o. fångvårdsanstalt. Betydande industri: tegel, skodon o. maskiner. — *Hist.* V. låg urspr. omkr. 4,5 km s.ö. om sin nuv. plats, under namnet *Brätte* (1578), vilket betyder 'brant' (stadsprivilegier 1603). Flyttad s 1642 el. 1643 till sin nuv. plats o. erhöi namnet V. (*Vennersborg* 1644) efter sjönamnet Vänern o. en vid staden belägen skans. Stadsvapen, se bild.

Vänorsnäs, kommun i n.v. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Örebro); Grästorps landsf.distr., Åse, Viste, Barne o. Laske doms. 724 inv. (1947).

Väne-Ryr, kommun i n.v. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Ryr); Vassända landsf.distr., Flundre, Väne o. Bjärke doms. 490 inv. (1947).

Väne-Åsaka, kommun i n.v. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Åsaka); Tunhems landsf.distr., Flundre, Väne o. Bjärke doms. 1,404 inv. (1947).

Vänga, kommun i mell. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Myrekulla); Gåsene landsf.distr., Borås doms. 359 inv. (1947).

Vänge. 1. Kommun på mell. Gotland, Gotl. 1. (past.adr. Bjärge); Roma landsf.distr., Gotlands doms. 639 inv. (1947). En på noo-t. uppförd stenkyrka efterträdades på 1200-t. av

den nuv. Dopfont från noo-t. av Hegvald (se bild å föreg. spalt) o. triumfkrucifix från samma årh. — 2. Kommun i mell. Uppland, Upps. 1. (past.adr. Brunna); Ulleråkers landsf.distr., Upps. 13 doms. 757 inv. (1947).

Vängsö, reservflygfält på sträckan Sthlm—Malmö, beläget i Gåsinge-Dillnäs kommun, Södermani. 1.

Vänngarn, kungsgård i S:t Olofs kommun, Sthlms l., vid Mälaren, enl. traditionen bebott av »drottning Disa». Känd sed. 1300-t. Slottet fick sin nuvarande utsträckning på r660-o. 1670-talen av M. G. De la Gardie i samarb. med J. De la Valle. Restaurerat 1932—34. Alkoholistanstalt sedan 1921. Slottet användes som expeditionslokaler m. m.

Vännäs. 1. Kommun i s. Västerbotten, Västerb. 1. (past.adr. Vännäsby); Vännäs landsf.distr., Umeå doms. 5,228 inv. (1947). därav i Vännäsby municipalsamhälle 857. — 2. Köping i s. Västerbotten. Västerb. L., Vännäs landsf.distr., knutpunkt för linjerna Bräcke—Boden o. Vännäs—Umeå. 2,608 inv. (r947). Samrealskola. Flygfält.

Vännäs församling omfattar Vännäs kommun o. Vännäs köping. Vänskapsöarna, dets. som Tongaöarna. Vänstern, sammanfattande benämning på de radikala partierna i parlamentariska församlingar. Jfr Högern.

Vänstersocialister, under åren 1917—23 verksam radikal grupp inom den sv. socialdemokratien, ledd av Z. Höglund, C. Lindhagen, F. Ström, I. Vinnerström m. fl.

Väpnare el. vapendragare, adlig yngling i tjänst hos en riddare som dennes livtjänare. Väpnaren bar som utmärkelsetecken silversporrar o. erhöi efter avslutad tjänst vanl. riddarvärdighet.

Väppling, arter av örtsläktet *Trifolium*.

Värdetull, dets. som ad-valorem-tull.

Värend, urgammalt namn på huvudlandet i Tiohärads lägsaga, omfattande hela nuv. Kronob. 1. utom Sunnerbo kärad. Dess invånare kallades v ä r d a r o. anses av vissa författare äga samband med folkvandringstidens heruler (se d. o.). — Befolkningen har långt in i nyare tid bevarat sina uråldriga seder o. bruk. Berömd är den praktfulla värendska kvinnoodrätten.

Väring, kommun i n.ö. Västergötland, Skarab. 1.; Tidans landsf.distr., Vadsbo doms. 963 inv. (1947).

Väring, A s t r i d, f. G 1 a s, f. ¹⁵/12 1892, författarinna. V. har utgivit kärvt realistiska romaner o. novellsamlingar, en del med motiv fr. övre Norrland: *Frosien* (1926), *Vintermyren* (1927), *Skeppet Viktoria* (r932, novellsaml.), vidare en släktkrönika om ett norrl. handelshus, i *Släkten* (4 bd, 1934—39) samt *Katinka* (1942).

Väringar kallades de skandinav, som på 900-o. 1000-t. voro legosoldater i den östromerske kejsarens livgarde. Ordet väring anses vanligen, i likhet med det därur bildade *varjag*, ha haft betydelsen »edsvuren krigare».

Värja, stötvapen med lång o. smal klinga. Värjemälad. av domstol förelagd ed. genom vilken part i rättegång förnekade ett faktum, som ej blivit bevisats av motparten. Förekommer ej enl. nya rättegångsbalken.

Världens sju underverk, benämning på pyramiderna vid Gise, mausoleum i Halikarnassos, kolossen på Rodos, fyrtornet vid

Alexandria, Semiramis' hängande trädgårdar, Feidias' Zevsstaty i Olympia o. Artemiscniplet i Efesus.

Världens tak, benämning på Pamir (se d. o.). Världsdel. Man särskiljer 6 världsdelar: Europa, Asien, Afrika, Amerika, Australien o. Antarktien.

Världshandelsorganisatio'n'en, eng. International Trade Organization, ett av Förenta nationernas fackorgan. Enl. Stadgan, undertecknad av 53 nationer i Havanna mars 1948, skall organisationens uppgift bl. a. vara att öka produktionen, konsumtionen o. utbytet av varor o. bidra till en expanderande världshushållning samt att minska tullar o. andra spärar, som lägga hinder i vägen för den internat. handeln. V. skall bestå av en konferens, i vilka samtliga medlemmar deltaga, en styrelse, en tariffkommitté samt av styrelsens tillsatta kommissioner.

Världshälsövärd'organisatio'n'en, eng. World Health Organization, Förenta nationernas fackorgan för den internationella hälsövärdn, bildad 1948.

Världskrig 1 el. Första världskriget 1914—1918. A. Politiskt förlopp. 1. *Förhistoria och utbrott.* 1904 kom. den s. k. eng.-franska ententen till stånd genom ett avtal mellan Storbritannien o. Frankrike, vari äldre tvistefrågor reglerades. Ur detta framgick ett gemensamt uppträdande i storpolitiska frågor. 1907 slöts ett motsv. eng.-ryskt avtal, varigenom sammanslutningen utvidgades till ett faktiskt tremaktsförbund, den s. k. trippelententen. Därefter voro Europas stormakter delade i tvenne motsatta läger, trippelententen o. trippellalliansen. Centralmakternas politiska sammanslutning, den 1882 bildade trippellalliansen mellan Tyskland, Österrike-Ungern o. Italien, var visserl. i formen fastare men i realiteten till sin sammanslutning svagare än trippelententen, då Italien, på grund av sina anspråk på av italienare bebodda österrik. områden samt motsättningar mot Österrike i Balkanpolitiken, knappast kunde betraktas som en pålitlig medlem av förbundet. Av denna politiska uppdelning följde, att en eventuell konflikt mellan makter inom de båda motsatta lägren lätt kunde komma att utlösa sig i ett allmänt europeiskt krig. o. vid fyra tillfällen under årtiondet närmast före krigsutbrottet syntes äv. dylik fara på allvar hota (Första Marockokrisen 1905—06, Första Balkankrisen 1908—09, Andra Marockokrisen 1911, Andra Balkankrisen 1912—13). Faran ökades genom den i samband med de upprepade kriserna växande misstämningen på ömse sidor, vilken bl. a. tog sig uttryck i starkt ökade rustningar. Från engelskt håll hyste man oro för Tysklands ekonomiska o. politiska makt-tillväxt samt betraktade särsk. den tyska krigsflottans förstärkande med största misstro. Från franskt håll hade man aldrig uppgivit förhoppningarna på Elsass-Lothringens återvinande, vilka redan legat bakom den fransk-ryska alliansens avslutande 1891. Från ryskt håll såg man i Österrike-Ungerns tillvaro o. maktställning ett hinder för de ryska skyddslingarnas, de slaviska Balkanfolkens, särsk. Serbiens, nationella framtid o. för de ryska planerna på kontroll över Bosporos o. Dardanellerna, vilken uppfattning ytterligare stärktes genom Turkiets närmande till Tyskland under åren närmast före 1914. I Tyskland såg man i trippelententens bildande strävan att tillbakahålla Tysklands naturliga utveckling (»inringsningspolitiken») o. hyste på många håll farhågor för ett framtida fransk-ryskt angrepp med eng. stöd. I Österrike-Ungern slutl. såg man i alliansen med Tyskland det enda fasta stödet mot hotande upplösnings-

tendenser. Den omedelbara orsaken till krigsutbrottet 1914 blev en konflikt mellan Österrike o. Serbien, uppkommen genom det av serbiska nationalisterna framkallade mordet på Österrikes tronföljare o. hans gemål i Sarajevo 28 juni 1914. Österrikes krav på Serbien, vars reg. anklagades för att ha känt till planen på ett attentat framlades den 23 juli i form av ett ultimatum. Sed. detta till en del avvisats, följde 28 juli Österrikes krigsförklaring mot Serbien. Denna makt stöddes emellertid av Ryssland, liksom Österrike av Tyskland. Redan från den 25 företog Ryssland mot Österrike riktade partiella mobiliseringsåtgärder, o. den 31 blev allmän rysk mobilisering bekant. Härav följde för Tyskland tvång att ävenledes sätta sin armé på krigsfot, vilket skedde från 1 aug. Samma dag tillstälde tyska regeringen den ryska ett ultimatum, vari krävdes mobiliseringsåtgärdernas återtagande. Då detta avvisades, följde 1 aug. Tysklands krigsförklaring mot Ryssland. De i sista stund från engelsk o. delvis från tysk sida gjorda försöken att avveckla den österrik-serbisk-ryska konflikten genom medling av de övriga stormakterna omtintetgjordes genom mobiliseringsåtgärderna. Då Frankrike, som äv. mobiliserade 1 aug., förklarade sig fasthålla vid sin allians med Ryssland, följde 3 aug. äv. Tysklands krigsförklaring mot Frankrike. Krigsföringen i väster begyntes därefter från tysk sida med inmarsch i Luxemburg o. Belgien, till vilket senare land ultimatum avgivits 2 aug. Detta brott mot den belg. neutraliteten möttes av beväpnat motstånd från landets regering o. framkallade i England en så stark antitysk stämning, att britt. regeringen, vars fördragsförpliktelser mot Frankrike dittills icke till-fullo klarlagts, därå fann anledning att förklara krig mot Tyskland. Italien förblev tills vidare neutralt, då enl. dess regerings tolkning av förbundsfördraget förpliktelse till bistånd åt Tyskland o. Österrike i det föreliggande fallet icke förefanns.

2. *Krigets utveckling t. o. nt. Rumäniens ingripande.* Kriget utvidgades under de närmaste månaderna genom att Japan den 23 aug. 1914, efter att 1 ultimatumform ha krävt bl. a. avträdandet av den tyska Kina-kolonien Kiaochou, förklarade Tyskland krig. Japans syfte härmed torde emellertid närmast endast ha varit att vinna ökat inflytande i Fjärran östern, o. något direkt japanskt ingripande på västliga krigsskådeplatser följde icke. Däremot vann Tyskland en ny bundsförvant i Turkiet, vilket efter stark pressning från ententemakternas sida i slutet av okt. 1914 lät sin flotta attackera ryska Svarta havshamnar o. den 5 nov. mottog en eng. krigsförklaring. Som en följd härav lät England den 17 dec. förklara Egypten för britt. protektorat. De från centralmaktshåll hysta förhoppningarna på ett allmänt muhammedanskt »heligt krig» mot England o. Frankrike under det turk. kalifatets ledning infriades däremot icke. Tvärtom deltog muhammedanska trupper från Indien o. Franska Afrika i ganska stor utsträckning i krigsoperationerna på de allierades sida. Sammanhållningen mellan de allierade stärktes på ett demonstrativt sätt genom den s. k. 1. o. n. d. o. n. d. e. k. l. a. r. a. t. i. o. n. av den 5 sept. 1914, varigenom England, Frankrike o. Ryssland gemensamt förbund sig att ej ingå separatafred o. endast föra gemensamma fredsförhandlingar. Krigsmålen undvek man däremot å bägge sidor att formulera annat i allmänna ordalag. Den strängt genomförda blockaden av centralmakterna samt den dittills enastående utvidgningen av begreppet krigskontriband

vällade de neutrala makterna många svårigheter. Frågan om de neutrala regeringarnas ställning till tillverkning o. transport av krigsmateriel för de krigförandes räkning vällade äv. svårighet. I För. Stat. däremot tillverkades redan på ett tidigt stadium betydande massor krigsmateriel för ententemakternas räkning. Tysklands bemötande av blockaden genom ubåtskrig, äv. mot handelsfartyg vällade redan tidigt stark misstänning i Amerika, o. särsk. sänkandet (7 maj 1915) av det stora passagerarfartyget *Lusitania* väckte i För. Stat. en storm av förbittring. Sept. 1915 måste Tyskland gentemot anierik. regeringen villkorligt påtaga sig större försiktighet i denna krigföringsform. Den betydelsefullaste diplomatiska kampen under krigets första åtta månader gällde emellertid Italiens ståndpunktställande. Det blev snart tydligt, att den ital. neutraliteten endast var villkorlig o. att landets regering ämnade för sina egna syften draga fördel av krigets utgång. De närmaste ital. planerna gällde införslivan det av österrik. irridenta-områdena. Från tysk-österrik. håll erbjöds härvid stora medgivanden, innebärande betyd. landavträdelser, men dessa ansågos i Rom otillräckliga o. efter en våldsam agitation beslöt Italien sig för deltagande i kriget på ententemakternas sida, närmast dock endast mot Österrike-Ungern, mot vilken stat ital. regeringen 23 maj 1915 utfärdade krigsförklaring. Därmed voro samtliga europ. stormakter direkt deltagande i kriget. Sedan under våren o. sommaren 1915 Ryssland lidit betyd. motgångar o. de allierades offensiv mot Bosporos o. Dardanellerna icke lett till avsett resultat, kom den diplomatiska kampen hösten 1915 att särskilt koncentrera sig på de tre ännu neutrala Balkanstaterna Bulgarien, Rumänien o. Grekland. Huvudsakl. på grund av sin motsättning mot Serbien o. förhoppning på Makedoniens erövring, beslöt Bulgarien okt. 1915 under konung Ferdinands ledning anslutning till centralmakterna, varefter landet kraftigt deltog i den offensiv, varigenom Serbien erövrades o. detta lands armé besegrades. Vid slutet av 1915 behärskade alltså centralmakterna obestritt hela förbindelseelinjen Berlin—Wien—Belgrad—Sofia—Konstantinopel. Emellertid fortsattes de allierades Balkanoffensiv i mera begränsad skala genom landstigningen vid Saloniki. I samband härmed tvingades Grekland genom våld samma påtryckningsåtgärder att mer o. mer uppgå sin neutralitet till ententens förmån (inträdde dock först juni 1917 i kriget). De första åtta månaderna av år 1916 utmärka sig i såväl diplomatiskt som militäristiskt hänseende av en relativ jämvikt. Det tyska ubåtskriget skärptes änyo, vilket framkallade förnyad fara för brytning med För. Stat. Där ställde man sig emellertid ännu avvaktande, särsk. med hänsyn till presidentvalet nov. 1916. I febr. 1916 slöt sig Portugal öppet till ententen o. 27 aug. 1916 lyckades denna äv. förmå Rumänien att överta sin avvaktande neutralitet o. förklara Österrike-Ungern krig. Härigenom kom händelseutvecklingen att ännu en gång koncentrera sig på Balkan.

Wilson mötte samma mottagande. I denna situation o. under det allt hårdare trycket av hungerblockaden beslöt då tyska regeringen att från 1 febr. 1917, i hopp att därmed kunna lamsla fiendens havsförbindelser, igångsätta det oinskränkta ubåtskriget mot handelsfartyg. Detta steg blev närmaste anledningen till att presidenten Wilson, som året förut omvalts, övervann sina betänkligheter mot ingripande i kriget. Den 3 febr. 1917 avbröto För. Stat. de diplomatiska förbindelserna med Tyskland, o. efter en omfattande krigspropaganda följde den 5 april 1917 krigsförklaringen. Som huvudsakligt amerikanskt krigsmål proklamerades härvid uppgiften att genom centralmakternas besegrande »göra världen trygg för demokratin». Atskilliga andra amerikanska stater (Brasilien, Cuba m. fl.) följde under de närmaste månaderna För. Stat:s exempel o. förklarade krig mot Tyskland, andra (Bolivia, Peru, Uruguay m. fl.) nöjde sig med förbindelsernas avbrytande. Till Tysklands fiender sällade sig under sommaren 1917 även Kina (mars) o. Siarn (juli). Även Grekland drevs vid samma tid att öppet ansluta sig till de allierade. Den 5 nov. 1916 hade tyska o. österrikiska regeringarna proklamerat upprättandet av ett oberoende konungariket Polen, vars framtida ställning dock lämnades oavgjord. Efter Rumäniens nederlag framträdde änyo planer på separatföred med Ryssland, vilka ansågos gynnas i tsarhovet närstående kretsar. Denna utveckling avbröts emellertid genom den ryska revolutionen mars 1917, vilken ledde till tsardömetts avskaffande. Revolutionsrörelsen synes urspr. ha erhållit stöd av de allierade, vilka som följd av dess seger hoppades på ett kraftigare ryskt krigsdeltagande. Detta visade sig emellertid vara en missräkning. Den provisoriska ryska revolutionsregeringen under Kerenskijns ledning höll visserligen fast vid de allierade men underströk starkt sin fredsvisla («fred utan annexioner o. skadestånd»), varjämte samhällsdisciplinen hastigt upplöstes o. i synnerhet arméns krigsduglighet snabbt förföll. I nov. 1917 störtades även den provisoriska regeringen genom den bolsjevikiska (november-)revolutionen, varpå den nya kommunistiska regeringen i Ryssland avslöt vapenstillstånd o. inledde fredsförhandlingar med centralmakterna. Den ryska fredspropagandan hade emellertid rönt livligt gensvar särsk. bland centralmakternas folk, där hungerblockadens verkningar krigsframgångarna till trots alltmör fördystrade stämningen. — Den 19 juli 1917 antog också tyska riksdagen en resolution om vilja till samförståndsfred. Även i Frankrike framträdde tydliga strävanden i liknande riktning, förenade med tvivel på möjligheterna till seger («défaitisterna»). I England däremot, där Lloyd George sedan dec. 1916 stod i spetsen för regeringen, proklamerades obrotten krigs- o. segervilja, o. i nov. 1917 bildades i Frankrike regeringen Clemenceau, som med fast beslutsamhet undertryckte alla fredssträvanden. Försöken till fredsforhandlingars inledande — bland vilka äv. böra nämnas ett påvligt initiativ av aug. 1917 o. upprepade trevanden från österrikiskt håll — ledde sålunda, vad västmakterna beträffar, icke till något resultat. Däremot avslöt den ryska bolsjevikiska regeringen, trots de forna allierades protester, 3 mars 1918 i Brest-Litovsk fred med centralmakterna, varvid alla anspråk på bl. a. Finland, de baltiska provinserna o. Polen uppgavs. I Finland upprättades en oberoende borgerlig regering, som erhöi tyskt stöd vid nedsländet av ett rött uppror. Rumänien var nu isolerat

3. Rumäniens nederlag. Ubåtskriget. Amerikas deltagande i kriget. Den ryska revolutionen. Fredssträvanden och separatfreder. Genom ett kort fälttåg på hösten 1916 blev emellertid Rumänien grundligt besegrat o. till största delen erövrat. Efter denna framgång framställde centralmakterna dec. 1916 ett anbud om fredsforhandlingar, vilket emellertid bestämt avvisades från ententemakternas sida. En fredstrevare från presidenten

o. måste ävenledes på hårda villkor sluta fred i Bukarest maj 1918. Härmed var krigsskedet i Osteuropa i huvudsak slut o. tvåfronts-kriget för centralmakterna avslutat. Nu följde emellertid mars—okt. 1918 den avgörande kraftmätning i väster, som, särsk. genom de inträdande amerik. stridskrafterna, ledde till Tysklands nederlag o. det stora krigets slutliga avgörande, varigenom även de i öster nådda resultatet kullkastades.

4. *Krigets avslutande. Nya stater. Frederna.* Nederlaget i väster samt den växande inre revolutionsstämningen bröt från aug. 1918 Tysklands militära kraft. Dess allierade uppgåvo emellertid kampen ännu tidigare. Det första avfallet var Bulgariens, vilket land 28 sept. 1918 kapitulerade o. avslöt stillestånd med de allierade. Den 5 okt. anmodade tyska regeringen presidenten Wilson att utverka stillestånd. Härvid återopades Wilsons fjorton punkter» som den blivande fredens grundval. Härefter följde en notväxling, varvid presidenten Wilson som de allierades språkrör framställde allt strängare villkor. Turkiet, som var hårt ansatt i Asien, kapitulerade emellertid 30 oktober o. Österrike-Ungern 2 nov. Härefter följde revolutionära rörelser i Österrike-Ungern o. Tyskland, vilka ledde till monarkiens fall i bägge staterna o. i Österrike-Ungern även till den gamla statsenhetens upplösande. Sedan den 9 nov. 1918 en republikansk regering upprättats i Tyskland, avslöt detta land den 11 nov. 1918 vapenstillestånd med de allierade. Detta innebar utrymmande av alla ockuperade främmande områden, Rhenlandets besättande av de allierade samt fullständig avväpning. På det sönderfallna Österrike-Ungerns ruiner uppstod nu den nya staten Tjeckoslovakien, varjämte stora delar av den forna monarkien anslöto sig till el. ockuperades av Polen, Rumänien, Italien o. Serbien, vilket senare land, som även införlivade Montenegro, genom denna väldiga utvidgning kom att uppgå i det nya Serbo-kroato-slovenska konungariket, vanl. benämnt Jugoslavien el. Sydslavien. De nya staterna Polen o. Tjeckoslovakien inbjöds att på de allierades sida deltaga i fredsförhandlingarna i Paris. På de forna ryska gränsmåradena uppstodo äv. de nya staterna Finland, listland, Lettland o. Litauen, av vilka de tre sistnämnda dock först senare slutligt färdigbildades. Fredsförhandlingarna med centralmakterna fördes i Paris från jan. 1919. De utmärkte sig bl. a. genom att villkoren helt diktades av de allierade makterna, varför förhandlingarna också väsentligen bestodo i överläggningar mellan dessas ledande statsmän »de fyra stora»: Wilson, Lloyd George, Clemenceau, Orlando). Huvudintresset anknot sig till uppgörelsen med Tyskland. Freden med detta land undertecknades slutligen i Versailles 28 juni 1919. Genom denna fred upphävdes de ovannämnda Brest-Litovsk- o. Bukarestfrederna. Betr. fredsfördragets innehåll i övrigt, se Versaillesfreden 1919. Fredsfördraget ratificerades icke av För. Stat., varför detta land sedermera (1921) avslöt en separat fredsöppgörelse med Tyskland. Freden med det till omfånget betydligt inskränkta Österrike avslöts 10 sept. 1919 i St-Germain-en-Laye. Freden med Ungern, vars union med Österrike upphört som en följd av den gamla monarkiens upplösning, avslöts i Grand Trianon 4 juni 1920, freden med Bulgarien i Neuilly 27 november 1919 o. freden med Turkiet i Sévres den 10 augusti 1920. Detta sistnämnda fredsöppgörelse blev dock aldrig ratificerat o. kom efter det senare turkisk-

grekiska krigets avslutande att ersättas av Lausannefreden av juli 1923.

B. *Krigshändelserna.* 1. *Västfronten.* Tyska arméns högste chef var kejsaren med general Moltke som generalstabschef. Enl. den av v. Schlieffen uppgjorda krigsplanen för tvåfrontskriget — anfall med största möjliga styrka mot Frankrike o. försvar tills vidare (med stöd av fästningarna på östfronten) mot Ryssland — skedde den tyska uppmarschen, efter ett överraskande anfall mot belg. fästn. Liège, med huvudstyrkan genom sistnämnda land för att kringgå de starka franska gränsfästningarna. 6—16 aug. intogo tyskarna Liège, 26 aug. Namur o. 9 okt. Antwerpen. Den tyska högra flygeln, som omfattade 5 arméer under befäl av v. Kluck (i:a armén, längst i norr), K. v. Billow (2:a), M. v. Hausen (3:e), hertig Albrekt av Württemberg (4:e), kronprins Vilhelm (5:e), trängde i en vid bäge in genom Belgien fram mot Paris men hejldes av franska trupper under Joffre o. eng. trupper under French vid Marne. Mot tyskarnas vänstra flygel (6:e armén under bayerske kronprinsen Rupprecht, 7:e under v. Heeringen m. m.) gjorde fransmännen framstöt, som i n. Elsass o. i Vogeserna kröntes med framgång men i övrigt i huvudsak tillbakavisades. I okt. inträdde så ett ställningskrig på hela fronten från Schweiz till Nordsjön, vilket varade i fyra år. De allierades genombrottsförsök 1915 i Champagne o. Atois misslyckades. Falkenhayn, som sept. 1914 efterträtt Moltke som generalstabschef, igångsatte i febr. 1916 ett anfall mot Verdun, vilket dock efter oerhörda förluster måste inställas. Hindenburg, som i aug. 1916 blivit generalstabschef med Ludendorff som generalkvartermästare, hejldes de allierades motoffensiv vid Somme. I mars 1917 lät han trupperna vid Somme draga sig tillbaka till en under vintern utbyggd kortare frontlinje, »Siegfriedställningen». På ententens sida hade i dec. 1916 Joffre efterträtt av Verduns försvarare Nivelle, som i sin tur i maj 1917 ersattes av Pétain med Foch som generalstabschef. I nov. 1917 gjorde engelsmännen en framstöt vid Cambrai (tankslaget), men den vunna terrängen förlorades en vecka senare. Efter det tyska nederlaget inriktade sig tyskarna på ett avgörande i väster o. började i mars 1918 en offensiv, bröto sig under maj—juni fram mot Amiens samt senare mellan Reims o. Soissons, då det den 15 juli började fjärde stora anfall misslyckades o. Foch, vilken 4 april blivit överbefälh. för alla ententens stridskrafter på västfronten, med hjälp av de tillkomna amerikanska stridskrafterna företog en motoffensiv, som tvang tyskarna att draga sig tillbaka till Maas—Antwerpenlinjen, vilken sedan bibehölls till vapenstilleståndet 11 nov. 1918.

2. *Östfronten.* De ryska trupperna under storfurst Nikolaj Nikolajevitj gingo till anfall mot Österrike, vars generalstabschef var Conrad v. Hötzendorf (mars 1917 efterträd av Arz v. Straussenburg), o. i Ostpreussen men tillbakavisades snart, i Ostpreussen av Hindenburg vid Tannenberg 23—31 aug. o. vid Masuriska sjöarna 5—15 sept. Hindenburg gjorde sedan, i samverkan med de österik. trupperna, en kraftig framstöt mot Ivangorod o. Warszawa, vilken linje dock snart måste uppgivas. En rysk offensiv i nov. mot Posen o. Schlesien hejldes av Mackensen, varefter ställningskrig inträdde. 1 nov. blev Hindenburg tysk överbefälh. på östfronten o. avlöstes i aug. 1916 av prins Leopold av Bayern. Nyåret 1915 igångsatte Hindenburg en offensiv mot Ryssland

(Vinterslaget i Masuren 4—22 febr.), i maj genombröt tysk-österrikiska trupper under Mackensens ryska fronten vid Gorlice-Tarnów, varefter ryssarna veko tillbaka över hela linjen. Så att fronten hösten 1915 var Riga—Pirisk—Tarnopol—Czernowitz. Juni—aug. 1916 började Brusilov en rysk offensiv i Volynien o. Bukovina, som medförde en del ryska terrängvinster mot oerhörda truppförluster. Den ryska marsrevol. 1917 ledde till en tids överksamhet o. en så smån. skeende upplösning av arméerna. På hösten upphörde den ryska krigsföringen alltmer o. efter bolsjevik-revol. slöts vapenstillstånd 6 dec., bekräftat i freden i Brest-Wtowsk 3 mars 1918.

3. *Balkan/routen och Turkiet.* Österrikarna under Potiorek inryckte i Serbien, måste i slutet av aug. 1914 draga sig tillbaka, förnyade anfallet i okt. o. erövrade Belgrad 2 dec. men nödgades kort därpå åter retirera. Efter Bulgariens inträde i kriget erövrade Mackensen med tysk-österrik.-bulg. trupper Serbien (dec. 1915). Fransk-eng. trupper, som i okt. landstigit i Saloniki, hunno ej komma till undsättning. Nov. rgis—jan. 1916 erövrade österrikarna under Kövess v. Kövessháza Montenegro. Den under Sarraïl stående ententearmén på Balkan började en offensiv i sept. 1918, som ledde till att Bulgarien 2 okt. ingick vapenstillstånd o. de tysk-österrik. trupperna utrymde Serbien. — Rumänien, som i aug. 1916 inträtt i kriget på ententens sida, besegrades av Falkenhayn sept.—dec. s. å. (Bukarest intogs 6 dec.) o. vapenstillstånd slöts 9 dec. 1917 — Turkiets krigsföring var splittrad på flera fronter: Dardanellerna försvarades under Limai v. Sanders, till dess det fransk-eng. försöket att forcera desamma i jan. 1916 uppgavs till följd av lidna förluster. Från Kaukasien eftersträvade ryssarna genom Armenien o. Persien förbindelse med engelsmännen i Mesopotamien, vilka senare framträngde längs Tigris o. Eufrat. En av von der Goltz i Kut-el-Amara innesluten eng. armé kapitulerade i april 1916. Slutl. kämpade turkarna mot engelsmännen vid Sueskanalen 1914 o. 1915. Ett eng. anfall i 1917 ledde till Jerusalems intagande o. 1918 erövrade Allenby hela Syrien. 31 okt. slöts vapenstillstånd i Mudros.

4. *Italienska fronten.* Kriget mot Italien, vars generalstabschef var Cadorna, fick till skådeplats trakten kring Isonzo, där tysk-österrik. trupper bjödo ett segt motstånd. I okt. 1917 igångsatte emellertid tysk-österrik. trupper (arméerna O. v. Below, A. Krauss o. Borojevic von Bojna) ett anfall mellan Flitsch o. Tolmein, varvid italienarna under stora förluster av folk o. material kastades tillbaka till Piave. Cadorna ersattes då med Diaz. En juni 1918 inledd ny tysk-österrik. offensiv möttes av en eng.-fransk-ital. motoffensiv, som i förening med den inre nationella upplösningen i den österrik.-ung. monarkien ledde till den österrik. arméns besegrande (vapenstillstånd 4 nov. 1918).

5. *Kolonierna.* Japanerna erövrade Tsingtau ³/₄ 1914 o. besatte tills, med engelsmännen de tyska Söderhavsoarna s. å. Togo besattes i sept. av fr.-eng. trupper. Tyska Sydvästafrika erövrades av sydafr. trupper juli 1915, Kamerun av eng.-fr. trupper. I Tyska Ostafrika höll Eetow-Vorbeck med 1,500 man stånd till vapenstillståndet 1918.

6. *Sjökriget.* Till sjöss sökte de stridande skada motståndaren genom ubåts- o. minblockader. Det oinskränkta tyska ubåtskriget proklamerades ¹/₂ 1917. Tyska kryssare (Emden m. fl.) tillfogade i krigets början ententen svåra förluster men blevo efter hand förstörda. En tysk kryssareskader under

v. Spee blev på hemfärd från Ostasien tillintetgjord av engelsmännen vid Falklandsöarna ¹⁸/₁₈ 1914. Krigets enda stora sjödrabbning utkämpades mellan eng. o. tyska flottorna vid Jylland (Skagerakslaget) 31 maj—r juni 1916.

Världskrig 2 cl. Andra världskriget 1939—45-

Krigets förhistoria. Första världskriget slutade med den världsmänifestation mot krigets princip, som Nationernas förbund utgjorde. Segerfreden i Versailles ställde de besegrade folken psykologiskt utan djupare intresse för det skapade politiska tillståndet. Utvecklingen kom att bestämmas av dessa förhållanden. De stora Versaillesmakterna o. de småre staterna blevo »statiska»; de önskade bevara freden i lägnat av N. F. Denna mentalitet fick i vida kretsar en rent pacifistisk utformning, ej minst i England. Dessa inflytelser kommo i sin mån att påverka västmakternas politik under de följande åren. Locarnoavtalet, Tysklands upptagande i N. F., de successiva modifikationerna i skadeståndfrågan (se d. o.) betecknade en positiv försoningspolitik från västmakternas sida. — En motsatt utveckling gjorde sig gällande först i Italien, som efter den fascistiska revolutionen 1922 slog in på en nationell, expansiv politik. Mussolini öppet uttalande syfte var att leda Italien till »en plats i solen». Den fascistiska doktrinen blev liksom senare den nazistiska i Tyskland ett instrument för nationell maktpolitik. Fascismen representerade enl. Mussolini en ny tids dynamiska maktvilja i motsatt till västmakternas av partistrider försvagade samhällsskick. I Fjärran Osten inledde Japan 1931 en aktiv erövringspolitik genom sin okkupation av Mandshuriet o. 1933 utträdde det ur N. F., sed. det av I, ytonkommissionens stämpels som angripa i konflikten med Kina. I Tyskland blev nazismens maktövertagande 1933 upptakten till ett forcerat rustningsprogram. Italiens anfall på o. erövring av Abessinien 1935—36, Tysklands remilitarisering av Rhenlandet 1936, axeln Rom—Berlin o. Tysklands förbund med Japan s. å. samt den tyska o. ital. hjälpen till rebellerna i det spanska inbördeskriget 1936—39 demonsturerade på ett iögonenfallande sätt de nya diktaturernas politiska o. militära mål. I England o. Frankrike härskade den föreställningen, att man genom lämpliga eftergifter skulle kunna dämpa Tysklands o. Italiens allt tydligare strävan att föra en aggressiv, till territorie o. ideologisk expansion syftande politik. I mars 1938 annekterade Tyskland Österrike o. i sept. s. å. besattes som följd av Miiichenavtalet Tjeckoslovakiens sudettyska områden. Hitler förklarade vid detta tillfälle, att han »icke hade några ytterligare territoriella krav i Europa». o. Münchenavtalet betecknades av den eng. premiärministern Chamberlain som ett löfte om »peace in our time». England hade dock vid denna tid börjat upprusta men befann sig ännu i ett mycket markerat militärt svaghetsstillstånd liksom Frankrike. Sed. Tjeckoslovakien den 15 mars 1939 invaderats av tyskarna o. tyska krav på Polen rörande Danzig o. »Korridoren» framstälts, förklarade britt. regeringen, att England i samförstånd med Frankrike skulle militärt bistå Polen, om detta land bleve föremål för ett tyskt angrepp. Under våren o. sommaren 1939 följde överläggningar i Moskva mellan västmakterna o. Sovjetunionen om formerna för ett militärt samgående i händelse av ett tyskt angrepp. Samtidigt pågingo emellertid i hemlighet underhandlingar mellan Tyskland o. Ryssland, vilka den 23 aug. resulterade i en nonaggressionspakt mellan de två länderna. Tyskland hade därmed avvärjt faran av ett tvåfrontskrig. Under augusti framförde tyskar- na ultimativa krav i fråga om Danzig o. »Kor-

Sjöstridskrafter.

Fartygsslag	Ryss-land		Stor-brit.		Frank-rike		För. Stat.		Italien		Japan		Tysk-land	
	»939	1 '945	1939	*945	1939	1 '945	'939	1945	1939	'945	1939	'945	»939	1945
Slagskepp . . .	3	5	»5	'7	7	4	15	27	4	5	9	1		
Hangarfart>g .	1		7	10	1	1	5	3 ^a						
Kryssare . . .	6	10	64	60	17	9	35	85	21	9	39		xc	a
Jagare	46	50	166	300 i	71	35	217	500		20	»22	39	4»	70
Ubåtar	140	100	57	110	80	30	93	250	104	25				

Anm. i. Uppgifterna för 1945 äro beträffande slagskepp och hangarfartyg tämligen säkra men i fråga om övriga fartyg osäkra.
Uppgiften rörande Japan torde vara pålitlig, då den utgör resultatet av en amerikansk inventering vid krigsslutet.

De tyska siffrorna avse tidpunkten för kapitulationen.
Anm. 2. Bland hangarfartygen ha endast upptagits s. k. linjehangarfartyg och icke eslcorthangarfartyg, av vilka intet land ägde någon enhet 1939, medan För. Stat, 154\$ torde ha haft c:a 100 och Storbriannien c:a 50.

ridoren», vilka tillbakavisades av Polen. Den 1 sept. 1939 gick Tyskland till angrepp mot Polen o. två dagar senare förklarade England o. Frankrike krig mot Tyskland.

Styrkeförhållanden. Da kriget började, hade Tyskland under sex år rustat i ett starkt forcerat tempo. Den allmänna värnplikten hade återinförts o. tekniska krigsmedel hade producerats i en omfattning, som vida översteg västmakternas. Särskild vikt hade lagts vid pansarvapnet, vars stora operativa enheter, som i sig förenade alla slags vapen o. underhållstrupper, blevo krigets överraskning. Likaledes visade sig i början Tysklands överlägsenhet i flyg överväldigande. I England hade rustningarna legat nere till år 1936; i Frankrike bedrevos de lämt till följd av inrepolitiska o. ekonomiska kriser; Italien o. Ryssland hade däremot rustat i starkt tempo. I nedan- o. vidstående tabeller angivas uppskattade siffror för sjö- o. flygstridskrafter vid krigets början o. slut.

Flygstridskrafter.

	Antal flygplan vid	
	krigs-utbrottet	krigets slutskede
England	3,250	
Frankrike	3,800	
För. Stat.	2,700	100,000
Italien .	3,000	1,500
Japan	4,000	4,000
Polen . .	1,100	
Ryssland	5,000	20,000(?)
Tyskland	6,500	4,000

¹ Därav omkr. 1,000 moderna.

Krigföringsmetoder. Den europeiska militärlitteraturens förutsägelser om att *totalt* krig syntes under krigets första halvår icke skola gå i uppfyllelse, i det att parterna å ömse håll avhöllo sig från det obegränsade luftkriget. Men fr. o. m. andra halvåret tillgreps luftbombarde-mang för hemortsbekämpning i förstörande o. terroriserande syfte i den mest fruktansvärda omfattning. Totaliteten visade sig också däri, att, med åsidosättande av internationell rätt, ett stort antal neutrala stater drogs in i kriget. Till krigets nyheter hörde vidare luftlandsätt-ning av trupper i stor skala, amfibiekrigfö-ring, partisankriget, användningen av radar, V-vapen, raketer o. robotprojektiler. Därjämte insattes mot Japan av amerikanerna i krigets elfte timme aug. 1945 atombomben med föro-

dande verkan. Krigföringen till lands fick sin karaktär väsentligen av den omfattande motoriseringen av transportapparaten o. stridsmed-len. Pansarvapnet, understött av flyget, visade sig kunna genombräta även starkt befästa ställ-ningar genom att intränga på svaga punkter o. därefter från flanker o. rygg upprulla försvaret samt desorganisera de bakre förbindelserna. Därigenom kom krigföringen att präglas av en rörlighet, som starkt avvек från Första världs-krigets stela frontförhållanden. — Sjökrigfö-ringens blev till sin väsentliga del ett blockad-krig, ett »slag om Atlanten», där dock egentliga slag voro sällsynta, medan de flesta krigshand-lingar utgjordes av ubåtsanfall mot handels-fartyg samt strider, som i samb. därmed upp-stodo med konvojerande styrkor. — Flygvap-net ingrep vid flera tillfällen på avgörande sätt mot övervattensfartyg o. spelade en avgörande roll i lantkrigföringen genom förbindelsbekämp-ning och direkt samverkan med lantstridskraft-erna. I hemortsbekämpningen gjorde dock flyg-vapnet sin största insats.

Händelseförloppet *IQ39—IQ45-* Tysk-polska kriget började $\frac{1}{2}$ 1939, då tyska trupper överskredo gränsen från Dvina i norr till Dnjepr i söder. Tyskt flyg lamslog det polska luftförsvaret under de två första dagarna, varefter angriparens flygvapen tämligen obehindrat kunde riktas mot förbindelser o. truppsamlingsplatser m. ni. samt samverka med marktrupperna. De polska trupperna i Posen o. »Korridoren» inringades snabbt, varefter försvararens trupper, som varken medhunnit ordnad mobilisering o. uppmarsch eller en ordnad reträtt, kringrändes, en huvuddel vid Kutno o. Radom, där de dragtes till kapitulat-ion efter ett åtta dagars slag ($\frac{1}{9}$ — $\frac{18}{8}$), andra delar vid bl. a. Lublin, Lwów o. Tomaszów. Warszawa inneslötis o. bombarderades med ar-tilleri o. flyg, under 36 timmar, varefter kapitulat-ion följde $\frac{1}{9}$ 1939. $\frac{1}{8}$ hade sovjettrupper in-ryckt i Polen från öster under motivering att upprätthålla ordningen i de gamla ryska områ-den. $\frac{a}{9}$ hade en provisorisk demarkationslinje dragits ungefär utmed floderna Narew, Weichsel o. San. Den polske presidenten Mościcki och överbefälhavaren emigly-Rydz, som begivit sig in på rumänskt område, internerades därstädes. Landet ockuperades av angrifvarkrafterna. Ett tysk-ryskt fördrag $\frac{27}{9}$ s. å. fastställde demarka-tionslinjen genom Polen (»Polens fjärde del-ning»). Se vidare Polen.

Finsk-ryska kriget. Sovjetunionen begagnade sig omedelbart av samförståndet med Tyskland till en expansion mot Östersjön, vilken började med att de baltiska staterna ge-

Finsk-ryska sydfronten 20/1 1944.

nom diplomatiskt maktspråk nödgades upplåta militärbaser o. mottaga ryska besättningstrupper: Estland upplåt »», 1939 Ösel, Dagö m. fl. platser o. förband sig att mottaga 25,000 man ryska trupper; ett motsvarande »bistandsavtal» slöts med Lettland s/o o. med Litauen ^{12/10}; det sistnämnda gällde områden vid tysk-litauiska gränsen. Därefter ställdes motsvarande krav på Finland, vilka emellertid avböjdes. Ryssland skred då till anfall på Finland den 30 nov. Mot Finlands väl utbildade o. välutrustade fältarmé på omkr. 200,000 man insattes en mer än dubbel så stor rysk styrka med huvuddelen över Karelska näset, andra delar utmed hela gränsområdet upp till Petsamo. Vid »Mannerheim-linjen» på Näset hejdades anfallet, o. finska motoffensiver ledde till partiella nederlag för ryssarna med stora förluster, bl. a. vid Tolva-järvi, Suomussalmi o. Raate. I slutet av febr. 1940 lyckades ryssarna med insättande av nya starka krafter pressa sig fram vid Viborg o. avskära finska högra flygeln från förbindelsen västerut. Sedan Finlands sista reserver insatts, nödgades det antaga erbjudna underhandlingar, varpå en fred slöts i Moskva 13 mars 1940: Finland avträdde Karelska näset med Viborg, Viborgsbukten med dess öar, västra o. norra stranden av Ladogasjön, territoriet öster om Merikarjärvi samt en del av Fiskar- o. Srednihilvön, varjämte Hangö utarrenderades på 30 år. Under kriget hade 64,000 flygbomber fallits över olika orter i Finland och bl. a. gjort 30,000 människor hemlösa; finska armén räknade 16,700 stupade och 35,000 sårade; de ryska förlusterna uppskattades till omkr. 60,000 döda o. saknade samt 150,000 sårade. — På finsk-ryska fronten började kriget ånyo i slutet av juni 1941, sed. Finland slöt upp på Tysklands sida i anfallet på Sovjetunionen. Söder om Sallaområdet gick den finska framryckningen buvudsakl. i riktning mot Murmanskanan utmed Vita havets s.v. strand; norr därom anföll tyska stridskrafter mot Salla o. från Petsamo. Norr om Ladoga återtogss snabbt gamla gränsen, varefter offensiven fördes vidare in i Oskarelen, där en del ryska stridskrafter försvarade Viborg, som åter kom i finska händer »/12. — Hangö cernerades o. utrymdes av ryssarna »/12. — De ryska Öster-sjöstridskrafterna instängdes, starkt decimerade, i Finska vikens innersta del. I okt. 1942 nådde finnarna fram till Onega o. intogo Petrosavodsk ^{1/10}. Fronten stabiliserades därefter

ungef. längs 1939 års gräns på Karelska näset, utmed Svir mellan Ladoga o. Onega samt över Maaselkanäset till Seesjärvi. Norrut i ödemarken hade på flera ställen tysk-finska trupper trängt in på ryskt område utan att kunna bilda någon sammanhängande front. Söder om en linje i höjd med Uleåborg var finska armén grupperad, norr därom den tyska under Dietl (senare Rendulic). Striderna inskränkte sig till lokala patrullstrider ända fram till »/8 1944, då ryssarna med en massinsats av flygunderstödda pansartrupper bröto igenom de finska ställningarna på Karelska näset o. efter nio dagar nådde Mannerheimlinjen samt intogo Viborg »/8. (Se kartan.) Hela den finska fronten sviktade därefter o. finnarna utrymde hela Oskarelen från Maaselkanäset söderut till Aunus o. Svir utan hårdare strider. Ryssarna återtog i snabb takt områdena fram till 1940 års gräns samt området kring Petsamo. Hemortsbekämpning med lyg gjordes huvudsakligen endast i febr. 1944 såsom påtryckningsmedel vid den då pågående fredsunderhandlingen, varvid bl. a. Helsingfors' bebyggelse skadades. ^{12/10} slöt Finland vapenstillestånd med Ryssland i Moskva, varvid 1940 års gränser fastställdes. F. avträdde dessutom Petsamoområdet o. upplåt Porkkala ud till rysk flygbas. Hangö behölls däremot av finnarna. För att ävägbringa en fred bröto finnarna ^{1/9} med Tyskland o. tyska trupper beordrades enl. art. 2 i vapenstilleståndsfördraget att avtåga ur Finland före ^{1/9}, då i annat fall dessa skulle avväpnas med rysk hjälp o. överlämnas som krigsfångar. Tyskarna i Nordfinland vägrade dock att kapitulera o. först ^{2/4} 1945 hade de sista tyska förbanden efter finsk-ryska rensningsaktioner drivits in på norskt territorium, där ryssarna ^{2/10} 1944 intagit Kirkenäs.

Kriget i N u r d- o. Väst Europa 1940. Kriget mellan Tyskland och västmakterna utlöste inga egentliga krigshandlingar förrän våren 1940. I april 1940 grep Tyskland emellertid ånyo initiativet och inledde en bred uppmarsch mot västmakterna, begynnande med okkupation av Danmark o. Norge o. fortsättande med den sed. sex månader tillbaka förberedda invasionen i Holland, Belgien o. Frankrike. Danmark erhö ^{3/4} på morgonen meddelande, att tyska trupper kommit att »övertaga skyddet av Danmarks neutralitet o. säkerhet». Tyska trupper inryckte samma dag från Schleswig. Flyg o. luftlandsatta trupper bemäktigade sig Aalborg och Viborg samt förstörde flygplatsen Værlose utanför Köpenhamn med där befintliga flygplan. Sjöstridskrafter spärade Bälten o. besatte alla viktiga punkter vid de danska kusterna, även Köpenhamn, allt på en o. samma dag o. så gott som utan strid — en följd av överraskningen, Danmarks ytterliga militära svaghet o. uraktläna mobiliseringsåtgärder. Kapitulation följde samma dag; konungen o. regeringen förblevo på sina poster.

Tyska stridskrafter av alla slag voro då redan på väg över havet mot Norge. Under skydd av minfält i Skagerak mellan Jylland o. Norges sydkust samt av flyg- och sjöstridskrafter Överförde tyskarna (om öck under stora förluster genom engelska ubåtar m. ra.) till strategiskt viktiga punkter på Norges kust — Oslo, Kristiansand, Stavanger, Bergen, innanför V estfjorden m. fl. platser — stridskrafter, som under de närmaste dagarna torde uppgått till omkr. 60,000 man. Från Oslo (som ockuperades ^{9/4} 1940) m. fl. platser framskötos stridskrafter, bl. a. pansarförband, som togo i besittning det inre av Norge upp till Namsos (^{1/5}) o. Narvik (^{1/8}). Den sistn. orten ockuperades samtidigt med Oslo av handelsfartyg i Narviks hamn dolda tyska trupper. Dessa måste dock tillfälligt vika för ett norskt-engelskt angrepp. De

numerärt svaga o. dåligt utrustade norska trupper, som hunno mobiliseras, bjödo här o. där jämförelsevis kraftigt motstånd liksom ock ett par norska krigsfartyg. Enär tyska trupper, bl. a. luftlandsatta sådana, utan egentligt motstånd kunde bemäktiga sig flygplatserna innanför de viktigaste hamnarna o. därifrån behärskade dessa, försvärades eng. undsättningsförsök. Smärre eng. styrkor landsattes dock vid Namsos (*^{1/4}) och Andalsnes (^{1/4}) man mötte överlägsna krafter o. inskeppades åter »/«—^{1/5} De vid Narvik o. Tromsö landsatta västmakts-trupperna återinskeppades ^{1/4} efter en del strider. Därvid medföljde konung Håkon jämte kronprinsen o. regeringen. s/0 1940 inträdde vapenvila under en nyinsatt norsk »regering», vilken erkände tyska ockupationsmakten. Se vidare Norge o. Quisling.

Femdagarsfälttåget i Holland. ^{1/6} övergingo tyska trupper Hollands gräns o. hade intill ^{12/10} brutit de främsta linjerna av landets omkr. 200.000 man starka fälthår. Där-bakom luftlandsattes samtidigt ett avsevärt antal trupper, bl. a. vid Rotterdam's flygplats Waalhaven, vid Haag, på Friesiska öarna och i Zeeland, vilket allt lyckades på grund av över-raskningen o. till följd av bombverkan från luften, framför allt mot Rotterdam, där förödd sen o. antalet offer voro oerhörda. Holländ-ska arméns huvudkrafter sammanträngdes i »fästningen Holland», bakom den s. k. nya holländska vattenlinjen (trakten av Utrecht). Sedan de kringränts, bl. a. från Dordrecht, bröts motståndet efter ytterligare två dygns strider, varefter överbefälhavaren ^{11/5} 1940 kapitule-rade. Drott. Vilhelmina o. regeringen hade dessförinnan begivt sig till London o. fortsatte därifrån kampen o. administrationen av det nederl. kolonialväldet.

Fälttåget i Belgien och Frank-rike följde samtidigt med det holländska. Tyska västarmén under rikskansler Hitler med generalöverste von Keitel som generalstabschef, generalöverste von Brauchitsch som högste befälhavare för lantstridskrafterna o. general-fältmarskalk Göring som högste befälhavare för flygvapnet räknade omkring 130 fördel-ningar, däribland ett stort antal pansarför-bånd samt två luftflottor. I Maginotlinjen från schweiziska gränsen till Longwy stod en avse-värd del av franska armén bunden; därbakom samt utmed belgiska gränsen stod den till om-kring 85 fördelningar uppgående fältarmén, allt under general Gamelin; därtill kom en engelsk expeditionsskär om 12 fördelningar under general Gort samt delar av eng. flygvapnet. Belgiska armén under konung Leopold räknade omkr. 350.000 man under vapen. Genom flygbasbe-kämpning i stor skala sattes försvarsflyget i huvudsak ur spelet intill den ^{16/5}, varefter följde bombhärjningar av förbindelser o. bakre anstalter. ^{17/5}—^{1/5} forcerade tyskarna Albert-kanalen, Liègezonen o. Ardennerna under strider med belgiska o. mötande franska o. engelska trupper. Med tyngdpunkten vid Sedan bröts motståndet i ett stort tredagars-slag ^{1/5}—^{1/5}, varefter pansarstrupper fram-skötos ända till Abbeville vid kusten, in-ringande de norr därom befintliga allierade trup-perna. Katastrofen föranledde Gamelins ersättande med marskalk Weygand, varjämte den 84-åriga marskalk Pétain inträdde i re-geringen. ^{26/5} 1940 kapitulerade den vid Gent o. längs Schelde stående, hårt trängda belgiska armén, vilken saknade rörelsefrihet bl. a. på grund av flyktande civilbefolkning, som blocke-rade vägnätet. De inständiga franska o. brit-tiska trupperna sammanträngdes, starkt hop-smälta, till trakten av Dunkerque, varifrån ^{28/5}—^{1/8} omkr. 335.000 man överskeppades till

England. Med återstående omkr. 63 fördel-ningar sökte Weygand stabilisera motståndet i den s. k. Weygandlinjen längs Somme, Aisne, Argonnen o. Meuse, men motståndet bröts i ett jätteslag över hela linjen intill ^{12/6}—^{1/8} s/0, var-efter Maginotlinjen kunde kringgås ^{13/6}—^{1/8} s/0. Återstående motstånd i huvudsak betingas intill ^{22/6} s/0. Paris hade uppgivits ^{16/6}; franska rege-ringen flyttade till Bordeaux, där Pétain fick ledningen ^{18/6} s/0. På hans begäran inleddes för-handlingar, varefter vapenstillstånd ingicks i Compiègne ^{22/6} s/0. Villkoren voro: upplåtande för tysk ockupation av Frankrikes norra o. västra delar intill linjen Geneve—Dôle—Paray-le-Mo-nial—Bourges—20 km ö. om Tours—Libourne—Mont-de-Marsan—spanska gränsen (den åter-stående delen ockuperades n. nov. 1942 i strid med vapenstillståndsbestämmelserna), vidare bl. a. överlämnande av en del vapen o. lagring under tysk-italiensk kontroll av återstoden; demobilisering av flottan utom för kolonial-försvaret erforderliga delar; utlämnning av alla fångar, medan däremot de av tyskarna tagna stannade i fångenskap. — De franska förlusterna under hela fälttåget uppgåvos lägst till 1,5 och högst till 1,9 miljoner fångar och 80.000 stu-pade; de tyska förlusterna under tiden ^{1/6}—^{27/6} uppgåvos av tyska högkvarteret till omkr. 27.000 stupade o. saknade samt 68.500 sä-rade. — ^{10/7} 1940 hade Italien inträtt i kriget mot Frankrike o. gjort en obetydlig framryck-ning över Alpfrenten från Mont Blanc till ha-vet Vapenstillståndet med Italien slöts i Rom ^{24/8} s/0. Bland orsakerna till den franska katastrofen voro, förutom den högst betydande underlägsenheten i stridskrafter, framför allt flyg- o. pansartrupper, en allmän defeatism, vilken gjorde sig gällande bl. a. hos en del högre militärer o. bidrog till att fortsatt försvar, för-lagt till Afrika, blott av vissa regeringsmedl. (Reynaud o. a.) togs under allvarligt övervägan-de, då man även räknade med Englands snara fall. Ett mindre antal trupper bröt emellertid med Pétainregeringen o. anslöt sig under gene-ral De Gaulle till de britt. trupperna i Afrika o. Främre Orienten. Delar av franska slagflottan sattes sedermera ur spelet genom brittiska kup-per mot franska flottstyrkor vid Oran (^{1/7} 1940) o. Alexandria. Återstoden sänktes i Toulon ^{27/10} 1942.

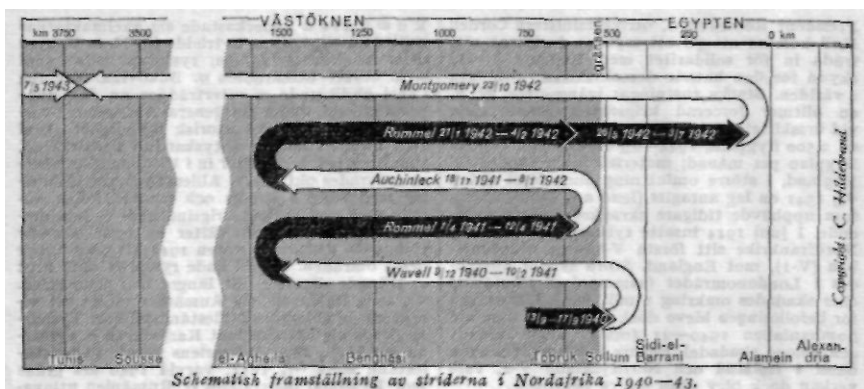
Anfallen mot Storbritannien. I augusti—september 1940 insattes det bebådade stora tyska luftangreppet mot England (»blitzen»). Genom den omfattande baseringen från Norge i norr över Danmark, Holland, Belgien till franska kanalkusten i söder hade ett för angrä-paren mycket fördelaktigt utgångsläge nåtts. Den angripande tyska luftstyrkan mötte emel-lertid en jämbördig motståndare i det fåtaliga engelska jaktflyget o. anfallet tillbakaslogs efter stora förluster för båda parterna. Under tiden juli—okt. 1940 förlorade tyskarna 1.730 plan, engelsmännen 850. De tyska planerna på en invasion av Storbritannien uppsköts därefter på obestämd tid, Sed. tyskarna misslyckats att bryta det eng. jaktflygets motstånd, övergingo de till terrorbombning av de större eng. städer-na. Under den elva månader långa luftoffensi-ven dödades o. sårades ca 100.000 människor. 375.000 blevo hemlösa. Kriget övergick till ett nötningskrig, där krigshandlingarna kommo att utspelas dels på havet — blockadkriget —, dels huvudsakligen i Medelhavsländerna. De brit-tiska imperiedelarna (utom Eire) ställde sig so-lidariska med moderlandet o. bidrog kraftigt till dess försvar, genom truppsändningar till olika fronter (bl. a. från Sydafrika, Australien, Nya Zeeland o. Kanada). — Vid denna tid bör-jade äv. Förenta Staterna att aktivt understödja England genom leveranser av krigsmateriel.

President Roosevelt o. utrikesministern Cordell Hull kommo att på ett mycket deciderat sätt träda in för solidaritet med England o. till skydd för den hotade demokratiska ordningen i världen. Starka rustningar igångsattes, bl. a. en alltmör forcerad krigsmateriellproduktion; vid årsskiftet 1941—4* en månatlig produktion av 2,500 flygplan, 1944—45 omkr. 8,000—9,000 flygplan per månad; materiell hjälp sändes till England, i större omfattning dock först sedan n/3 1941 en lag antagits (lend and lease-billen), som upphävde tidigare skrankor i detta avseende. I juni 1944 insatte tyskarna från baser i Nordfrankrike sitt första V-vapen, robotbommen (V-1), mot England. Stora skador anställdes i Londonområdet (sammanlagt förstördes eller skadades omkring 1 milj. hus), förlusterna för befolkningen blevo dock ej så stora som vid bombanfallen 1940—41 (omkr. 6,000 dödade och 30,000 skadade). Senare insattes även från baser i Holland och Nordtyskland V-2, vars verkan dock blev utan större betydelse.

Atlantblockaden. Kriget övergick, i och med dess vidgande i tid o. rum, liksom Första världskriget, väsentligen till en kamp om försörjningskällorna, i främsta rummet om livsmedel och olja, men även om kol, råvaror o. produktionscentra för vapenfabrikationen. Englands beroende av tillförsel över havet gjorde dess besittningar i olika delar av världen betydelsefulla, både som försörjningskällor o. som strategiska stöddepunkter o. basområden. Bland dessa senare blevo Gibraltar, Malta, Cypern, Suesområdet och östra Medelhavskusten samt Singapore de mest aktiella. Genom dessa förhållanden o. genom överlägsenhet i sjöstridskrafter behärskade England havet tillräckligt för att utestänga motpartens övervattensfartyg från havet o. blockera alla av honom kontrollerade kuster. Axelmakterna å sin sida inledde ett ubåtskrig i stor skala för att hindra tillförsel till England. — Västmakternas basnät i Nordatlanten utvidgades genom anläggande, under För. Stat:s medverkan, av stöddepunkter på Island C/7 1941, besatt av engelsmännen i april 1940) o. Grönland, varjämte För. Stat. började med vapnade medel trygga sina leveranstransporter över Nordatlanten till England. ^{1/10} antog För. Stat:s representanthus ett förslag om armering av handelsfartyg, o. i mitten av nov. hade genom ytterligare beslut den tidigare neutralitetslagstiftningen i stort sett satts ur spel. Dec. 1941 förklarade axelmakterna För. Stat. krig. Jan. 1942 anslände till Nord-Island den första amerik. expeditiönskåren; den britt.-amerik. krigsmateriellproduktionen samordnades. — I mitten på okt. 1943 ställde Portugal genom en överenskommelse med Storbritannien ögruppen Azorerna till de allierades förfogande för basering av sjö- o. flygstridskrafter. — De allierades totala förluster uppgingo till 4,786 handelsfartyg om sammanlagt 21 milj. bruttoton, av vilka britterna förlorat n^{1/4} milj. o. amerikanerna 6^{3/4} milj. ton. I den sistnämnda siffran ingå äv. de amerik. förlusterna i Östasien. Sammanlagt 78r tyska ubåtar sänktes o. vidare bl. a. slagsskeppen Scharnhorst (2012 X943 vid Nordkap) o. Tirpitz (^{12/10} 1944 i Altafjord), varigenom den tyska flottans övervattensstridskrafter definitivt knäcktes. Italien förlorade 85 ubåtar; vid Taranto ^{1/10} 1940 o. vid Kap Matapan 28^{3/4} 1941 led ital. flottan stora förluster. Till jämförelse må nämnas, att under Första världskriget enligt Xloyds Register förlorades sammanlagt 13-21 milj. bruttoton.

Kriget i Medel havsområdet o. Donauländerna. Detta krigs skådeplatser voro, utom vattnet, Balkanhalvön, Afrika, Medelhavets östra inländer, Ungern o. Italien.

Rumänien underkastade sig axelmakternas skiljedom ^{30/8} 1940 o. avträdde till bl. a. Ungern delar av Transsylvanien; ryssarna hade i juni S. å. besatt Bessarabien o. Bukovina. Konung Carol abdikerade o. efterträddes av den unge prins Mikael, under det general Antonescu övergav makten med diktatorisk myndighet. Juni 1941 ryckte rumäner o. tyskar in i Bessarabien, som besattes, o. därefter in i Ukraina, där Odessa erövrades okt. 1941. Allierade flygstridskrafter med baser i Afrika och senare Italien anföll med god verkan krigsindustri- o. kommunikationsanläggningar. Efter en rysk offensiv tvingades Rumänien våren 1944 att åter uppgå dessa områden. I april hade ryssarna nått Prut o. trängde därefter allt längre in i Rumänien. 28⁸ 1944 förklarade sig Rumänien villigt att acceptera de allierades stilleståndsvillkor. Tyskarna drog sig tillbaka mot Karpaterna, ryssarna nådde ^{7/9} 1944 Bulgariens gräns. Vapenstillstånd slöts ^{13/8} 1944, varvid 1940 års gräns mot Ryssland fastställdes o. Rumänien utlovades större delen av Transsylvanien. Wienskiljedomen förklarades ogiltig. ^{2/8} hade Rumänien förklarat Tyskland krig o. i sept. Ungern. ^{1/3} Tyska infiltrationen i Bulgarien ledde ^{1/3} 1941 till denna maktas anslutning till Tremaktpakten, varefter tyska trupper inmarscherade i Bulgarien. Ryssland inlade häremot en protest i Sofia. Ryssarna förklarade Bulgarien krig &⁸ 1944 med den motiveringen, att landet vägrat avbryta förbindelserna med Tyskland, vilket det därefter gjorde samma dag samt dessutom (^{2/9}) förklarade Tyskland krig. Ryska trupper marscherade då omedelbart in i Bulgarien o. bulgarerna deltog i kriget mot Tyskland under ryskt befäl. — Ungern, som sed. juni 1941 deltog i kriget mot Ryssland på Tysklands sida, besattes utan föregående varning 20⁸ 1944 av tyskarna. Sept. 1944 ryckte ryssarna in i Ungern. Marskalk Malinovskij nådde ¹⁰ Budapest från söder o. marskalk Tolbuchin anföll fr. norr. Budapest föll ^{13/2} 1945. — Grekland erhöll 28/1Q 1940 från Italien ett ultimatum, innehållande krav på vissa basområden m. m. Detta avböjdes, varefter ital. stridskrafter (omkr. 7 fördelningar) från Albanien gingo till anfall mot Grekland. Denna makt var emellertid väl beredd (dess armé räknade omkr. 600,000 man; flotta o. flyg voro jämförelsevis svaga), dess trupper kunde ej blott avvärja anfallet utan även C/n) börja en motoffensiv, som förde kriget över på albanskt område. Eng. flygstridskrafter understödde de grekiska. Den nya krigsutvidgningen ledde till att britt. sjöstridskrafter baserades på grek. arkipelagen, bl. a. Kreta. Bombräder riktades mot bl. a. Neapel. ^{12/10} riktade britt. flygstridskrafter mot en i hamnen Taranto befintlig flottstyrka ett anfall, som medförde en avsevärd decimering av den ital. flottan. I sjöslaget vid Kap Matapan ^{14/3—20/3} 1941 ledo italienarna ett allvarligt nederlag. Vid årsskiftet X940—41 stelnade grek.-ital. fronten i linjen Pogradec—Tepeleni, o. därvid förblev det till början av april. — Jugoslavien anslöt sig efter tyska påtryckningar ^{27/9} 1941 till Tremaktpakten, men en kort därpå inträffad militärkupp i Belgrad ledde till en ny, mot paktens riktad regering under den omtynda konung Peter, som 17-årig utropades till regent. ^{1/1} följde så tyska truppers anfall mot både Jugoslavien o. Grekland. Genom framstötter i Vardardalen o. mot Jugoslaviens södra del blottades grek. östra flygeln, varigenom den öster om Saloniki stående grek. armén avskars. Greklands nederlag var dämed endast en tidsfråga; en britt. expeditiönskår kunde enbart fördröja avgörandet. Efter tappert motstånd kapitulerade grek. huvudarmén ^{27/9}. Huvuddelen av britt. expeditiönsstyrkan o. en del

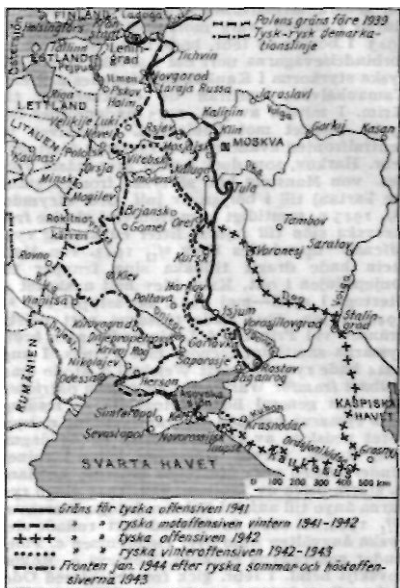

grek. trupper, sammanlagt omkr. 25,000 man, evakuerades till Kreta; med dem följde konung Georg ^{23/4} o. ^{2/1} intogade tyskarna i Aten, där en tysk marionettreg. bildades ^{>0/}. Regeringschefen Metaxas hade avlidit ^{29/1} hans efterträdare Koritzis begick självmord. Grekland ockuperades, inklusive större delen av arkipelagen, av axelmakterna o. Bulgarien. — Jugoslaviens motstånd bröts ungefär samtidigt. ^{1/4} marscherade även ungerska trupper in i landet, varjämte separatistiska rörelser utbröt i Kroatien o. Montenegro, vilket allt påskyndade den jugoslaviska statens upplösning. ^{1/4} kapitulerade jugoslav, krigsmakten utan villkor. Bulgarna besatte nordöstra Makedonien, Backaområdet krävdes av Ungern, östra Slovenien med Marburg tillföll Tyskland, västra Slovenien Italien, som även besatte de nordligaste o. sydligaste delarna av Dalmatien; resten av kroatiska området bildade en skenstat under Italien, som även ockuperade Montenegro. Återstoden, det gamla Serbien, ockuperat av tyska trupper, blev skådeplats för svåra oroligheter med reguljära strider mellan serbiska friskaror o. tyska trupper. — Kreta togs ^{20/6} — början av juni 1941 i besittning av tyskarna, huvudsakligen genom luftlandsättning o. under hårda strider mot eng. sjöstridskrafter o. på Kreta befintliga trupper, vilka under avsevärda förluster överfördes till Afrika. Efter Italiens kapitulation besatte tyskarna dess ockupationsområden på Balkanhalvön. Okt. 1944 landsattes åter allierade trupper i Grekland i närh. av Pireus samt i Dalmatien. Aten intogs ^{17/10} 1944. Tyskarna drogo sig snabbt tillbaka från Grekland, o. med hjälp av Titos styrkor o. de från ö. anryckande ryssarna befrädes av Jugoslavien. Belgrad föll ^{16/10} 1944. — I Afrika voro Nildalen och Suesområdet begärliga mål för axelmakternas frägoring o. särskilt för Italien. — ^{1/10} — ^{1/3} 1940 nådde en italiensk offensiv under marskalk Graziani (omkr. 250,000 man fälttrupper) fram till Sidi-el-Barrani; i början av dec. insattes en britt. motoffensiv, ledd av general Wavell, som intill början av febr. 1941 nådde Syrtenviken efter att hava upprivit el. infångat större delen av Grazianis trupper. Därefter inträdde åter ett omslag, då nyinsatta tyska o. italienska trupper (10 infördelningar jämte 2 å 3 pansarfordelningar) under tyske generalen Rommel (Graziani avgick från befälet) under en 12 dagars offensiv (V*) återerövrade det mesta av den förloerade terrängen, dock med mycket små förluster för engelsmännen, vilka dragit avsevärda krafter från denna skådeplats till Balkan o. Främre Orienten. — I slutet av nov. 1941 voro engelsmännen, som kraftigt förstärkt sina stridskrafter, bl. a. med amerikansk mate-

riel, åter färdiga för en offensiv i Nordafrika, vilken ledde till att britterna i börj. av jan. 1942 för andra gången hade intagit praktiskt taget hela Cyrenaica, varvid även den i flera månader belägrade britt. Tobruk garnisonen befräddes. Tyske generalen Rommel erhöi emellertid förstärkningar o. igångsatte mot gen. Auchinleck en motoffensiv o. återtog snabbt större delen av Cyrenaica. Tobruk, som inringats, kapitulerade ^{21/1} 1942 o. därefter överskred Rommels trupper Egyptens gräns vid Mersa Matruh. ^{3/7} 1942 hejdades offensiven vid Alamein. I aug. avgick Auchinleck o. efterträdades av general Alexander. Rommel försökte i juli o. sept. genombräta försvarsställningarna. ^{10/10} s. ä. igångsatte britterna under gen. Montgomery (8:e armén) en offensiv. Efter ett stort pansarslag vid Alamein (se d. o.) retirerade axelstyrkorna ^{1/10} o. voro i dec. 1942 utdrivna ur Cyrenaica (se kartan). Förföljandet fortsatte över Tripolis in i Tunisien. Rommel förskansade sig i Marethliugen, som ^{29/3} 1943 genombröts av britterna. ^{1/4} 1942 landsatte de allierade under gen. Eisenhower trupper i Algeriet o. Marocko. Alger o. Casablanca ockuperades. Det franska motståndet inställdes emellertid ^{1/10} n. Tyskarna landsatte samtidigt snabbt trupper i Tunisien o. förekommo de från söder o. öster framryckande allierade. Rommel avgick i april 1943 o. ersattes av von Arnim. Efter hårda strider föll Tunis o. Bizerte i de allierades händer ^{1/5} 1943. Axeltrupperna retirerade till Kap Bone, varifrån ett fåtal ^{12/8} lyckades evakueras till Sicilien. — ^{10/7} 1943 invaderades Sicilien av de allierade. Trupper under Montgomery landsattes på öns västspets efter häftiga flygbombardemang. ^{1/8} 1943 erövrades Messina, sed. de återstående axeltrupperna evakuerat till Italien. — Invasionen på Europas fastland inleddes genom landsättning av trupper på I t a l i e n s sydspets ^{3/9} 1943. I Salerno-bukten anföll de allierade med luft- o. sjöstridskrafter ^{9/9} o. landsatte trupper, vilka efter hårda strider lyckades öppna vägen till Neapel, som föll ^{1/8} 1943. ^{1/9} hade Badoglio slutit vapenstillstånd med de allierade. Tyskarna (under Kesselring) försvarade sig hårdnackat o. de allierade vunno endast långsamt terräng mot norr. ^{10/10} 1943 förklarade Italien Tyskland krig. Montgomery avgick dec. s. ä. o. efterträdades av amerik. generalen Clark. Striderna i Italien gingo i långsamt tempo. ^{1/1} 1944 landsatte de allierade trupper mellan Anzio o. Nettuno s. om Rom. Först i maj skedde dock genombrottet mot Rom, som befräddes ^{1/6} 1944. Vid årets slut hade de allierade nätt fram till Bologna samt in på Foslätten. Med hjälp av partisanerna kom i april 1945 hela Norditalien i de allierades

bänder. De neofascistiska trupperna kapitulerade utan villkor ²⁴/₄ o. tyskarna ²⁵/₆ 1945-

Samtidigt med krigföringen i Nordafrika pågick strider om Italienska Östafrika. I mitten av jan. 1941 inleddes britt. offensiver dels från l'ort Sudan mot Eritrea o. norra Abessinien, dels från Kenya — huvudsakligen sydafrikanska trupper — mot Italienska Somaliland o. södra Abessinien, dels ock från Aden mot Brittiska Somaliland, som intagits av italienarna o. nu snabbt återtogts. ²⁵/₇ å togo britt. trupper Italienska Somalilands huvudstad Mogadisju, varefter landet i början av febr. i huvudsak var under brittisk kontroll. Vi kapitulerade Asmara, huvudstaden i Eritrea. ²⁴/₄ föll Addis-Abeba, o. ¹/₅ kapitulerade den ital. vicekonungen i Abessinien, hertigen av Aosta, med återstående 7.000 man vid Amba Alagi. Haile Selassie hade från Khartum deltagit i ledningen av sitt lands befriande. — Sedan Balkanhalvön kommit under axelmakternas kontroll, tilldrog sig Främre Orientens länder båda parternas intresse såsom strategiska nyckelpositioner mellan Suesområdet o. Kaukasus o. såsom rika oljeländer. Engelsmännen fingro här försteget. ⁸/_e började britt. trupper o. De Gaulle-styrkor ockupera det franska mandatet Syrien, som under motstånd av franska trupper besattes intill ¹²/₇, då vapenstillstånd ingicks. Ilandet ställdes under De Gaulle med general Catroux som överkommissarie. ²⁵/₈ gingo britt. trupper från Irak (där England under april—maj med vapenmakt nedslagit en mot det britt. inflytande riktad statsgrupp; jfr Irak) in i Iran o. samtidigt inträngde av. ryska trupper. En den ²⁶/₈ «nybildad regering avbröt det »symboliska« motståndet.

området, medan på baltiska fronten Leningrad inringades. Efter någon andhämtning igångsattes en ny stor offensiv över hela fronten i början av oktober, varvid Moskva blev huvudmålet på centralfronten o. Donetsbäckenet med dess stora industrianläggningar på den södra. Den i mitten stående ryska armégruppen Timosjenko syntes skola inringas genom en jätteomfattning. På sydfrenten lyckades tyskarna i slutet av oktober forcera Perekopnaset o. därigenom skaffa sig tillträde till Krim. Den ⁷/₁₀ förklarade tyske rikspreschefen, att avgörandet i ryska kriget i huvudsak fallit. Så var dock ej fallet. Trots de oerhörda förlusterna kunde ryssarna sätta in ns'a reserver o. uppehålla motståndet i ungefärliga linjen Taganrog—Harkov—Rsjev—Novgorod samt utföra partiella motstötter, delvis med framgång, såsom mot Rostov, som återtogts i början av dec. ¹²/₁₂ meddelades från tyskt håll, att stark kyla tvång till uppehåll i anfallsoperationerna o. att de tills vidare icke skulle återupptagas. Upprepade ryska anfall under dec. 1941 o. jan. 1942 framkallade av. partiella tyska reträtter på central- o. sydfrenterna. Av. på Krim lyckades ryssarna företaga landstigningar. Samtidigt med denna vändning i de tyska operationerna entledigades Brauchitsch o. Halder från tyska överbefälet, som nu övertogs av Hitler personligen. Vinterlinjen (se kartan) förblev oförändrad till maj s. å. fränsett smärre ryska frontutbuktningar vid Velikije Euki i norr o. Dnjepr i söder. I maj 1942 anföll ryssarna Harkov, men efter ett våldsam pansarslag drevos ryssarna under Timosjenko tillbaka. Sevastopol intogs ¹/₆ 1942 av von Manstein efter ett fyra veckors blodigt slag. I mitten av juli satte den tyska sommaroffensiven in mot Don o. Volga. Ehuru det allt starkare tyska flygvapnet lyckades företaga rader mot tyskarnas förbindelser, nådde tyskarna Stalingrad i aug. 1942. I söder fortsatte framryckningen snabbare o. tyskarna gingo över Kaukasus' högsta del fram mot Grosnyj. I mitten av nov. igångsatte ryssarna vid Stalingrad en motoffensiv, varvid 22 tyska divisioner un-

Kriget mot Sovjetunionen. De ryska kraven på rumänsk territorium (n. och s. Bukovina) sommaren 1940 möttes med stark misstänksamhet från tysk sida. En fullständig brytning skedde efter Molotovs besök i Berlin i nov. s. å. Tyskland erbjöd vid detta tillfälle Ryssland att underteckna en pakt med de tre axelmakterna, enl. vilken Tyskland, Ryssland, Italien o. Japan varldera skulle erhålla en intressfär, då Englands afrikanska o. asiatiska besittningar skulle skiftas efter Englands — som man trodde — snara nederlag. Molotov insisterade emellertid på en diskussion av den aktuella situationen o. krävde som ryskt villkor för deltagande i pakt, att de tyska trupperna skulle dras bort från Finland, att Rysslands krav på säkerhet i Dardanelerna skulle garanteras genom en ömsesidig vänskapspakt med Bulgarien, att Sovjets aspirationer i området S. om Batum o. Baku i riktning mot Iran o. Persiska viken skulle erkännas o. att Japan skulle avstå från sina koncessionsrättigheter på n. Sahalin. Ryssland fick aldrig något svar på sina krav o. i dec. s. å. gav Hitler order om förberedande av anfall på Ryssland, vilket sattes i gång den ²²/₆ 1941. Angreppet insattes från Ishavet i norr till Svarta havet i söder under deltagande av finska, ungerska o. rumänska trupper. De tyska o. de med dem förbundna arméerna uppgingo till 3 ruil. man, stödda av 6.000 flygplan, mot vilka ryssarna låra haft omkring 160 fördelningar vid sin västgräns. Anfallet gick under de första veckorna snabbt framåt mot den s. k. Stalinlinjen, som hade sin tyngdpunkt väster o. sydöst om Smolensk. Motståndet där betvingades mot slutet av juli genom omfattande kringränningsrörelser, varunder stora mängder fångar föll o. tyskarnas händer. I börj. av aug. låg tyngdpunkten i offensiven söder om Kiev (intaget i okt.), medan i Baltikum ryska förband inringades v. om Pejussjön. Därefter inriktade sig tyskarna på att komma i besittning av det ukrainska Dnjepr-

der generalfältmarskalk von Paulus blevo inneslutna i staden, vars motstånd bröts först $\frac{2}{2}$ 1943. I början av febr. hade ryssarna skurit av förbindelsevägarna norr om Asovskas sjön o. de tyska styrkorna i Kaukasien tvingades ned mot Tamankalvön, varifrån de evakuerades till Krim. I mitten av jan. 1943 undanröjdes det tyska trycket mot Leningrad. Offensiven på centralfronten avancerade o. ryssarna återtog i febr. Harkov, som dock i mars åter måste uppges, von Manstein höll så tyska fronten stabil (se kartan) till i början av juli. Orel utrymdes 18/ 1943 o. samtidigt kom fronten i rörelse från Asovskas sjön till Isjum. Efter en kraftig rysk offensiv uppnåddes Kiev $\frac{2}{2}$ 1943. von Manstein hade dragit tillbaka sina trupper till Dnjepriprinjen i okt. Krim blev helt avskuret o. återtog i april—maj T 1944. Sevastopol föll 95

1944. I jan. 1944 hade ryssarna nått polska gränsen vid Pripiet. På Leningradfronten bröto ryssarna samtidigt igenom mot Pejpus. I aug. 1944 hade ryssarna nått Weichsel o. stodo omedelbart framför Warszawa. De polska patrioterna under general Bór företogo då en resning, men ryssarna hejdade sin framryckning o. uppröret nedslags av tyskarna efter en 63 dagars lång kamp, varvid Warszawa lades i ruiner. Under hösten 1944 återtogos Estland, Lettland o. större delen av Litauen. Jan. 1945 gingo ryssarna änyo till anfall i Polen o. intogo Warszawa $\frac{1}{1}$ 1945. Ad lavinartad fart rullade den ryska ångvalten fram över Ostpreussen o. Polen under generalerna Sjukovs, Konjevs o. Rokossovskijs befäl. I febr. gick fronten utmed Oder o. i april stodo ryssarna framför Berlin, som intogs $\frac{2}{2}$ 1945.

Invasionen i Frankrike. De allierades invasion i Normandie under general Eisenhower's befäl $\frac{6}{6}$ 1944 hade föregåtts av ett oavlatligt o. efter hand stegrad bombardemang (1 r. 000 flygningar invasionsdagen) av tyska flygbaser, fronter, transportvägar o. krigsindustrier. Den tyska motverkan i luften var obetydlig. D-dagen landstads omkr. 250,000 man. Mellan Orne o. Vire landstads från luften ett 20-tal fördelningar. Ett par större brohuvuden skapades genom samtidig landstättning av trupper o. materiel vid Arromanches o. senare vid den konstgjorda hamnen Port Winston. Cotentinhalvön avskars från $\frac{2}{2}$ landsidan redan $\frac{2}{2}$, o. Cherbourg befriades $\frac{1}{1}$, varefter överskeppningarna underlättades genom tillgång på naturlig hamn. Vid Caen skedde genombrytningen $\frac{7}{7}$, därefter följde framryckningen i snabbare takt. $\frac{17}{17}$, s. å. landstode de allierade äv. på franska Rivieran o. luftlandstade 14,000 man. Utan att möta större motstånd avancerade de, understödda av fria franska styrkor, äv. på denna front. $\frac{8}{8}$ befriades Paris. I Elsass blevo striderna av hårdare karaktär o. ledde till befrielse först i febr. 1945. Strassburg intogs dock $\frac{5}{5}$ 1944. Enstaka tyska avdeln. höllo sig kvar i Girondeymningen till maj 1945.

Invasionen i Normandie (7 juni 1944).

Belgiens o. Hollands befrielse. Efter Frankrikes befrielse följde så Belgiens i snabb takt sept. 1944. Bryssel befriades $\frac{8}{8}$. Vid Ardennerna lyckades tyskarna organisera för-

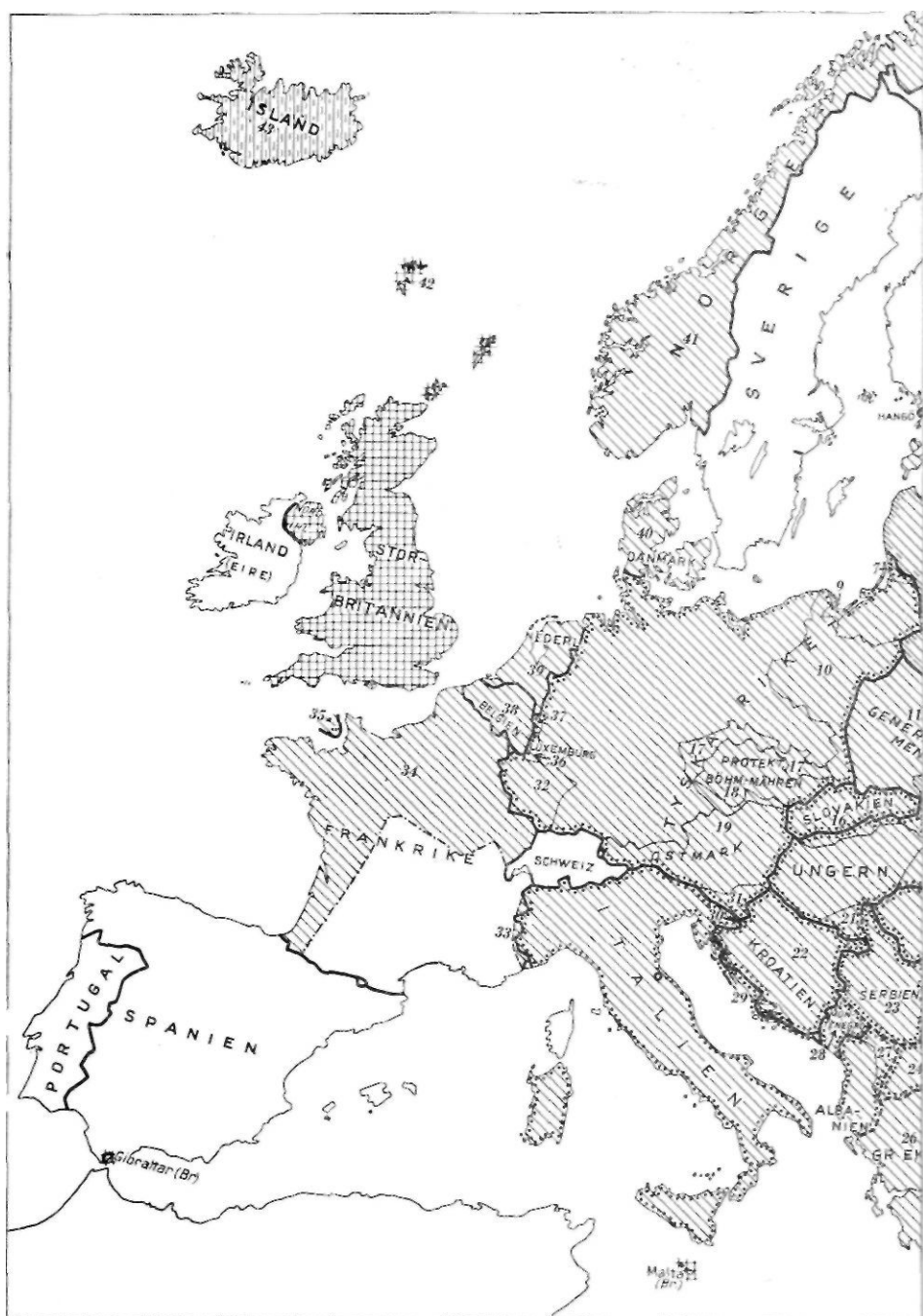
svar o. företogo i dec. 1944 här en motoffensiv, Ardenner-slaget, vilken dock i jan. 1945 hade slagits tillbaka. I Holland luftlandstades trupper $\frac{1}{1}$ 1944 i de s.d. delarna samtidigt som allierade styrkor övergingo Albertkanalen i söder. De fingo äv. fäste i Scheldemynningen. Särsk. kring Arnheim rasade hårda strider hela sept. Först $\frac{6}{6}$ 1945 kom genombrottet här o. de östra o. norra provinserna befriades vid en samtidigt igångsatt offensiv av general Montgomery.

Invasionsfronterna i Tyskland 20 april 1945.

Tysklands sammanbrott o. kapitulation. Tyskarnas framryckningar förbyttes efter slaget vid Alamein okt. 1942 o. slaget vid Stalingrad nov. 1942—febr. 1943 i reträtter. Det allierade flyget kunde efter hand anfälla hela Tyskland utan nämnvärd motverkan från tysk sida. De flesta större städer förstördes, helt eller delvis; bl. a. fölls över Berlin mer än 40,000 ton bomber. Sammanlagt fölls under kriget 3.7 mill. ton bomber mot Tyskland. Resterna av den tyska högsjöflottan sänktes i stor utsträckning av flyg under krigets slutskede. 20/ 1944 utsattes Hitler för ett attentat, varpå våldiga repressalier mot inblandade o. misstänkta, särsk. bland den högre officerskåren, vidtogos. Bundsförväntarna avföll en efter en, Rumänien o. Bulgarien i aug. 1944, Finland i sept. s. å. Tyskland var hårt trängt på alla fronter, då ryssarna i jan. 1945 över Insterburg inbröto i Ostpreussen. I febr. stodo ryssarna vid Oder o. de allierade vid Rhen. Inbrytningen över Frankfurt an der Oder, som föll i april 1945, hade föregåtts av övergången vid Rhen vid Remagen (se d. o.) $\frac{1}{1}$ 1945. Huvudanfallet vid Rhen insattes 23—24 mars v. om Ruhr på båda sidor om Wesel. I Ruhrområdet inneslötos 15 tyska divisioner o. samtidigt gingo ryssarna mot Wien, som föll $\frac{1}{1}$. Montgomerys styrkor spred sig solfjädersformigt över hela n.v. Tyskland. Sjukov, Konjev o. Rokossovskij ryckte fram utmed Östersjökusten (se kartan). Ryssarnas o. de allierades arméer upprättade samband vid Torgau i Tysklands hjärta $\frac{28}{28}$ 1945. Berlin intogs av ryssarna $\frac{1}{1}$ o. $\frac{1}{1}$ uppnåddes kontakt mellan de allierade längs hela linjen från Wismar till Wittenberg. Hitler avled i Berlin $\frac{30}{30}$ o. Dönitz tog makten. $\frac{1}{1}$, kapitulade alla tyska trupper i n.v. Tyskland, Holland o. Danmark. $\frac{1}{1}$ 1945 undertecknade general Jodl i Eisenhower's högkvarter i Reims Tysklands villkorlösa kapitulation på alla fronter, varigenom äv. Norge befriades o. kriget i Europa upphörde.

Kriget i Östasien. I Fjärran Östern fortsatte efter 1939 det jap.-kinesiska kriget. Kinas motstånd hårdnade efter hand o. de ! o. amerik. hjälpsändningarna intensifierades.

- 1, 2, 3. Avträtt till Sovjetunionen 13 mars 1940
 4. Arronderat av Sovjetunionen på 30 år 13 mars 1940.
 5. Ockuperat av Sovjetunionen juni 1940.
 - 6, 12. " " sept. 1939.
 7. Memelområdet avträtt till Tyska riket 21 mars 1939.
 8. Suvalkioområdet införlivat med Tyska riket sept. 1939.
 9. Danzig anslutet till Tyska riket 1 sept. 1939.
 10. Införlivat med Tyska riket sept. 1939.
 11. Ockuperat av Tyska riket sept. 1939. (Generalguvernementet).
 12. Införlivat med Generalguvernementet nov. 1941.
 13. Ockuperat av Sovjetunionen juni 1940.
 14. Av Rumänien avträtt till Ungern 30 aug. 1940.
 15. " " Bulgarien 7 sept. 1940.
 16. Slovakien självständigt 14 mars 1939.
 17. Sudetlandet m m införlivat med Tyska riket okt. 1938.
 18. Böhmen-Mähren proklamerat som protektorat under Tyska riket 14 mars 1939.
 19. Ostmark anslutet till Tyska riket 13 mars 1938.
 20. Med Ungern införlivat tjeckoslovakiskt område mars 1939.
 21. Av Ungern ockuperat jugoslaviskt område maj 1941.
 22. Kroatien självständigt maj 1941.
 23. Ockuperat av Tyska riket maj 1941.
 - 24, 25. Av Bulgarien ockuperat jugoslaviskt område maj 1941.
 26. Ockuperat av Tyska riket och Italien maj 1941.
 - 27, 28. Av Italien ockuperat jugoslaviskt område maj 1941.
 - 29, 30. Med Italien införlivat jugoslaviskt område maj 1941.
 31. Med Tyska riket införlivat jugoslaviskt område maj 1941.
 32. Elsass-Löthringen införlivat med Tyska riket 8 aug. 1940.
 33. Ockuperat av Italien juni 1940.
 - 34, 35. " " Tyska riket juni 1940.
 36. " " " maj 1940.
 37. Malmédy och Eupen införlivat med Tyska riket 10 maj 1940.
 - 38, 39. Ockuperat av Tyska riket maj 1940.
 40. " " " april 1940.
 41. " " " april-juni 1940.
 42. " " Storbritannien april 1940.
 43. " " " maj 1940 och Förenta staterna juli 1941.
- Till Tripartitpakten anslutna stater och av dessa samt Finland besatta områden intill 1 dec 1941
 Storbritannien och Nordirland samt av Storbritannien besatt område (Färöarna)
 Av Storbritannien (1940) och Förenta staterna (1941) besatt område (Island)
 Av Finland till Sovjetunionen avträdde områden (Hängö på arrende i 30 år)
 Av Sovjetunionen ockuperade områden (numera besatta av till Tripartitpakten anslutna stater)
..... Gräns för till Tripartitpakten ansluten stat
- - - - - Gräns för av Tyska riket ockuperat fransk område enligt stillståndsfördraget 22 juni 1940
- - - - - Gräns för av Italien ockuperat fransk område enligt stillståndsfördraget 24 juni 1940
— Tysk-ryska gränsen 20 jan 1942

20 jan. 1942

Dessa teds dock ett temporärt avbräck juli—okt. 1940, genom att Burmavägen stängdes av England efter jap. påtryckningar. Japan anslöt sig till Tremaktpakten 1940 o. erkändes däri av Tyskland o. Italien som det »storasiatiska rummets» ledarmakt. Japans med Vichyregeringens medgivande inledda infiltration i Franska Indo-Kina i juli 1941 föranledde För. Stat. o. England att inledda en mycket kännbar handelsblockad mot öriket. I april s. å. hade förhandlingar inletts mellan jap. ambassadören i Washington o. amerik. utrikesministern Hull om en fredlig biläggning av jap.-amerik. tvistefrågor. Japan framställde emellertid krav, som i realiteten skulle ha betytt fortsatt jap. penetration i Kina o. Franska Indo-Kina o. som därför inte kunde accepteras av För. Stat. Amerik. motförslag om ett tillbakadragande av de jap. trupperna från Indo-Kina o. Kina blevo utan resultat. Ministären Konoye föll okt. s. å. o. efterträddes av ett rent militärkabinett under Tojo. Vid denna tid hade Japan redan beslutat sig för anfall på För. Stat. o. de fortsatta förhandlingarna tjänade endast till att dölja de jap. angreppsplanerna. Japan gick plötsligt (V12) till fientligheter mot England o. För. Stat., bombaderade amerik. baser på Hawaii (Pearl Harbor) o. Filippinerna samt det britt. Singapore, varjämte trupper landsattes på Malackahalvön o. i Siarn, vilket sistnämnda land utan motstånd ställdes under Japans kontroll (jfr Siarn). Under dagarna 8—12 dec. lyckades jap. flyg sänka två amerik. o. två britt. slagfartyg (Republe o. Prince of Wales) i Stilla havet, varigenom den britt.-amerik. överlägsenheten därstädes t. v. upphävdes. Överfallet föranledde För. Stat., Storbritannien, Canada, Australien o. Nederl. Ostindien att förklara Japan krig, varpå Tysklands o. Italiens krigsförklaringar mot För. Stat. följde ¹¹/₁₂. Kort därpå följde krigsförklaringar av en del mellan- o. sydamerikanska stater mot Japan, Tyskland o. Italien. Japanerna lyckades på ett par månader bemäktiga sig de amerik. strategiskt viktiga baserna Guam o. Wake i Stilla havet, erövra Filippinerna, det britt. Hongkong, Borneo, Nederl. Ostindien o. Bismarcksarkipelagen o. med direkt hot mot Australien längs Malackahalvön tränga fram till Singapore, som föll ¹⁶/₂. Omedelbart därpå följde jap. landsättningar el. flygangrepp på

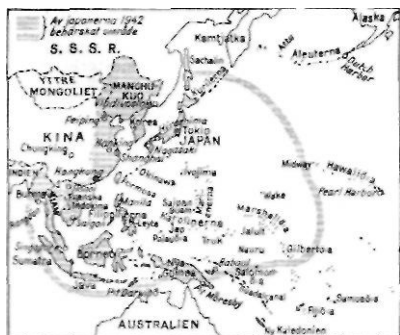
tes den allierade motoffensiven i augusti 1942. Den insattes dels från söder under befäl av general MacArthur, dels från öster under befäl av amiral Nimitz. Första målet var Salomonöarna (se d. o.), som successivt erövrades under slutet av 1942 o. början av 1943. I no v. 1943 togs Gilbertarkipelagen o. i februari 1944 Marshallöarna. Under tiden utfördes en serie över skeppningsföretag mot Nya Guinea, som undan för undan övergick i de allierades händer. Den 5/6 1944 inleddes angreppet mot Marianerna. Detta ledde till ett sjöflygslag i Filippinska sjön, vilket slutade med ett kännbart japanskt nederlag. Under juli ockuperades Saipan o. Guam, huvudöarna i Marianerna. Efter kraftiga flyganfall inleddes angreppet mot Filippinerna med landstigning på Leyte ²⁰/₁₀ 1944. Japanska flottan insattes till motanfall men blev i grundslagen i Leytebukten ²⁵/₁₀—²⁸/₁₀ och förlorade bl. a. 3 slagskepp o. ett tiotal kryssare. Samtidigt gingo de allierade (under Mountbatten) till anfall på 3 fronter i Burma. Rangoon föll ⁷/₅ 1945. I mars 1945 voro de viktigaste delarna av Filippinerna återtagna. Så snart greppet om Filippinerna säkrats, fortsattes de allierades offensiv i nordlig riktning genom landstigningar på Iwojima i Vulcanögruppen ¹⁸/₂ o. Okinawa i Ryu-kyu-gruppen ¹⁹/₄. Den sistnämnda ön försvarets energiskt o. var icke i de allierades händer förrän ⁸/₆. Under tiden hade det japanska moderlandet utsatts för upprepade kraftiga flyganfall, utgående dels från Marianerna, dels från hangarfartyg, opererande utanför japanska kusten. I mitten av juli genomförde en synnerligen kraftig amerik. flotta förödande kusträningar på japanska öarna, varvid städer o. industrier utgjorde primärmål.

Den ⁸/₈ fälldes en atombomb mot staden Hiroshima och den ⁹/₈ ytterligare en mot örlogsbasen Nagasaki. ⁹/₆ ingrep Sovjetunionen i kriget mot Japan, M/J kapitulerade Japan utan villkor.

Den politiska krigföringen. Det militära händelseförloppet ackompanjerades av en serie politiska åtgärder o. konferenser mellan de stridande blockens olika länder. Dessa ledde för axelmakternas vidkommande till Antikominternpaktens förnyande o. till Tremaktpakten (se dessa ord). Därjämte möttes Tysklands o. Italiens regeringschefer o. utrikesministrar upprepadt ggr. Inom det allierade lägrät ägde ävenledes konferenser rum i syfte att samordna krigssträngningarna, bl. a. på Atlanten, i Washington, Moskva, Quebec, Casablanca, Kairo, Teheran, Jalta, San Francisco o. Potsdam (jfr dessa ord samt Atlantdeklarationen). Föränta nationerna o. Krimkonferensen). Utanför kriget stodo i Europa blott Sverige, Schweiz, Eire, Portugal o. Spanien. Jfr slutligen artiklarna om de av kriget berörda länderna.

Freder och skadestånd.

Fredsfördragen med Finland, Italien, Ungern, Rumänien o. Bulgarien utformades vid en konferens i Paris juli—okt. 1946 o. undertecknades där ¹/₉ 1947. Med Tyskland, Österrike o. Japan ha däremot de i Andra världskr. allierade makterna inte slutit några fredsfördrag, vilket ytterst har berott på de meningsskilligheter om efterkrigsvärldens organisering, som råda mellan västmakterna o. Sovjetunionen. Betr. Fjärran Östern torde de territoriella förändringar, som redovisas under art. Japan, äv. i framtiden komma att gälla. Stötestenen har här varit Korea, vars självständighet måst ställas på framtiden. Korea är delat i två nominellt oberoende republiker men är alltjämt besatt av ryska o. amerik. trupper. För Tysklands o. Österrikes administration efter 1945 se resp. uppslagsord. — **Skadestånden** för Tysklands bundsförvanter fastställdes på Pariskonferensen.

Java, Sumatra, Timor o. Nya Guinea. En jap. offensiv mot Burma, som inleddes i dec. 1941, ledde till japanernas framträngande till Indiens gräns juni 1942. Från dec. 1941 vidtoges skyndsamma åtgärder för att samordna de britt.-amerik.-kines. försvarsåtgärderna o. Wavell anförtroddes överbefälet i Fjärran Östern. Den japanska offensiven hejdades slutligen genom slagen i Korallhavet ¹⁶/_—¹⁷/₅ o. vid Midway ¹⁶/_—¹⁷/₅ 1942. Efter en oerhörd uppladdning igångsat-

Finland ålades att betala Sovjetunionen 300 I mill. dollar i varor för en tid av åtta år, räknat från den ¹²/₁₂ 1944, o. att därtämlte överlämna de tyska tillgodohavandena i Finland. Italiens skadeståndssumma fastställdes till 360 mill. dollar, varav 100 mill. skulle betalas till Sovjetunionen dels ur den löpande produktionen, dels ur tillgångar i Bulgarien, Rumänien o. Ungern. Jugoslavien o. Grekland skulle av Italien erhålla 125 resp. 105 mill. dollar samt Etiopien 25 mill. o. Albanien 5 mill. Ungern skulle räknat från 20¹/₂ 1945 under åtta år betala Sovjetunionen 200 mill. dollar i varor samt ersätta Tjeckoslovakien o. Jugoslavien med tillsammans 100 mill. dollar. Rumänien ålades att leverera varor till Sovjet för 300 mill. dollar under åtta år, räknat från den ¹²/₁₂ 1944. Bulgarien slutligen ålades att under fem år betala skadestånd till Jugoslavien o. Grekland med resp. 45 o. 25 mill. dollar. Den efter kriget uppträdde allierade skadeståndskommisionen har betr. Tyskland delvis genomfört en fördelning av tysk egendom. Så fastställdes t. ex. 1946 fördelningen av den tyska handelsflottan på olika mottagarländer. Av ett totalt tonnage på 1,189,000 bruttoton erhöi Sovjetunionen tills. med Polen 33 %, Storbritannien 689,000, Norge 77,000, Grekland 42,000 ton o. Frankrike 60,000 ton. Någon allmän skadeståndsuppgörelse mellan segrarmakterna har dock inte träffats. Sovjetunionen har i stor utsträckning tagit skadestånd ur den löpande produktionen. Japans skadestånd har ej fastställts. Amerik. regeringen instruerade 1947 okkupationsmyndigheterna i Japan att påbörja en provisorisk fördelning av varor o. industriell utrustning som skadestånd till de olika länder, främst Kina, som drabbats av den jap. aggressionen.

Världsomflygning. Den första världsomflygningen utfördes 1924 av amerikanerna L. Smith o. Eric Nelson, den senare av svensk börd.

Världsomsegling. Den första världsomseglingen företogs 1519—21 av Magalhães, som dock omkom på Filipinerna. Endast ett av hans 5 skepp, lett av spanjoren Sebastian del Cano, lyckades fullfölja seglingen. — En märklig sportbragd var den världsomsegling, som 1920—22 fullbordades av 11 svenskar med ketchen Fidra (44 nettoton), under befäl av löjtn. Sune Tamm (f. 1895).

Världspostföreningen, fr. Union postale universelle, eng. Universal postal union, bildad 1874, utgör sed. 1947 ett av Förenta nationernas faktoigan. Anslutna länder bilda under namn av V. ett enda postområde för ömsesidig utväxling av försändelser. V. har även till ändamål att organisera o. förbättra de olika internat. postala rörelsegrenarna. Tvister avgöras enl. ett särsk. skiljedomsförfarande. Kongresser skola hållas minst vart 5:e år. V:s internationella byrå, med säte i Bern, utger en tidning o. vissa andra publikationer.

Världsspråk, konstruerat språk, avsett att vid sidan av det nationella språket användas som internationellt hjälpspråk. De viktigaste äro esperanto (framlagt av I. Zamenhof 1887) o. dess modifierade form ido (1907), skapad av en kommitté av vetenskapsmän.

Världssystem, sammanfattande översikt över solens o. planeternas rörelser. Eftersom allt rörelse måste beskrivas i förh. till en som stillastående betraktad kropp, finnas många möjligheter till en sådan beskrivning. Framför allt hä jorden o. solen ifrågasatts som stillastående, geocentriska resp. heliocentriska, världssystem. Det förre utvecklades till stor fulländning under antiken, bl. a. av Ptolemaios, ptolemaiska världssystemet (jfr Epicykler). Med växande noggrannhet i observationerna (jfr Al Battani, Alfonsiska tabel-

lerna) blev detta system dock synnerl. invecklat, varför Copernicus återupptog det av Aristarkos föredragna heliocentriska systemet. Tyge Brahe lyckades visserl. bringa reda i det geocentriska systemet, men hans iakttagelser kunde av Kepler med ändå större framgång tillämpas på det kopernikanska systemet. Bristande insikt om rörelsens relativitet ledde till bittra strider mellan de olika systemens anhängare, varvid religiösa synpunkter blevo avgörande, ända tills man, framför allt genom Newton, fick klarhet i rörelsernas orsakssammanhang. Från denna dynamiska synpunkt o. huvudsakl. på grund av solens enorma massa (i förh. till planetererna) har det heliocentriska systemet företräde framför andra. Genom senare tiders stjärnforskning har begreppet världssystem väsentligt vidgats o. solsystemet kommit att intaga en mycket underordnad plats i universums byggnad.

Världsställningar, internationella expositioner, ursprungl. huvudsakl. av konstindustri, av vilka den första hölls i London (Kristallpalatset) 1851 (nära 14,000 utställare o. omkr. 6 mill. besökande), därefter bl. a. i Paris 1855, London 1862, Paris 1867, Wien 1873, Philadelphia 1876, Paris 1878, 1889, 1900 (omkr. 100,000 utställare o. 51 mill. besökare), Saint Louis 1904, Milano 1907, San Francisco 1915, Bryssel 1935, Paris 1937 o. den senaste i New York 1939. Jfr Stockholmsutställningar.

Värmdö. 1. Största ön i Sthlms skärgård. 180 kvkm. Starkt sönderskuren av djupa inträngande vikar, de största Baggensfjärden i s. och Torsbyfjärden. — 2. Kommun i s.ö. Uppland, Sthlms l. (past.adr. Norra Värmdö); Värmdö o. Gustavsbergs landsf.distr., S. Roslags doms. 2,483 inv. (1947), varav i Värmdö församling 2,147 o. idel av Vaxholms förs. 336. I kyrkan en stående S:t Olov, skuren av Lars Snickare 1514.

Värmdö kontrakt, Stockholms stift, Sthlms l., omfattar 9te församlingar. Kontraktsprostens adr.: Saltsjö-Bo.

Värmdö skeppslag, Sthlms l., omfattar 6 kommuner: Värmdö, Möja, Djurg., Ingarö, Gustavsberg o. Bo. 12,607^{inv.} (1947). S. Roslags doms.

Värme, en för människan omtom hudens temperatursinne direkt förmåbar företeelse, som man urspr. tänkte sig förknippad till ett särskilt värmeämne, men som num. anses vara en yttring av molekylrörelsen. Först genom införandet av mätbara värmeistorheter, ss. temperatur o. värmeängd, o. genom studiet av värmets omvandling till mekaniskt arbete (främst genom Sadi Carnot) grundlades den moderna uppfattningen av värmets som en form av energi.

Värmeekvivalent, dets. som mekaniska värmeekvivalenten.

Värmeelement, dets. som radiator.

Värmekapacitet, den värmeängd, som måste tillföras en bestäm kropp, för att dess temperatur skall ökas i°. Är lika med vikten gånger ämnets spec. värme. Jfr Specifikt värme.

Värmeledning, anordning för uppvärmning av bostadsrum o. dyl. från en gemensam eldstad, värme pannan, varvid värmeöverföringen förmedlas av i rör el. kanaler cirkulerande varmt vatten, ånga el. luft. Cirkulationen hålles i gång antingen genom den av temperaturolikheterna orsakade olikheten i täthet el. medelst cirkulationspumpar. Jfr Värmevärde.

Värmeledningsförmåga hos en kropp är den värmeängd, som per tidsenhet förplantas inuti kroppen genom 1 kvem av ett tvärsnitt, där temperaturskillnaden utgör i° mellan två punkter på 1 cm inbördes avstånd (vinkelrätt mot tvärsnittet). Metaller, särskilt koppar o.

silver, ha hög värmeledningsförmåga, porösa ämnen, ss. kork o. tyger, däremot lög.

Värmeln, sjö i Värmland, 12 km s.ö. om Arvika. 80 kvkm. Har 2 avlopp till Vänern.

Värmeslag, tillstånd, då kroppens värmeproduktion överväger värmeförlusten (värmestockning) i sådan grad, att medvetandet blir omtöcknat till följd av rubbningar i blodcirkulation, andning, utsöndring etc., förekommer t. ex. vid starkt kroppslarbete i varm fuktig luft. Sker detta i samband med direkt solbelysning på hjässan, talar man om Solsting.

Värmestrålning, dets. som temperaturstrålning.

Värmetoning, dets. som reaktionsvärme. Jfr Reaktion.

Värmeverk, central anläggning för varmning av bostäder i större område el. stadsdel. Genom ledningar är marken pumpas hett vatten under tryck ut till fastigheterna o. åter, sedan de där i värmeväxlare avgivit värme till det lokala värmeledningssystemet.

Värmevärde, förr äv. förbränningsvärme, den värmemängd, mätt i kilokalorier (kcal), som frigöres vid fullständig förbränning av 1 kg av ett fast el. flytande bränsle el. av 1 kbm (mätt vid 0°, 760 mm) gasförmigt bränsle. V. bestäms genom förbränning i kalorimeter. Om bildat vatten kondenseras till vätska, erhålles därvid ett kalorimetriskt värmevärde. Vid förbränning i eldstäder o. dyl. bortgår vattnet som ånga o. binder därvid värme (585 kcal per kg vatten); resten kallas effektivt värmevärde.

Värmeväxlare, apparat, i vilken värme överföres från en strömmande gas el. vätska till en annan, varvid värmetransporten sker genom en skiljevägg. Vanligen går det ena mediet i ett rörsystem, som omspolas av det andra. Jfr Ecomiser o. Luftförvärmare.

Värmland, landskap i s.v. Svealand. Tillhör Värml. l. utom Karlskoga bergslag (Örebro l.), Karlskoga stift. 19,979 kvkm (därav 18,127 kvkm land), 313,518 inv. (1948). Den flacka slättbygden vid Vänern höjer sig mot n. till ett lågbergigt skogland, rikt på sjöar o. vattendrag. Huvud-

flod: Klarälven. Bl. sjöar: Stora Le o. Lelången (på gränsen till Dalmland), Stora Gla, Glafsijorden, Värmeln o. Frykensjöarna. Bergsbruk (järn, koppar, bly o. silver), skogsbruk, åkerbruk o. industri. Städer: Karlstad, Kristinehamn, Filipstad, Arvika, Karlskoga. — *Hist. V.* anses vara uppkallat efter invånarnas ursprung, *värmlar*, 'folket vid sjön Värmeln'.

Värmlands fältjägarkår, värvat infanteritruppband i Värmland, uppsattes 1788, uppgick 1902 i Vaxholms grenadjärregemente.

Värmlands län omfattar Värmland (utom Karlskoga tingslag). 19,235 kvkm, 274,633 inv. (1948). Av länets landareal, 17,467 kvkm, utgöra åker 1,850 kvkm (10,7 %) o. skogsmark 12,528 kvkm (71,7 %). V. indelas i 7 domsagor o. 9 tingslag, lydande under Svea hovrätt. I V. finnas (1947) 4 städer: Karlstad (residenstad), Arvika, Kristinehamn o. Filipstad, 4 köpingar, 10 municipalsamhällen samt 84 landskommuner. Landsbygden är delad i 8 fögderier.

Värmlandsnäs el. Näset, stor, låglänt halvö i Vänern, utskjutande mot s. från Värmland. Mycket bördig.

Värmlands regemente (I 2), *Karlstad*, leder sitt ursprung från fänikor under mitten av 1500-t., vilka 1623 sammanfördes i ett regemente inom Södermanland. Näre o. Värmland.

Värmlänningarna, skådespel av F. A. Dahlgren med musiken arrangerad o. delvis komponerad av A. Randel; uppförd på Kungl. teatern i Sthlm i a. ggn 1846.

Värmskog, kommun i s. Värmland, Värml. l.; Gillbergs laidsf.distr., Södersysslets doms. 1,037 inv. (1947).

Värna, kommun i mell. Östergötland, Östergöt. l. (past.adr. Grebo); Ärtvidabergs laidsf.distr., Linköpings doms. 531 inv. (1947).

Värnamo, stad i v. mell.

Småland, Jönk. l., Värnamo landsf.distr. (stadsfiskal t. v. bibehållen), Östbo o. Västbo doms., vid Lagan. 10,845 inv. (1948). Samrealskola, folkhögskola. Järnvägsknut. Länslasarett. Möbelfabrik (»Värnamopinnstolar»), verkstadsindustri. Sedan gammalt stora marknader (i juni o. sept.). — V. är känt sedan 1200-t. Stadsrättigheter 1920. — Namnet, skrivet *Värnamo* 1238, som äv. förekommer i Skarab. o. Kalmar l., innehåller ordet *värn*, trol. i betydelsen 'inhägnad', o. ordet *mo* 'sandhed'.

Värnamo församling omfattar Värnamo landskommun o. Värnamo stad, Jönk. l.

Värnamo landskommun inkorporerades 1/1 1947 med Värnamo stad.

Värnanäs, gods o. lastageplats i Halltorps kommun, Kalmar l. Axel Oxenstierna uppförde här en säteribyggnad, restaurerad 1923. Åges av ätten Mannerskant.

Värnlund, Rudolf (1900–45), författare. Urspr. typograf tog V. från radikala utgångspunkter upp arbetarklassens moderna problem till behandling o. gav breda, kollektiva miljöskildringar av proletärkvarter o. arbetsplatser: *Vandrare till iniet* (1926), *Hedningarna, som icke hava lagen* (1936), *Man bygger ett hus* (1938) m. fl. samt dramerna *Den heliga familjen* (1932), *Sångare* (1932) o. V. 3g (1939; uppf. i Sthlm 1943).

Värnplikt, Skyldighet till personlig tjänst för rikets försvar. Enl. värnpliktslagen av 1902 *94² är varje svensk man värnpliktig från 20 t. o. m. 47 års ålder. Helt frikallad är den som till följd av lyte, stadigvarande sjukdom, bestående kroppslig svaghet el. annan dylik orsak är oduglig till krigstjänst. I särskilda fall kan K. M:t befria den som visar synnerliga skäl därför. Värnpliktig inskrives det år, han fyller

20 år. Vissa ynglingar kunna inskrivas såsom underåriga. Lägsta åldern hänförs är 18 år. Inskrivning av värnpliktiga äger rum vid årligen hållna inskrivningsförrättningar o. förrättas av inskrivningsnämnd el. i vissa fall av inskrivningschef. Andra o. högsta instans i inskrivningsärenden är ett för hela riket gemensamt inskrivningsråd med säte i Stockholm. Värnpliktiga, vilka äro dugliga till krigstjänst, hänföras efter användbarhet i krigsorganisationen antingen till grupp K el. till gruppen värnpliktiga i allmänhet. Grupp K avses för utbildning i specialtjänst o. stabstjänst m. m. Hit höra studenter o. likställda, sjökapten o. likställda underåriga samt vissa yrkesutbildade. Utbildningstiden för värnpliktiga i allmänhet är 450 dagar, fördelade på första tjänstgöring, repetitionsövningar o. efterutbildningsövning. För vissa värnpliktiga, såsom de som uttagits för utbildning till officer, underofficer m. m., tillkommer ytterligare utbildningstid. F. n. (1948) gälla provisoriska bestämmelser, enl. vilka de värnpliktiga tjänstgöringstid nedsatts till 360 dagar. För huvuddelen av de värnpliktiga vid armén är första tjänstgöringen 270 dagar. Därest med hänsyn till krigsberedskapen så provas nödigt, kan K. Mt förordna, att värnpliktigt åläggas att utöver vanlig tjänstgöring fullgöra en et. flera beredskapsövningar om sammanlagt högst 180 dagar. I krigstid bestämmer endast behovet tjänstetidens längd. För värnpliktiga, vilka hysa samvetsbetänkligheter mot värnpliktstjänstgöring, gälla särskilda bestämmelser. Värnskatt, i vissa länder förekommande skatt, som erlägges av dem, som av en el. annan anledning befriats från fullgörande av krigstjänst. — I Sverige förekom under namn av värnskatt enl. kung. $\frac{7}{10}$ rg15 en progressivskatt för avhjälpande av bristerna i landets försvarsväsende. Skatten var tillfällig o. utgick allenast en gång. Under o. efter Andra världskr. har värnskatt uttagits enl. en rad förordningar, den första av i&/12 1939, den senaste av so/6 1948.

Värntjänst, en 1941—45 förekommande utbildning av skolorumdom i luftskydd, olycksfalls-vård, rapporttjänst m. m.

Värsås, kommun i ö. Västergötland, Skarab. l.; Gudhems landsf.distr., Skövde doms. 982 inv. (1947)-

Vårtan, två fjärdar i Sthlms skärgård, invid Sthlm. Lilla Vårtan, mellan Lidingön o. Djurgårdslandet, med Vårtahamnen, stadens massgodshamn, o. Frihamnen. — Stora Vårtan, n. om Lilla V., omkr. 6 km lång o. 3 km bred. Vid Stora V. ligger Djursholm.

Värkning, frivilligt ingången förbindelse att mot vissa förmåner under bestämd tid taga anställning vid krigsmakten.

Värälä, by i s. Finland, Nylg. vid Kymmene älv. På V. slott avslöts 14/9 1790 den fred, som ändade 1788—90 års ryska krig.

Värö, kommun i n. Halland, Hall. l. (past.adr. Väröbacka); Viske landsf.distr., Hall. n. doms. 2,387 inv. (1947).

Väsby, kommun i n.v. Skåne. Malmö. l. (past.adr. Höganäs); Höganäs landsf.distr., Luggude doms. 3,166 inv. (rg47).

Väsby, gods i Horns kommun, Östergötlands l. Huvudbyggnad från 1736, restaurerad 1918.

Väsby, Stora Väsby, gods i Hammarby kommun, Sthlms l.; fideikommiss inom ätten De Geer af Leufsta. Huvudbyggn. uppfördes på

1760-t. efter ritn. av J. B. Rehn, ett av rokokons bäst bevarade byggnadsverk i Uppland (rumsfil, se bild å föreg. spalt). Trädgårdsanläggning från 1600-t:s slut.

Vase, kommun i s.ö. Värmland, Värml. l.; Vase, landsf.distr., Östersysslets doms. 2,987 inv. (1947).

Vase härad, Värml. l., omfattar 3 kommuner: Vase, Östra Fägelvik o. Alster. 6,411 inv. (1947). Östersysslets domsaga.

Väskinde, kommun på n. Gotland, Gotl. l.; Roma landsf.distr., Gotlands doms. 761 inv. (1947). Kyrka från 1200-t:s slut. Dopfont från 1200-t. (mästaren Majestatis) o. triumfkrucifix från 1200-t.

Västanfors församling omfattar Fagersta stad.

Västana, gods i Gränna landskommun, Jönköpings l., känt från medeltiden. Fideikommiss, varmed följer namnet Gyllensvaan.

Väst-Australien, stat i Australien, omfattande kontinentens v. tredjedel. 2,527,589 kvkm, 494,000 inv. (1946). Plåtåland, odlingsbart i de regnrika n. och s.v. trakterna, f. ö. mest stäpp o. öken. Stora guldält (Kimberley, Murchison, Coolgardie). Export av guld, trävaror, ull m. m. Huvudstad: Perth.

Väst-Bengalen, provins i Indien, omfattande den indiska delen av f.d. provinsen Bengalen. 72,605 kvkm, 21.2 milj. inv. (1941), därav 14 muhammedaner o. $\frac{1}{4}$ hinduer. Huvudstad: Calcutta.

Västberga, stadsdel i Sthlms s.v. ytterområden. 10,125 inv. (1947)-

Västbo härad, Jönk. l., omfattar 25 kommuner: Anderstorp, Bärabyrd med Gislaveds municipalsamhälle, Våthult, Eosebo, Villstad, Burseryd, Sandvik, Gryteryd, Södra Hestra, Långaryd, Färgaryd, Femsjö, Södra Unnarv, Jälluntofta, Källerstad, Ås, Bolmsö, Tannåker, Dannäs, Torskinge, Forsheda, Bredaryd, Reftele, Kulltorp o. Gnosjö. 34,802 inv. (1948). Östbo o. Västbo domsaga.

Västbo kontrakt, Växjö stift, Jönk. l., omfattar 27 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Forsheda.

Västerbergslags domsaga, Kopparb. l. utgör ett tingslag med tingsställe i Ludvika o. omfattar kommunerna Söderbärke, Malingsbo, Norrbärke, Smedjebackens köping, Ludvika landskommun, Ludvika stad o. Grangårde. Domarens adr.: Ludvika. 37,288 inv. (1948).

Västerbotten, kommun i n. niell. Västerbotten, Skarab. l. (past.adr. Vedum); Vedums landsf.distr., Åse, Viste, Barne o. Laske doms. 384 inv. (1947).

Västerbotten, landskap i Norrland, vid Bottniska viken, gränsande i n. till Norrbotten; stundom räknas även Norrbotten till V. Tillhör Västerb. l. o. Luleå stift. 15,839 kvkm (därav land 15,097 kvkm), 150,428 inv. (1948).

Umed kusten, som är starkt sönderskuren av vikar, löper ett lågland av 30—100 km bredd, v. och n. därom högre skogstrakter. Bl. älvar Skellefte älv o. Ume älv. Huvudnärningar: åkerbruk o. skogsbruk; sågverksindustri. Städer: Umeå, Skellefteå. — Namnet V. möter först vid medeltidens slut. Området kallades tidigare *Norrabotten* o. omfattade jämväl nuvarande Österbotten, Landskapet V. kan ledas tillbaka till tiden omkr. 1440; dess gräns i ö. sammanföll med den mellan Uppsala o. Åbo stift. Genom freden 1809 kom vissa delar av V. att tillfalla Finland. Norra delen av återstoden avsåndrades 1810 till Norrbottens län, o. länsbeteckningarna ha efter hand undanträngt det för kuststrakten gemensamma landskapsnamnet. (Se kartan å nästa sida.)

Västerbottensexpeditionen, svenskt landstigningsföretag under ledning av överamiralen Puke aug. 1809 i trakten n. om Umeå för att avskära återtag för den i s. Västerbotten stående ryska armén. Expeditionen misslyckades, sedan landstigningskåren under generalen Wachmeister lidit nederlag vid Sävar (1809).

Västerbottens-Kuriren, tidning i Umeå. Uppsatt 1900, daglig 1916. Representant för »Norrlandsfrisinet» (folkpartiet). Red. 1902 —26 G. Rosen, sed. 1926 Stellan Rosén.

Västerbottens län omfattar Västerbotten o. 8. kappland samt Nordmalings tingslag av Ångermanland. 59,148 kvkm. 229,807 inv. (1948). Av länets landareal, 55,403 kvkm, utgöra åker 1,233 kvkm (2.1 %), skogsmark 31,274 kvkm (56.5 %). V. indelas i 5 domsagor o. 7 tingslag, lydande under Hovrätten för Övre Norrland. I V. finnas 1 städer: Umeå (residensstad), Skellefteå o. Lycksele, 3 köpingar, 31 municipalsamhällen samt 28 landskommuner. Landsbygden är delad i 4 fögderier.

Västerbottens mellersta domsaga, Västerb. 1., utgör ett tingslag med tingsställen i Änåset o. Burträsk o. omfattar kommunerna Bygdeå, Nysätra, Lövånger o. Burträsk. Domarens adr.: Umeå. 25,428 inv. (1948).

Västerbottens norra domsaga, Västerb. 1., omfattar Skellefteå tingslag samt Mala o. Norsjö tingslag. Tingsställen i resp. Skellefteå o. Norsjö. 57,374 inv. (1948). Domarens adr.: Skellefteå.

Västerbottens norra kontrakt, Luleå stift, Västerb. 1., omfattar 12 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Skellefteå.

Västerbottens regemente (I 20), Umeå, leder sitt ursprung från de s. k. »Norrlands-fänikorna» under 1500-t. o. bildades 1624 vid delningen av det året förut uppsatta storregementet i Norrland.

Västerbottens södra domsaga, Västerb. 1., utgör ett tingslag med tingsställen i Vindeln o. Nyåker o. omfattar kommunerna Nordmaling, Hörnefors, Bjurholm o. Degerfors. Domarens adr.: Umeå. 29,375 inv. (1948).

Västerbottens södra kontrakt, Luleå stift, Västerb. 1., omfattar 12 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Umeå.

Västerbottens västra domsaga, Västerb. 1., omfattar Lycksele tingslag med tingsställen i Lycksele o. Storuina o. Åsle o. Vilhelmina tingslag med tingsställen i Åsle o. Vilhelmina. Domarens adr.: Lycksele. 54,941 inv. (1948).

Västerbroleden, broförbindelse mellan Kungsholmen o. Södermalm i Sthlm, öppnad 1935— Däri ingå: en viadukt över Rålambstorg på Kungsholmen (243 m lång), Västerbron över Riddarfjärden (2 bägspann om 168 o. 204 m, 26 m segelfri höjd, med viadukter 601.5 m lång) o. Pålundsbron (med viadukter 276.6 m lång).

Västerbygdens vattendomstol, en av vårt lands 4 vattendomstolar, vars domsområde utgöres av de delar av Jönk., Kronob. o. Hall. 1., som icke höra till Söderbygdens vattendomstol. Skarab. 1. med und. av de delar, som höra till Söderbygdens o. Österbygdens vattendomstolar, Älvsb., Göteborg. o. Värml. 1., den utmed gränsen till sistnämnda län belägna del av Kopparb. 1., som hör till Väners vattenområde, samt den del av Örebro 1., som tillhör sistnämnda vattenområde. Domstolens kansli är beläget

Vänersborg.

Västerdals kontrakt, Västerås stift, Kopparb. 1., omfattar 8 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Dala Järna.

Västerfärnebo, kommun i n.ö. Västmanland, Västmanl. 1.; Norbergs landsf.distr., Västmanl. mell. doms. 3,207 inv. (1947).

Västerfärnebo kontrakt, Västerås stift, Västmanl. 1., omfattar 8 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Norberg.

Västergarn, kommun på v. Gotland, Gotl. 1. (past.adr. Sanda); Klintehamns landsf.distr., Gotlands doms. 216 inv. (1947). I V. ligger lastageplatsen Västergarn vid en vik av Östersjön.

Västergyllen, folkligt el. poetiskt namn på Västergötland.

Västergötland, landskap i n.v. Götaland, mellan Vänern o. Vättern. Tillhör Skarab. 1., Älvsb. 1. o. Göteborg. o. Bohus 1. samt Skara stift o. Göteborgs stift. 17,613 kvkm (därav land 16,600 kvkm), 914,166 inv. (1948), Sveriges till folkmängden största landskap. Övervägande slättland (»Västgötaslätten»), med enstaka branta plåtaber av vägrätt lagrade sandstenar, kalkstenar o. skiffrar: Hälle-o. Hunneberg, Kinnekulle, Billingen, Möseberg, Älleberg, Gerumsberget m. fl. Många småre floder (Göta älv, Lidån, Sävåen, Viskan, Ätran) o. sjöar: Mjörn, Hornborgasjön, Unden o. Skasen. Huvudnäring: åkerbruk. Städer: Göteborg, Vänersborg, Trollhättan, Alingsås,

Borås, Ulricehamn, Mariestad, Lidköping, Skara, Skövde, Hjo, Tidaholm, Falköping o. Mölndal. — V. är ett landskap med mycket gammal odling o. mottoe kristendomen tidigare än någon annan del av Sverige. (Se kartan.)

AB. Västergötlands Förenade Kalkindustrier, Falköping. Grundat IQ18. Aktiekap. 1,575,000 kr. (1948). Kalkstensbrott o. kalk-

ugnar. Äv. jordbruk. Vcrkst. dir. G. Nyinberg (sed. 1918).

Västerhaninge, kommun i ö. Södermanland, Sthlms l.; Håninge landsf.distr., Södertörns doms. 3,349 inv. (1947). Folkhögskola.

Västerhavet, ibland använt namn på farvattnen utanför Sveriges (o. delvis Norges) västkust, närmast Skagerak o. Kattegatt.

Västerhejde, kommun på v. Gotland. Gotl. l. (past.adr. Hallvads); Klintehamns landsf.distr., Gotlands doms. 771 inv. (1947).

Västerlanda, kommun i s.ö. Bohuslän, Göteborg l.; Ljunskyle landsf.distr., Inlands doms. 1,417 inv. (1947).

Västerlång, kommun i ö. Södermanland, Södermani. l.; Trosa landsf.distr., Nyköpings doms. 967 inv. (1947).

Västerlösa, kommun i mell. Östergötland, östergöt. l.; Mjölby landsf.distr., Folkungabygdens doms. 848 inv. (1947).

Västerlövsta, kommun i v. Uppland. Västmani. l. (past.adr. Heby); Heby landsf.distr., Västmanl. ö. doms. 3,760 inv. (1947), varav i Heby municipalsamhälle 1,147.

Västermo, kommun i n.v. Södermanland, Södermani. l. (past.adr. Stora Sundby); Västerrekarne landsf.distr., Livgedingets doms. 1,272 inv. (1947).

Västernorrlands Allehanda, frisinndad tidning. Härnösand, grundad 1874, daglig sed. 1894. Redaktör sed. 1948 är E. Molander.

Västernorrlands län omfattar Medelpad o. Ångermanland (utom Nordmalings tingslag). 25,703 kvkm, 279,343 inv. (1948). Av länets yttnehåll utgör åker o. annan odlad jord 1,025 kvkm (4,2 %), skogsmark 18,415 kvkm (76,3 %). V. indelas i 6 domsagor o. 6 tingslag, lydande under Hovrätten för Nedre Norrland. I V. finnas 5 städer: Sundsvall, Härnösand (residensstad), Sollefteå, Kramfors o. Örnsköldsvik, 8 municipalsamhällen o. 63 landskommuner. Landsbygden är delad i 6 fögderier.

Västernorrlands regemente (I 21), Sollefteå, uppsattes 1853.

Västernärkes domsaga, Örebro l., utgör ett tingslag med tingsställen i Hallsberg, Askersund o. Fjugesta o. omfattar Kumla, Hardemo, Grimstens, Sundbo o. Edsberga häradar samt städerna Kumla o. Askersund. Domarens adr.: Örebro. 52,420 inv. (1948).

Västerplana, kommun i n. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Blomberg); Kinne landsf.distr., Kinnefjärdings, Kinne o. Kållands doms. 161 inv. (1947).

Västerrekarne härad, Södermani. l., omfattar 7 kommuner: Torshälla landskommun, Tumbo, Råby-Rekarne, Gillberga, Trista, Öja o. Västermo. 7,9⁴ inv. (1948). Livgedingets domsaga.

Västerrekarne kontrakt, Strängnäs stift, Södermani. l., omfattar 12 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Gillberga.

Västerstad, kommun i mell. Skåne. Malmöh. l. (past.adr. Askeröd); Bjärsjölägårds landsf.distr., Färs doms. 1,47r inv. (1947).

Västertälje, f.d. kommun i n.ö. Södermanland, Sthlms l.

Västervik, stad i n.ö. Småland, Kalm. l., vid Gamlebyviken av Östersjön. 14,769 inv. (r948). Högre allin. läroverk, ensk. högre flickskola o. a. slöjdskolor, länslasarett, fångvårdsanstalt, vårdanstalt för sinnessjuka. Betydande industri: stora stenhuggerier, tändsticksfabrik, mekaniska verkstäder, varv, Handel. V. omtalas som stad redan på 1200-t. (Westerwic 1275) o. låg före 1433 vid Gamleby längst inne i den smala Gamlebyviken, som till skillnad från den strax ö. om staden

inskjutande stora viken tidigare kallats inden västra viken». Staden har flera gånger bränts av danskarna, senast 1677. Stadsvapen, se bild å föreg. spalt.

Västervåla, kommun i n. Västmanland, Västm. l. (past.adr. Ångelsberg); Västanfors landsf.distr., Västmanl. mell. doms. 1,063 inv. (1947).

Västeråker, kommun i mell. Uppland, Upps. l. (past.adr. Uppsala); Ulleråkers landsf.distr., Upps. l:s s. doms. 171 inv. (1947).

Västerås, stad i Västmanland, vid Svartåns utlopp i Mälaren. 53,390 inv. (1948), därav i Västerås förs. 47,820, Badelunda förs. 2,584 o. Lundby förs. 2,986. Säte för biskopen i Västerås stift o. landshövdingen i Västmanl. län. Staden är synnerligen välbyggd, de äldre, centrala partierna ha ett måleriskt, ålderdomligt utseende o. vid ny- o. ombyggnader har vanl. den gamla platskaraktären bibehållits. Domkyrkan (se bild), urspr. från 1200-t. o. då utan torn, är en femskeppig halkkyrka, huvudsakl. från senmedeltiden med tornspira av Nic. Tessin d. y. (1603—94). Tre senmedeltida altarskåp från Antwerpen o. Bryssel; det största skänktes till V. av Sten Sture d. y. 1516. Dopfont fr. Lübeck 1622. I kyrkan ligger Svante Sture o. Erik XIV begravna. På slottet (fr. 1300-t., återuppbyggt efter en eldsvåda 1736, restaurerat 1921) hölls Erik XIV fängnen 1573—74.

från medeltiden, ombyggdes 1733. Högre allm. läroverk, som 1849 efterträdde det 1623 grundade gymnasiet (Sveriges äldsta), kommunal flickskola, elektroteknisk fackskola. Länslasarett, fångvårdsanstalt. Omfattande maskin- o. metallindustri (ASEA:s verkstäder, Sv. Metallverken), skeppsvarv o. slip. Flygfält Johannenberg. Förläggningssort för Centrala flygverkstaden i Västerås (CVV). Förr äv. berömda marknader. — Hist. V. namnes som biskopsstad omkr. 1120 o. var tidigt en betyd. handelsplats. Stadens äldsta namn var *Ar os*, dvs. 'ämyningen' (stadsvapen, se bild). Till skillnad från *östra Aros*, det nuv. Uppsala, började den på 1200-t. kallas *Västra Aros*, vilket på 1400-t. sammandragits till *Västerds* o. *Västerås*.

Västerås-Barkarö, kommun i s.ö. Västmanland, Västmanl. l. (past.adr. Västerås); Västerås landsf.distr., Västmanl. mell. doms. 480 inv. (1947).

Västerås domprosteri, kontrakt i Västerås stift, Västmanl. l., omfattar 15 församlingar. Kontraktsprestens (= domprostens) adr.: Västerås.

Västerås ordinarntia är en ordningsstadga tillkommen i omedelbart samband med riksdagen 1527. Den utgör en praktisk tillämpning av Västerås recess' (se d. o.) huvudprinciper: kronans upphjälpande genom kyrkliga intäkter o. Guds ords predikan. I uppteckningar, som tydligen äro senare än 1527, upphäves förbindelsen mellan sv. kyrkan o. Rom.

Västerås recess kallas det beslut, som fattades på reformationsriksdagen i Västerås juni 1527. Enligt recessen skulle biskoparna till konungen överlämna sina slott o. fästen o. överflödiga inkomster, varjämte även domkyrkornas, kanikernas o. delvis klostrrens överflödiga räntor samt alla kyrkliga sakören skulle indragas till kronan. Ridderskapet

Biskopshuset i Västerås.

skulle återfå alla till kyrkor el. kloster efter år 1454 donerade gods. I hela landet skulle Guds ord rent predikas.

Västerås stift omfattar större delen av Västmanl. 1., omkr. hälften av Örebro 1. samt hela Kopparb. 1. 16 kontrakt, 96 pastorat, 225 församlingar. 478,33* inv. (1948). — Nammes första gången vid mitten av 1800-t. o. omfattade då i det närmaste nuv. område.

Wästfelt, Axel, f. %, 1881, industriman, verkst. dir. för AB. Separator 1922—46.

Väst-Flandern, provins i v. Belgien, vid Nordsjön o. franska gränsen. 3,234 kvkm, 984,000 inv. (1946). Slättland med boskaps-skötsel som huvudnäring. Huvudstad: Brugge.

Västgöter (lat. *visigothi*) kallades ett sannolikt från Norden utvandrat germanfolk, som vid hunnernas anfall (375) bröt upp från sina dåvarande boplatser i Rumänien o. drog in på romerskt område s. om Donau. Fördes (401) härifrån till Italien av Alarik o. bildade omkr. 415 ett rike i s.v. Frankrike, vilket snart utökades med större delen av Spanien. Den västgotiska kulturen sammansmälte nu med den romerska provinskulturen. 507 erövrade frankerna landet n. om Pyrenéerna o. 711 intogs araberna den spanska återstoden av västgoternas valde, »riket Toledo». Namnet goter antes leva kvar i Katalonien (»Gotalanien»).

Västgöta-Demokraten, socialdem. tidning i Borås, grundad 1926, daglig sed. 1930. Red. är sed. 1944 Lars Fagerström.

Västgöta flygflottill (F 6), attackflottill, förlagd till Karlsborg, Västergötland.

Västgötaupprorenas uppror el. Västgötaupproret kallades ett april 1529 av frälsemän i delar av Småland o. Västergötland under ledning av Ture Jönsson Tre Rosor tillstållt uppror mot Gustav I. Då herrarna ej understöddes av allmogen, lyckades konungen på några veckor kuva resningen.

Västgötaklimax, skämtsamt benämning på stegring, sonl i stället för att nå en väntad kulmen slutar i ett plötsligt fall. Avser vanligen en stilistisk kullerbytta, ex.: huru härligt, huru saligt, huru ljuvligt.

Västgötalagen, landskapslag, som föreligger i två avrättningar. Aldre västgötalagen från förra hälften av 1200-t. o. Yngre västgötalagen från senare delen av samma århundrade.

Västgöta regemente ledde sitt ursprung från ryttarfanor i Västergötland i mitten av 1500-t., organiserades som kavalleriregemente 1628 under namn av Västgöta ryttare o. förändrades 1811 till infanteriregemente. Indrogs genom 1925 års härordning från *i 1928.

Västindien, den övärld, som i en bäge utbreder sig mellan Nord- o. Sydamerika o. skiljer Mexikanska bukten o. Karibiska havet från Atlanten. Plägar uppdelas i ögrupperna Bahamaöarna i n. samt Stora o. Små Antillerna. Tills. omkr. 228.800 kvkm. 14 mill. inv. (1947). De största öarna äro Cuba, Jamaica, Haiti o. Portorico. Öarna upptäcktes 1492 av Columbus, som trodde sig ha kommit till Indien. Namnet V. användes därefter alltjämt som motsats till Ostindien.

Västindiska kompaniet, privilegierat bolag för handel mellan Sverige o. Västindien (St-Barthélemy), verksamt 1786—1805, ehuru med ringa framgång.

Västkinde, dets. som Väskinde.

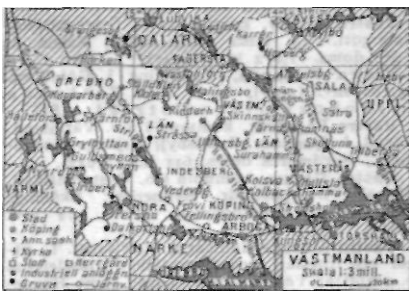
Västkustbanan, normalspärig statsbana genom västkustlandskapen mellan Malmö o. Strömstad med bibanor bl. a. till Landskrona o. Hålsingborg. Inköptes till större delen 1896 o. senare av staten från ett antal enskilda järnvägsbolag, som upprätthöll trafiken på skilda delar av banan. Färdigelektrifierad 1936.

Västkusten, vanlig beteckning för n. delen av Sveriges västkust (Bohuslän o. n. Halland).

Västland, kommun i n. Uppland, Upps. i.; Älvkarleby landsf.distr., Upps. i.; n. doms. 2,515 iuv. (1947). Kallades till 1940 Vessland.

Västmakterna, sammanfattande benämning på England o. Frankrike; under o. efter Andra världskr. äv. på England o. För. Stat.

Västmanland, landskap i n. mell. Svealand. Tillhör Västmanl. 1. o. Örebro 1. samt Västerås stift. 8,956 kvkm (däruv land 8,279 kvkm), 817,545 inv. (1948). I n. och n.v. genomdraget av skogiga åsar, f. ö. bördigt slättland, sakta lutande mot Mälaren. Bland floder: Svartälven, Arbogaån, Kolbäckån, Svartån o. Sagan. Många småsjöar, den största Tarrvarpen (23 kvkm). Huvudnäringar: åkerbruk (i s.), skogs-

o. bergsbruk (i n.), industri, särsk. metallindustri. Städer: Västerås, Köping, Arboga, Fagersta, Nora o. Lindesberg.

Västmanlands flygflottill (F 1), nattjaktflottill, förlagd till Hässlö, s.ö. om Västerås, Badelunda kommun.

Västmanlands län omfattar ö. Västmanland, Fjärddundra av Uppland och n.v. Rekarne av Södermanland. 6,761 kvkm, 190,403 inv. (1948). Av länets landareal, 6,44r kvkm, utgöra åker 1,624 kvkm (25.1 %), skogsmark 3,766 kvkm (58.4 %). V. indelas i 3 domsagor o. 4 tingslag, lydande under Svea hovrätt. I V. finns 5 städer: Västerås (residensstad), Köping, Arboga, Fagersta o. Sala. 2 köpingar, 2 municipalsamhällen o. 62 landskommuner. Landsbygden är delad i 4 fögderier.

Västmanlands mellersta domsaga, Västmanl. 1., utgör ett tingslag med tingsställen i Norberg, Fagersta o. Västerås o. omfattar Gamla Norbergs bergslag, Vangsbro, Norrbo, Tuhundra, Sieude o. Ytterturbo härader samt Fagersta stad. Domarens adr.: Västerås. 35.8* inv. (1948).

Västmanlands regemente ledde sitt ursprung från fänikor i Västmanland, vilka 1621 sammanfördes i ett regemente. Indrogs genom 1925 års härordning från *i 1928.

Västmanlands trängkår uppsattes 1902 o. kallades intill 1904 Andra Svea trängkår. Genom 1925 års härordning indrogs kåren från 1/1 1928.

Västmanlands västra domsaga, Västmanl. 1., omfattar Åkerbo o. SkinnskattebergS tingslag o. Snevringe tingslag med tingsställen i resp. Köping (ting med tremansnämnd i Arboga) o. Kolbäck. 51,591 inv. (1947). Domarens adr.: Köping.

Västmanlands östra domsaga, Västmanl. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Heby o. omfattar Överturbo, Simtuna, Torstuna o. Väla härader. Domarens adr.: Sala. 28,130 inv. (1948).

Västmannalagen, landskapslag, bevarad i en avfattning från början av 1300-t.

Väst-Punjab, provins i Pakistan, omfattande den pakistanska delen av f.d. provinserna Punjab. 155,586 kvkm, 22. mill. inv. (1941). Huvudstad: Lahore. Till V. höra bl. a. furstestaterna Bahawalpur o. Khaipur.

Västra Alstad, kommun i s.ö. Skåne. Malmö. 1. (past.adr. Alstad); Svedala landsf.distr., Oxie o. Skytts doms. 919 inv. (1947).

Västra Broby, kommun i n.v. Skåne. Kristianst. 1. (past.adr. Nyväg); Björnekulla landsf.distr., S. Åsbo o. Bjäre doms. 1,812 inv. (1947).

Västra Dals kontrakt, Karlstads stift, Älvsb. 1., omfattar 15 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Ed.

Västra Ed, kommun i n.ö. Småland. Kalm. 1. (past.adr. Edsbruk); Ukua landsf.distr., Tjüsts doms. 2,171 inv. (1947).

Västra Eneby, kommun i s. Östergötland, östergötl. 1.; Kisa landsf.distr., Kiuda o. Ydre doms. 1,072 inv. (1947).

Västra Frölunda, församling i Göteborg. 14,100 inv. (1947), varav i V. Frölunda kyrkobokföringsdistrikt 4,836.

Västra Fågelvik, kommun i s.v. Värmland, Värml. 1. (past.adr. Sundsby); Ärjängs landsf.distr., Nordmarks doms. 611 inv. (1947).

Västra Gerum, kommun i ö. Västereftland, Skarab. 1. (past.adr. Synnerby); Skånings landsf.distr., Skarabvgdens doms. 362 inv. (1947).

Västra Göinge domsaga, Kristianst. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Hässleholm 0. omfattar Västra Göinge härad samt Hässleholms stad. Domarens adr.: Hässleholm. 43,369 inv. (1948).

Västra Göinge härad, Kristianst. 1., omfattar 24 kommuner: Farstorp, Verum, Vissletofta, Vittsjö, N. Åkarp med Bjärnums municipalsamhälle, Röke, Hörja, Finja, Vankiva, Stoby, N. Sandby, Gumlösa, Sörby, Ignaberga, Vinslöv, Vinslövs köping, Önnestad med Önnestads municipalsamhälle, Nävlinge, Häglinge, Tjörnarp, N. Mellby med Sösdala municipalsamhälle, Brönnestad, Matteröd o. V. Torup. 33,613 inv. (1948). Västra Göinge domsaga.

Västra Göinge kontrakt, Lunds stift, Kristianst. 1., omfattar 22 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Bjärnum.

Västra Harg, kommun i mell. Östergötland, Östergötl. 1.; Mjölby landsf.distr., Folkungabygdeus doms. 1,157 inv. (1947).

Västra Hisings härad, Göteborg. 1., omfattar 5 kommuner: Öckerö med Hålsö, Kalvsunds, Källö-Knipplans o. Höno municipalsamhällen, Torslanda, Björlanda, Sæve o. Rödbo. 11,998 inv. (1948). Åskims, Hisings o. Sævedals domsaga.

Västra Hoby, kommun i v. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Örtofta); Lunds landsf.distr., Torna o. Bara doms. 278 inv. (1947).

Västra Husby, kommun i ö. Östergötland, Östergötl. 1.; Söderköpings landsf.distr., Hammarkinds, Stegeborgs o. Skärkinds doms. 725 inv. (1947).

Västra Hålsinglands domsaga, Gävleb. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Ljusdal o. omfattar 8 kommuner: Årbrå, Undersvik, Järvsö, Ljusdal, Ljusdals köping, Ramsjö, Färila-Kårbole o. Los. Domarens adr.: Ljusdal. 34,957 inv. (1948).

Västra härad, Jönk. 1., omfattar 19 kommuner: ödestugu, Malmback, Almesåkra, Bringtofta, Hylletofta, Svenarum, Vrigstad, Nydala, Hjalmseryd, Stockarvd, Hultsö, Skeperstad, Hjärtlanda, N. Sandsjö, Bodafors köping, Fröderyd, Bäckaby, Ramkvilla o. S. Solberga. 21,079 inv. (1948). Njudungs domsaga.

Västra härads kontrakt, Växjö stift, Jönk. 1., omfattar 18 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Sävsjö.

Västra Ingelstad, kommun i s.v. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Jordholmen); Svedala landsf.distr., Oxie o. Skytts doms. 568 inv. (1947).

Västra Karaby, kommun i v. Skåne. Malmö. 1. (past.adr. Dagstorp); Kävlinge landsf.distr., Rönneberga, Önsjö o. Harjagers doms. 1,143 inv. (1947).

Västra Karup, kommun i n.v. Skåne, Kristianst. 1.; Båstads landsf.distr., S. Åsbo o. Bjäre doms. 2,540 inv. (1947).

Västra Klagstorp, kommun i s.v. Skåne. Malmö. 1. (past.adr. Tygelsjö); Oxie landsf.distr., Oxie o. Skytts doms. 989 inv. (1947).

Västra Kärrstorp, kommun i s.v. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Svedala); Svedala landsf.distr., Oxie o. Skytts doms. 420 inv. (1947).

Västra Ny, kommun i n.v. Östergötland, Östergötl. 1. (past.adr. Motala); Borensbergs landsf.distr., Aska, Dals o. Bobergs doms. 1,269 inv. (1947).

Västra Nöbbelöv, kommun i s. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Skivarp); Klagstörps landsf.distr., Vemmenhög, Ljunits o. Herrestads doms. 608 inv. (1947).

Västra Ryd. 1. Kommun i s. Uppland. Upps. 1. (past.adr. Kungsängen); Håbo landsf.distr., Upps. 1:s s. doms. 577 inv. (1947). — 2. Kommun i s. Östergötland, Östergötl. 1. (past.adr. Rydsnäs); Kisa landsf.distr., Kinda o. Ydre doms. 1,292 inv. (1947).

Västra Sallerup, kommun i v. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Eslöv); Kävlinge landsf.distr., Rönnebergs, Önsjö o. Harjagers doms. 1,008 inv. (1947).

Västra Sallerups församling omfattar Västra Sallerups kommun o. Eslövs stad, Malmö. 1.

Västra Skedvi, kommun i mell. Västmanland, Västmanl. 1.; Hedströmmens landsf.distr., Västmanl. v. doms. 827 inv. (1947).

Västra Skrävlinge församling, församling i Malmö. 43,163 inv. (1947).

Västra stambanan, normalspårig statsbanelinje Sthlm—Kärlinge—Göteborg. Längd 458 km. Byggs 1855—62. Elektrifierad.

Västra Stenby, kommun i v. Östergötland, Östergötl. 1. (past.adr. Motala); Västena landsf.distr., Aska, Dals o. Bobergs doms. 1,104 inv. (1947).

Västra Strö. kommun i v. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Stabbarps gruva); Röstänga landsf.distr., Rönnebergs, Önsjö o. Harjagers doms. 305 inv. (1947).

Västra Sönnarslöv, kommun i n.v. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Kvidinge); Björnekulla landsf.distr., S. Åsbo o. Bjäre doms. 1,447 inv. (1947).

Västra Tollstad, kommun i v. Östergötland, Östergötl. 1. (past.adr. Håstholmen); Ödeshögs landsf.distr., Knlkuneabvgdeus doms 822 inv. (1947). Flygfält Håstholmen, reservfält på sträckan Sthlm—Malmö.

Västra Tommarp, kommun i s.v. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Skytts Tommarp); Vellinge landsf.distr., Oxie o. Skytts doms. 189 inv. (1947).

Västra Torsås, kommun i s. Småland. Kronob. 1. (past.adr. Torne); Älvesta landsf.distr., V. Värends doms. 2,588 inv. (1947).

Västra Torup, kommun i n. Skåne. Kristianst. 1. (past.adr. Röke); Brönnestads landsf.distr., V. Göinge doms. 1,011 inv. (1947), därav i del av Tyringe municipalsamhälle 13.

Västra Tunhem, kommun i n.v. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Vargön); Tunhems

landsf.distr., Flundre, Väne o. Bjärke doms. 4,351 inv. (1947).

Västra Vemmenhög, kommun i s. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Tofthög); Klagstörps landsf.distr., Vemmenhög, Ljunits o. Herrestads doms. 366 inv. (1947).

Västra Vemmerlöv, kommun i s.v. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Skytts Vemmerlöv); Vellinge landsf.distr., Oxie o. Skytts doms. 283 inv. (1947).

Västra Vingåker, kommun i v. Södermanland, Södcrmanl. 1. (past.adr. Vingåker); Vingåkers landsf.distr., Oppunda o. Villåttinge doms. 8,791 inv. (1947), varav i Vingåkers municipalsambh. 2,085.

Västra Vram, kommun i O. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Tollarp); Äspilults landsf.distr., Gärds o. Albo doms. 2,884 inv. (1947), varav i Tollarps municipalsamhälle 845.

Västra Värmdsomsaga, Kronob. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Alvesta o. omfattar Allbo härad. Domarens adr.: Alvesta. 28,963 inv. (1948).

Västra Ämtervik, kommun i mell. Värmland, Värml. 1.; Rottna landsf.distr., Fryksdals doms. 1,606 inv. (1947).

Västromerska riket kallas den del av det gamla romarväldet, som efter den slungiltiga delningen 395 omfattade de förutvarande v. provinserna. Det upphörde 476 att vara till.

Västrum, kommun i n.ö. Småland, Kalm. 1.; Hjortedes landsf.distr., Tjüsts doms. 1,218 inv. (1947).

Västunionen, benämning på Brysselpakts signatärmakter. Sed den amerik. senaten i juni 1948 antagit den s. k. Vandenbergsresolutionen (se d. o.), har frågan om västunionens utvidgande till en Atlantpakt med deltagande av. av För. Stat. o. Canada varit föremål för överläggningar. Västunionens utrikesministrar enades 26¹⁰ 1948 om principerna för en Atlantpakt. Den amerik. kongressen väntas ta ställning till frågan i början av 1949.

Västvallen, dets. som Siegfriedlinjen.

Väst-Virginia, eng. West Virginia [°est vöds'lui°], förk. W. V., en av Amerikas Förenata stater (sed. 1862), ö. om övre fl. Ohio. 63,233 kvkm, 1,902,000 inv. (1940). Fyllt av Appalachiska bergen med bördigt platåland i v., åkerbruk i v. (majs, tobak m. m.), boskapskötsel i ö. I fråga om bergsbruk (kol, naturgas, petroleum) främst i För. Stat. Stor industri. Univ. i Morgantown. Huvudstad: Charleston.

Väte (lat. *hydrogenium*), envärt grundämne, färg- o. luktlös gas (vä t g a s). Kem. tecken H, atomnr. 1, atomvikt 1.0080. Består av två isotoper med masstalen 1 (protium) o. 2 (deuterium) el. tungt väte; den sistnämnda utgör ca 0.02 % av naturligt väte (jfr Vatten o. Tritium). Väte är den lättaste av alla gaser (14.1 ggr lättare än luft, 1 liter väger vid 0° o. 760 mm tryck 0.0809 S_p värmeledningsförmågan är 7 ggr större än för luft. Krit. temp. — 240°, flyt. väte har kokp. — 252°, frysp. — 257.3° o. - 5 p[°]c. Efter antändning brinner vätgas i luft med en svagt blå, mycket het låga. Väte förekommer huvudsakligen som vatten o. organ. föreningar. Vätgas framställs tekniskt genom att leda vattenånga över glödande järn el. kol (i sen. fallet bildas vattengas, dvs. vätgas o. koloxyd) el. genom elektrolys av vatten. Bildas äv. vid torrdestillation av kol o. ingår till ungef. 50 volymprocent i stads-gas. Vätgas användes i stor utsträckning till hydreringar o. vid framställn. av ammoniak samt (jämte belium) till fyllning i luftballonger. Ingår i alla syror o. avdissocieras därur i vattenlösning som väte j o n e r el. hydroniumjoner (jfr Aciditet o. Vätejonexponent). Väte ingår

vidare i hydroxylgruppen i baser o. i de flesta organ. föreningar. Vanligt väte består av 25 % paraväte o. 75 % ortoväte, två modifikationer med olika värmeledningsförmåga o. spec. värme. Skillnaden beror enl. atomteorin på att de båda atomkärnorna i molekylern rotera i motsatt riktning hos para- men i samma riktning hos ortoväte. — Aktivt väte består av fria väteatomer, som erhållas genom stilla elektriska urladdningar i väte vid lågt tryck. Visar kraftig reduktionsförmåga redan vid vanl. temp. o. övergår hastigt till vätemolekyler. Jfr Proton, Vatten o. Vätgaselektrod.

Väte, kommun på mell. Gotland, Gotl. 1. (past.adr. Hejde); Klintehamns landsf.distr., Gotlands doms. 562 inv. (1947). På den nuv. kyrkan (1200-t.) finnas reliefer, som tillhört den föreg. kyrkan (noo-t.) av Byzantios. Sittande S:t Olofsstaty i trä (Stat. hist. mus.).

Vätejonexponent' el. reaktionstal, förk. pH, ett mått på halten av vätejoner (hydroniumjoner) i en lösning el. uppslamning av ex. jord i vatten. Utgör en logaritmisk funktion av vätejonernas aktivitet (koncentration). Lågt pH motsvarar stor koncentration o. alltså stor surhetsgrad. Vid pH = 7 ha väte- o. hydroxyljoner samma konc. (neutral reaktion); vid 6.5 — 7.5 är reaktionen praktiskt taget neutral o. vid högre tal alkalisk (jfr Reaktion). Vätejonexponenter bestämmas antingen kolorimetriskt med indikatorer el. genom att med potentiometer mäta elektromotoriska krafter hos ett element bestående av en vätgas-, kinhydrone-el. glaselektrod, fylld med provet, samt en normalelektrod. Jfr Aciditet o. Bufferlösning.

Vätesuperoxi'd el. väteperoxid, H₂O₂, ett kraftigt oxidationsmedel, som förr erhöles genom sönderdelning av bariumsuperoxid med svavelsyra. Num. framställs den genom destillation av ammoniumpersulfatlösning, erhållen genom elektrolytisk oxidation av ammoniumsulfat i svavelsyra. Vätesuperoxid kommer i handeln som 3 % -ig o. 30 % -ig vattenlösning. Sönderdelas lätt i vatten o. syrgas, särskilt vid närvaro av vissa katalysatorer el. vid beröring med skrovliga ytor. Användes som desinfektions- o. blekningsmedel.

Vätgaselektrod, platinatråd, överdragen med platinasvart, omspölad med vätgas o. delvis neddoppad i en godtycklig lösning. Potentialskillnaden mellan elektrod o. lösning utgör ett mått på den senares halt av vätejoner (vätejonaktiviteten). Användes i kombination med en normalelektrod vid mätning av vätejonexponenter. En liknande elektrod erhålles, om en blank platinatråd doppas i en lösning, mättad med kinhydrone (kinhydronelektrod). Jfr Glaselektrod.

Vätskespärr- el. vätsk e l å s, anordning (liknande vattenlås) på lägrtrycksångpannor o. andra behållare som innehålla komprimerad gas el. ånga. Genom v. blåser denna ut, om överttrycket uppnår visst värde. Detta bestäms av vätskans spec. vikt o. den höjd, till vilken den måste tryckas upp, innan den rinner ut i en uppsamlingsbehållare, så att utloppet frilägges. Vanligen användes kvicksilver el. vatten, ofta i form av multipelspärr, som består av två el. flera spårar i serie, vilkas höjder kunna adderas.

Vättak, kommun i ö. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Folkabo); Slättängs landsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 186 inv. (1947).

Vättar (isl. *vesttr*, »väsen»), i nord. folktrönda el. goda andar, som ansågs skydda vissa orter (land vättar, bergvättar, tomtévättar).

Vättern, Sveriges näst största o. Europas fjärde insjö, sträcker sig i nordnordöstl. riktning mellan Småland, Västergötland, Närke o. Östergötland. 1,899 kvkm, längd 128 km, största bredd 31 km, största djup 120 m (mellan Jön-

köping o. Visingsö). Få tillflöden, sannol. är dess vatten till största delen kallvatten (däruv dess klarhet o. låga temperatur); avlopp: Motala Ström. Största ö: Visingsö. V. är en förkastningssjö med särsk. i s. brant stupande stränder.

Vättersos, art av kullsläktet *Lathraea*.

Vättle, Ale och Kullings domsaga, Älvsb. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Älingsås o. omfattar Ale, Vättle o. Kullings härader. Domsagens adr.: Älingsås. 46,292 inv. (1948).

Vättle härad, Älvsb. 1., omfattar 5 kommuner: Angered, Bergum, Stora Lundby, Lerum o. Skallsjö. 13,772 inv. (1948). Vättle, Ale o. Kullings doms.

Vättilösa, kommun i n. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Götcne); Kinne landsf.distr., Kinnefjärdings, Kinne o. Kållands doms. 679 inv. (1947).

Vätö. 1. Ö utanför mell. Upplands kust, n.ö. om Norrtälje, skild från fastlandet genom Vätö sund. 35,7 kvkm. — 2. Kommun i ö. Uppland, Sthlms l.; Norrtälje landsf.distr., Mell. Roslags doms. 1,101 inv. (1947).

Väwarefåglar, *Ploceidae*, familj av tropiska finklika tättingar med konstrika, av grässtrån, kvistar o. dyl. sammanvävda hängande bon. Hanarna vanl. med prålande färger. Leva kolonivis, ibland under ett för kolonien gemensamt byggt tak. Jfr Koloniväware.

Väversunda, kommun i v. östersötland, Östergöt. 1. (past.adr. Rogslösa); Vadstena landsf.distr., Aska, Dals o. Böbergs doms. 387 inv. (1947). Romansk absidkyrka, restaurerad 1947. Triumfkrucifix, dopfont o. rikt järnbeslagen port från 1100-t.

Väckula, signaltecken, bestående av två vinkelrätt mot varandra ställda cirkelrunda plan; användes vid nöd-, stormvarnings- o. avståndssignalering m. m.

Vävnadskultur, *Diol*. Odling av vävnadsceller från högre djur i särskilda näringslösningar under speciella försiktighetsmått. Sådana kulturer av renodlade, sig förökande celler ha kunnat fortleva i decennier utan tecken på avytande el. åldring.

Växande sjökort, cylindrisk, i plan utlagd projektion av en del av jordytan. Meridianer o. paralleller åro rätta, sinsemellan parallella linjer med mot polerna växande avstånd mellan de senare.

Växel. 1. *Jur.* Anvisning, avfattad i vissilag (växellagen i/1932) föreskriven form, utgörande ett mycket använt kreditmedel av stor betydelse, särskilt i den internationella handeln. Vanligast är växeln *Irasserad* (s. k. t r a t t a), dvs. innehåller en uppmaning från utställaren (t r ä s e n t e n) till växelbetalaren (t r a s s e n t e n) att å viss förfallotid till växeltagaren (r e m i t t e n t e n) betala viss summa penningar. *Egna växlar* hava formen av en betalningsutfästelse, utfärdad av utställaren till växeltagaren. Dessa förekomma mera sällan i Sverige. Man skiljer vidare mellan varuväxlar, till grund för vilka ligger en försäljning av varor, vilkas värde motsvarar växelbeloppet, o. f i n a n s v ä x l a r, som utgivas endast för att skaffa penningar. Överlåtelse av växel (e n d o s a m e n t, i n d o s a m e n t el. giro) sker genom att växeltagaren tecknar sitt namn på växelns baksida. På enahanda sätt kan förvärvaren av växel i sin ordning överlåta densamma. Växeln kan uppvisas hos trassaten för att denne skall godkänna el. a c c e p t e r a den. Godkännande tecknas på växeln, varvid trassatens blotta namnteckning på växelns framsida är tillräcklig. Växeln kallas sedan a c c e p t o. trassaten a c c e p t a n t. Om växel icke inlöses, har växelägaren regressrätt mot såväl utställaren som föregående växelöverlåtare. För att bevara rät-

ten till återgångstalan skall växelnehavaren låta verkställa protest (växelprotest). Sådan åtgärd verkställas av notarius publicus el. annan i lag därtill särskilt bemyndigad person. — 2. *Tekn.* De i utväxling verksamma maskinelementen, t. ex. två kuggghjul (som bringas i ingrepp, då man »lägger in en växel») el. hela anordningen, om den är en sammanbyggd enhet. Jfr Hydraulisk växel. Planhjulsväxel. Planetväxel. Snäckväxel. Synkronväxel. Variator o. Växellåda. — Äv. förbindelse mellan plåtar (jfr Nitning), balkar, järnvägspar o. dyl. Växelbruk el. s k i f t e s b r u k, växtföljd med omväxlande grödor av sädeslag, baljväxter, rotfrukter m. m., vanl. så genomförd, att likartade växter ej återkomma två år i följd.

Växelfyr, fyr, vars sken regelbundet skiftar färg.

Växelkurs, priset vid växling av ett myntsystems sedlar i ett annat. Vid ömsesidig guldmyntfot bestämes kursen av förhållandet mellan de resp. räkneenheterens metallvärden o. varierar bleit inom guldpunkterna. Vid fri valuta tenderar kursen att bestämas efter köpkraftspariteten enl. kvantitetsprincipen o. kan variera obegränsat.

Växellagring råder mellan två el. flera jord- el. bergarter, då dessa i en lagerföljd vila i upprepad växling på varandra.

Växellåda, anordning för att ändra utväxlingen mellan två axlar el. för att kasta om den enas vridningsriktning. Består vanl. av ett antal kuggghjul, som åro förskjutbara på sina axlar, så att hjul med olika diametrier kunna gripa in i varandra. Användes i verktygsmaskiner, bilar m. m.

Växelomsättning innebär, att en acceptant, som ej kan inlösa växeln på förfallodagen, får betala en del av växelsumman kontant, medan en ny växel accepteras för återstoden (med ränta).

Växelrätt, benämning dels på de för växlar gällande rättsreglerna, dels på växelnehavarens befogenheter.

Växelspänning, elektrisk spänning, som i likhet med växelström periodiskt ändras.

Växelström, elektrisk ström, som från ögonblick till ögonblick ändrar styrka o. riktning under en viss tid, perioden, för att sedermera åter genomlöpa samma värden. Periodtalet el. frekvensen utgör antal perioder per sek. År num. oftast 50. Jfr Växelspänning o. Trefassystem.

Växels trömsgenera'tor, elektrisk maskin, som består av ett från en likströmsgenerator matat med elektromagneter försett polhjul, som av turbin, ångmaskin el. dyl. bringas att rotera inuti en av dynamobleck byggd, ihållig cylinder. Dennas innerväggar uppbara ett (enfas-) el. vanl. tre (3-fas-)system isolerade koppartrådslindningar, mellan vilkas ändar härvid genom induktion alstras växelspänning, var9 periodtal betingas av polhjulets varvtal o. antal maeneter. Jfr Växelströmsmotor.

Växelströmsmotor, elmotor för växelström. I statorns 3-fas-lindning alstras växelströmmen ett roterande magnetfält, vars »varvtal» står i bestämt förhållande till frekvensen. På 3-fas-synkronmotorer matas rotorns lindningar, som åro förlagda på poler, separat med likström. Den måste med hjälpmotor drivas upp i samma varvtal som statorfältet (synkroniseras), innan den »gripes» och medföres därav. Typen är mindre vanlig. På k o r t s l u t n a 3-fas-synkronmotorer är rotor försedd med kopparstavar, parallella med axeln o. i båda ändar anslutna till en kortslutningsring (burlindning). När det roterande fältet skär stavar, alstras i dessa strömmar, vilkas fält

i samverkan ined statornas strävar att driva upp rotorn i ett varvtal, som närmar sig stator-fältets mera, ju mindre belastningen är. Skillnaden kallas eftersläpning o. brukar uppgå till högst 5 %. Släpningade 3-fas-asyn-kronmotorer äro principiellt lika, men rotorlindningarna äro ej kortslutna redan vid starten utan anslutna till släpningar (se d. o.), som medge inkoppling av startmotstånd (se d. o.). De kortslutna startas med direkt tillslag, dock ofta i två tempon med stjärn-triang-el-kopplare (se d. o.). Trefas kommutator-motorer användes, då varvtalsreglering är nödvändig. Enfasmotorer äro ofta kommutatormaskiner (se d. o.); små typer därav, i dammsugare o. dyl., användas för såväl lik- som växelström (universalmotorer). I enfasmotorer utan kommutator användes en särskild lindning c. l. kondensator, som ger erforderlig fas-förskjutning.

Växjö, stad i tnell. Småland, Kronob. l., vid den lilla Växjö-sjön. 18,732 inv. (1948). Säte för landshövdingen i Kronob. l. o. biskopen i Växjö stift. För-läggningssort för Kronobergs re-gemente (I ir). Staden är välbyggd o. vackert belägen. Det främsta byggnadsverket är den nu treskeppiga domkyrkan (hallkyrka), urspr. från 1100-t., senare många gånger om-byggt. Det nuv. utseendet förskriver sig från C. G. Brunius' ombyggnad 1849—52 (se bild). Intill kyrkan ligger det rika stiftsbiblioteket, tidigare gymnasium (uppfört 1697—1708). I närheten Östrabo, biskopsgård sed. slutet av 1700-t. med huvudbyggnad i gustaviansk klas-sicism, lands-hövdingeresi-dens (1843). Högre allm. läroverk, kom-munal flick-skola, folksko-leseminarium, folkhögskola, småskolläarin-eseminarium, blind- o. döv-

stumskolor.

Vårdenstalt för sinnessjuka. Fångvårdsanstalt (för kvinnor). Länslasarett. — V. var marknads-plats o. biskopssäte från noo-t:s senare hälft men erhöi stadsprivilegier först 1342. — Namnet, belagt som *Vexjö* 1299, är bildat av *väg* o. *sjö*.

Växjö stift omfattar Kronob. l., största delen av Jönk. l. samt s. delen av Kalmar l. med Öland. 18 kontrakt, 146 pastorat, 256 församlingar. 511,246 inv. (1948). — Grundades omkr. 1160, då Varend avskildes från Linköpings stift, utökades senare betydligt. 1915 uppgick Kalmar stift i V. enl. beslut av riksdagen, som gjort denna sammanslagning till villkor för ut-brytningen av Luleå stift ur Härnösands stift (1904).

Växtbaser, dets. som alkaloider.

Växtelektricitet, svaga elektr. strömmar hos växterna, orsakade av den potentialdiffe-rens, som uppkommer genom de ständiga o. olikartade kemiska ämnesomsättningarna i växt-kroppen, cellernas olika osmotiska tryck osv.

Växter, den ena avdelningen av den organiska världen. Växterna skilja sig från djuren bl. a. genom sin förmåga att livnära sig av uteslutan-de oorganiska ämnen o. genom sina celler, som äro omgivna av en fast vägg. Någon skarp gräns mellan växter o. djur förekommer dock icke.

Växtfärgning, färgning av garn o. vävnader med växtämnen. Jfr Färgväxter.

Växtförädling, uppdragande av nya växt-

sorter, som i ett el. flera avseenden överträffa de ursprungliga sorterna. Utgöras de sistnämnda av biandsorter (s. k. populationer), kan man med självbefruktande växter (ex. havre, korn o. vete), genom att hålla avkomman från enstaka individer skilda från varandra, renodla de olika i biandsorten ingående linjerna o. därefter ut-välja den bästa (linje- el. pedigree-urval). En annan metod, som ofta användes, är planmässig korsning mellan olika sorter av samma art, varvid två olika, önskvärda egenskaper hos för-äldrarna kunna förenas hos enstaka individer av avkomman. Genom odling av ett stort antal planor (flera tiotusental i andra generationen) kan den önskade kombinationen, t. ex. hög av-kastning förenad med tidig mognad el. med god vinterhårdighet, ernås (kombinationsförädling; jfr Transgressionsförädling). Genom ökning av kromosomtalet (jfr Polyploid) erhållas ofta kraftigare sorter med större bördighet. Sådana polyploida former kunna påträffas hos tvilling-planor o. hos bastarder (korsning mellan olika arter el. släkten) samt framkallas genom be-handling med colchicin. — Man har äv. försökt att framställa nya sorter genom att medelst röntgenbe-prålning av växter el. från framkalla mutationer (se d. o.). Jfr Arftlighet.

Växtgeografi, den gren av botaniken, som behandlar växtarternas fördelning o. söker Åstadkomma en naturlig indelning av växt-ligheten på jordklotet.

Växtgifter, i växter förekommande ämnen av mycket olika kemisk natur, vilka äga kraftig giftverkan på djur o. människor. Hit höra alkaloider (växtbaser), t. ex. atropin, brucin, kokain, glykosider, t. ex. digi-talin (hjärtgift), organiska syror, t. ex. blåsyra, osv.

Växtlös, *ApWdina*, underordning bland skinnbaggarna, med familjerna bladlös o. sköldlös. Honorna oftast obehövande. S. k. partenogenetisk fortplantning vanlig.

Växtmargarin framställes huvudsakl. av kokosfett, innehåller intet fett ur talg el. ister.

Växtnäringsämnen utgöras av koldioxid från luften samt vatten o. salter från jorden, varav växterna uppbygga kolhydrat, fett o. äggviteämnen under utnyttjande av solener-gien. Med växtnäringsämnen avses dock ofta endast saltarna, särskilt de tre viktigaste be-ståndsdelarna i dessa, näml. fosforsyra, kalium o. kväve. Jfr Assimilation, Gödselmedel o. Knölbakterier.

Växtsamhälle, varje lagbunden samman-slutning av växtarter i naturen. Den gren av växtgeografien, som studerar dessa samhällens byggnad o. förutsättningar, kallas växt-so-ciologi.

Växtsläm, i en del växtceller ingående amorfa ämnen, som svälla i vatten till gelé-artade massor. Flertalet växtsläm utgöras av polysackarider. Jfr Kolhydrat o. Pektinämnen.

Växtsteklar, *Phylo phaga*, underordning bland steklarna med bakkröpp o. mellankropp förenade utan den för steklarna annars så karaktäristiska insnörningen. Larverna på-minna om fjärrslarver men ha flera par fötter. Många äro svåra skadedjur.

Växtträd, vid fodermedelsanalys använd be-nämning på svårösliga kolhydrat. Omfattar huvudsakl. cellulosa, hemicellulosa o. lignin.

Växtvärk, den svagt mullande värk i bl. a. smälben o. knäregionen, som ibland förekommer, särskilt på kvännarna, under barnaåldrens senare skede. Kan ibland bero på begynnande platt-fot.

Växtämne, e m b r y o, beteckning för ett växtindivid på det ofullgångna utvecklings-stadium det intar i fröet. Det består då typiskt av en kort stamdel, som upptill avslutas i en

stamknopp o. bär ett, två el. flera hjärtblad o. nedåt övergår i lillroten (växtens blivande huvudrot).

Wöhler, Friedrich (1800—82), tysk kemist, en av den moderna kemiens grundläggare. 1836 prof. i Göttingen. Framställde — 1828 — det första konstgjorda organiska ämnet, näml. urinämne ur ammoniumcyanat. (Se bild.)

Wölfflin, Heinrich (1864—1945), schwiz. konsthistoriker, prof. bl. a. i Basel 1893, Berlin 1901 o. Zürich 1924. Grundläggare av den från formen utgående stilanalysen, som haft stor betydelse äv. för musik- o. litteraturvetenskapen.

Teoretiskt huvudarbete *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe* (1915).

Völkischer Beob'achter [folk-], tysk daglig tidning; utkom i Mimenen o. Berlin. Grundades 1887 såsom Münchner Beobachter, köptes 1920 av nationalsocialistiska tyska arbetarpartiet o. var partiets huvudorgan. Huvudred, från 1922 var Alfred Rosenberg. Upphörd 1945.

Vöringsfossen, storartat vattenfall i den lilla Bjoreaälven i Hardanger, Norge.

Vört, vattenlösning av malsocker, dextrin in. m., som erhålles ur mäsik genom att filtrera bort de olösliga resterna (drav) av maltkornen. Vört jäses till öl.

Wörth, fr. W e r t h, köping i Elsass. 1,065 inv. Historiskt bekant genom den tyska segern vid W. 1870 under Fransk-tyska kriget.

X

X x, antikva el. latinsk stil. X x, kursiv.

X x, fraktur el. tysk stil. X x, gotisk stil.

X 1. Kem. tecken för en atom xenon. — 2. Mat. Vanligt tecken för abscissan i ett rätvinkligt koordinatsystem o. för en variabel storhet i allm. — 3. Rom. siffertecken = 10.

X i början av ett ord uttalas i regel som ks el. s.

Xanta't, dets. som xantogenat. Jfr Xantogen-syra.

Xanten [ksann'-], stad i delstaten Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland (Rhenprovinsen, Preussen). 5,000 inv. (1933). Berömd gotisk femskeppig katedral (S:t Viktor), uppf. 1213—1525, enl. traditionen grundad av S:ta Helena. Fornrom. byggnadsminnen.

Xanihi, stad i n.ö. Grekland, Trakien. 25,000 inv. (1943). Arkebiskopssäte. Tobaksindustri. Intogs av tyskarna april 1941 o. var därefter till 1944 besatt av Bulgarien.

Xanthium, örtsläkte (fam. *Compositae*). 4 arter. Mångblommiga hankorgar o. 2-blommiga honkorgar på samma planta. X. *spin'sum*, tistelskräppa, meterhög, rikrgrenig, grågrön med vanl. 3-flikade, undertill vitludna blad o. 3-delade tornar vid bladfästena. Ballastplatser.

Xantho'ria, lavsläkte. X. *parie'tina*, vägg-lav, gul el. gröngul med bladlika, till underlaget tätt anslutna flikar. Allm. på asptamar o. gammalt trä (gårdsgårdar osv.).

Xanthorrhoe'a, grästräd (fam. *Liliaceae*). 11 arter i Australien. Blad gräslika, meter-långa, tätt hopade i skottspetsarna. Blomstälning lång o. smal ur bladrosettens mitt. Vävnaderna innehålla hos en del arter (X-*hastile* o. X. *austra'le*) harts, som utnyttjas.

Xanti'n el. d i o x i p u r i'n, en viktig purin-bas, som förekommer i växtriket, ex. i kaffe o. te, samt i ricea månad i urin. Insår i vissa nukleinsyror. Jfr Adenin o. Hypoxantin.

Xaniippa, Sokrates' hustru, ryktbar genom sin grålsjuka.

Xantofyll' (av grek. xan'to's, gul, o. fyWon, blad), gul karotinoid, som jämte klorofyll ingår alla gröna växter. Jfr Bladfäremnen.

Xantogen'syra (av grek. xanto's, gul), HS'CS-OC₂H₅, en i fri form mycket obeständig

förening. Salterna kallas xantogena't el. xanta't. Alkalisalterna erhållas, om alkoholisk kalium- el. natriumhydroxid skakas med koldisulfid, o. användas som tillsats vid flotation av mineral. — Cellulosaxantogenat ingår i viskos för framtällning av konstsilke (jfr Konstfibrer).

Xantoproteinreaktionen, viktig reaktion för påvisande av äggvita. Den utföres så, att provet blandas med konc. salpetersyra o. upphettas samt därefter försättes med natriumhydroxid, varvid en orangegul färg visar förekomsten av äggvita.

Xantopteri'n, gult färgämne. Jfr Pterinen. Xan'tos, huvudstad i det forntida I-kyken, s.v. Mindre Asien. Förstörd 545 f.Kr. av perserna, 43 f.Kr. av romarna. Betyd. forn-lämningar, särsk. klippgravar o. grek. gravmonument.

Xavie'r [cha-], Francisco (1506—52), spansk missionär av förnäm släkt, Loyolas vän o. en av jesuitordens grundare, verkade fr. 1542 is. Indien, Indo-Kina o. Japan o. döpte tiotusentals personer. X. är en av motreformationens ädlaste gestalter. Kanoniserad 1622.

X-axel el. abscissa x el. den ena axeln i ett rätvinkligt koordinatsystem. Jfr Abscissa.

Xe el. X, kem. tecken för en atom xenon.

X-enhet, förk. XE, längdenhet, som användes för våglängder inom röntgenspektroskopien.

1 XE = 0.001 Å = 10⁻¹⁰ mm.

Xe'nier (av grek. xen'ia, gästfrihet) sägas sådana från o. frukter vara, vilka ha uppstått efter befruktning genom en annan arts frömjöl o. till följd härav få en avvikande form, färg el. upplagsnäring. Förändringen beror på frövitans förändrade beskaffenhet. Om en normalt gulskornig majs befruktas med en blåskornig frömjöl, utbildar den blåa korn.

Xeno'fanes från Kolofo'n (omkr. 570—480 f.Kr.), grek. filosof o. skald; bekämpade antropomorfismen i folkreligionen samt Homeros' o. Hesiodos' ofta omoraliska gudaberedtelser; sökte i stället hävda en strängt sedlig monoteism med panteistisk färgning. Som filosof tillhörde X. eleaterna.

Xe'nofon (omkr. 430—omkr. 355 f.Kr.),